

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. В. Н. КАРАЗІНА

На правах рукопису

СУШКО-БЕЗДЕНЕЖНИХ Марія Григорівна

УДК 811.112.2'42

**ЛІНГВОПРАГМАТИКА КОНСТИТУЦІЙНОГО ДИСКУРСУ
НІМЕЧЧИНИ:
ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

Дисертація

на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Науковий керівник:

Безугла Лілія Ростиславівна,

доктор філологічних наук, професор

ХАРКІВ – 2016

ЗМІСТ

СПИСОК СИМВОЛІВ, УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ І ПОЗНАЧЕНЬ	6
ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ДИСКУРСИВНО-СОЦІОПРАГМАТИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ ІСТОРИЧНОЇ ДИНАМІКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ДИСКУРСУ НІМЕЧЧИНИ	16
1.1. Конституційний текст в юриспруденції, соціології, політології та лінгвістиці	17
1.2. Загальні характеристики конституційного дискурсу Німеччини	26
1.2.1. Визначення поняття «дискурс»	26
1.2.2. Засади виокремлення конституційного дискурсу Німеччини як окремого типу дискурсу	37
1.2.3. Процесуальний план конституційного дискурсу Німеччини.	41
1.2.4. Результативний план конституційного дискурсу Німеччини.	45
1.2.4.1. Комунікативно-прагматична структура текстів конституційного дискурсу Німеччини.	46
1.2.4.2. Семантична структура текстів конституційного дискурсу Німеччини	49
1.2.4.3. Поверхнева структура текстів конституційного дискурсу Німеччини	53
1.2.5. Зовнішньо-ситуативні аспекти конституційного дискурсу Німеччини	55
1.2.5.1. Адресантний аспект конституційного дискурсу Німеччини.	56
1.2.5.2. Адресатний аспект конституційного дискурсу Німеччини.	58

1.2.5.3. Онтологічні параметри комунікативної ситуації конституційного дискурсу Німеччини.	63
1.3. Історична соціодискурсивна прагматика як методологічне підґрунтя дослідження дискурсу конституції	65
1.4. Методи і процедура соціопрагматичного дослідження історичної динаміки конституційного дискурсу Німеччини.....	78
Висновки до розділу 1	91
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНА ДИНАМІКА СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК КОНСТИТУЦІЙНОГО ДИСКУРСУ НІМЕЧЧИНИ.....	94
2.1. Динаміка структурних властивостей конституційного дискурсу Німеччини	94
2.1.1. Вимоги до мови текстів конституцій.....	94
2.1.2. Структурно-композиційні засоби реалізації прагматики текстів конституційного дискурсу Німеччини.	98
2.1.2.1. Інваріантна структурно-композиційна модель тексту конституції.....	98
2.1.2.2. Особливості дискурсивної реалізації інваріантної структурно-композиційної моделі конституційного тексту.	101
2.1.3. Лексичні засоби реалізації прагматики в текстах конституційного дискурсу Німеччини.	108
2.1.3.1. Інваріантні лексико-граматичні засоби реалізації прагматики в текстах законів.	108
2.1.3.2. Деривація, складені слова та запозичення як основні засоби словотвору в конституційному дискурсі Німеччини.	112
2.1.3.2. Фразеологізми, евфемізми та оцінна лексика в конституційному дискурсі Німеччини.	126

2.2. Динаміка семантичних характеристик конституційного дискурсу Німеччини	128
2.2.1. Динаміка обсягу законодавчої інформації у конституційному дискурсі Німеччини	128
2.2.2. Контент-аналіз цілісних текстів конституційного дискурсу Німеччини	130
2.2.3. Пропозиційні властивості конституційного дискурсу Німеччини на рівні окремих висловлень	140
Висновки до розділу 2	149
РОЗДІЛ 3. ІСТОРИЧНА ДИНАМІКА ПРАГМАТИЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО ДИСКУРСУ НІМЕЧЧИНИ	153
3.1. Іллокутивні властивості цілісних конституційних текстів.....	153
3.2. Іллокутивні властивості конституційного дискурсу Німеччини на рівні окремих висловлень	162
3.2.1. Критерії прагмасемантичної категоризації волітивних висловлень конституційного дискурсу Німеччини	163
3.2.2. Репертуар прагмасемантичних підтипів базових типів волітивних висловлень конституційного дискурсу Німеччини.....	174
3.2.2.1. Прагмасемантичні підтипи директиву	174
3.2.2.2. Прагмасемантичні підтипи декларативу.....	179
3.2.2.3. Прагмасемантичні підтипи комісиву.....	183
3.2.3. Прагмариторичний потенціал волітивних висловлень конституційного дискурсу Німеччини	186
3.2.3.1 Прагмариторичний потенціал базисних прагматичних типів директиву, декларативу та комісиву у текстах конституційного дискурсу Німеччини	186

3.2.3.2. Прагмариторичний потенціал прагматичних підтипів фактиту, пермісиву та прохібівиту у текстах конституційного дискурсу Німеччини.....	191
3.2.4. Особливості розподілу прагмасемантичних підтипів волітивних висловлень у різних конституціях Німеччини.....	195
Висновки до розділу 3	200
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	203
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	209
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	261
ДОДАТКИ.....	262

СПИСОК СИМВОЛІВ, УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ І ПОЗНАЧЕНЬ

КДН – конституційний дискурс Німеччини

PKV – конституція Паульскірхе 1849 року

VDR – «бісмарківська» конституція Німецького Рейху 1871 року

WRV – конституція Веймарської республіки 1919 року

GG 1949 – Основний закон ФРН редакції 1949 року

GG 2014 – Основний закон ФРН актуальної редакції

V-DDR-I – конституція НДР 1949 року

V-DDR-II – конституція НДР 1969 року з виправленнями та доповненнями 1974 року

ФО – фразеологічна одиниця

ЛО – лексична одиниця

МА – мовленнєвий акт

ПСП –прагмасемантичний підтип

ВСТУП

Потреба комплексного вивчення конституцій демократичних та економічно розвинутих країн зумовлена великим значенням їхнього досвіду для України як незалежної держави, що прямує до сталих традицій демократичного державотворення.

Розвиток змісту конституційних текстів обумовлений розвитком суспільства у відповідних країнах, змінами, що відбуваються в економічному, соціальному та політичному житті. Еволюція змісту конституційного права та пануючих у соціумі соціокультурних та міжособистісних норм спілкування опосередковано відбивається в еволюції мови текстів конституцій. Досліджуючи динаміку мовних (структурних, семантичних, іллокутивних тощо) особливостей конституційних текстів певної держави, лінгвіст може пролити нове світло на соціоісторичні та соціокультурні процеси, що відбувались у ній, та спрогнозувати тенденції подальшого розвитку як комунікативних, так і загальнодіяльнісних (а отже, політичних та економічних) стратегій законодавця.

Авторитет і провідна роль права в суспільно-політичному житті будь-якої країни спричиняють постійну увагу науковців до мови права. Дослідження мови права характеризуються науковим пошуком у напрямку окремих жанрів юридичного дискурсу: законодавчого [142; 161], адміністративного [179; 233], судового [325; 4; 17], дискурсу міжнародних нормативно-правових актів і дипломатичних документів [113; 333]. Необхідність комплексного аналізу мови права зумовлює застосування лінгвістами різних дослідницьких підходів: структурного [9; 214; 222; 232], комунікативно-прагматичного [60; 161; 296], когнітивно-комунікативного [150], діахронічного [68]. Аналізуються окремі аспекти юридичних дискурсів: юридична термінологія [223]; функціонально-стилістична та жанрова специфіка [52; 144], структурно-семантичні характеристики [179].

Нові перспективи у дослідженні тексту взагалі й правничих текстів зокрема відкрилися зі зміною структурної дослідницької парадигми на дискурсивну, яка змістила фокус уваги з розгляду загальних лінгвальних характеристик законодавчих текстів на реалізацію цих характеристик у дискурсивному контексті, зумовлену певними прагматичними, соціокультурними та соціоісторичними чинниками. Такий підхід передбачає також підсилення інтересу до діахронічних досліджень дискурсу.

Актуальність теми дослідження визначається, по-перше, залученням до аналізу конституцій Німеччини нового дискурсивно-соціопрагматичного підходу; по-друге, їхньою провідною роллю у просторі законодавчого дискурсу Німеччини; по-третє, недостатнім рівнем лінгвістичного вивчення саме конституційних текстів та нагальною потребою дослідити конституційний дискурс Німеччини в діахронії. Діахронічний аналіз мовних і мовленнєвих змін, які відображують певні соціально-історичні умови розвитку суспільства сприяє виявленню тенденцій подальшого розвитку конституційного дискурсу Німеччини та вирішенню важливого наукового **завдання** встановлення взаємодії лінгвальних, соціокультурних, прагматичних, дискурсивних аспектів історичної динаміки правничих дискурсів.

Зв'язок роботи з науковими планами. Тема дисертації відповідає профілю наукових досліджень, що проводяться на факультеті іноземних мов Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна в межах теми «Проблеми іноземної філології, перекладознавства та методики в когнітивно-дискурсивній парадигмі», номер державної реєстрації 0109U007962.

Об'єктом дослідження є конституційний дискурс Німеччини, відображений у текстах федеральних конституцій цієї країни (1848–2014 рр.).

Предмет дослідження становить взаємодія структурно-семантичних, іллокутивних та соціопрагматичних властивостей конституційного дискурсу Німеччини в аспекті діахронії.

Відповідно, **мета** дослідження полягає у встановленні історичної динаміки структурно-семантичних, іллокутивних та соціопрагматичних властивостей конституційного дискурсу Німеччини шляхом виявлення їхніх діахронічних інваріантів та діахронічних перемінних. Відповідно до мети в роботі вирішуються такі **завдання**:

- описати особливості продукування та функціонування федеральних конституцій Німеччини як специфічного типу дискурсу;
- створити дискурсивну модель конституційного дискурсу Німеччини як сукупності його процесуального та результативного планів;
- розробити соціо-прагматичну методика дослідження конституційного дискурсу в діахронії;
- виявити інваріантні та варіативні властивості структурно-композиційного та семантичного аспектів досліджуваного дискурсу;
- з'ясувати іллокутивні властивості досліджуваного дискурсу на рівні цілісного тексту та на рівні окремих висловлень;
- дослідити стратегічний та прагматичний потенціал досліджуваного дискурсу.

Матеріалом дослідження послуговували тексти всіх федеральних конституцій Німеччини, що існували в історії країни: Конституція Паульскірхе 1849 р. (*PKV*), «бісмарківська» Конституція Німецького Рейху 1871 р. (*VDR*), Конституція Веймарської республіки 1919 р. (*WRV*), Конституція НДР в редакціях 1949 р. (*V-DDR-I*) та 1968 р. з поправками 1974 р. (*V-DDR-II*) та двох варіантів нині діючого Основного Закону ФРН: у початковій редакції 1949-го року (*GG 1949*) та в актуальній редакції 2014 року (*GG 2014*). Загальний обсяг аналізованого матеріалу склав 13,8 друкованих аркушів.

Методологічною базою дослідження послуговувала історична (Л.Г. Верба, В.І. Карабан, І.С. Шевченко, Дж. Калпепер, Л. Каммінгс, З. Каннгісер, П. Поленц, І. Таавітсайнен, А. Юкер) [58; 123; 320; 362; 363; 364; 399; 425; 426; 427; 398] та соціодискурсивна прагматика (І.М. Осовська, Н.В.

Петлюченко, Р.Є. Пилипенко, І.І. Пірог, А.М. Приходько, Л.В. Солощук, І.Є. Фролова, Дж. Ліч, Дж. Мей) [200; 208; 216; 220; 221; 235; 238; 267; 268; 305; 306; 405; 413; 414], що характеризується акцентуацією прагматичного та соціологічного (соціоісторичного та соціокультурного) векторів дослідження мовленнєвої взаємодії та поєднує методи прагма- та соціолінгвістики, структурної, дискурсивної та історичної лінгвістики, синтаксичної семантики та семантики тексту.

Зокрема, для досягнення мети нашого дослідження були застосовані такі лінгвістичні **методи**: моделювання і структурно-семантичний аналіз (для визначення структурних і семантичних особливостей конституційних текстів), лексико-граматичний аналіз (для опису лінгвальних засобів реалізації прагматики досліджуваного дискурсу), контент-аналіз (для виявлення динаміки його пропозиційних характеристик), контекстуальний та інтенціональний аналіз (для встановлення комунікативних інтенцій адресанта), мовленнєвоактовий аналіз (для визначення іллокутивних типів висловлень), аналіз дискурсивних стратегій та тактик (для виявлення стратегічного та прагмариторичного потенціалу висловлень різних прагматичних типів), порівняльний метод (для аналізу історичної динаміки досліджуваного дискурсу), елементи кількісної обробки даних (для виявлення частотності релевантних явищ).

У роботі верифіковано **дослідницьку гіпотезу**: значні зміни у свідомості адресанта (законодавця) і адресата (народу) конституційного дискурсу Німеччини протягом XIX–XX ст. відбиваються в змісті та організації конституційних текстів, що впливає на динаміку структурно-семантичних та соціопрагматичних властивостей досліджуваного дискурсу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше у вітчизняній лінгвістиці запропоновано дискурсивно-прагматичну модель конституційного дискурсу; розроблено соціопрагматичну методіку дослідження конституційного дискурсу в діяхронії; встановлено діяхронічні зміни топікального наповнення конституційного дискурсу Німеччини; з'ясовано

іллокутивні властивості досліджуваного дискурсу на рівні цілісного тексту та на рівні окремих висловлень; окреслено стратегічний та прагматичний потенціал досліджуваного дискурсу.

Наукова новизна отриманих результатів може бути узагальнена в таких **положеннях**:

1. Конституційний дискурс Німеччини є мисленнєво-комунікативною діяльністю, що протікає у законодавчій сфері та охоплює нормативно-правовий процес і його результат – інтегровану сукупність текстів усіх федеральних конституцій Німеччини.

2. Структурні властивості конституційних текстів Німеччини обумовлені їх подвійною природою – як текстів законів, які мають жорсткий тип побудови, та як політичного документу, підпорядкованого вимогам загальної зрозумілості, естетичної цілісності та сугестивності.

2.1. Специфіка структурно-композиційної та графічної організації кожної конституції проявляється у варіюванні кількості одиниць макро- і мікросегментації, їхніх назв, способів їхнього номерного позначення тощо. Найбільше спільних рис демонструють «бісмарківська» і сучасна конституції, а також Веймарська конституція і перша конституція НДР. Оформлення другої конституції НДР є калькованим з текстів конституції СРСР.

2.2. На лексичному рівні прототипові особливості мови законів (субстантивний стиль, абстрактність та узагальненість, низький коефіцієнт лексичної насиченості) виявляють значні модифікації. Настанова укладачів на загальну зрозумілість обумовлює перевагу загальноновживаних слів. Більш фахово адресованими є тексти Веймарської та сучасної конституцій. Загальною тенденцією є поступове ослаблення оцінності та образності, з одного боку, та підсилення евфемістичності, з іншого.

3. Діахронічні зміни пропозиційного аспекту конституційного тексту носять як кількісний, так і якісний характер.

3.1. Збільшення обсягу інформації (в кількості пропозицій), що пояснюється історично зумовленим ускладненням життя суспільства,

відбувається за рахунок збільшення кількості структурно-композиційних одиниць тексту, їхнього обсягу, а також за рахунок збільшення середньої довжини речень і ускладнення їхньої структури.

3.2. Основні топіки конституційного дискурсу Німеччини є інваріантними й мають три групи: 1) державотвірну (ПРАВА ЛЮДИНИ, ФЕДЕРАТИВНА ДЕРЖАВА, ФЕДЕРАЛЬНІ ЗЕМЛІ); 2) ділову (фінанси, економіка, оборона); 3) гуманітарну (освіта, релігія, сім'я). Пріоритети законодавця відображаються у місці топіку в лінійній структурі тексту та винесенні його до заголовкового комплексу, міра дійсної зацікавленості законодавця – у частоті звертання до теми, ступінь обмислення топіку в свідомості укладачів – у кількості вербальних репрезентацій топіку.

3.3. У висловленнях конституційного дискурсу Німеччини представлено 15 типів додаткових семантичних компонентів (у формі згорнутих пропозицій), частотність яких варіюється. Достатня кількість супровідної інформації в семантичній структурі висловлень, що виражають норми права, свідчить про прописаність механізмів їхнього втілення.

4. Іллокутивний потенціал конституційного дискурсу Німеччини є інваріантним. Текст конституції розглядається, з одного боку, як цілісна одиниця дискурсу, з іншого – як комплексне утворення, що складається з висловлень різних іллокутивних типів, об'єднаних авторською макроінтенцією.

4.1. Цілісний конституційний текст має форму експліцитного перформативу, де роль вербально вираженого перформативного зачину виконує преамбула, та іллокуцію волітиву – прямої імперативної каузації державою певних станів справ у суспільстві та дій соціальних акторів (включаючи саму себе). Волітив поєднує в собі базисні іллокутивні типи декларативу, директиву та комісиву.

4.2. На рівні окремих висловлень у межах базисних іллокутивних типів волітиву виокремлюються іллокутивні підтипи: фактитиви, пермісиви та прохібітиви, а в їхніх межах – прагмасемантичні підтипи. Чим більш

специфікованим є прагматичний тип, тим більшої питомої ваги набуває його пропозиційний зміст та засоби мовної реалізації цього змісту.

4.3. Репертуар вживаних прагмасемантичних підтипів є діахронічно інваріантним; варіюється частотність окремих прагмасемантичних підтипів в межах окремих текстів. Зокрема, в діахронії істотно варіюється частотність комісивів (що мають демонструвати готовність держави опікуватися своїми громадянами) та пермісивів (що відображають міру гнучкості законодавця).

4.4. Вибір законодавцем певного прагмасемантичного підтипу зумовлено його комунікативними тактиками (тиск, маніпулювання, мотивування, раціональне переконання). Законодавець ставить себе і адресата в різні комунікативні позиції: Батько – Дитина (декларативи), Батько – Дорослий (директиви), Дорослий – Дитина (комісиви).

Теоретичне значення роботи зумовлене її внеском у вирішення проблем історичної соціодискурсивної прагматики (поширення сфери історико-соціопрагматичних досліджень на тексти жорсткого клішованого типу), а також дискурсології (дискурсивно-прагматична модель конституційного дискурсу), комунікативної лінгвістики (інваріантні та варіативні властивості іллокутивного аспекту конституційного дискурсу Німеччини), семантики тексту (історична динаміка його семантичного аспекту) та юридичної лінгвістики (структурно-композиційні особливості конституційного дискурсу).

Практична цінність отриманих результатів зумовлюється можливістю їх використання у викладанні стилістики німецької мови (розділи «Теоретичні засади стилістики», «Функціональні стилі мови», «Функціональна стилістика тексту»), загального мовознавства (розділ «Мова й суспільство»), теорії комунікації (розділ «Мовленнєва діяльність»), а також у наукових розвідках студентів та аспірантів.

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету (2002-2005 рр.), кафедри теорії та практики романо-германських мов

Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка (2005-1014 рр.), кафедри іноземних мов Української академії банківської справи (2015-2016 рр.), кафедри германської філології Сумського державного університету (2015-2016 рр.), кафедри німецької філології і перекладу Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, на лінгвістичних семінарах факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Їх **апробація** відбулася на 19-ти наукових конференціях:

- шести міжнародних: XIV і XV Наук. конф. з міжнар. участю «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2015, 2016); XXII Міжнар. науково-практ. конф. АУГ (Львів, 2015 р.); IX Міжнар. науково-практ. конф. «Семантика мови і тексту» (Івано-Франківськ, 2006); VII Міжнар. науково-практ. конф. «Наука і освіта 2004» (Дніпропетровськ, 2004); Першій Міжнар. науково-практ. конф. «Науковий потенціал світу 2004» (Дніпропетровськ, 2004);
- п'яти всеукраїнських: V Всеукр. наук. конф. «Когнітивно-прагматичні дослідження професійних дискурсів» (Харків, 2016); Всеукр. науково-практ. інтернет-конф. «Сучасні підходи до викладання і дослідження іноземних мов та зарубіжної літератури» (Суми, 2015); XXI конф. АУГ «Молода германістика України: між традицією та новаторством» (Львів, 2014); Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю «Мовна особистість студентів-філологів і учнів загальноосвітніх шкіл у сучасній парадигмі освіти» (Суми, 2010); Всеукр. науково-практ. конф. «Теорія та практика навчання іноземних мов та світової літератури» (Суми, 2009);
- п'яти міжвузівських: Регіональна науково-практ. конф. «Сучасні напрямки у розвитку теорії та практики навчання іноземним мовам» (Суми, 2008); Науково-практ. конф. «Лінгвістична наука і освіта у європейському вимірі» (Київ, 2005); Друга міжвуз. конф. молодих учених «Сучасні проблеми і перспективи дослідження романських і

германських мов і літератур» (Донецьк, 2004); Науково-практ. конф. «Мова, освіта, культура у контексті Болонського процесу» (Київ, 2004); Науково-практ. конф. «Мови і культури у сучасному світі» (Київ, 2003);

- трьох вузівських: Наук. конф. за підсумками науково-дослідної і науково-методичної роботи кафедр СДПУ ім. А.С. Макаренка (Суми, 2006); Наук. конф. кафедри ЮНЕСКО КНЛУ «Мовна освіта в контексті Болонських реалій» (Київ, 2005); Наук. конф. «Германістика в Україні: сьогодення і перспективи» (Київ, 2003).

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено у 19-ти одноосібних публікаціях – восьми статтях, шість з яких опубліковано у фахових збірниках наукових праць України, одна – у закордонному спеціалізованому виданні (Угорщина), і тезах одинадцяти конференцій.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів з висновками, загальних висновків, семи додатків (які включають чотири текстові додатки, три таблиці та 14 діаграм), списку використаної літератури (459 позицій) та списку джерел ілюстративного матеріалу (7 позицій). У основній частині роботи наведено 12 таблиць і шість рисунків. Загальний обсяг дисертації становить 293 сторінки (обсяг основного тексту – 208 сторінок).

РОЗДІЛ 1.

ДИСКУРСИВНО-СОЦІОПРАГМАТИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ ІСТОРИЧНОЇ ДИНАМІКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ДИСКУРСУ НІМЕЧЧИНИ

Ключовим у нашому дослідженні є поняття конституції, яка є «найвищою правовою формою, в котрій офіційно закріплюються цінності, інститути та норми конституційного строю, основи державно-правового регулювання органів влади» [256].

Конституція – це основний закон, який має найвищу юридичну силу, регламентує найбільш значущі суспільні відносини: основи соціально-економічної структури суспільства, його політичної системи, духовного життя і правового статусу особистості [256; 77, с. 14; 93, с. 36; 168, с. 26; 67, с. 18; 131, с. 19; 253, с. 103; 182, с. 216; 266]. Конституція визначає засади для всіх інших областей права, об'єднує в єдине цілісне утворення всю правову систему держави [там само]. Докладніше про місце конституції у сфері права, її соціальні функції див. у Додатку А.

У федеративних країнах, як-от Німеччині, конституції закріплюють також компетенцію центральних органів державної влади і управління, характер їхніх взаємовідносин із суб'єктами федерації. Конституційним нормам притаманна найбільша стабільність у порівнянні з іншими областями права, підвищений рівень захисту [256; 93, с.37; 131, с. 19; 253, с. 105; 182, с. 217].

На відміну від інших галузей права, кожна з яких обмежена своїм більше чи менше вузьким колом питань (напр., майнові відносини в цивільному праві, трудові – в трудовому тощо), конституційне право регулює саму серцевину суспільних відносин. Тому окрім суто юридичних, конституції властиві також політичні, зовнішньополітичні та ідеологічні функції [131, с. 29].

Будучи політичним документом, конституція слугує основою консолідації суспільства, закріплює співвідношення в ньому соціальних сил і регулює політичні процеси. Конституції містять каталоги основних прав та

свобод громадян, проголошуючи захист людини від свавілля держави [256; 77, с. 16]. У них відображується ступінь сприйняття суспільством загальнолюдських цінностей і містяться програмні положення про шляхи його подальшого розвитку. Крім того, конституції виконують певні зовнішньополітичні функції, виступаючи «візитною картою» країни перед міжнародною спільнотою.

Роль конституції як ідеологічного документу полягає в концентрованому вираженні соціально-політичної доктрини суспільства, пануючого в ньому світогляді.

Конституція покликана стверджувати права та свободи особистості, втілювати гуманізм та соціальну справедливість, забезпечувати історичну сталість і надійність суспільних процесів, які, у свою чергу, створюють соціоісторичні умови для створення і функціонування конституції.

В Німеччині ставлення до конституції завжди було особливим: його описують як невідомий іншим країнам «конституційний патріотизм» – особливий тип національної самоідентифікації, коли громадяни усвідомлюють себе єдиним народом не за спільною територією проживання, а за закріпленим в конституції соціальним та політичним устроєм [447, с. 6-7]. Соціоісторичні умови створення кожної з шести федеральних конституцій Німеччини описані у Додатку Б. Авторитет і провідна роль конституцій в суспільно-політичному житті Німеччини зумовили постійну увагу до них науковців – правознавців, соціологів, політологів та лінгвістів.

1.1. Конституційний текст в юриспруденції, соціології, політології та лінгвістиці

Конституція як феномен суспільного життя є предметом розгляду правознавства (зокрема, таких його розділів, як конституційне право і теорія держави та права), соціології, суспільної філософії, політології тощо. Правознавство (зокрема, такі його розділи, як теорія держави та права та

конституційне право) обмислює правовий зміст конституції як нормативного документу [77, с. 14]. Соціологія досліджує соціальну зумовленість права, передумови його дієвості, джерела правової поведінки населення, причини конфліктів у суспільстві та шляхи їхнього попередження та розв'язання [199; 90, с. 21]. Політологія вивчає такі релевантні для правознавства поняття, як політична та державна влада та їхня легітимність тощо [326, с. 14].

З категоріального апарату політології та соціології найбільш релевантними для соціолінгвістичних студій конституційного дискурсу видаються поняття «суспільство» та його складові – «індивід», «соціальний актор», «соціальна група», «влада», «політична влада», «держава», «легітимність». Зупинимось на цих засадничих поняттях докладніше.

Розуміння поняття *суспільство*, «соціум» (від лат. *socio* – з'єднувати, поєднувати, співпрацювати) в соціології пройшло кілька етапів: від сукупності індивідів, об'єднаних спільною територією проживання (Д. Трумен, Н. Смелзер) через розуміння суспільства як сукупності соціальних (економічних, духовних, нормативних) процесів та відносин, що виникають між індивідами (М. Вебер, К. Маркс, Е. Дюркгейм, Ф. Знанецький, П. Сорокін, Д. Куля, Г. Зіммель) до сучасної концепції суспільства як відкритої системи, налаштованої на самозбереження та самовідтворення шляхом адаптації до умов, що змінюються, та засвоєння індивідами суспільних норм і цінностей, що знімають напруження в системі (Т. Парсонс, Р. Мертон, К. Девіс, В. Парето). Фактично остання концепція інтегрує дві попередні, адже система є поєднанням системних зв'язків (соціальних процесів та відносин) та системних елементів (індивідів, соціальних груп, соціальних акторів та інститутів) [90, с. 121-129; 164, с. 20; 72, с. 10, с. 35-56].

Індивіди – «відособлені, одиничні, конкретні представники людської спільноти» [148, с. 5] – об'єднуються в *соціальні групи*: неорганізовані спільноти людей, які згідно притаманних їм прав, обов'язків та привілеїв займають певне місце в ієрархічній структурі суспільства, об'єднані специфічним стилем життя, набором звичок, цінностей, вірувань тощо [148, с.

47; 72, с. 80-84]. На відміну від соціальних груп, що не обов'язково беруть участь в соціальних процесах, **соціальні актори** (з наголосом на першому складі; тж. «соціальні суб'єкти», «соціальні агенти») – це активні учасники соціальних практик. По суті, цей термін, не так давно введений в науковий обіг Б. Рассетом і Х. Старром, є універсальним позначенням будь-якої рушійної сили суспільства будь-якого обсягу та питомої ваги: соціальні актори можуть бути одиничними (голова держави, політик, відомий журналіст і т.п.), груповими (учасники мітингу, суспільного руху), колективними (партія, суспільна організація) чи корпоративними (державна інституція, організація) [408, с. 23; 157, с. 19].

Одним з провідних понять соціології є **соціальні інститути**: "кристалізовані способи дії", стандартизовані моделі поведінки в суспільстві (Е. Дюркгейм), «правила гри», створені людиною «рамки», котрі організують взаємодію між соціальними акторами (Д. Норт); певна сукупність установ, котрі відповідають соціальній структурі суспільства. П'ятьма найкрупнішими соціальними інститутами є політичний (держава), економічний (бізнес), родина, освіта та релігія; всередині кожного з цих фундаментальних інститутів ховаються інститути нижчого рангу [234, с. 34; 114, с. 114; 72, с. 87-89].

Як бачимо, суспільство складається з найрізноманітніших рушійних сил та «груп інтересів», в ньому протиборствують відцентрові (егоїстичні) та доцентрові (колективні) поривання [409, с. 20-25]. Щоб воно розвивалося, воно має рухатись в спільному напрямку – і хтось має задавати цей напрямок, приймати рішення за всіх. Тож самозбереження та стабільність суспільства пов'язані з поняттям **влади**, котру в сучасній соціології описують як «здатність втручатися в течію соціальних подій»; «участь в прийнятті рішень» (Г. Ласуелл, А. Каплан) [22; 103, с. 232-5; 214, с. 125-130].

Розрізняють багато різновидів влади: влада багатства, персонального авторитету, знань та ідей тощо. Проте найвпливовішою, безперечно, лишається **держава** – «особливим чином організована та спеціалізована

політична влада, що здійснюється посередництвом особливого апарату, відносно відокремленого від суспільства, на професійній основі в межах території, на котру поширюється державний суверенітет» [Копейчиков, с. 23]. Держава організує та контролює всі інші соціальні інститути, визначає економічний та політичний лад суспільства, опікується його політичною та економічною стабільністю, забезпечує соціальний захист населення, законність та правопорядок, бере на себе функцію оборони країни та захисту її інтересів на міжнародній арені тощо [22; 148, с. 80; 300, с. 100-114; 103, с. 126; 143, с. 20-25; 214, с. 325; 72, с. 132-6]

Крім держави, джерелами політичної влади в соціумі виступають також політичні партії, громадські об'єднання, засоби масової інформації тощо. Проте, за визначенням Макса Вебера, лише держава має право та обов'язок говорити від імені усього суспільства і володіє монополією на застосування узаконеного насилля по відношенню до будь-якого члена соціуму у випадку невиконання встановлених нею норм [22]. Але у соціології другої половини ХХ ст. (концепції Т. Парсонса, Г. Ласуелла, М. Фуко, Е. Гідденса, Н. Лумана, Д. Істона) ствердилася думка, що насилля є неефективним використанням владних ресурсів: ідеалом державної влади визнається тривале безконфліктне панування, що базується на політичній та економічній стабільності та рівновазі. Вважається, що застосування державою сили до своїх громадян є ознакою її слабкості та неефективності: неспроможності вчасно попередити соціальний конфлікт [22; 214, с. 125-130; 22, с. 38-55].

Стабільність і саме існування будь-якої політичної системи визначаються її здатністю вести діалог з суспільством. Всі сучасні концепції влади (Х. Арндт, Ю. Габермас, К. Ейк) будуються на теорії комунікативних дій, адже державі вигідно переконати суспільство у власній *легітимності* – тобто, добитися психологічної готовності громадян до добровільного підкорення владі, до кооперації з нею [22; 119, с. 320; 326, с. 162-163, с. 315; 300, с. 27, с. 107; 214, с. 185-7]. За словами К. Ясперса, «носіє законної влади може панувати без страху, спираючись на волю народу. Володар, що не

спирається на законність, відчуває острах перед народом, насилля з його боку породжує насилля інших, зі страху він вимушений вдаватися до все більш зростаючого терору, а це, в свою чергу, веде до того, що страх стає переважним почуттям у даному суспільстві. Легітимність подібна до чудесника, що безперестанно створює порядок за допомогою довіри; нелегітимність – це насилля, котре повсюди породжує насилля, засноване на недовірі та страху» [340, с. 172].

Діалог держави із суспільством може приймати різноманітніші форми: проваджуваної соціальної та економічної політики, дій або бездіяльності державних органів управління, нав'язування певної ідеології і т.д. Проте, одним з основних засобів комунікації держави із суспільством, безперечно, є сфера права, закони [326, с. 151, с. 158-160; 22]. Від ефективного впровадження й реалізації настанов права залежить виконання державою ролі соціального арбітра, «улаштовувача справ багатьох», її здатність знімати соціальну напругу: «якість нашого життя, міра свободи, відчуття захищеності кожним залежать від дії, дієвості, результативності права та ефективності законодавства» [199].

В юриспруденції питання забезпечення дієвості конституційного права лишається однією з центральних проблем. Конституцію розглядають, з одного боку, як «над-закон», що має найвищу юридичну силу та слугує основою усього діючого права; з іншого – як «не-зовсім-закон» в тому сенсі, що не всі положення конституції є нормативно-правовими актами в строгому розумінні цього слова [199; 182, с. 622]. Велику (подекуди більшу) частку конституцій складають ідеологічні та політичні декларації та моральні сентенції, що дає привід характеризувати їх як «велику збірку загальних місць» [355, с.1382 (тут і далі – переклад іншомовних цитат мій. М.С.)].

Проблема полягає не лише в надто високому ступені абстрактності таких норм. По-перше, абстрактності неможливо уникнути через надто широке коло регулювання конституційних норм. По-друге, певну семантичну невизначеність абстрактних приписів можна розглядати і як семантичну

відкритість, що обумовлює універсальність та континуальність (можливість ефективного функціонування протягом тривалого періоду) конституційних норм. «Загальні місця» заповнюють конкретним змістом у відповідності до вимог часу і конкретної ситуації, завдяки чому один і той самий текст конституції може слугувати віками, як-от конституції США та Франції [161, с. 52].

Дійсну проблему правознавці вбачають у непрописаності механізмів реалізації декларативних положень конституції у «звичайних», більш конкретних законах; саме за такого стану справ конституції залишаються «пустим звуком», котрий має мало відношення до діючої юридичної практики [199; 182, с. 623]. В радянському правознавстві існувала думка щодо взагалі «неюридичної» природи конституції, оскільки, нібито, багато її положень неможливо здійснити в примусовому порядку; ще більш поширеним за радянських часів був поділ конституційних норм на «реальні» правові норми та неюридичні програмні (декларативні) положення [182, с. 622-23]. У німецькій юридичній літературі сентенція «конституція є безпосередньо діючим правом» сумнівам не піддається [355; 366; 375; 400; 451; 415]. Конкретизації загальних положень конституції в підзаконній нормотворчості потребує кропіткої теоретичної розробки та політичної волі для практичного втілення в працюючі закони. Але ж на те й існує національна юридична наука.

Іншою проблемою є те, що німецькі правознавці називають «нешільністю», «проникністю» конституцій [415, с. 56], а вітчизняні описують як наявність в діючій національній системі права законів, що суперечать тим чи іншим положенням конституції [199; 182, с. 624; 22]. Навіть якщо таких законів небагато, це підриває авторитет конституції, адже нефахівець втрачає можливість розрізняти, які статті такої конституції відповідають, а які не відповідають правовим реаліям. «Проникною» була конституція Німеччини часів Веймарської Республіки [415, с. 57]; такими ж є нині діючі конституції Австрії [там само], Російської Федерації [182, с. 621], України [297]. Нині діючий Основний Закон ФРН є повністю «непроникним» [415, с. 57-8].

Таким чином, дієвість конституції визначається «прописаністю» механізмів реалізації її абстрактних положень в конкретних юридичних приписах підзаконних нормативно-правових актів та заборонаю парламенту приймати неконституційні закони. І те, й інше, безперечно, визначається не якістю власне тексту конституції, а лежить в площині юридичній та суспільно-політичній. Чудові конституції можуть так і лишитися «на папері»; в той же час в демократичних країнах успішно функціонують навіть застарілі, мало зрозумілі пересічному громадянину тексти, як-от конституція США 1878 року. Та й дійсно, сумнівно, щоб політична система, що вибудовується в реальності, могла розвинутися із тексту, яким би особливим він не був. Ми розглядаємо конституцію як «самопрезентацію» державної влади, її «парадний портрет», що виконує три основні функції: правову, ідеологічну та зовнішньополітичну. Ступінь ефективності виконання першої та третьої функцій конституціями різних країн вивчається відповідними розділами науки конституційного права (розділ правознавства) і не входить до нашої компетенції та кола наших інтересів. Нас, як лінгвістів, цікавить передусім ідеологічна складова конституційного дискурсу та лінгво-прагматичні засоби її реалізації – тобто, складові, покликані підвищити легітимність державної влади.

В лінгвістиці дослідження мови права на матеріалі німецької мови активно велися з 80-х років ХХ ст., в основному в функціонально-стилістичному та структурно-семантичному аспектах: варто згадати імена Адальберта Подлеха, Дітріха Буссе, Йохена Дікмана, Людгера Гоффмана, Вольфганга Хайнемана [424; 354; 355; 366; 395; 391]. На сучасному етапі розвитку німецького мовознавства дослідження правничих текстів ведеться як з позицій традиційних структурного [401; 384; 438; 443] та перекладознавчого [431; 451] підходів, так і збагачується дискурсивно-когнітивними [385] дискурсивно-прагматичними [350; 402; 412; 439; 416] та дискурсивно-історичними [376; 380; 400; 409; 410; 415; 452] дослідженнями, як-от дослідження генезису сучасних законів та реакції на них суспільства та ЗМІ [375; 446; 390] тощо. У радянському та пост-радянському мовознавстві

помітну роль у становленні юридичної лінгвістики відіграли праці О. О. Ушакова, О. С. Александрова, А. С. Піголкіна, Є. І. Подголіна, М. Д. Голева [301; 2; 214; 222; 71]; українську юридичну лінгвістику на матеріалі рідної мови розвивають роботи Ю. Ф. Прадіда, Н. В. Артикуци, В. Г. Рогожи, С. П. Кравченка, В. Я. Радецької, О. Ю. Діомідової [232; 9; 249; 156; 243; 100]; на матеріалі германських мов – С. В. Постриган, Ю. В. Юлинецької, Е. Т. Дерді, О. Р. Заруми-Панських, І. М. Гумовської [223; 333; 99; 113; 82]; романських - В. І. Круковського, М. С. Власенко, Л. В. Клименко, П. А. Борисенка, Н. К. Кравченко [161; 60; 132; 52; 150];

В останні два десятиліття у вітчизняному мовознавстві з'явилося близько двох десятків робіт, присвячених різним різновидам інституціонального дискурсу:

- юридичного [223; 187],
- усного судового [325; 4; 17; 339],
- дискурсу міжнародних нормативно-правових актів і дипломатичних документів [113; 333; 150],
- законодавчого [60; 161; 296; 144],
- адміністративного дискурсу, дискурсу офіційно-ділових документів: [179; 233].

Досліджувалися різні аспекти юридичної мови:

- лексикологічний: термінологія, усталені словосполучення та юридичні сентенції [223; 99; 113; 82; 87];
- функціонально-стилістичний та жанровий [144; 52],
- структурно-семантичний [179];
- комунікативно-прагматичний [60; 161];
- когнітивно-комунікативний [150].

Попри таку, на перший погляд, велику кількість присвячених цьому питанню досліджень прагматичний аспект текстів закону, зокрема текстів конституцій, потребує подальшого вивчення. Правничі тексти – тексти жорсткого, клішованого типу, з логічною побудовою та стратегією максимальної експліцитності – якнайкращим чином «лягали» в парадигму

структурної лінгвістики: у вчення про функціональні стилі мови, в структурну лінгвістику тексту.

Зі зміною дослідницької парадигми, яка перенесла фокус уваги зі структури мови на її функціонування, головними настановами лінгвістики стали антропоцентризм, експансіонізм, експланаторність, неофункціоналізм [163, с. 207], а згодом навіть соціальний конструктивізм [323]. У сучасній лінгвістичній парадигмі, яку наразі описують як комунікативно-когнітивну [189; 323; 26], дослідники дещо втратили інтерес до письмової комунікації, тим більше до текстів жорсткого узуального типу. Фокус дослідницької уваги змістився на:

- прояви суб'єктивності в мовленні: усну комунікацію [174; 175; 130; 419; 76; 115; 139; 152; 393; 436], пресупозиції [195; 35; 335], взаємодію вербальних та невербальних компонентів комунікації [267; 268; 59], поєднання вербальних імплікації та імплікатури дискурсу [416; 26; 8; 242; 265], комунікативні стратегії та тактики [118];
- конструювання соціальної реальності засобами мови (критичний дискурс-аналіз): [91; 92; 369; 368; 453; 454; 407; 374; 448]; соціокультурний дискурс-аналіз [358]; інтертекстуальність дискурсу [394]
- дослідження лінгвокогнітивних аспектів комунікації [109; 257; 322; 323; 189; 244; 238].
- «прагматичні» типи дискурсу, як-от аргументативний [32; 218], прескриптивний [336], оцінний [186], гумористичний [126; 255], конфліктний [305; 306], енігматичний [258]

Діахронічні дослідження в аспекті лінгвопрагматики проводяться, як правило, на матеріалі літературних текстів, що відтворюють ситуації побутової, розмовної комунікації [320, с. 41]. Наше ж дослідження є діахронічним лінгвопрагматичним дослідженням дискурсу, яке ґрунтується на текстах жорсткого типу.

На прикладі конституційного дискурсу Німеччини ми воліємо довести, що «політична», ідеологічна складова, ствердження дискурсивної нерівності є універсальними поняттями функціонування мови в суспільному житті; не існує прагматично «нейтральних» текстів. І нехай репертуар прагматичних засобів укладачів конституції є значно вужчим, ніж у авторів-публіцистів; той факт, що конституція є текстом надзвичайної соціальної ваги, квінтесенцією ідеології держави, гарантує, що під обмеженнями офіційно-ділового стилю ми обов'язково знайдемо прояви якщо не індивідуально-, то принаймні колективно-суб'єктивного, обумовленого духом та ідеологією певного часу; націленого на прагматичний вплив: маніпуляцію, переконання, мотивацію.

Ми вбачаємо наше завдання в описі як сутності прагматичних настанов авторів конституцій, так і того обмеженого лінгвістичного інструментарію, котрим вони досягають своєї непростой мети. При цьому, на відміну від французьких семіотиків [261; 69; 213; 166; 248]) ми не претендуємо на відтворення «духу часу» – це було б занадто широким завданням. Проте наше суто лінгвістичне дослідження може дати матеріал для роздумів історикам, соціологам, політологам, юристам.

1.2. Загальні характеристики конституційного дискурсу Німеччини

1.2.1. Визначення поняття «дискурс». «Категорія *дискурс*, одна з провідних в комунікативній лінгвістиці і в сучасних соціальних науках, як і будь-яке широко вживане поняття, допускає не тільки варіанти вимови (з наголосом на першому і другому складі), але й велику кількість наукових інтерпретацій» [175, с.85]. Ще з десятків років назад це поняття стало «бумом», що поширився й на літературознавство, соціологічні студії тощо, і набуло такого ступеню полісемії, що це взагалі розмивало межі цього терміну [там само]. Ставилася під сумнів сама можливість надання єдиного визначення, «оскільки дослідники, котрі вживають цей термін, можуть стояти на несумісних позиціях» [322, с. 33]. Актуальним питанням було

відмежування дискурсу від «суміжних термінів *текст, мовлення і діалог*» [37; 315; 316; 175, с. 85].

На сьогоднішній день у вітчизняному мовознавстві поступово викристалізовується «теорія середнього рівня» [307, с. 56] щодо дискурсу. Тим не менш, використовуючи це поняття, досліднику варто зазначити, що саме він має на увазі. Огляди різних підходів до поняття «дискурс» знаходимо в [124; 126; 238, с. 195-199; 175; 189, с. 68-71; 315; 37; 348; 432; 277; 285].

В лінгвістиці термін «дискурс» вживався спочатку майже синонімічно із терміном «текст» для позначення трансентенційних (більших за речення) мовних одиниць, актуалізованих у мовленні [348], і позначав усі форми автентичної розмовно-побутової комунікації [361], насамперед усної. Таким чином, дискурс фактично ототожнювався із діалогом.

Це розуміння суттєво поглибилося з залученням до тлумачення дискурсу прагматики (зокрема, теорії мовленнєвих актів) та соціолінгвістики. В цьому руслі вихідним стало розуміння дискурсу як макромовленнєвого акта – результату інтерації мовця й слухача, включеного в широкий комунікативний контекст, або ширше – як зв'язного мовлення (*connected speech*), зануреного в соціокультурну ситуацію [374; 432]. Так, Н.Л. Фейклоу описує дискурс як «форму соціальної дії» [374, с. 73], а В.І. Карасик, розглядаючи дискурс з позицій соціолінгвістики, характеризує його як «спілкування людей, що розглядається з позицій їхньої приналежності до тієї чи іншої соціальної групи чи у зв'язку з тією чи іншою типовою мовленнєвоповедінковою ситуацією, наприклад, інституціональне спілкування» [126, с. 223-224].

Французька семіотична школа (М. Пешьо, П. Серіо, Ж. Гійому, Д. Мальдід'є, Р. Робен) [210; 211; 212; 213; 261; 262; 69; 248] ще сильніше переводить аналіз дискурсу в площину соціальних наук – соціології, історії, психоаналізу, політики, літературознавства. Хоча матеріальною формою існування дискурсу виступає сукупність тематично співвіднесених текстів, французьких семіотиків дискурс цікавить передусім як матеріальна форма

існування ідеології та історичної пам'яті, соціально-історичний фон, що співвідносить події із мовою, як уособлення владних відносин в суспільстві. Таким чином, дискурс розглядається французькою школою передусім не як лінгвальний, а як соціоісторичний феномен.

В цьому ж руслі перебувають відомі дефініції Ю. С. Степанова та В. З. Дем'янова: «Дискурс – особливе використання мови для вираження особливої ментальності», «можливий (альтернативний) світ в повному сенсі цього логіко-філософського терміну» [270, с. 43-44]; «Discourse – дискурс, довільний фрагмент тексту (...) Часто, але не завжди концентрується навколо певного опорного концепту; складає загальний контекст, який описує діючих осіб, об'єкти, обставини, часи, вчинки і т.п., визначаючися не стільки послідовністю речень, скільки тим загальним для того, хто створює дискурс і його інтерпретатора світом, котрий «будується» в ході розгортання дискурсу» [94, с. 7].

В німецькій традиції термін «дискурс» вживається на засадах, в принципі спільних із французькою школою. Можна сказати, що в цілому німецькі лінгвісти розглядають дискурс як перетин багатьох текстів (типів тексту), що так чи інакше корелюють один з одним. Дискурс визначається як взаємовідношення мовленнєвого акту із мовними формами, з одного боку, і з суспільними структурами й інституціями, з іншого (лінгвістична прагматика [372]); як сукупність багатьох тематично співвіднесених текстів, що функціонують в межах певної комунікативної сфери (соціолінгвістика [457; 380]); як мовленнєва, або дискурсивна, формація, що відповідає певній історично й соціально зумовленій суспільній практиці (літературознавчий напрямок [410; 408]). Віденська школа [453; 454; 406; 407] залучає до дискурсивних студій історичні аспекти мовлення, розглядаючи дискурс не лише в синхронії, але, насамперед, в діахронії.

Т. ван Дейк, визначивши дискурс як «складне комунікативне явище, котре включає до себе і соціальний контекст, який дає уявлення як про учасників комунікації (і їхні характеристики), так і про процеси створення і сприйняття повідомлення» [92, с.113, підкреслення наше – М.С.], першим

включив до поняття дискурсу, крім компонентів прагматичного і соціокультурного, ще й когнітивний компонент, що значно розширило семантичний об'єм цього терміну. На наш погляд, саме цей підхід набув найбільшої ваги в пострадянській та вітчизняній лінгвістиці. Його розвивають, зокрема, Н. Д. Арутюнова, Ю. Н. Караулов, В. В. Петров, В. В. Красних, І. С. Шевченко, О. С. Морозова, Л. Б. Безугла, М. Л. Макаров, О. О. Селіванова, Н. Н. Міронова, Н.К.Кравченко та ін. [10; 127; 158; 159; 320; 321; 322; 323; 26; 175; 257; 186; 150; 152; 153; 154; 155]

Отже, дискурсивні студії пройшли кілька етапів розвитку, протягом яких термін «дискурс» послідовно співвідносився з поняттями «усний текст (діалог)»; «письмовий чи усний текст, занурений в ситуацію спілкування» [126, с. 5-6; 10, с. 136-137]; «історично обумовлена форма соціальної практики» [374, с. 17]; «сукупність певним чином співвіднесених текстів» [262, с. 341].

«Підвести під єдиний дах» всі ці, здавалося б, малосумісні точки зору мовознавцям пострадянського простору [159, с. 113; 322, с. 37; 26, с. 125-128; 175, с. 90; 206] вдалося на основі когнітивно-комунікативного підходу до тлумачення дискурсу, в межах котрого це поняття дефінується як «інтегральний феномен, мисленнєвокомунікативна діяльність, що протікає в широкому соціокультурному контексті, характеризується континуальністю та діалогічністю; вона являє собою сукупність процесу та результату і включає як екстралінгвістичний, так і власне лінгвістичний аспекти» [322, с. 38].

«Лінгвістичний аспект передбачає мовленнєву діяльність комунікантів і текст. Екстралінгвістичний аспект включає когнітивну, комунікативну діяльність і дискурсивний контекст. Процеси дискурсу – когнітивна, комунікативна мовленнєва діяльність, продуктом є текст» [26, с. 125-6]. Зазначається, що комунікативна діяльність здійснюється на основі діяльності когнітивної (процесу обробки ментальних репрезентацій – концептів, сценаріїв тощо); при цьому і когніція, і комунікація можуть протікати без допомоги мовних знаків, що дає підставу відносити їх до екстралінгвістичних компонентів дискурсу. Дискурс неможливий без комунікативної і когнітивної

діяльності і без актуалізації усіх складових широкого дискурсивного контексту [26, с. 126].

Контекст, що охоплює фізичні (часові, просторові), соціальні (біосоціальні, інституціональні, соціоісторичні), комунікативно-прагматичні (інтенційні, тактико-стратегічні), психофізіологічні, психолінгвістичні, когнітивні фактори тощо [26, с. 125-126; 458, с. 21; 348, с. 38; 433, с. 193-195; 92, с. 12-41; 10, с. 136; 320, с. 25-31; 175, с. 114; 159, с.86], виступає «сполучною ланкою» між лінгвальним і екстралінгвальним аспектами дискурсу. Одні автори відносять його до лінгвального аспекту дискурсу [322; 323], інші – до екстралінгвального [26, с. 125]. У будь-якому випадку, контекст слугує посередником, через котрий «різні складові комунікативного процесу: автор повідомлення, його адресат, сфера комунікації, канал повідомлення, інтенція і т.д. відображуються у внутрішньотекстовій організації і обумовлюють в ній специфічну – ту, а не іншу упорядкованість мовних одиниць і структур» [159, с. 201].

Евристична роль екстралінгвального плану дискурсу полягає у введенні до фокусу дослідницької уваги особистості комуніканта в усьому розмаїтті його соціальних, когнітивних, комунікативних аспектів. Завдяки цьому дискурс набуває своїх характерних рис, відмічених Н.Д. Арутюновою: соціальної спрямованості («дискурс – мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія», він завжди відбувається на певному соціально-історичному і культурно-етнічному тлі); когнітивної обумовленості («дискурс звернений до ментальних процесів учасників комунікації: етнографічних, психологічних, соціокультурних правил і стратегій породження і розуміння мовлення в тих чи інших умовах»); ситуативності («дискурс – це мовлення, занурене в життя») [10, с.137].

Когнітивно-комунікативна дослідницька парадигма не лише дозволила синтезувати в єдине поняття різні підходи до визначення дискурсу, але істотно поглибила його зміст завдяки поєднанню когнітивних та прагматичних, функціональних методів та методик дослідження [323, с. 105-

106]. До того ж, погляд на дискурс як на мисленневокомунікативну діяльність, що поєднує у собі процесуальний та результативний аспекти, дозволяє по-новому переглянути питання структури дискурсу та його одиниць.

Це питання наразі лишається дискусійним: спробам змоделювати структуру дискурсу досі закидують те, що вони «нерідко змішують в одній типології одиниці мовлення та одиниці дискурсу» [323, с. 235]. Очевидно, що в такому випадку поняття дискурсу зводиться виключно до його процесуального плану. Проте процес має завершуватися результатом; отже, варто розрізнити дві структури дискурсу – його процесуального та результативного планів – і, відповідно, розробляти дві таксономії дискурсивних одиниць. Виходячи з цього, представляємо запропоновану школою конверсаційного аналізу ієрархію одиниць дискурсу (див. огляд у [323, с. 112; 189, с. 70-76; 154, с. 6-12]) у вигляді схеми (див. рис. 1.1.)

Одиниці процесуального плану дискурсу (мовленнєво-мисленнєвої діяльності)	Одиниці результативного плану дискурсу (мовлення): монологічного та діалогічного
мовленнєва подія (speech event)	текст / діалог
мовленнєва трансакція (transaction)	структурно-композиційна частина тексту / мікродіалог
мовленнєвий обмін (exchange)	- /діалогічна сукупність реплік
мовленнєвий хід (move)	структурно-семантична одиниця тексту/ репліка одного мовця у діалозі
мовленнєвий акт (speech act)	висловлення / висловлення

Рис. 1.1. Кореляція одиниць процесуального та результативного планів дискурсу

Іншим ключовим моментом, на нашу думку, стало запропоноване низкою авторів [322, с. 35; 315, с. 18] розрізнення понять «мікро- та макродискурсу», що дозволяє поєднати два основні підходи до визначення дискурсу у вітчизняній і закордонній лінгвістиці:

1) дискурс як одиничний усний чи письмовий текст, що актуалізується в певних умовах (праці Т. ван Дейка, Ю. Н. Караулова, Н. Д. Арутюнової);

2) сукупність тематично співвіднесених текстів (французька і німецька школи аналізу дискурсу) [261; 262; 212; 248; 410; 380; 453; 408; 409].

Мікродискурс уособлює одиничну мовленнєву подію, предметно-знаковою фіксацією котрої виступає одиничний актуалізований текст. Сказане виражається формулою: «Мікродискурс = Мовленнєва подія + (Контекст) + Текст».

Одиниця процесуального плану мікродискурсу – мовленнєва подія [159, с. 276] – мінімальний функціонально цілісний фрагмент комунікації – завершене мовленнєве спілкування, розмова, інтеракція, котра відповідає в мовленні макродіалогу або (макро)тексту [92].

Лінгвальний (статичний) план мікродискурсу представлений одиничним письмовим чи усним текстом – «вербалізованим продуктом мисленневокомунікативної діяльності суб'єктів комунікації» [26, с. 126], «замерзлим дискурсом» [387, с. 914]. Якщо за суто лінгвістичного трактування текст розглядався як структурне утворення, якому властиві зв'язність і цілісність (як-от в класичній дефініції І.Р.Гальперіна: «...твір, який складається з назви (заголовка), і низки основних одиниць (надфразових едностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, котрий має певну цілеспрямованість і прагматичну настанову» [66, с. 18]), то текст в дискурсі – це актуальний (в термінології А. Г. Баранова) текст, тобто текст, взятий в реальності свого функціонування [21, с. 58; 126, с. 15-6; 10]. Таким чином, дискурсивний підхід розглядає текст в єдності його буттєвої форми та процесів його породження і сприйняття.

Але в реальності окремі мовленнєві події здійснюються не ізольовано одна від одної, а в певному когнітивно заданому просторі. *Макродискурс* (дискурсивна формація) складається з серії мікродискурсів, але як комплексний феномен не може бути зведений до суми своїх конститuentів. Він предстає єдністю дискурсивної практики (серії окремих мовленнєвих подій) і дискурсивного корпусу (сукупності тематично співвіднесених актуалізованих текстів): «Дискурсивна формація = Дискурсивна практика + (контекст) + Дискурсивний корпус».

У процесуальному плані макродискурсу ми, в традиціях французької та німецької шкіл аналізу дискурсу, виокремлюємо *дискурсивну (мовленнєву) практику* (термін М.Фуко) – «найширший контекст, в котрому перебігає мовленнєва діяльність» [211, с. 275], «сукупність анонімних, історичних, детермінованих завжди часом і простором правил, котрі в даній епосі і для даного соціального, економічного, географічного чи мовного оточення визначили умови впливу висловлення, визначили, що може і що повинно бути сказане з певної позиції і в певних обставинах, і до того ж – як це має бути сказане» [315, с. 14]. Дискурсивні практики обумовлені:

а) типологічно (комунікативні події, котрі входять до них, є певним чином стандартизованими, інституціоналізованими, що й дозволяє об'єднувати їх в певний клас: наприклад, парламентські дебати, розмови в кабінеті лікаря, дружні листи і т.п.);

б) когнітивно (в цілому вони відповідають фреймам – тим когнітивним схемам чи сценаріям, котрі зберігаються в пам'яті мовленнєвого колективу; при цьому дискурсивні фрейми є значно більш організованими і багатокomпонентним в порівнянні з фреймами суто семантичних знань, оскільки включають також знання про конвенційні схеми дискурсу [252, с. 31]);

в) конвенційно (наявність певних спільних умов висловлення формує схожі механізми і стратегії мовлення).

Якщо предметно-знаковою фіксацією одиничної мовленнєвої події виступає окремий текст, то дискурсивні практики породжують змістово-

тематичні сукупності багатьох текстів – або, в термінології французьких семіотиків, реалізуються в певних дискурсивних корпусах. Отже, лінгвальний (результативний) план макродискурсу представлений *дискурсивним корпусом* – сукупністю тематично, культурно або ще якимось чином взаємопов'язаних текстів (типів тексту) [315; 270, с. 43-44; 210; 211; 213; 261]. Тексти, що складають дискурсивний корпус, так чи інакше звернені до однієї спільної теми; в свою чергу, зміст (тема) дискурсивного корпусу розкривається не одним окремим текстом, але в комплексній взаємодії багатьох текстів [315, с. 16-17].

Це дає підстави представникам семіотичної школи розглядати дискурсивний корпус як єдиний інтертекст, що продукується колективним суб'єктом (наприклад, партією, політичним чи соціальним інститутом, рухом). Суб'єкт дискурсу робить відбір і комбінацію мовних засобів, не просто спираючись на здоровий глузд і власний розсуд, а керуючись традиціями відбору і комбінації мовних елементів, що склалися в суспільстві. Це означає (хоча цей факт не усвідомлюється автором, «прихований від нього ілюзією, що він знаходиться у витоків змісту» [213, с. 110]), що будь-який новий текст народжується не у вакуумі, а під подвійним пресом і мови, і дискурсивного контексту – тобто, на фоні певних екстралінгвальних факторів і в співставленні з тими текстами, що передували йому в дискурсі. Тому в будь-якому тексті завжди присутні «сліди минулих текстів» [там само]. За цими текстами, за виразом Ю. С. Степанова, «встає особлива граматики, особливий лексикон, особливі правила слововживання та синтаксису, особлива семантика – і, в підсумку – особливий світ. <...> У світі будь-якого дискурсу діють свої правила синонімічних заміщень, свої правила істинності, свій етикет» [270, с. 38, с. 44].

Цінність поняття макродискурсу вбачаємо в тому, що воно дозволяє залучити до аналізу всю сукупність текстів, що продукуються в спільному екстралінгвальному контексті у визначений період часу, завдяки чому її можна вивчати як в синхронії, так і в діахронії.

Підсумовуючи, скажемо, що в нашому розумінні поняття дискурсу включає в себе чотири взаємопов'язані аспекти (див. рис. 1.2):

- а) процесуальний план мікродискурсу (одиничну комунікативну подію);
- б) результативний план мікродискурсу (актуалізований одиничний текст);
- в) процесуальний план макродискурсу (широку дискурсивну практику);
- г) результативний план макродискурсу (дискурсивний корпус).

На наш погляд, запропонована схема дозволяє інтегрувати всі найбільш відомі визначення дискурсу. В ній враховано двоїсту природу дискурсу, наявність в ньому лінгвального і екстралінгвального планів, відображено роль контексту.

Рис. 1.2. Аспекти поняття «дискурс»

Л.Р. Безугла пропонує розподіляти наявні підходи до аналізу дискурсу за критерієм методологічних фокусів: а) дискурс-матеріал (фокус на результативному плані дискурсу, прирівнення його до тексту); б) дискурс-

об'єкт (фокус на процесуальному плані дискурсу, тлумачення його як інтерактивного процесу конструювання смислів); в) дискурс як предмет (фокус на взаємодії процесуального та результативного планів дискурсу) [29, с. 22-24].

Ми ж скоріше поділяємо думку щодо неможливості чіткого розмежування лінгвального (результативного) та екстралінгвального (процесуального) планів дискурсу; сукупність категорій дискурсу має радше вигляд шкали з полюсами: категорії тексту – категорії дискурсу-процесу [323, с. 109-111]. За зауваженням О. І. Морозової, не дивлячись на те, що якості дискурсу як процесу, що розвивається в реальному часі, зазвичай недоступні для дослідника, про них можна судити за результатами цього розвитку – текстами [189, с. 69-70] (а В. В. Красних порівнює дискурсивні розвідки з дослідженням геологічних процесів за допомогою аналізу геологічних порід [159, с. 34]).

Отже, під *дискурсом* ми розуміємо інтегральний феномен, мисленневокомунікативну діяльність, що перебігає в широкому соціокультурному контексті і являє собою сукупність процесу (мовленнєвої комунікації) та результату (тексту), т.ч. поєднуючи в собі як екстралінгвальний, так і власне лінгвальний аспекти. Відмінність дискурсивного підходу від структурно-лінгвістичного вбачаємо саме в тому, що за такого підходу текст стає не самоціллю, а засобом аналізу цілісної комунікативної події, далеко не всі аспекти котрої і далеко не повною мірою фіксуються засобами мови. Мета дискурсивного аналізу полягає в тому, щоб на основі аналізу статичного аспекту дискурсу зробити висновки щодо його процесуального плану.

За обсягом розрізняємо мікро- та макродискурси; мікродискурс являє собою одиничну мовленнєву подію (*speech event*), зафіксовану в окремому письмовому чи усному тексті; макродискурси охоплюють дискурсивні практики, котрі породжують змістово-тематичні сукупності багатьох текстів – або, в термінології французьких семіотиків, реалізуються в певних дискурсивних корпусах. Надання переваги розгляду того чи іншого аспекту дискурсу залежить насамперед від мети і предмету дослідження.

1.2.2. Засади виокремлення конституційного дискурсу Німеччини як окремого типу дискурсу.

Дослідники дискурсу неодноразово підкреслюють, що типологія дискурсів є відкритою. «Перелік типів дискурсу, при виокремленні котрих акцентуються провідні з точки зору дослідника типологічні ознаки мисленневокомунікативної діяльності мовця, постійно поповнюється» [267, с. 147]: див. огляди в [267, с. 147-150; 186, с. 54; 238, с. 197-199; 236]. Звичайно йдеться про типи макродискурсу, про об'єднання певним чином споріднених текстів у дискурсивний корпус на основі певних типологічних ознак.

Зокрема, в сучасній лінгвістичній літературі оперують таким поняттям, як національний дискурс (наприклад, російський, англійський, німецький і т.п.). За критерієм сфери функціонування (на основі соціолінгвістичних ознак) розрізняють «інституційні» («політичний» (з підвидами «президентський», «дипломатичний» тощо) [53; 3; 134; 96; 183], «науковий» [299; 251; 169], «релігійний» [74; 327; 314; 317], «військовий» [328; 15; 269; 198], «медичний» [318; 329; 106], «діловий» [149; 16; 104; 56], «юридичний» [101; 112; 73; 138]), «побутові» (в т.ч. «спортивний» [39; 147; 180]) та «медійні» (наприклад, «дискурс Інтернет-ЗМІ» [178; 79] дискурси.

На основі топіку виокремлюють «рекламний» [32; 121; 30], «екологічний» [14; 80], «етичний» [88] дискурси, «усний дискурс про сновидіння» [130] тощо.

У дещо іншій площині лежить виділення «прагмалінгвістичних дискурсів» [125] на основі актуалізації ними певних комунікативних стратегій [270, с.69], або, як їх називає Т.ван Дейк, «контекстуальних макростратегій» [367, с. 57-58]. У цьому зв'язку говорять про «аргументативний» [218; 219; 146], «прескриптивний» [336; 260], «оцінний» [186; 81; 309], «гумористичний» [125; 255; 241], «конфліктний» [115; 85; 160; 61; 305; 55] дискурси.

Виокремлюють дискурси за характеристиками мовної особистості («авторитарної» [62], «конфліктної» [61], «акцентуваної» [48], «мовної

особистості дитини» [84], «вікторіанської жінки» [188] тощо). А. Д. Белова пропонує розрізняти дискурси за характером комунікації («офіційний», «неофіційний», «спонтанний», «підготовлений», «діалогічний», «монологічний» [32]). На основі жанрової варіативності текстів, що об'єднуються в дискурс, розрізняють дискурси художній [137; 98; 83; 64], поетичний [194; 312; 18], пісенний [40; 224; 254].

Як бачимо, питання критеріїв системної класифікації типів дискурсу лишається відкритим. Авторитетною є точка зору [270, с. 36; 257, с. 41] про близькість типів дискурсу до функціональних (під)стилів мови – систем вживання мови, що змінюються історично, обумовлюються суспільними детермінантами і реалізуються в залежності від кодифікованих норм різних комунікативних сфер [377, с. 28, с. 37, с. 292; 391, с. 129-131]. Але співвідношення типів дискурсу з функціональними (під)стилями мови і жанрами тексту є співвідношенням актуалізованих текстів з текстами віртуальними, реалізації з потенцією. Очевидно, типологія дискурсів повинна певним чином відображати традиційну ієрархію функціональних стилів, підстилів і жанрів мови, але спиратися на інші принципи.

Вважається, що, якщо важливим критерієм виокремлення функціональних стилів мови виступають соціальна функція і лінгвальні особливості текстів, то для виокремлення спеціального дискурсу вирішальною є спільність факторів екстралінгвального контексту [94, с. 7; 336, с. 14], певні дискурсивні параметри [267, с. 148]. Дебора Шиффрін виділяє такі релевантні для виокремлення спеціальних дискурсів ознаки:

- а) сферу функціонування дискурсу;
- б) принцип побудови повідомлення;
- в) прагматичні цілі;
- г) тему, «топік дискурсу»;
- д) ситуацію спілкування [433, с. 204-206]

Для виокремлення певного типу дискурсу необхідним і достатнім може виявитися навіть один комунікативний параметр – «точка перетину текстів»,

«опорний концепт», за виразами В. З. Дем'янка [94, с. 7], хоча зазвичай взаємодіють кілька параметрів. Природно, що чим більша кількість екстралінгвальних факторів береться до уваги, тим «вужчою» стає комунікативна ситуація і меншими за обсягом дискурсивні корпуси, і навпаки. Тому будь-який дискурс входить до певної ієрархії дискурсів; будь-який текстовий корпус, об'єднаний на основі спільних ознак, можна розглядати як складову більших за обсягом текстових корпусів.

Оскільки дискурс певного типу виокремлюється на основі суто екстралінгвальних ознак, він може конституюватися текстами різних типів і жанрів [315, с. 17-18]. Наприклад, юридичний дискурс поєднує закони, міжнародні договори, судові промови і протоколи, адміністративні документи, описи майна тощо. З іншого боку, один і той самий текст може входити до різних спеціальних дискурсів: скажімо, Основний Закон ФРН можна розглядати як основу не тільки законодавчого, але й суспільно-політичного дискурсу Німеччини, а також як складову загальнонаціонального дискурсу Німеччини ХХ ст.

Сказане вище спонукає погодитися з висновком Л.В. Солощук: оскільки в основі типології дискурсів можуть знаходитися найрізноманітніші дискурсивні параметри, кількість цих типологій не є величиною остаточною [267, с.148]. Ще виразніше цю думку виразив Грегор Майєрс: обсяг спеціального дискурсу і релевантні для його виокремлення екстралінгвальні параметри є довільними і визначаються дослідником в залежності від мети його дослідження [418].

Обґрунтовуючи доцільність виокремлення конституційного дискурсу Німеччини як особливого виду дискурсу, вважаємо за необхідне враховувати також наявні в німецькомовній правознавчій та лінгвістичній літературі класифікації юридичної мови, що базуються на різних критеріях [371, с. 24-27; 355, с. 1382; 389, с.56].

За сферою функціонування розрізняють мову законодавства (*Gesetzsprache*), судочинства (*Urteils- und Bescheidssprache*), наукову

юридичну мову (*Wissenschaftssprache*), мову адміністративних документів (*die Sprache des behördlichen Schriftverkehrs*) та адміністративний жаргон (*Verwaltungsjargon*) [421, с. 51; 431, с. 12 ff].

За прагматичним чинником юридичні тексти поділяють на прескриптивні (закони, договори, інструкції); дескриптивні (юридичні підручники, коментарі до законів тощо), та гібридні – прескриптивні за своєю суттю, проте з деякими дескриптивними елементами (судові позови та вироби) [451, с. 17].

За критерієм юридичної компетентності адресата виокремлюють вузькопрофесійні (*fachintern*) та звернені в т.ч. до широкого загалу (*fachextern*) тексти [451, с.17].

Зважаючи на сказане, конституційний дискурс Німеччини (далі – КДН) виокремлюємо за ознаками сфери функціонування, соціальних функцій, тематичної та локальної співвіднесеності. Зокрема, на основі сфери функціонування дискурсу виокремлюємо **юридичний дискурс**. В ньому, враховуючи прийняту в німецькому мовознавстві типологію підвидів юридичної мови [371, с. 24-30; 421, с. 51; 431, с. 12-15], що базується на критеріях соціальних функцій юридичної комунікації з урахуванням різноманіття її суб'єктів та сфер застосування, що обумовлюють відмінні принципи побудови повідомлення, вирізняємо нормативно-правовий (законодавчий), процесуальний (судовий), науково-юридичний та адміністративний дискурси; в **законодавчому дискурсі**, виходячи із специфіки галузей права [311, с. 58], виділяємо конституційний, міжнародно-правовий, цивільно-правовий, адміністративно-правовий, кримінально-правовий, фінансово-правовий дискурси тощо; в **конституційному дискурсі** на основі локального параметру виокремлюємо **конституційний дискурс Німеччини** (див. рис. 1.3).

Ми дефінуємо КДН як комплексний інтегральний феномен, що поєднує діяльнісний та результативний аспекти; в діяльнісному аспекті – це мисленнєво-комунікативна діяльність, що протікає у законодавчій сфері та

охоплює нормативно-правовий процес масової опосередкованої комунікації офіційно-ділового змісту і прескриптивної спрямованості, що відбувається в ситуації, яка контролюється і регулюється державою; в результативному аспекті – це інтегрована сукупність текстів усіх федеральних конституцій Німеччини (тобто, всіх текстів, що протягом певного часу функціонували в якості основного закону на федеральному рівні, встановлювали політичний і суспільний лад держави і слугували вираженням визнаної державою ідеології).

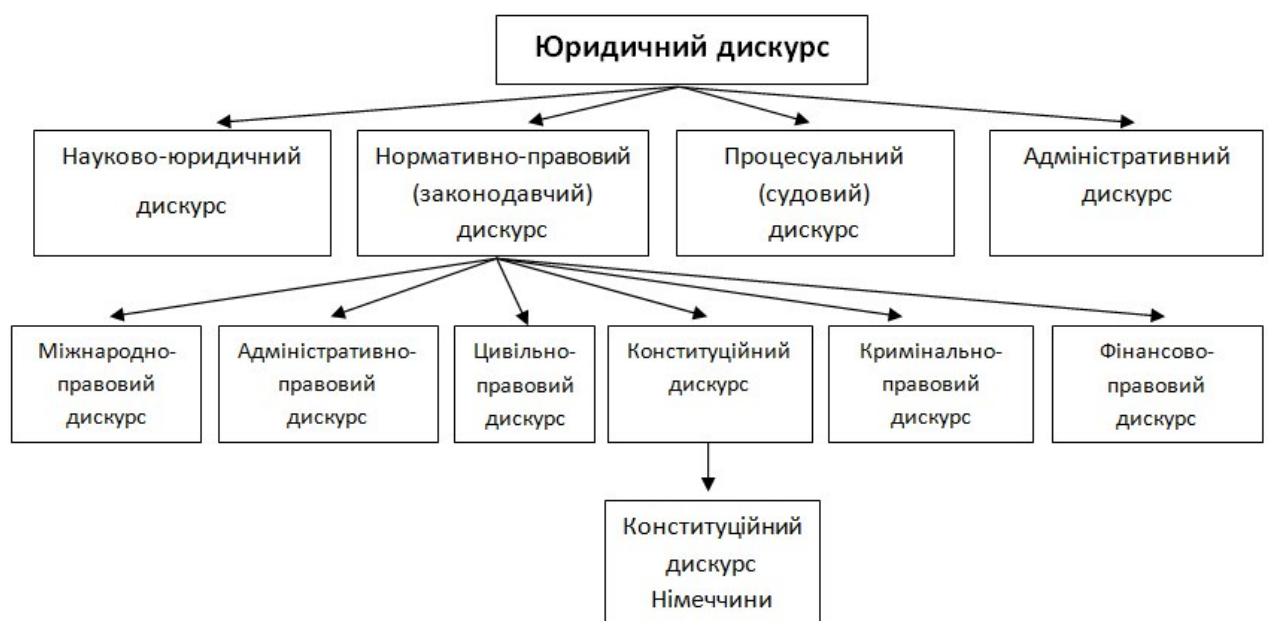

Рис. 1.3. Місце конституційного дискурсу Німеччини в юридичному дискурсі.

1.2.3. Процесуальний план конституційного дискурсу Німеччини. Однією з актуальних проблем комунікативної теорії є моделювання ситуації інформаційного обміну та впливу, котрій слугує дискурс [257, с.121]. Проте в лінгвістиці поки що не вироблено навіть принципів моделювання дискурсу [257, с. 120], що, очевидно, пояснюється відносною розмитістю самого поняття «дискурс». У літературі в якості дискурсивних моделей розглядаються, зокрема, моделі комунікації або комунікативної ситуації [257, с. 121-157], мовленнєвої інтеракції конкретної епохи [321, с. 153] або окремого комунікативного акту [159, с.80-86].

Поділяючи точку зору Харківської лінгвістичної школи, ми визнаємо дискурс комплексним інтегральним феноменом, що об'єднує два однаково важливих аспекти: процесуальний / мовлення і результативний / текст (тексти). Тому вважаємо, що моделювання дискурсу повинно поєднувати моделювання цих двох його планів: комунікативної події як процесуального плану дискурсу, і тексту, як його результативного плану.

У моделюванні процесуального плану КДН орієнтуємося на прагмалінгвістичну модель дискурсу Л. Р. Безуглої.

Л. Р. Безугла постулює, що комунікативна діяльність здійснюється на основі діяльності когнітивної (процесу обробки ментальних репрезентацій – концептів, сценаріїв і т.п.). Оскільки і когніція, і комунікація можуть протікати без допомоги мовних знаків, це дає підставу відносити їх до екстралінгвальних компонентів дискурсу [26, с. 126-127]. І, хоча Л.Р. Безугла дефінує дискурс як комунікативну діяльність, що здійснюється за допомогою мовного коду [там само, розрядка наша – М.С.], на нашу думку, її постулат про суто екстралінгвальну природу процесуального плану дискурсу підтверджується все більш частим згадуванням у науковому просторі нелінгвальних (наприклад, музичного та різних типів візуального дискурсів – дискурсу фотожурналістики, кіно, реклами тощо [133; 177; 1; 217; 89; 30]). У нашому розумінні дискурс – це комунікативна діяльність, що найчастіше, але необов'язково здійснюється засобами мови; так само можуть використовуватись альтернативні нелінгвальні коди (музичний, математичний тощо), а також коди комбіновані, наприклад, аудіовізуальнолінгвальні (зокрема, у кінематографічному, рекламному дискурсах). І лише коли дискурс бодай частково реалізується за допомогою мовного коду, в результативному його плані ми отримуємо мовленнєві акти, що фіксуються в усних чи письмових, одиничних чи серійних текстах. Але в будь-якому випадку «дискурс неможливий без комунікативної і когнітивної діяльності і без актуалізації усіх складових широкого дискурсивного контексту» [26, с. 127].

До останніх дослідниць відносить такі види контексту:

- онтологічний (часово-просторове середовище комунікації),
- соціальний (біосоціальні та інституціональні ролі комунікантів),
- комунікативний (комунікативна компетенція комунікантів, їхні цілі, стратегії та тактики, коди і канал зв'язку),
- психофізіологічний (психічний і фізичний стан комунікантів),
- когнітивний (ментальні операції і знання комунікантів),
- психолінгвістичний контекст (лінгвістична компетенція комунікантів) [26, с. 127].

Слід зазначити, що в лінгвістичній літературі пропонується велика кількість альтернативних моделей контексту [272, с.9; 141, с. 73; 159, с. 83-86; 174, с. 114; 175, с. 146-149; 152; 92, с. 19-30; 392, с. 82; 459, с. 17-19; 348, с. 36-38, 46-50; 361, с. 78-84; 422, с. 94-98; 433, с. 192-196; 365; 404]. Проте ці моделі великою мірою перегукуються між собою, що, на нашу думку, дає можливість звести виокремлені в них контексти до п'яти найзагальніших типів:

- лінгвальний (текстуальний) контекст, тобто мова, що оточує чи супроводжує при аналізі частину дискурсу;
- ситуативний (зовнішній) контекст, що позначає фізичну ситуацію спілкування;
- екзистенційний контекст, тобто реальне соціальне буття, що відображується в дискурсі, його «топік» [94, с. 7];
- психологічний (внутрішній, когнітивний, імлікаційно-презупозиційний) контекст, що уособлює ментальну сферу комунікантів, їхні знання про світ, інтенції, вірування, бажання. Це «спільний фонд знань, спільний досвід, спільний тезаурус, спільні попередні відомості, якими володіють комуніканти» [159, с. 104];
- соціокультурний контекст, «сцена» в термінах Д.Хаймса [396, с. 55] – тобто, а) значення, місце даного акта спілкування в культурі і соціумі; б) соціальна діяльність, в котру включений текст; в) тональність спілкування, принцип побудови повідомлення.

Спираючись на думку Л. Р. Безуглої щодо того, що далеко не всі аспекти процесуального плану дискурсу є власне лінгвальними і безпосередньо фіксуються в його результативному плані – тексті, спробуємо згрупувати їх за критерієм міри їхньої поверхневої реалізації у мовленні, від найнижчої до найвищої:

1) глибинно-психологічні складові дискурсу, що носять латентний характер, створюючи свого роду «тіньовий кабінет», котрий бере участь у визначенні специфіки тексту опосередковано, через решту аспектів процесуального плану дискурсу, в них виявляючись і на них впливаючи:

- a) інтенціонально-стратегічний аспект («загальна комунікативна мета адресанта» [225, с. 16; 190, с.8; 23, с. 116; 231, с. 74], стратегічна немовленнєва задача, що має бути досягнута посередництвом мовлення, стратегії й тактики дискурсу, комунікативні інтенції мовців);
- b) імплікаційно-пресупозиційний аспект (психологічний контекст, що уособлює усі ті види імпліцитного знання, які передують дискурсу і актуалізуються в процесі його породження і сприйняття, обумовлюючи успішність його перебігу [175, с. 149]).

2) зовнішні, ситуативні / онтологічні складові дискурсу, що піддаються безпосередньому спостереженню або про які можна навести довідку за межами дискурсу:

- a) онтологічний аспект: час, місце, канал зв'язку та фізичні параметри спілкування (його безпосередність чи опосередкованість, дистантність чи контактність);
- b) адресантно-адресатний аспект (біосоціальні, інституціональні та психофізіологічні характеристики комунікантів);

(зазначимо, що зовнішні умови, в яких перебігає той чи інший дискурс, як правило, не змінюються швидко, що не тільки "робить ситуацію достатньо стабільним, константним компонентом комунікативного акту" [159, с. 85], але й дозволяє поєднувати одиничні мовленнєві події у дискурсивні практики);

3) комунікативно-прагматичні складові дискурсу, що можуть бути реалізовані в тексті як експліцитно, так і імпліцитно — структуруючись в формі думки,

котра «прямо не подається у мовному вираженні, але передбачається в ньому і підказується іншими мовними виразами, що оточують його» [122, с. 73]:

- a) іллокутивний аспект, що уособлює комунікативний намір мовця;
- b) метакомунікативний (аспект, що втілює складові комунікативної компетенції комунікантів, котрі забезпечують встановлення міжособистісного контакту, визначають тональність спілкування, впливають на ті чи інші принципи побудови повідомлення;
- c) соціокультурний аспект, що уособлює прийняті в певному соціумі в певний час правила та конвенції спілкування в межах тієї соціальної діяльності, в котру включений текст;
- 4) *лінгвальні складові дискурсу*, експліцитно представлені в поверхневій структурі тексту за допомогою різноманітних мовних засобів:
  - a) пропозиційний (локутивний, семантичний, денотативний) аспект, що уособлює інформаційний зміст тексту;
  - b) структурний аспект, що втілює мовні засоби реалізації семантики та прагматики тексту;

У сукупності всі розглянуті вище аспекти мовленнєвої події складають процесуальний план дискурсу. Процесуальний план дискурсу фіксується у його статичному плані, але цей зв'язок не є прямолінійним: «Текст «покоїться на ситуації»: він провокується нею і її відображує, але відбувається це не безпосередньо, а через сприйняття ситуації автором тексту і через її відображення в свідомості автора» [158, с. 55].

1.2.4. Результативний план конституційного дискурсу Німеччини. Багатоаспектність мовленнєвої події – процесуального плану дискурсу – обумовлює багатоаспектність його результативного плану – тексту. У лінгвістичній літературі знаходимо багато теорій, що постулюють наявність в тексті різних «планів», «вимірів» [203, с. 25-27], «макрокомпонентів» [19, с. 22-23], «метафункцій» [388, с.15-18], «цілісностей» [191, с. 17-27], «стратумів», «структур» [272, с.8] «аспектів»

[158, с. 56]. Проаналізувавши їх, доходимо висновку, що в своїй основі всі вони співпадають і після уніфікації термінологічних розбіжностей зводяться до виділення в тексті наступних структур:

- **комунікативно-прагматичної** [272, с. 8] (функціонально-прагматичної [203, с. 25], комунікативної [158, с. 56; 191, с. 18], інтерперсональної [388, с. 16]);
- **семантичної** [272, с. 9] (ідеаційної [388, с. 15-16], тематичної [158, с. 57; Москальська, с. 19], смислової [203, с. 26], дескриптивної [167, с. 254], рівня референції [338, с. 199], реляційної структури [272, с. 9]);
- **поверхневої** (структурної [158; 191], трансляційної [272, с. 9], текстуальної [388, с. 17], плану вираження [203, с. 27]).

Семантична і комунікативно-прагматична структури тексту тісно пов'язані і разом складають контенсивний рівень мовної системи [272, с. 9-11; 19, с.23; 96, с. 281; 141, с. 144]. Він будується як система значень, що підлягають кодуванню засобами мовленнєвої структури, проте може бути виражена в тексті як експліцитно, так і імпліцитно [272, с. 10]. Компоненти поверхневої структури тексту завжди реалізуються в тексті експліцитно. Структури тексту корелюють з аспектами процесуального плану дискурсу (див. рис. 1.4.). Ця кореляція зображена на рис. 1.4.

Розглянемо структури тексту докладніше.

1.2.4.1. Комунікативно-прагматична структура текстів конституційного дискурсу Німеччини. Комунікативно-прагматична структура «вбудовує» текст у складний контекст дискурсу. Слідом за І. П. Сусовим [272, с. 10] вважаємо основними складовими цієї структури компоненти іллокутивний, дейктичний, метакомунікативний та пресупозиційний.

Процесуальний план дискурсу: мовленнєва подія	Результативний план дискурсу: текст
Глибинно-психологічний блок: Інтенціонально-стратегічний аспект Імплікаційно-пресупозиційний аспект	Комунікативно-прагматична структура тексту: Пресупозиції, імплікатури дискурсу Прагматичний тип (макро)висловлення Прояви комунікативних стратегій та тактик адресанта Дейксис дискурсу
Ком.- прагматичний блок Іллокутивний аспект Метакомунікативний аспект Соціокультурний аспект	
Зовнішньо-ситуативний блок Адресантний аспект Адресатний аспект Онтологічний аспект	
Лінгвальний блок Пропозиційний аспект Структурний аспект	Семантична структура тексту: <ul style="list-style-type: none"> • макротопік тексту • добір (макро)пропозицій, лінійна організація топіків
	Поверхнева структура тексту <ul style="list-style-type: none"> • фонетико-фонологічні засоби • лексичні мовні засоби • морфологічні мовні засоби • синтаксичні мовні засоби

Рис. 1.4. Кореляція між аспектами процесуального та результативного планів дискурсу.

Іллокутивний компонент комунікативно-прагматичної структури тексту уособлює мету і намір, а також мотив чи причину породження тексту [272, с. 9], корелюючи таким чином з інтенціональним та іллокутивним аспектами відповідної мовленнєвої події. Маніфестуючи свій комунікативний

намір, адресант надає своєму тексту певної іллокутивної сили, котра уможлиблює виконання ним певної прагматичної функції. В свою чергу, прагматична функція тексту визначає його прагматичний тип [45, с. 6; 42, с. 19; 225, с. 16-17; 231, с. 24].

У літературі знаходимо багато таксономій прагматичних типів мовленнєвих актів (далі МА), втілених у висловленнях різного обсягу: [343; 437; 381; 456; 344; 227, с. 271-278; 228, с. 435-449; 43, с. 31-36; 6, с. 200-202; 57, с. 252 ff], що демонструють значні розбіжності щодо кількості розрізняваних прагматичних типів, критеріїв їхнього виокремлення, термінології. Огляди великої кількості класифікаційних спроб дають, зокрема, В.В. Богданов [43] та І.П. Сусов [274]. В нашій роботі ми будемо орієнтуватися на класифікацію Дж. Сьорля [264, с. 251-261], де виокремлено п'ять основних прагматичних типів: репрезентативи (асертиви), директиви, комісиви, експресиви, декларативи.

Дейктичний / орієнтаційний компонент комунікативно-прагматичної структури тексту формується адресатним, адресантним і ситуативним аспектами процесуального плану дискурсу. Він виражається різноманітними дейктичними операторами, котрі локалізують мовленнєву подію в просторово-часовому і соціальному континуумі, забезпечуючи функцію орієнтації співбесідників відносно стану справ, що зображується, і комунікативної ситуації [272, с. 10].

Кооперативний компонент охоплює способи висловлення як вкладу в кооперацію співрозмовників, втілення прийнятих у певному соціумі на певному історичному відрізку стратегій і тактик комунікації, що обираються ними відповідно до максим Г. П. Грайса [75], принципів міжперсональної взаємодії Дж. Ліча [405], принципів «збереження обличчя» комунікантів П. Браун і С. Левінсона [349]. Таким чином, в цьому компоненті комунікативно-прагматичної структури тексту реалізуються метакомунікативний та соціокультурний аспекти процесуального плану дискурсу.

Пресупозиційний компонент комунікативно-прагматичної структури тексту експлікує уявлення комунікантів про контекстуальні умови актуалізації висловлень в дискурсі і передумови їхньої інтерпретації [272, с. 9]. Він реалізується внутрішньотекстовими і затекстовими пресупозиціями [193, с.5], репрезентуючи в тексті імплікаційно-пресупозиційний аспект процесуального плану дискурсу, його когнітивно-психологічний контекст.

1.2.4.2. Семантична структура текстів конституційного дискурсу Німеччини. Семантична (пропозиційна) структура тексту представлена предметно-логічною інформацією, що відповідає реальному або вигаданому стану справ в світі і втілює певною мірою процес його пізнання [203, с. 54; 136, с. 218, 247; 13].

Сучасна лінгвістична семантика розглядає висловлення, подібно до слова, як знак, що має свій план вираження (зовнішню форму) та внутрішній план (денотат, означуване) [136, с. 219, с. 228; 128, с. 702-12; 273; 78, с. 8], а текст – як макрознак [423, с. 58; 367, с. 40-43; 66, с. 41-50]. Проте, якщо денотатом слова виступає певне поняття, то денотатом висловлення виступає ситуація [136, с. 219, с. 227; 78, с.7], а тексту – макроситуація.

У лінгвістичній семантиці окреслилося два підходи до визначення ситуації: денотативний (ситуація як безпосередній фрагмент буття) та сигніфікативний (ситуація як відображення фрагменту дійсності у свідомості мовця) [128, с. 702, с. 734; 273; 78, с. 8]. Ми вважаємо, що у випадку КДН первинним є саме сигніфікативний аспект ситуації, оскільки юридичний дискурс не відображує, а створює соціальну реальність. Законодавець має скласти розгалужену систему правових норм – суто мисленневих, когнітивних конструктів – і зафіксувати її засобами мови у вигляді тексту закону, створивши таким чином денотат дискурсу – «Світ Суспільного Належного».

Референція денотату КДН (прикладання норм конституційного права до конкретних життєвих ситуацій) є настільки складною, що вимагає особливого виду суспільної діяльності – юридичної практики: спеціальної процедури

(суду), залучення фахівців. Тож що більш докладно і чітко законодавець опише сигніфікативну ситуацію дискурсу – систему правових норм, тим життєздатнішим виявиться змальований там «Світ Суспільного Належного» (пор.: «в значенні абстрактної лексики раціональний сигніфікативний прошарок переважає над конкретно-почуттєвим денотатом, котрий в певних випадках взагалі може бути пустим <...> Опис значення слів, що належать абстрактній лексиці, зводиться до опису їхнього сигніфікативного значення без звертання до реальних денотатів» [136, с. 84-85]).

У загальному випадку ситуація являє собою певну кількість об'єктів, що мають певні ознаки та пов'язані певними відношеннями [136, с.219]. Те саме можна сказати і про норму права: вона називає учасників ситуації, встановлює зв'язки між ними та ними й певними об'єктами, називає умови свого виконання, спосіб, час і т.д. З точки зору когнітивної лінгвістики багатокomпонентна ситуація відображається у мисленні у вигляді фрейму – ієрархічної структури, за допомогою котрої людина організує інформацію, що поступає до неї [128, с. 739-40]: об'ємного, багатокomпонентного концепту, що являє собою «пакет інформації», дворівневу структуру вузлів та відношень [47, с. 37].

Фрейм формується або кількома предикатами при одному суб'єкті [205], або ж шляхом встановлення реляцій між кількома суб'єктами, об'єднаними в рамках стандартної ситуації [107, с. 6]. А такий розгалужений фрейм, як норма права, що називає учасників ситуації, встановлює зв'язки між ними та ними й певними об'єктами, описує умови свого виконання, спосіб, час і т.д. – є нічим іншим, як фреймовою сіткою: багатомісною структурою, що містить певну кількість слотів (вузлів, концептів, імен) і реляційних дуг, котрі поєднують ці вузли [107, с. 6; 108, с. 257; 47, с. 37; 128, с. 739-40; 129, с. 135-38].

Викладаючи норми права на папері, законодавець має перевести це когнітивне утворення в глибинні семантичні структури, які потім втіляться в поверхневому, лексико-синтаксичному, плані законодавчого тексту [272].

Важливо підкреслити, що семантична структура є не віддзеркаленням структури когнітивної, а її «необхідно суб'єктивним» [128, с. 741] аранжуванням [273], що потребує процесів концептуалізації та інтерпретації [136, с. 248]. На етапі формування семантичної структури адресант вирішує, які саме елементи багатовимірної і недискретної ситуації, в якому порядку і обсязі будуть відображені у його висловленні – тобто, здійснює відбір і ранжування топіків [47, с. 20-21; 136, с. 247-250; 246, с. 373; 273; 128, с. 739-41; 136, с. 247-250; 313, с. 41-50; 176, с. 319; 459, с. 25-27].

У літературі ці операції часто описуються як когнітивні (напр.: [47, с. 20-21; 247, с. 374; 136, с. 247]). Ми ж, слідом за Вандою Цаммунер та Кетлін Макк'юїн [459, с. 28-29; 176, с. 319], вважаємо, що і принципи відбору інформації, і способи її кількісної та лінійної організації обумовлені комунікативною метою і інтенцією мовця, тобто прагматичними чинниками. Експериментально доведено, що, якщо про подію розповідають з різною метою, підвищується вірогідність фігурування в повідомленнях різної інформації [176, с. 319], порядок появи інформації в тексті теж може мати вирішальне значення для розуміння тексту читачем [там само, с. 314]. Таким чином, семантичну структуру будь-якого мовленнєвого твору правомірно розглядати також і як відображення змістових стратегій адресанта [107, с. 6] – сукупність процедур над моделями світу учасників комунікації, прийомів для впливу на адресата [20, с. 208-210].

«Містком» між когнітивним та семантичним рівнями виступає **пропозиція**: акт співвіднесення суб'єкта (імені, предмета думки [108, с. 10; 107, с. 7], аргумента [47, с. 37, с. 49], здатного до референції терма [13; 136, с. 219], предметного учасника ситуації [273]), з одного боку, і предиката: статичної (якість, відношення) чи динамічної (дія) ознаки, що предикуються цьому предмету, з іншого [136, с. 219; 47, с. 37; 13; 107, с. 6]. Якщо семантики описують пропозицію як ядро семантичної структури [13; 136, с. 219; 273], то когнітивісти вважають її конститутивним елементом фрейму [107, с. 14; 47, с. 37].

Семантичну структуру цілісного тексту представляють у вигляді ієрархії текстових пропозицій (макропропозицій [367, с. 45 і далі], системи предикатів [110], сітки денотатів [196], ієрархії предикацій [102]). Адресант формує текст, розгортаючи свій задум – макротопік майбутнього тексту – в низку топіків (макротопіків нижчого рівня), котрі, в свою чергу, розгортаються в певну кількість підтопіків (концептів), що фіксуються в певній кількості окремих висловлень. Топік слідом за У.Чейфом визначаємо як сукупність ідей, що вводиться до тексту, розвивається в ньому, а потім закривається або вичерпується [359, с. 674]. Таким чином, розрізняють текстові пропозиції II, III, IV, V і т.д. порядків, причому пропозиції кожного наступного порядку розкривають основні елементи змісту пропозицій вищого порядку.

Макропропозиція тексту виводиться адресатом за низкою когнітивних правил (правила вилучення, генералізації, конструювання) [367, с. 45 і далі]. Оскільки їхнє застосування є індивідуальним і залежить від контексту і від когнітивних уявлень адресата, можливим стає виведення різних макроструктур із одного і того самого тексту – полісемія тексту. У конституційному ж дискурсі, оскільки адресант намагається гарантувати однозначне розуміння, він виражає макропропозицію (головну ідею) і макроструктуру тексту (його глибинну пропозиційну будову) якомога більш експліцитно.

Кожне окреме висловлення теж в більшості випадків є ієрархією пропозицій. Пропозиція, обрана мовцем на роль головної, реалізується на поверхневому (синтаксичному) рівні у вигляді **предикації**: двомісної структури суб'єкт-предикат (підмет-присудок) [273]. Семантичним ядром предикації (і висловлення загалом) виступає **предикат**: ознака, що приписується суб'єкту, виражений зазвичай дієсловом, що, згідно загальноновизнаної нині вербоцентричної концепції Л. Теньєра, є «хазяїном» речення. Володіючи певним валентнісним потенціалом, предикат «підтягує під себе» певні семантичні актанти, що відображують безпосередніх учасників ситуації [273; 78, с. 12-16; 319, с. 189-190; 136, с. 219-220; 65]. Залежно від ролі цих учасників у ситуації, їм приписуються певні семантичні

ролі (функції, відмінки): Агентив, Об'єктив, Інструмент тощо (так звана відмінкова граматики Ч.Філлмора та його послідовників – див. огляду [78, с. 30-40]).

Проте «семантичну основу висловлення (його глибинну, або смислову, структуру) рідко складає одна пропозиція; частіше йдеться про поєднання низки пропозицій» [273]. Додаткові пропозиції реалізуються так званими *предикатними актантами*: ад'юнктами (означеннями, що предикують одному з актантів певну ознаку, якість) та сирконстантами (обставинами, що описують додаткові якості ситуації: час, місце, спосіб, причину і т.п.). В поверхневій структурі висловлення предикатні актанти набувають різного ступеню розгорнутості: слова, словосполучення (поширеного означення, дієприкметникового та дієприслівникового звороту, інфінітивної конструкції), підрядного речення [78, с. 24-30; 319, с. 189-90; 136, с. 221, с. 236; 303, с. 120-126].

1.2.4.3. Поверхнева структура текстів конституційного дискурсу Німеччини. Поверхнева структура тексту є засобом знакової об'єктивації авторської думки [203, с. 100]. Вона виконує дві функції: трансляційну (функцію забезпечення кодування і декодування змісту) і експонентну (функцію вираження) [272, с. 8-9]. На сучасному етапі розвитку лінгвістики поверхнева структура текстів є «найбільш вивченим і описаним аспектом, що обумовлено, гадаємо, тим, що він має конкретне формально-знакове вираження у вигляді мовних засобів, які піддаються класифікації» [158, с. 60]. Ця структура охоплює синтаксичні, морфологічні, лексичні і фонологічні (для письмових текстів – графічні) категорії, причому вирішальна роль належить синтаксичним [19, с. 53].

Формування поверхневої структури (макро)висловлення є результатом прагматично обумовленого аранжування його глибинної семантичної структури. [128, с. 740; 78, с. 12; 246, с. 373; 273]. За допомогою мовних засобів мовець виділяє, розгортає психологічно більш важливі для себе аспекти ситуації і згортає психологічно менш важливі. Ця тенденція описувалася багатьма дослідниками, як когнітивістами, так і семантиками, зокрема, в теорії «обгорточного компоненту висловлення» У.Чейфа [313, с.

53; 136, с. 250], фокусування уваги (*faceting*) Ленакера [403, с. 132], теорії виокремлення [47, с. 20-21], комунікативного рангу [204, с. 58; 319, с. 190]. Пріоритетність психологічно більш значущих аспектів ситуації відображується в тому, що для них обираються більш «престижні» засоби вираження [136, с. 257].

Засобами прагматично обумовленого «інтерпретаційного переведення» глибинної семантичної структури в поверхневий план (макро)висловлення виступають:

- вибір кількості учасників ситуації (суб'єктів та об'єктів) [313, с. 54; 136, с. 247];
- їхній «комунікативний ранг» – «місце у фокусі уваги мовця: в центрі зони уваги, на її периферії чи взагалі «за кадром», коли учасник синтаксично невиражений при певному дієслові» [204, с. 58-9]; наприклад, роль підмета зазвичай відводиться предмету чи особі, які є для мовця найбільш важливим чи цікавим (теорія виділеності) [47, с. 20-21];
- обсяг (ступінь розгорнутості) мовного засобу вираження певної одиниці змісту; ієрархія «престижності» може бути представлена у такий спосіб: незалежне висловлення – підрядне висловлення – зворот – копредикат – ад'юнкт – іменна група – службове слово – граматична категорія – частина лексичного значення слова – нуль, відсутність формального вираження [33, с. 346];
- порядок слів і темо-рематичне членування (місце на початку речення) [136, с. 250].

Кореляція між аспектами процесуального та результативного планів дискурсу зображена на рис. 1.4. Зокрема, перші три блоки процесуального плану дискурсу разом формують комунікативно-прагматичний стратум тексту. Два інших стратуми тексту: семантичний та поверхневий реалізуються лінгвальними компонентами процесуального плану дискурсу: пропозиційним та структурним. Таким чином, усі аспекти процесуального плану дискурсу (мовленнєвої події) знаходять відображення у тих чи інших структурах його результативного плану (тексту), але структури мовленнєвої події і структури тексту зберігають свою нетотожність.

Мету аналізу дискурсу вбачаємо в тому, щоб на основі аналізу його результативного плану (тексту) зробити висновки щодо його процесуального плану.

Зокрема, мета нашої роботи полягає в дослідженні динаміки комунікативно-прагматичних аспектів мовленнєвої події проголошення основного закону країни: метакомунікативного (комунікативних принципів законодавця, його мовленнєвих стратегій та тактик, спрямованих на підвищення ефективності спілкування) та іллокутивного (комунікативних намірів законодавця). Нас цікавлять сутність, ступінь, а також соціокультурні причини і рушійні сили змін, яких зазнавали ці аспекти в діахронічному плані.

Лінгвальні аспекти – денотативний (пропозиційний) та структурний – цікавлять нас не самі по собі, а як засіб аналізу аспектів комунікативно-прагматичних.

Екстралінгвальні складові виступають підставою для об'єднання окремих мовленнєвих подій в єдиний спеціальний дискурс – КДН. Відносна стабільність ситуативної, адресатної і адресатної складових мовленнєвої події проголошення основного закону країни в діахронічному плані забезпечує єдність і цілісність КДН як різновиду комунікації в сфері права.

Щодо глибинно-психологічних аспектів (імплікаційно-пресупозиційного та інтенціонального), їхній розгляд виходить за рамки поставлених у цій роботі завдань. Але інтерпретація змін когнітивно-психологічного підґрунтя будь-якої мовленнєвої події неможлива без аналізу її екстралінгвальних, лінгвальних і комунікативно-прагматичних аспектів.

1.2.5. Зовнішньо-ситуативні аспекти конституційного дискурсу Німеччини. Розглянемо екстралінгвальні компоненти процесуального аспекту КДН, що складають його «фоновий блок» – тобто, ті аспекти мовленнєвої події встановлення основного закону країни, що піддаються безпосередньому спостереженню: адресатний, адресантний та онтологічний (фізичні умови перебігу мовленнєвої події).

1.2.5.1. Адресантний аспект конституційного дискурсу Німеччини. Категорії учасників спілкування належать до найважливіших понять прагмалінгвістики [126, с. 137].

Адресант- це «відправник повідомлення, що породжує висловлення та визначає його «предметно-змістовивий бік» та цілісність» [154, с. 37]. Вважаємо, що зв'язку з КДН можна говорити про трьох адресантів: технічного, фактичного і віртуального.

Технічним відправником законодавчого послання виступає колегіальний автор – група висококваліфікованих юристів, політиків та суспільних діячів. Так, текст РКV укладався колективом з тридцяти членів Національного зібрання, текст VDR створювався чотирма авторами (Maximilian Duncker, Karl Friedrich von Savigny, Robert Herpe, Lothar Bucher), проект WRV майже повністю був підготовлений однією-єдиною людиною, державним секретарем імперського відомства внутрішніх справ Гуго Прейссом (Hugo Preuß), проект Основного закону був укладений колективом чиновників (так званим Національним конвентом Херренхімзее) та допрацьований і ратифікований Парламентською Радою з 65 членів тощо [452]. Відомості про укладачів кожної конституції за бажання можна знайти в історичній літературі, проте не в написаних ними текстах основного закону, що свідчить про скромність відведеної їм ролі.

Укладачі закону ніколи не говорять від свого імені ані по формі, ані за змістом. Щодо форми, то правничі тексти завжди є підкреслено імперсоналізованими: вказівки на автора того чи іншого законодавчого положення в конституції були б абсурдом. Щодо змісту, то жоден юрист не має достатньо повноважень, аби перетворювати на закон власну волю; він лише оформлює у вигляді закону волю фактичного відправника законодавчого послання.

Цим *фактичним адресантом* конституційного дискурсу виступає держава, яка, в залежності від історичної ситуації і ступеню суспільного розвитку, може уособлювати або волю монарха (приклад – октройована

«Бісмарківська» конституція) або волю певних соціальних груп та акторів (Конституція церкви св. Павла, Веймарська конституція, Основний Закон ФРН). У будь-якому разі, лише держава володіє найвищим у країні статусом, котрий надає їй змогу здійснювати конституційний дискурс – встановлювати основні засади економічного, політичного і соціального ладу країни.

В ідеалі влада має втілювати «волю народу», держава – зливатися з громадянським суспільством. У цьому випадку конституційний дискурс перетворився б на аутокомунікацію: на послання, котре народ робить сам собі. Проте реально єдиної «волі народу» не існує, адже суспільство складається із конкуруючих соціальних груп. Підведення різноспрямованих векторів суспільних очікувань під єдиний знаменник суспільного права неминуче пов'язане з обмеженнями індивідуальних інтересів, а отже – з примусом. Тому в реальності держава, що володіє силою державного примусу, і суспільство завжди є різними соціальними структурами: за висловом Б. Н. Чічеріна, «держава зацікавлена в єдності, суспільство – в різноманітті» [Цит. за: 230, с. 34]. При цьому, хоча держава-законодавець має достатньо влади, аби змусити виконувати свою волю, уникнути моменту примусу для неї набагато вигідніше. Тому фактичний адресант КДН говорить не від власного імені, а від імені віртуального нададресанта, авторитет котрого є абсолютним і беззаперечним.

Цим *віртуальним нададресантом* конституційного дискурсу завжди виступає закон, що уособлює вищу справедливість. Природа закону може тлумачитися по-різному. По-перше, він може представлятися як абстрактне Належне, що випливає з самої природи речей; в такому дусі характеризував його Цицерон у своїх «Діалогах»: «істинний закон – це розумний стан, що відповідає природі, поширюється на всіх людей, постійний, вічний, що закликає до виконання належного, наказуючи; забороняючи, від злочину відлякує» [Цит. за: 117, с. 53]. Але частіше закон видається за «колективний розум», за волю народу, котрому як супер-его приписується «віковічна мудрість» [21, с. 15].

Таким чином, технічно конституційні тексти створюються колективним автором – групою фахівців-юристів, котрі висловлюють волю фактичного відправника законодавчого послання (держави), говорячи при цьому від імені віртуального над-адресанта – закону, що уособлює вищу справедливість, під якою розуміють як абстрактне Належне, так і «волю народу».

1.2.5.2. Адресатний аспект конституційного дискурсу Німеччини. КДН як дискурс законодавства являє собою різновид надперсональної масової комунікації: текст конституції завжди звернений до широкого загалу. Адресатові КДН властиві всі ознаки аудиторії масової комунікації: масовість, географічна розосередженість, відсутність безпосереднього контакту, анонімність і різнорідність за рівнем культури, життєвим досвідом, віком, професією [172, с. 129].

У лінгвістичній літературі пропонується досить велика кількість типологій адресатів, побудованих за різними критеріями: за ступенем їхньої активності, залучення до комунікації, знайомства із адресантом, за ознакою кількості тощо (див. огляд у [125, с. 137-139]). Найбільш релевантними для нашого дослідження видаються типи адресатів, виокремлені Г.Г.Почепцовим: 1) безпосередній адресат, котрому призначене висловлення; 2) квазіадресат, тобто уявна особа, до якої звернене мовлення; 3) адресат-ретранслятор, котрий має передати інформацію дійсному адресатові; 4) опосередкований адресат, «публіка» – слухач, присутній при акті комунікації [228, с. 449-454]. Конституційний текст виконує не тільки інформативну, але й прескриптивну функції і, відповідно, передбачає кілька типів адресатів.

Як інформативний (ідеологічний і політичний) текст, він звернений до всіх бажаючих його прочитати, в тому числі і до громадян іноземних держав, що хочуть отримати інформацію про основні засади державного устрою Німеччини. Цей тип пасивного okazіонального адресата, що не обов'язково підлягає юрисдикції конституції, ми кваліфікуємо як *публіку*.

Як прескриптивний текст, конституція звернена лише до тих індивідів, що підлягають її юрисдикції – тобто, тільки до громадян Німеччини, чие

життя припадає на строк її дії. Ці індивіди, що в сукупності складають німецьку націю, виступають *безпосереднім адресатом КДН*.

У свою чергу, безпосередній адресат може бути диференційований за ступенем включеності у виконання норми: в кожному момент розгортання конституційного дискурсу (тобто в момент проголошення кожної окремої норми права) законодавець звертається паралельно до двох безпосередніх адресатів: до прямого виконавця цієї норми (*суб'єкта припису*) і до решти національного загалу – респондентів. На відміну від публіки, *респондент* лишається повноцінним адресатом, оскільки будь-який нормативний припис стосується не тільки свого прямого виконавця, але відбивається на усьому соціумі, обумовлюючи права й обов'язки решти соціальних акторів. Наприклад, суб'єктом припису статті *Abgeordnete der Volkskammer bedürfen zur Ausübung ihrer Tätigkeit keines Urlaubs* (Art. 68, V-DDR-I) виступають депутати Народної Палати НДР, котрим відмовлено у наданні відпустки для здійснення їхньої діяльності. Проте цей факт доводиться до відома усього населення НДР, що виступають респондентами.

Суб'єктами припису виступають не особистості з їхніми індивідуальними смаками, уподобаннями, інтересами і т.п., а абстрактні соціальні актори – представники певних соціальних груп, виконавці певних соціальних функцій. Вони диференціюються за двома ознаками: ознакою фізичного втілення і за приписаною їм роллю. За першою ознакою суб'єкти припису поділяються на:

а) державні органи та інституції: *der Bundestag, die Reichsregierung, der Ministerrat, die Religionsgesellschaften, die Schule, die Volkskammer*;

б) фізичних осіб: *der Reichspräsident, der Bundeskanzler, die Mitglieder der Reichsregierung, die Beamten, die Lehrer, jeder Deutsche, jeder Grundeigentümer, jeder Bürger*.

У свою чергу, за приписуваною їм роллю фізичні особи можуть виступати в їхніх:

а) біосоціальних ролях: отриманих із народженням (стать, приналежність до певної нації, вік) або тих, що є постійною характеристикою людини (віросповідання, приналежність до певної соціальної верстви) [Гладуш, с. 43]: *jeder Deutsche, jeder Bürger, die Jugend, Männer, Frauen;*

б) інституційних ролях, пов'язаних із професією і посадою [70, с. 44]: *der Reichspräsident, der Bundeskanzler, die Mitglieder der Reichsregierung, die Beamten, die Soldaten.*

Респонденти поділяються за ступенем підготовленості на **фахівців** і **нефахівців**. Якщо звичайні закони регулюють інтереси лише певних груп громадян і розраховані, насамперед, на сприйняття фахівцями-юристами, то конституція звернена до суспільства в цілому. Це необхідний мінімум законодавчої інформації, і законодавець розраховує на те, що з нею ознайомляться усі громадяни країни, і навіть наполягає на цьому. Зокрема, у Веймарській конституції прописана окрема стаття, згідно якої кожний випускник школи має отримувати примірник конституції: *Jeder Schüler erhält bei Beendigung der Schulpflicht einen Abdruck der Verfassung* (WRV, Art. 148).

Типологія адресатів КДН представлена на рис. 1.5.

Але ступінь підготованості адресатів до сприйняття законодавчого дискурсу є різним: фахівці-юристи знають право і його мову, нефахівці недостатньо володіють як кодом юридичного спілкування (спеціальною юридичною мовою), так і його контекстом (системою права). Крім того, не кожний пересічний громадянин має бажання «власноруч» читати конституцію.

Необхідну інформацію про основні засади державного устрою він може отримувати з інших джерел: із цитат в засобах масової інформації, з коментарів і тлумачень у підручниках із суспільно-політичних наук, через фахівців-юристів. Тим не менш, кожний громадянин має достатньо можливостей звернутися до першоджерела – конституційного тексту.

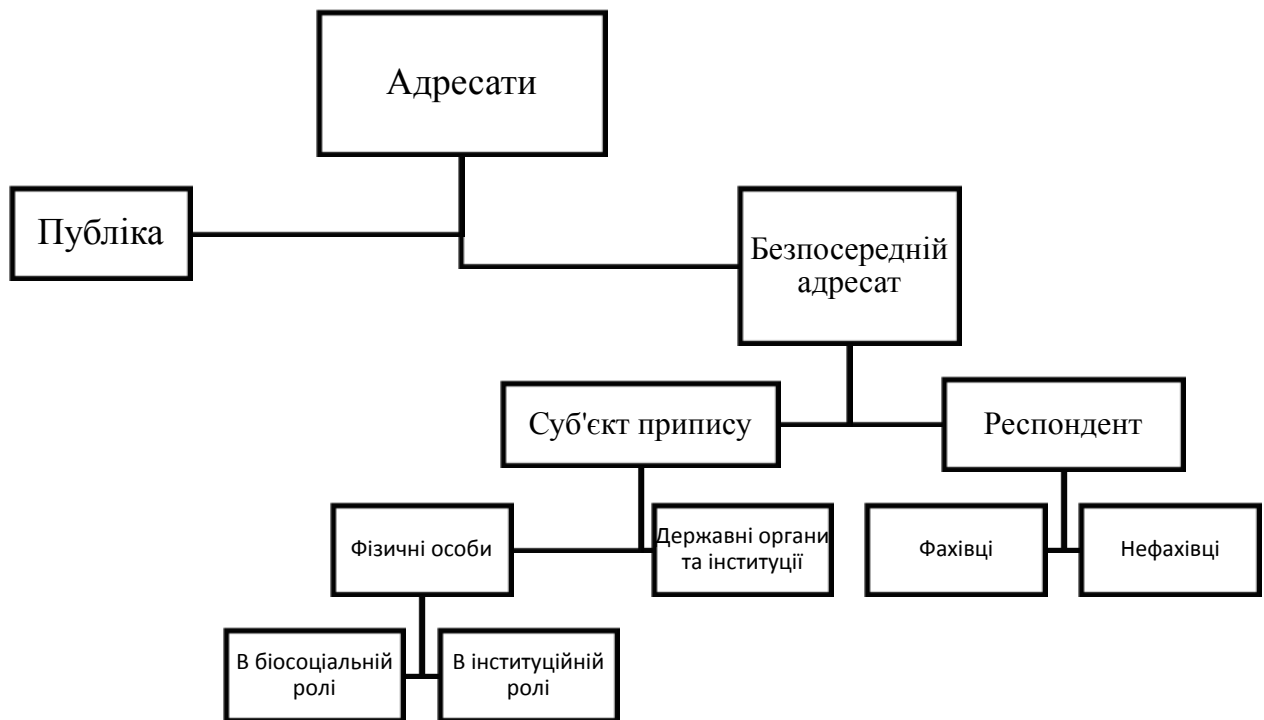

Рис. 1.5. Типологія адресатів конституційного дискурсу

Зважаючи на сказане вище і скориставшись запропонованим В. І. Югановим [330, с. 79-81] методом представлення процесу комунікації у вигляді комунікативних мереж, ми класифікуємо комунікацію в конституційному дискурсі як особливу комбінацію двох типів мереж: променеподібної одновекторної, за якої інформація передається від одного відправника (у цьому випадку, законодавця) безлічі реципієнтів (усім громадянам Німеччини), і ланцюгової, за якої повідомлення передається від відправника (законодавця) посереднику (фахівцю-юристу), що передає його реципієнтам (громадянам) – див. рис. 1. 6.

З погляду симетричності відносин між комунікантами, КДН характеризується як ієрархічне спілкування. Повноваження на здійснення санкцій в разі невиконання права дають законодавцеві можливість

наказувати, а не умовляти, і говорити в режимі монологу, а не діалогу: «Виступаючи в ролі автора, влада породжує один текст, тоді як у випадку демократичної комунікації йде про породження багатьох текстів, що неможливо в ієрархічній схемі» [230, с. 34]. Можливість внесення змін до тексту конституції не змінює суті справи, адже навмисна ускладненість цієї процедури, ініціювання її не окремими індивідами, а групами і партіями повністю виключають прямий неопосередкований діалог індивіда і законодавця. Адресат конституційного дискурсу не має навіть права його інтерпретації (це прерогатива належить спеціальному державному органу – Конституційному Суду країни).

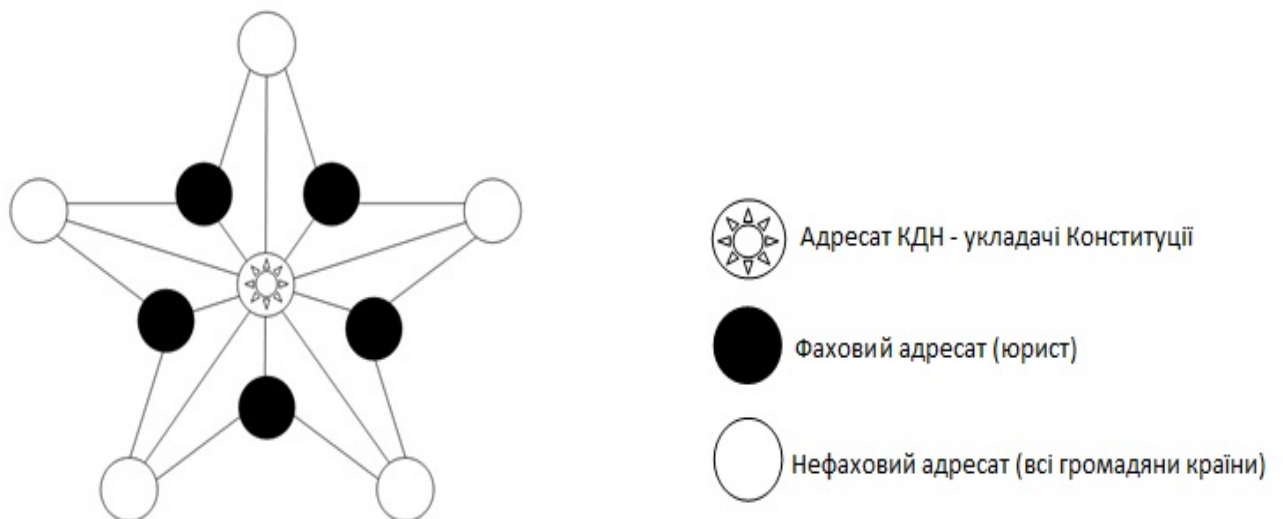

Рис. 1.6. Комунікативна мережа конституційного дискурсу

Проте, якщо у синхронії конституційний дискурс є суто одностороннім спілкуванням, то в діахронічному плані між народом та законодавцем можна відслідкувати зворотній зв'язок – адже кожна наступна конституція стає відповіддю на нові виклики часу та соціуму, котрі виникають внаслідок більш чи менш успішного втілення в життя положень попередньої конституції. Реакція народу проявляється у громадському дискурсі (побутовому та дискурсі ЗМІ), що кінець-кінцем впливає на хід історичних подій. Тим не менш конституційний дискурс лишається монологічним: слово у ньому

завжди належить законодавцю, а його відповіді на запити соціуму опосередковуються інтересами та можливостями держави.

1.2.5.3. Онтологічні параметри комунікативної ситуації конституційного дискурсу Німеччини. У зв'язку із соціальними функціями конституції необхідно наголосити на важливості стабільності обраного законодавцем *каналу зв'язку* – фізичного середовища передавання інформації, «мосту», що поєднує адресанта і адресата [23, с. 52-55]. Всі нормативно-правові акти оформлюються виключно через письмовий канал, адже лише він здатен забезпечити багаторазове відтворення повідомлення за умови збереження його ідентичності. Завдяки письмовій фіксації текст конституції може вільно долати часову і просторову дистанцію. Друкована форма дозволяє копіювати його незчисленну кількість разів, роблячи загальнодоступним і надаючи матеріальної форми: в друкований текст закону можна в буквальному сенсі тикнути пальцем, що надає йому «сили доказу» [161, с. 75].

Письмовий канал комунікації визначає такі фізичні параметри законодавчого спілкування, як опосередкованість і дистантність: це комунікація, рознесена не тільки в просторі, але і в часі (адже конституції функціонують протягом значного часового відрізка).

Письмовий канал комунікації усуває два із трьох можливих типів *комунікативного шуму* – фізичний (неспроможність адресата сприймати текст внаслідок поганої якості зображення чи звуку) і психічний (неспроможність адресата сконцентруватися на тексті внаслідок розумової втоми, стану афекту тощо). Фізичний шум виключається завдяки наявності багатьох копій документу (якщо якийсь примірник пошкоджений або неякісно надрукований, його завжди можна замінити іншим). Психічний шум усувається завдяки тому, що адресат отримує можливість звертатися до тексту в зручний для нього час, коли він у відповідному настрої. Таким чином, законодавець має піклуватися лише про усунення семантичного шуму.

Зазвичай семантичний шум при сприйнятті законодавчих текстів пояснюють різністю тезаурусів комунікантів, використанням адресантом

особливого коду – специфічної юридичної мови [161; 138]. Аналіз текстів КДН показав, що укладачі конституцій не перевантажують текст специфічними юридичними термінами і зворотами. Семантичний шум у цьому випадку викликаний скоріше надто високим ступенем узагальненості конституційних норм, завдяки чому не тільки пересічним громадянам, але й фахівцям важко співвідносити їх з конкретними життєвими ситуаціями. Достатньо компетентним для цього є лише спеціальний орган – Конституційний суд. Крім того, високий рівень абстрактності робить текст конституції монотонним, що також сприяє виникненню комунікативного шуму. Негативний вплив цих факторів пом'якшується тим, що адресат має можливість багаторазово повертатись до того самого тексту, доки він його не зрозуміє.

Тож, розглянувши зовнішньо-ситуативний аспект КДН, доходимо висновку, що специфіка функціонального призначення цього дискурсу обумовлює такі його особливості:

- інституціональність: конституції регулюють діяльність, котра здійснюється соціальними організаціями, де спілкування і взаємодія індивідів відбувається не на рівні особистостей, а на рівні позицій, діяльнісних ролей (пор. [124, с. 190 – 191; 125, с. 156]);
- односпрямованість у синхронії (авторитарне спілкування, в котрому адресант-законодавець завжди тільки передає своє послання, а адресат-народ має коритися), умовна діалогічність у діахронії (кожна наступна конституція стає відповіддю законодавця на дискурсивну або діяльнісну/поведінкову реакцію народу на реалізацію норм попередньої конституції);
- подвійна адресованість: це професійний юридичний дискурс, звернений і до фахівців-юристів, і до широкого загалу;
- дистанційність, відсутність безпосереднього контакту між комунікантами в процесі спілкування: дискурс звернений до невизначеної кількості анонімних адресатів, що потрапляють в рамки і умови його дії;

- конвенційність: конституції мають ефект лише в силу взаємного прийняття їх адресантом-законодавцем і адресатом-суспільством;
- абстрактність: денотатом конституційного дискурсу виступає суто когнітивне утворення: право; конституції описують не реальні ситуації, існуючий стан справ, а Світ-Абстрактного-Належного;
- волітивність (прескриптивність, нормативність, деонтичність): конституції встановлюють основні засади політичного, економічного та соціального устрою суспільства, проголошують основні права та свободи громадян;
- категоричність: пресупозицію КДН складає обов'язковість виконання усіма членами суспільства закону як системи спеціально вироблених правил, необхідних для упорядкованого розвитку суспільства, і правове покарання адресата у випадку порушення закону.

Таким чином, КДН демонструє взаємну обумовленість лінгвістичних, прагматичних та соціолінгвістичних категорій, і цей взаємозв'язок має об'єктивуватися у його лексико-структурних та соціо- та комунікативно-прагматичних характеристиках.

1.3. Історична соціодискурсивна прагматика як методологічне підґрунтя дослідження дискурсу конституції

В основу нашого дослідження покладений соціопрагматичний метод, що дозволяє трактувати проблеми функціонування мови в мовленні з урахуванням сукупності соціальних факторів та умов, що визначають це функціонування.

Підсилення інтересу у мовознавстві до соціопрагматичного аспекту дослідження мови пояснюється, з одного боку, зміною дослідницької парадигми як у вітчизняному [163], так і в зарубіжному мовознавстві [444, с. 207; 398, с. 3-4], яка в тому числі ознаменувала відмову від розгляду мови як гомогенного, синхронного та статичного феномену й привернула увагу до діахронічної, соціальної, культурної, територіальної варіативності в мові; з іншої – змінами щодо розуміння природи суспільства та ролі у ньому

комунікації у соціальних науках. Суспільство розглядається наразі не як конгломерат незалежних один від одного індивідів і не в марксистській традиції «буття (тобто, виробництво та споживання) визначає свідомість». Сучасні точки зору на суспільство враховують не лише економічні чинники, але й ступінь залучення індивідів до соціального дискурсу: їхні знання (особливо спеціальні та професійні), володіння мовою як «символічним капіталом», розширене (за М. Вебером) розуміння «власності» та «продукту», що включає в себе інтелектуальну власність та нематеріальний капітал [413, с. 444].

Все це змінює спектр актуальних загально-філософських проблем вивчення комунікації, фокусуючи увагу лінгвістів на дослідженні взаємозалежності мовлення і комунікативних потреб суспільства. В цьому річищі змінюються підходи і до прагматики, і до діахронічних досліджень мови.

Загалом у західній літературі наголошують на розрізненні двох підходів до прагматики: «вузького», або «англо-американського» (так звана «мікропрагматика»), та «широкого», або «європейського» («макропрагматика») [362, с. 69-71; 398, с. 5; 209, с.142-3; 24, с. 31]. В англо-американській традиції прагматика розглядається як один з ядерних компонентів теорії мови (по аналогії з фонетикою, морфологією, синтаксисом та семантикою) і трактується як системне дослідження значень, що виникають у контексті: імплікацій, пресупозицій, аспектів індексальності та референції, дослідження мовленнєвих актів тощо. Європейська ж традиція вбачає у прагматиці «над-дисциплінарний» напрям, що охоплює фонетику, синтаксис, семантику тощо, долучаючи до них соціальний та культурний контексти вживання мови; іншими словами, прагматика визначається як загальна когнітивна, соціальна та культурна перспектива вивчення лінгвальних феноменів з точки зору їхнього вживання у різних формах людської поведінки [362, с. 69-71; 24, с. 30]. Таким чином, межі європейської прагматики значно розширені за рахунок залучення, крім компонентів загальної лінгвістики, «змішаних» лінгвістичних дисциплін, як-от

соціолінгвістики, психолінгвістики, дискурс-аналізу, а також суміжних гуманітарних наук (соціології, психології тощо).

На пострадянському просторі прагматика (див. огляд у [24, с. 31-32]) стоїть ближче до європейської традиції, оскільки до її проблемного поля включають «вживання мови мовцями у комунікативних ситуаціях з урахуванням тісної взаємодії комунікантів» [12], вивчення умов використання мови комунікантами в актах мовленнєвого спілкування, при чому під умовами розуміють не лише лінгвальний контекст та конситуацію (екстралінгвальні умови), але й коемпірію (рівень лінгвістичних та енциклопедичних знань комунікантів) [24, с. 32] – а отже, і їхні соціальні знання та компетенції.

Проте наразі найпотужнішими напрямками лінгвістичної прагматики лишаються: а) теорія мовленнєвих актів Дж. Остіна та його послідовників (Дж. Серля, Д. Вандервекена, Дж. Вершуерена, Д. Вундерліха, О. В. Падучевої, І. П. Сусова та ін.) [264; 456; 274; 272]; б) теорія максим і конвенцій мовленнєвого спілкування (Г. П. Грайс, Дж. Ліч, П. Браун і С. Левінсон, Е. Гофман та ін.) [75; 405; 349]; в) комунікативно-когнітивний напрям, в межах котрого розглядаються проблеми, пов'язані з характером знань та інтерпретаційних потреб комунікантів (Т. ван Дейк, М. Л. Макаров, І. М. Кобозєва та ін.) [367; 175; 135]. Таким чином, на практиці більш потужним лишається англо-американський підхід. Проте цю «традиційну» лінгвопрагматику, зокрема, теорію мовленнєвих актів, критикують за зацикленість на аналізі індивідуальних, до того ж вирваних з контексту, мовленнєвих інтеракцій, та за фокусування виключно на адресанті й умовах породження висловлення – за відсутності уваги до адресата та умов адекватного сприйняття повідомлення [425, с. 40; 413, с. 444].

Тож, коли виникла потреба зробити акцент на залученні до прагматичних студій широкого соціального, соціоісторичного та соціокультурного контекстів, було виокремлено спеціальний напрямок прагматики – *лінгвістичну соціопрагматику*. Вперше цей термін (*sprachliche Soziopragmatik*) був застосований німецьким лінгвістом Пітером фон

Поленцем (1981), котрий позначив ним дослідження мови «як передумови, інструмента та продукту соціальної діяльності та поведінки індивідів, інституцій та великих соціальних груп» [425, с. 39].

В англо-американській лінгвістиці (наприклад, [405]) термін «соціопрагматика» (*sociopragmatics*) у першу чергу пов'язують з конверсаційними максимами Г. П. Грайса, теоріями ввічливості та збереження обличчя П. Браун та С. Левінсона [209, с. 147]. Дж. Ліч зазначає: «очевидно, що принципи Кооперації та Ввічливості функціонують по-різному в різних культурах та мовних спільнотах, в різних соціальних ситуаціях, серед представників різних соціальних класів і т.п. <...> прагматичні описи неодмінно мають співвідноситися із певними соціальними умовами. Інакше кажучи, соціопрагматика є соціологічним інтерфейсом прагматики» [405, с. 10; 362, с. 73-4]. Соціопрагматику ототожнюють передусім з діахронічними дослідженням та вивченням взаємодії мови та культури. Термін з'являється у крос-культурних та порівняльних дослідженнях.

Тож відмінності соціопрагматики від «традиційної» лінгвопрагматики (у «вузькому» розумінні – як теорії мовленнєвих актів) полягають у:

- фокусуванні уваги не на індивідуальних, а на «соціальних» мовленнєвих інтеракціях [425, с. 39];
- акцентуації соціальних, соціокультурних, крос-культурних та соціоісторичних чинників [364, с. 182],
- перенесенні акценту на взаємодію адресанта та адресата – адже передумови успішності багатьох МА знаходяться саме в сфері соціального, в типізованих соціальних ситуаціях [413, с. 445];
- розрізненні комунікативних потреб суспільства та індивіда, визнанні їхньої несиметричності [399, с. 273-280].

Відмежуємо соціопрагматику від «традиційної» соціолінгвістики. Основними напрямками соціолінгвістики є: а) соціальна діалектологія (варіаційна соціолінгвістика); б) соціологія мови; в) інтеракційна соціолінгвістика [362, с. 75]. Саме з останньою соціопрагматика

перетинається найбільшою мірою. Проте, навіть якщо предмет досліджень і є схожим, наявні значні відмінності у фокусі. Соціолінгвістика займається, в основному, вивченням системних мовних корелятивів: яким чином відносно *сталі* соціальні чинники (місце проживання, соціальний клас, національна та гендерна приналежність, вік тощо) впливають на мовлення індивіда. Соціопрагматика ж головним чином займається описом лінгвістичних відповідників відносно *перемінних* соціальних характеристик (таких як місце в групі, ситуативна соціальна роль) і способів використання індивідом його (соціо)лінгвістичного репертуару задля досягнення певної мети. Соціолінгвістика статична, вона пропонує «моментальний знімок» мови певної людської спільноти в певний момент часу. Соціопрагматика динамічна, вона описує, яким чином індивід, котрий належить до певної спільноти, використовує мовні ресурси задля успіху в певній соціальній ситуації [362, с. 75].

Різниця між соціопрагматикою та критичним аналізом дискурсу полягає в тому, що останній розглядає приховані та явні прояви в мові відносин домінування, дискримінації, влади та контролю [453; 454], в той час соціопрагматика вивчає соціальні й культурні умови використання мовних засобів для виконання певних прагматичних функцій [24, с. 30; 362, с. 75-6].

Отже, ми, слідом за Ф.С. Бацевичем [24, с. 30] та Дж. Калпепером [362, с. 75-6], дефінуємо соціопрагматику як розділ прагматики, що вивчає взаємозв'язок між мовними формами та соціальними, соціокультурними, крос-культурними та соціоісторичними чинниками, котрі детермінують вибір цих форм мовцями в процесі мовленнєвої комунікації. Дж. Калпепер дефінує соціопрагматику як сферу досліджень, котра займається будь-якими аспектами соціального контексту, що впливають на (визначають) прагматичне значення в конкретній ситуації використання мови [362, с. 73-4].

Відмінність синхронної соціопрагматики від соціопрагматики історичної полягає в тому, що *історична соціопрагматика* досліджує не лише взаємодію між структурами мови та мовлення, з одного боку, та суспільною

практикою, з іншого, оточену певною соціальною ситуацією; діахронічний аспект передбачає відповідь на питання, за яких умов та з якими наслідками буде змінюватися ця взаємодія [399, с. 273].

Історична соціопрагматика входить до парадигми *історичної прагматики* (*historical pragmatics*), що затвердилася у результаті «інтеграції прагматичного і діахронічного елементів лінгвістичного аналізу» [25, с. 29]. Відмінність історичної прагматики від історії мови полягає в тому, що «традиційна» історія мови вивчає внутрішньомовні зміни, тобто, зміни всередині мовної системи. Історична ж прагматика є «зовнішньою» історією мови, що вивчає взаємовідносини між розвитком мови, з одного боку, та соціальним оточенням, в котрому протікає розвиток мови, з іншого [411, с. 7, с. 17].

Цей напрямок починає формуватися в європейській лінгвістиці у 70-80-хх рр. ХХ. століття: в німецькій – з праць Барбари Шлібен-Ланге (1983) [435], Хорста Зітти (1980) [440], Дітріха Буссе (1992) [354], Петера фон Поленца (1981) [425], Клауса Маттхайера (1995) [411], Зігфріда Каннгісера (1976) [399], Дітера Херубіма (1980) [360], Андреаса Юкера (2010) [398]; в англо-американській – з праць Джофрі Ліча (1983) [405] та Дженні Томас (1981, 1983); пізніше – Елізабет Трауготт (2008, 2010) [444; 445], Лорел Брінтон [347; 341], Ірма Таавітсайнен [398], Джекоб Мей [413; 414], А. Капоне [357]. У пострадянській лінгвістиці одним з найперших дослідників історичної прагмалінгвістики стали В. І. Карабан та Л.І. Верба (1989) [123; 58]; пізніше в цьому руслі з'явилися роботи Л. П. Чахоян, І. С. Шевченко [320], Л. Р. Безуглої [25], І. І. Морозової [188], Т. А. Биценко [38], Т. М. Буренко [54], А. О. Колобової [140] тощо.

З 2000 року виходить журнал *Journal of Historical Pragmatics*, історична прагматика починає згадуватися в підручниках як з прагматики, так і з історії мови [398, с. 4]. Проте, як відзначає І.С.Шевченко, цей напрямок лишається теоретично розрізненим та емпірично нерівнозначним [320, с. 43].

Це пояснюється в т.ч. тим, що напрямок формувався з різних «вихідних точок» [362, с. 74-5; 25, с. 31; 320, с. 44]:

- від історії мови до прагматики (прагматизація історії мови);
- від соціолінгвістики та історичної соціолінгвістики до історичної соціопрагматики (прагматизація історичної соціолінгвістики);
- від прагматики до історії мови (історизація прагматики);
- від критичного аналізу дискурсу до історичної соціопрагматики (історизація критичного дискурс-аналізу).

Таким чином, історична прагматика – це міждисциплінарний напрямок, що поєднує у собі три компоненти: системну лінгвістику, прагмалінгвістику та соціолінгвістику; оскільки ці компоненти поєднуються між собою у різних «масових долях» (див. огляди у [398, с. 5-7; 397, с.11-13]), у межах історичної прагматики сформувалося багато «під-напрямоків», відгалужень з дуже схожими назвами (див. рис. 1.7). Зазначимо, що між ними не існує чітко окреслених меж, самі автори їх часто не розмежовують.

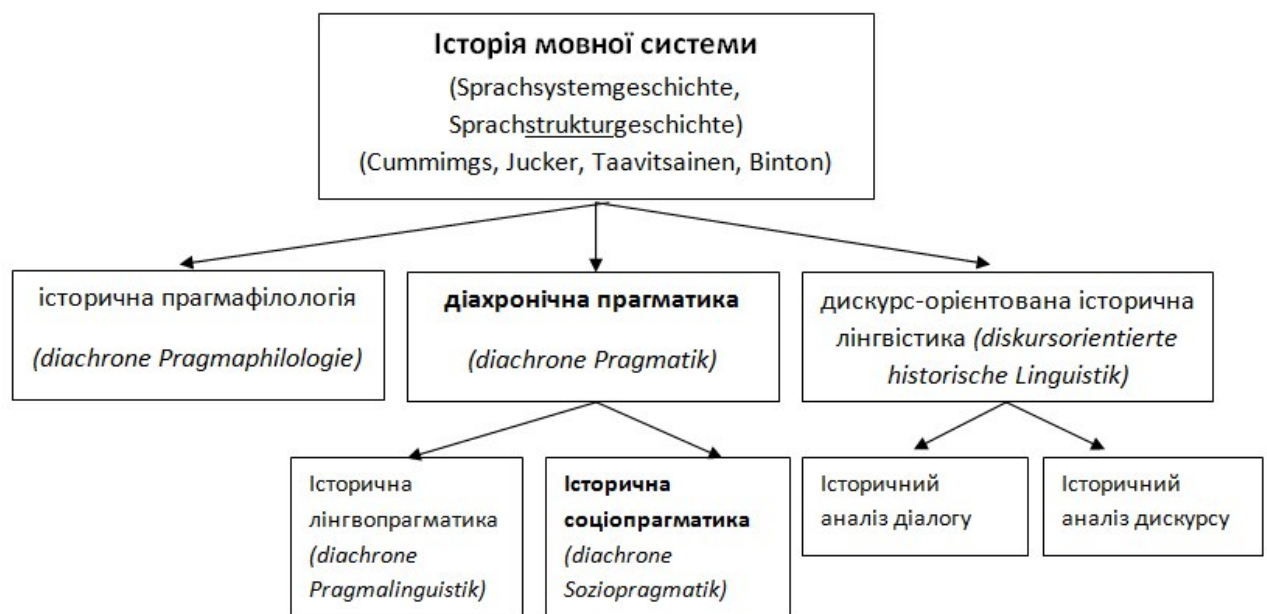

Рис. 1.7. Напрямки історичної прагматики

Основоположники прагматичних діахронічних досліджень Д. Херубім [360, с. 11-16] та К. Маттхайер [411, с.15-17] поділяють діахронічні дослідження соціальної комунікації на такі напрямки (див. рис. 1.8.):

- Історична варіантологія (*Sprachgebrauchsgeschichte*): історія розвитку національної мови як результату розвитку та затвердження соціально, територіально та ситуативно обумовлених варіацій та стилів мови, пов'язаних із ними правил вживання мови та їхніх змін; напрямок передбачає дослідження історії діалектів, соціолектів та ситуативних варіацій мовлення та аналіз змін мови, що відбуваються на сучасному етапі, що зближає її з діахронічною соціальною діалектологією (напрямок соціолінгвістики);
- Історія мовної свідомості (*Sprachbewußtseingsgeschichte*): вивчення різних паттернів продукування та сприйняття мовлення, притаманних індивіду або мовній спільноті у певний період: змін комунікативного менталітету, теорій мовного вживання, усвідомленого ставлення до мови; в цьому руслі лежить дослідження історичного розвитку стилістики та риторики та історія непрофесійної лінгвістики, оцінок мови певного періоду її сучасниками;
- Історія мовних контактів (*Sprachkontaktgeschichte*) як історія взаємного впливу мов, процесів мовного запозичення та засвоєння рис іншої мови;
- «Традиційна» історія мови (*Sprachsystemgeschichte, Sprachstrukturgeschichte*), що має бути збагачена вивченням лінгвопрагматичного аспекту, поряд із вивченням змін фонетичних, лексичних, морфологічних, синтаксичних, семантичних тощо.

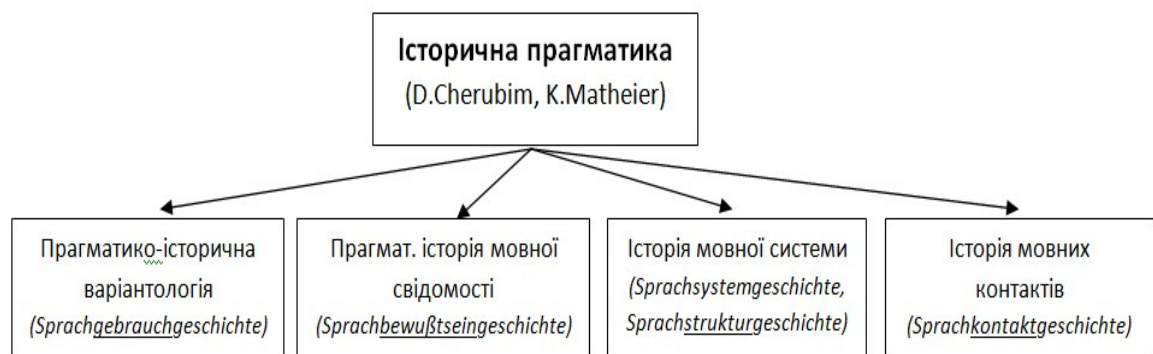

Рис. 1.8. Напрямки прагма-орієнтованих діахронічних досліджень

Діахронічна прагма-філологія (pragmaphilology) [397, с. 11] – вивчення прагматики історичних, переважно усних, текстів з фокусом на їхніх контекстуальних аспектах (біосоціальних, соціальних та фізичних параметрах процесів текстопородження та текстосприйняття, інтенційному аспекті історичних текстів); прикладання інструментарію конверсаційного аналізу дискурсу (аналізу діалога) до історичних текстів: форми, функції, структури дискурсу; матеріал – усна комунікація минулих епох, за неможливості забезпечити доступ до матеріалу – аналіз письмових документів, що відтворюють усну комунікацію: судових протоколів та діалогів у п’єсах.

Дискурс-орієнтована історична лінгвістика охоплює два напрямки: історичний аналіз діалогу як аналіз прагматичних структур діалогів у авторських історичних текстах; порівняння ранніх діалогічних форм із сучасними (наприклад, клятви у 18 ст. і зараз), еволюція форм діалогу; історичний конверсаційний аналіз, що намагається реконструювати структуру та функції діалогу минулих епох (мовної, культурної та соціальної історії протягом певних відрізків часу); та історичний аналіз дискурсу; як стверджує Л. Брінтон, практично збігається з історичною лінгвопрагматикою, проте з акцентом на більш формальних аспектах структури тексту, а не на елементах його семантики [347, с. 239-40].

Діахронічна прагматика – комбінація синхронічних описів мови («часових зрізів») в загальну діахронічну картину; з діахронічної перспективи – як дещо, що змінюється і розвивається в часі – вивчаються прагматичні структури дискурсу по аналогії з фонологічними, морфологічними, синтаксичними та семантичними структурами тексту [397, с. 11; 364, с. 289]. В межах діахронічної прагматики, по аналогії з «англо-американською» та «європейською» прагматиками, розрізняють історичну лінгвопрагматику та історичну соціопрагматику.

Історична лінгвопрагматика [444, с. 200] займається аналізом діахронічних змін прагматичних явищ (наприклад, дискурсивних маркерів, перформативних дієслів, одиниць дейксису) з фокусом на лінгвістичному

інструментарії та способах його вживання в автентичній комунікації у різні історичні періоди розвитку мови. В межах цього підходу вивчають граматикалізацію та лексикалізацію стилістичних та прагматичних елементів, шляхи цих змін та вплив різних конверсаційних максим на ці процеси; сюди ж відносимо:

- історичну прагматизовану семантику, що займається змінами значення;
- історичний прагматичний синтаксис, що розглядає застосування синтаксичних засобів з точки зору їхнього розвитку;
- історичну теорію МА, що вивчає певні типи мовленнєвих дій у їхньому розвитку [435; 38; 54]: визначення їхньої специфіки в певні історичні періоди та виявлення тенденцій їхнього історичного змінення, а також вибору та використання синтаксичних, лексичних та стилістичних засобів для реалізації МА в різні історичні епохи.

Історична соціопрагматика вивчає моделі (паттерни) людської взаємодії в соціальних умовах певного історичного періоду [398, с. 5]. В межах цього підходу вивчають:

- соціоісторичні та соціокультурні фактори, що впливають на формування та зміни цих паттернів;
- зміни у реалізації комунікативних принципів ввічливості, кооперації, в стратегіях та тактиках комунікантів;
- зміни аксіологічного аспекту мовлення (оцінок тих чи інших явищ у дискурсі);
- інтерперсональні інтеракції, що виходять за межі МА (форми привітання, форми звертання);
- дослідження розвитку текстових жанрів як інституціалізованих наслідків МА;
- вивчення мови в різних дискурсах та різних мовленнєвих жанрах [411, с. 1; 360; 25, с. 33]

Отже, історична соціопрагматика займається дослідженням можливого взаємозв'язку між мовними формами вираження та прагматичними характеристиками дискурсу, з одного боку, і нормами мовленнєвого

спілкування, характерними для даної мовної спільноти в певний історичний час, з іншого. Вона передбачає комплексний підхід до вивчення дискурсу, враховуючи, що будь-яка прагматична категорія соціально обумовлена, а будь-яка соціолінгвістична категорія має прагматичні характеристики, що й знаходить відображення у реальному дискурсі.

Методологічно в межах історичної соціопрагматики розрізняють два напрями досліджень [397; 364]:

- від форми до функції: вивчення того, яким чином певна лінгвістична форма (явище) змінювала свою функцію; вивчалася на прикладі зміни змісту дискурсивних маркерів, значення перформативних дієслів, форм звертання;
- від функції до форми: вивчення того, як прагматична функція змінювала лінгвістичні форми свого втілення; вивчалася на матеріалі функцій мовленнєвих актів, проявів ввічливості, образи тощо [54; 38].

Важливими категоріями діахронічного аналізу виступають поняття діахронічного інваріанту та діахронічного варіанту. Слідом за Н. Д. Кручинкиною розрізняємо два підходи до розуміння терміну *інваріант* [162, с.52-3]. Перший підхід (О. С. Ахманова, В.М. Солнцев) описує інваріант як дематеріалізовану абстракцію, що виводиться дослідниками на основі синтезування спільних рис варіантних проявів; другий (А.В.Бондарко) – як матеріальний спільний елемент (структурно-синтаксичний, лексичний, морфологічний, фонетичний), що повторюється як спільне в окремому в кожному з членів певного класу об'єктів. В нашій роботі ми використовуємо поняття інваріанта саме в другому значенні. Слідом за О. І. Москальською вважаємо, що поняття інваріанту пов'язане з одиницями і плану вираження, і плану змісту [191, с. 23-46].

Таким чином, під *діахронічним інваріантом* розуміємо спільні – а) структурні (композиційні, синтаксичні, лексичні, морфологічні), б) семантичні (пропозитивні) і в) прагматичні – властивості досліджуваного дискурсу, які є діахронічно сталими, тобто, не змінюються протягом усього періоду його розвитку.

Діахронічному інваріанту протиставлені *діахронічні варіанти* – якості дискурсу, що зазнають історичної динаміки [25, с. 5]. Р. Белл визначає варіант як «непослідовність або розходження, яке конкретна форма мови демонструє у порівнянні з абстрактним стандартом», під котрим мається на увазі інваріант. Він розрізняє варіанти трьох типів: індикатори, маркери та стереотипи. *Індикатори* – варіанти, що корелюють з певною сталою соціальною (демографічною, соціо-економічною) характеристикою мовця, що не залежить від конкретної ситуації, не підлягає стилістичному варіюванню. *Маркери*, на відміну від індикаторів, підпадають під стилістичне варіювання – тобто, контролюються мовцем. *Стереотипи* відображають уявлення про соціально обумовлені мовленнєві норми, що панували кілька поколінь тому й відклалися у свідомості членів мовного колективу, хоча більше не відповідають сучасним реаліям. Так само як інваріанти, інваріанти проявляються на різних рівнях мовної системи [31, с. 53-56]. Важливо виявити внутрішні та зовнішні причини діахронічного варіювання дискурсу, зв'язки між мовних форм, семантичних та прагматичних аспектів дискурсу та історико-соціальними процесами, що супроводжували його розвиток.

Щодо *методів* історичної соціолінгвістики, К. Маттхайер наголошує, що не треба нехтувати традиційними методами структурної лінгвістики, пропонує описувати синхронію мовної системи минулих епох і потім, порівнюючи різні «часові зрізи», виявляти зміни [411, с. 8]. Дж. Калпепер зазначає, що, оскільки багато методів синхронної прагматики (анкети, рольові ігри тощо) виявляються недоступними, замість них лінгвіст має послуговуватися квалітативним аналізом, даними соціоісторичних досліджень та даними соціології. При цьому він визнає, що реконструкція інтенцій адресанта лишається приблизною та відносною [363, с.79].

Як бачимо, «вирішуючи питання щодо категорій та методів досліджень у історичній прагмалінгвістиці, вчені поділяють спільну думку, що вона не потребує спеціального поняттєвого апарату та методів дослідження, а позичає їх у тієї дисципліни, котра підлягає історизації, з одного боку, й використовує

методи діахронічного дослідження, з іншого» [25, с. 34]. При цьому найбільш популярним є порівняння синхронних зрізів [411, с. 8; 25, с. 34] «прагматичних портретів» – моделей мовленнєвої комунікації певних історичних періодів та етнокультур, описаних у мікросинхронії.

Найбільш релевантними історико-соціопрагматичними методами для дослідження лінгвопрагматичного аспекту конституційного дискурсу Німеччини у діахронії вважаємо:

1) історичний аналіз мовленнєвих актів як дослідження квалітативних змін у наборах іллокутивних сил у різних конституціях Німеччини та їхньої кількісної динаміки (дослідження якісної та кількісної динаміки наборів іллокутивних сил);

2) аналіз змін у реалізації законодавцем комунікативних принципів ввічливості та кооперації, та дослідження обраних ним для реалізації цих принципів комунікативних стратегій та тактик;

3) аналіз змін аксіологічного аспекту конституції Німеччини (оцінок тих чи інших явищ у конституційному дискурсі).

Основну причину змін у системі мови вбачають у соціально та культурно обумовлених стилістичних змінах – еволюційний принцип [427, с. 40]. Тобто, рушійною силою змін мови виступають зміни комунікативних потреб суспільства та індивідів, обумовлені динамікою культури та суспільства.

Для нашого дослідження особливу методологічну доцільність має розгляд конституційних текстів Німеччини в рамках прагмадискурсивного підходу, який пов'язаний з дискурсивним етапом розвитку лінгвістичної прагматики. За словами Л.Р. Безуглої, «дослідження інтерактивних аспектів мовленнєвої діяльності знаходить прояв у інтеграції лінгвістичної прагматики з дискурсивним аналізом, який уможливив розширення розуміння антропоцентричності – лінгвістику цікавить не тільки людина-індивід, але, насамперед, зв'язки з іншими індивідами, які спілкуються, людські групи, об'єднані соціальними чинниками, відносинами, процесами, що не можуть не позначатися на природній мові. У цьому зв'язку особливої актуальності

набувають розвідки, що намагаються поєднати антропоцентризм у вузькому та широкому розумінні, в яких людина-мовець постає як перший чинник у низці соціальних відносин: людина-мовець – людина-адресат – соціальна група – соціум» [29, с. 21]. Наше дослідження КДН належить саме до таких розвідок з огляду на соціальну значущість свого об'єкту.

Сьогодні прагмалінгвістика, що разом із когнітивною лінгвістикою складає основу дискурсивної парадигми, є дисципліною з потужними інтердисциплінарними зв'язками, серед яких значне місце посідають історичний та соціолінгвістичний підходи. Тому, визначаючи методологічне підґрунтя нашого дослідження, використовуємо термін «історична соціодискурсивна прагматика».

Таким чином, наше дослідження є діахронічним лінгвопрагматичним дослідженням КДН в руслі історичної соціодискурсивної прагматики – лінгвістичної дисципліни, яка досліджує процес, умови й наслідки взаємодії між структурами мови й мовлення, з одного боку, та суспільною практикою, з іншого, у певній соціальній ситуації в рамках певного дискурсу.

1.4. Методи і процедура соціопрагматичного дослідження історичної динаміки конституційного дискурсу Німеччини

«Метою дискурс-аналізу є виявлення особливостей представлення події або стану речей в ситуаційній моделі автора / мовця і вплив його дискурсу на соціокультурні уявлення (інтерпретаційні фрейми) інших» [153, с. 1]. Методологічна база нашого дослідження – сучасна історична соціодискурсивна прагматика – зумовила комплекс методів аналізу, які дозволяють описати лінгвопрагматичні властивості КДН у їхній історичній динаміці. Методика аналізу історичної динаміки лінгвопрагматичних властивостей КДН у рамках історичної соціодискурсивної прагматики ґрунтується насамперед на методах дискурсивного аналізу, теорії мовленнєвих актів, соціолінгвістики та історичної лінгвістики.

Процедура дослідження охоплює такі етапи [7]:

1. Встановлення засад виокремлення КДН як особливого типу дискурсу та опис екстралінгвальних (адресантно-адресатних, фізичних, соціальних та соціоісторичних) параметрів створення та функціонування федеральних конституцій Німеччини;

2. Індуктивне узагальнення мовного матеріалу, формулювання гіпотези дослідження.

3. Верифікація гіпотези.

3.1. На **першому етапі** дослідження гіпотеза уточнювалася шляхом зіставлення з результатами інших досліджень, методологічними концепціями соціальних наук (соціології, політології, юриспруденції) та сучасної прагмалінгвістики, дискурс-лінгвістики, історичної соціопрагматики, лінгвопрагматики, теорії мовленнєвих актів, синтаксичної семантики на основі вивчення теоретичних джерел.

На цьому етапі був застосований *метод моделювання*, що дозволило, по-перше, провести аналіз феномену, тобто розкласти його на складові і описати їх; по-друге, здійснити синтез, встановивши відношення складових одна щодо одної, їхню ієрархію, зв'язки. Під *моделлю* розуміємо штучну схематизацію ідеальних (мисленнєвих) конструкцій [346, с. 94-96]. У результаті була створена дискурсивна модель КДН, що описує кореляцію між його процесуальним та результативним планами, виходячи з критерію ступеню та засобів реалізації різних аспектів процесуального плану дискурсу у поверхневій структурі його результативного плану – тексту. На основі моделі дискурсу добиралися методи дослідження.

Методами аналізу комунікативно-прагматичної структури дискурсу-результату (тексту), що втілює глибинно-психологічний, комунікативно-прагматичний та зовнішньо-ситуативний блоки його процесуального плану, є вивчення комунікативних стратегій та тактик адресанта, іллокутивний аналіз текстів, аналіз риторичних прийомів і засобів,

експліцитних і імпліцитних оцінок, прийнятих у певному дискурсі норм і конвенцій комунікації [302, с. 262-300].

Опис комунікативних стратегій та тактик адресанта дискурсу полягає у виявленні і описі загальних «векторів» його мовленнєвої поведінки, спрямованих на досягнення його кінцевої комунікативної мети (звинувачення, виправдовування, переконання тощо). Комунікативна стратегія реалізується певним набором тактик, котрі передбачають відбір фактів і подачу їх в певному світлі, відповідну лінійну організацію мовлення, вибір і використання особливих мовленнєвих засобів.

Мовленнєвоактовий аналіз дозволяє встановити комунікативні інтенції адресанта на основі критеріїв іллокутивної категоризації висловлень [201; 202; 263; 264; 405; 57; 457; 227; 231; 126; 6]. Його переосмисленою модифікацією є так званий інтент-аналіз, розроблений лабораторією психолінгвістики РАН (м. Санкт-Петербург) [302; 97], який базується не на критеріях класифікації, а на суб'єктивній експертній оцінці, це «теоретико-експериментальний підхід, що дозволяє шляхом вивчення публічного мовлення виявити його прихований зміст, цілі та наміри мовця, що впливають на дискурс» [97, с. 15].

Методами аналізу семантичної структури дискурсу-результату (тексту), що реалізує денотативний аспект відповідної мовленнєвої події (процесуального плану дискурсу), в нашій роботі виступають контент-аналіз, дослідження мовних архівів та аналіз інтерпретативного репертуару дискурсу.

Контент-аналіз виявляє, які топіки присутні в дискурсі, яким аспектам приділяється більше уваги, які теми свідомо уникаються. Сутність цього методу, котрий іще називають статистичною (квантитивною) семантикою, полягає в тому, аби по зовнішнім – кількісним – характеристикам тексту на рівні слів і словосполучень зробити вирогідні припущення про його план змісту і, як наслідок, зробити висновки про особливості мислення і свідомості автора тексту [20, 247-252].

Метод дослідження мовних архівів і інтертекстуальності, розроблений представниками французької семіотичної школи [212; 69; 166; 261; 262], становить собою історичний різновид контент-аналізу, що спирається на поняття дискурсивної пам'яті і дискурсивного забуття: дослідженню підлягає те, які теми з'являються, а які зникають на певному етапі розвитку дискурсу.

Метод аналізу інтерпретативного репертуару дискурсу [453; 454; 406; 407; 368; 369] полягає у виявленні і описі засобів, котрі дають можливість інтерпретувати певні соціальні події в потрібному адресанту напрямку. Як правило, такі засоби зводяться до більш-менш регулярних семіотичних перетворень певного умовно „нейтрального” опису стану справ (див. огляд у [20, с.208-220])

Методи аналізу поверхневого плану тексту (його фонетико-фонологічного, лексико-граматичного та морфо-синтаксичного рівнів), що втілює локутивний аспект процесуального плану дискурсу, добре розроблені традиційною, структурною лінгвістикою; наразі ж ними активно послуговується дискурсивна прагмалінгвістика. Зокрема, на фонетико-фонологічному рівні у дискурсивній парадигмі досліджують вплив особливостей вимови адресанта (діалектних, вікових, соціально-групових та ін.) на адресата; на лексичному рівні – значущий вибір слів, смислове варіювання термінів (ідеологем, міфологем, політичних штампів) різних ідеологічних систем, а також шляхи евфемізації небажаних понять [20, с. 215; 382; 449]. На синтаксичному рівні провадиться аналіз соціальних акторів (їхнє позиціювання засобами мови як «жертв ситуації» або джерел впливу) [20, с. 216-217]; з цією метою аналізуються такі мовні засоби, як переважання певних типів речень, слова, що знаходяться в позиції підмета, модальність, спосіб і стан дієслів, способи передавання чужого мовлення, послідовність перерахування певних характеристик та ін. Оскільки дискурсивні дослідження передбачають аналіз великих текстових масивів, дослідники

активно використовують комп'ютерні методи вибірки і обробки матеріалу, квантитативний аналіз.

3.2. На **другому етапі** провадився дедуктивний аналіз історичної динаміки лінгвопрагматичних властивостей КДН на основі таких прагмалінгвістичних та дискурсивно-соціопрагматичних методів, як структурно-семантичний аналіз (що включав у себе методи структурно-композиційного, лексико-граматичного аналізів та контент-аналіз пропозиційного змісту текстів конституцій); прагмасемантичний аналіз додаткових пропозицій волітивних висловлень КДН; мовленнєвоактовий аналіз волітивних висловлень КДН; аналіз дискурсивних стратегій законодавця.

Розглянемо їх докладніше.

Структурно-композиційний аналіз текстів конституцій передбачав опис інваріантної структурно-композиційної моделі законодавчого тексту (його структурно-композиційної та семантичної сегментації), та встановлення особливостей дискурсивної реалізації цієї моделі в текстах КДН. Були проаналізовані: а) варіативність кількості одиниць макро- і мікросегментації законодавчого тексту у КДН; б) варіативність способів графічного позначення структурних одиниць тексту конституції; в) варіювання лексем, що позначають макросегментні структурно-семантичні одиниці конституційного тексту; г) способи структурно-синтаксичного оформлення заголовків. При підрахунку представленості різних синтаксичних типів заголовків в різних конституціях були застосовані елементи квантитативного аналізу. Ми порівняли кількість структурно-композиційних одиниць (частин, розділів і статей) у текстах всіх федеральних конституцій Німеччини, а також за допомогою функції «Статистика» програми Microsoft Word визначили загальний обсяг цих текстів (в реченнях та словах), середню довжину статей в різних конституціях (в реченнях), та середню довжину речень (в словах).

Лексико-граматичний аналіз текстів КДН передбачав виявлення специфіки реалізації описаних у літературі [438, с. 200; 447, с. 9-10; 366, с. 19-

21; 395, с. 27-32; 451, с. 22-26] типових лінгвальних особливостей текстів законів у конституційному дискурсі Німеччини. Перед нами стояло завдання, з одного боку, виявити, які лексико-граматичні засоби забезпечують лінгвальну однорідність КДН (є діахронічно інваріантними), з іншого – описати варіативність проявів цих рис у кожній з аналізованих конституцій. Було розглянуто: основні засоби словотвору в КДН (дери́вація, словоскладання, запозичення) та лексико-стилістичні засоби КДН (фразеологізми, евфемізми, оцінна лексика). Для виявлення варіативності використання у різних конституціях типових для тексту закону лексико-граматичних засобів застосовувався квантитативний аналіз. Було підраховано кількість слововживань складених слів та найбільш вживаних частотних компонентів, кількість запозичених основ у кожному тексті КДН. Підрахунки проводилися методом суцільної вибірки: релевантне явище помічалось нелітерним графічним символом на зразок # / @ / *; що дозволяло, увівши цей символ у поле пошуку функції «Знайти» програми Microsoft Word, провести підрахунок.

Контент-аналіз дефінується у вітчизняній науці як кількісний аналіз текстів і текстових масивів з метою подальшої змістової інтерпретації виявлених числових закономірностей [20, с. 241-246; 230, с. 378; 207; 120; 334; 259; 97]. Якщо на початку ХХ ст. цей метод описували як технічний прийом для об'єктивного, системного та квантитативного опису явно вираженого змісту комунікації, то наразі акцент змістився на розкриття «латентного», прихованого змісту комунікації через вивчення реальних даних текстового масиву як джерела інформації [207, с. 16]. Основи процедури контент-аналізу були розроблені американськими соціологами Х. Лассуелом та Б. Берельсоном [345]. І наразі метод активно застосовується в науках соціального циклу (соціології, антропології, теорії комунікації, політології тощо), зокрема, задля вивчення соціальних оцінок тих чи інших політичних подій, аналізу пропаганди та виступів політичних лідерів, оцінки методів журналістики тощо [230, с. 380]. Проте за своєю суттю контент-аналіз

лишається переважно лінгвістичним методом, адже опис семантичних особливостей текстів здійснюється на основі власне лінгвістичної інформації [20, с. 247].

Смисл звернення до методики контент-аналізу в нашій роботі полягає в суто лінгвістичному порівнянні тематичного наповнення конституційних текстів. Ми не ставили перед собою завдання проаналізувати юридичний зміст правничих приписів: очевидно, що це царина правознавства, а не лінгвістики. Нас цікавило лише співвідношення міри декларованої та дійсної значущості того чи іншого топіку для укладачів різних текстів КДН та ступінь розгалуженості відповідного поняття в їхній свідомості.

У нашій роботі був застосований змістовий різновид контент-аналізу, що передбачає виокремлення концептуальних перемінних і дослідження їхніх значень (репрезентантів) в тексті – див. опис в [20, с. 248-251; 97, с. 111-114; 259, с. 10-12; 334]. Концептуальна перемінна (К-перемінна) – певне ключове поняття дискурсу, що з тих чи інших причин цікавить дослідника. В тексті К-перемінна представлена своїми значеннями – мовними реалізаціями (вербальними репрезентаціями, лінгвальними корелятами, вербалізаціями). Абсолютна частота К-перемінної визначається як сукупність абсолютних частот її значень. У термінах нашої роботи ми співвідносимо К-перемінну з макротопіками досліджуваного дискурсу.

Аналіз включав в себе кілька кроків.

На 1-му кроці шляхом співставлення заголовкових комплексів та пілотного семантичного аналізу текстів КДН було виокремлено 9 основних макротопіків конституційного дискурсу Німеччини: ОСНОВНІ ПРАВА ЛЮДИНИ, ФЕДЕРАТИВНА ДЕРЖАВА, ФЕДЕРАЛЬНІ ЗЕМЛІ, ФІНАНСИ, ЕКОНОМІКА, ОБОРОНА, ОСВІТА, РЕЛІГІЯ, СІМ'Я. По суті, список макротопіків КДН відображає основні інститути суспільства (до котрих, нагадаємо, відносяться Політика, Економіка, Освіта, Релігія та Сім'я). Додалася лише тема ОБОРОНИ; а теми ДЕРЖАВИ та ЕКОНОМІКИ розділилися на підтеми: «Парламент», «Голова держави та уряд»,

«Законодавча, виконавча та судова гілки влади», «Федерація» та «Фінанси», «Економіка» відповідно.

Вже на цьому етапі було виявлено, що всі перераховані вище макротопіки обов'язково (хоча в різному обсязі) висвітлюються в кожному з текстів КДН, проте не завжди їм присвячується окрема структурно-семантична частина (глава) – а отже, вони не обов'язково відображені в заголовкових комплексах тієї чи іншої конституції. За наявності присвяченої макротопіку глави її заголовку присвоювався ранг, що відповідав місцю відповідної глави від кінця тексту (що ближче до початку тексту, то вище ранг). Приміром, якщо GG 1949 містить 11 розділів, в т.ч. *I Die Grundrechte, X Das Finanzwesen*, то топіку ПРАВА ЛЮДИНИ приписувався ранг 11, а топіку ФІНАНСИ – 2. Якщо макротопік реалізовувався в кількох главах – і, відповідно, був представлений кількома заголовками, його ранг вираховувався за найвищим показником плюс одиниця за кожне наступне входження до заголовкового комплексу. Зокрема, якщо в GG 1949 топік ДЕРЖАВА представлений вісьмома главами (*II. Der Bund und die Länder, III. Der Bundestag IV. Der Bundesrat V. Der Bundespräsident VI Die Bundesregierung VII Die Gesetzgebung des Bundes, VIII die Ausführung der Bundesgesetze und die Bundesverwaltung IX Die Rechtssprechung*), де найвищий ранг – 10 – має заголовок *Der Bund und die Länder*, а інші сім глав ранги від 9 до 4 відповідно, то топіку ДЕРЖАВА присвоювався ранг $10 + 7 = 17$. За відсутності топіку в заголовковому комплексі йшлося про нульовий ранг. Числові показники приписаних заголовкам рангів відображені в таблиці Ж.1. Додатку Ж.

На 2-му кроці шляхом лексико-семантичного аналізу текстів та суцільної вибірки склалися списки вербальних репрезентацій кожного досліджуваного макротопіку. В літературі зазначається, що вибір одиниці кодування/ обсягу вербальної репрезентації лишається на розсуд дослідника і визначається обсягом і характером корпусу: за дуже великого обсягу корпусу значення К-перемінної можуть приписуватись навіть цілим текстам; частіше ж – їхнім фрагментам, абзацам, реченням та окремим словам та

словосполученням [20, с. 249; 97, с. 113]. Зважаючи на відносно невеликий обсяг КДН, за одиницю кодування в нашому дослідженні було прийнято слово/словосполучення (межа між котрими в досліджуваному дискурсі є досить розмитою: *Gesetzgebung der Länder / Landesgesetzgebung, private Schulen / Privatschulen*). Наприклад, для К-перемінної «ЗЕМЛІ» окремо рахувалися вербальні репрезентації *Organe der Länder, Gebiete der Länder, Landesabgaben, Verkehr zwischen den Ländern, beteiligte Länder, Heimatsgebiete, Provinzialverwaltungen* тощо.

Було встановлено, що макротопіки вербалізуються в КДН в основному обмеженим числом ключових лексичних одиниць, універсальних для всіх текстів КДН. Так, топік ФІНАНСИ есплікується в усіх текстах за допомогою ключових лексичних одиниць *Einnahmen, Ausgaben, Angaben, Kosten, Zölle, Gebühren, Schulden, Kredite, Finanz, Haushalt, Rechnung*; проте в різних текстах кожна ключова лексична одиниця набуває різної кількості варіацій. Наприклад, в «бісмарківській» VDR ключова лексична одиниця *Steuer* представлена 10-ма варіантами (*Reichssteuern, Tabacksteuer, Rübenzuckersteuer, Steuerämter, Salzsteuer, Steuervergütungen, Verbrauchssteuer, Besteuerung, innere Steuer, Zoll- und Steuerwesen*); у «веймарській» WRV – 5-ма (*Steuer, Steuerlisten, Verbrauchssteuern, Besteuerungen, Doppelbesteuerungen*). Крім варіацій ключових лексичних одиниць, зустрічаються й одиничні («рандомні») вербальні репрезентації досліджуваних макротопіків, що не повторюються в інших текстах КДН. Наприклад, серед вербалізацій макротопіку ФІНАНСИ зустрічаємо *Budget (PKV), Ausfuhrprämien (WRV), staatliches Monopol (V-DDR-I)*.

Процедура складання списку всіх вербальних репрезентацій певного макротопіку виглядала так: ретельний лексико-семантичний аналіз вже перших двох текстів дозволяв виокремити ключові лексичні одиниці. Це, в свою чергу, дозволяло опрацьовувати решту текстів за спрощеною процедурою: спочатку за допомогою функції «Знайти» програми Microsoft Word фіксувалися варіації ключових лексичних одиниць, потім «в ручному

режимі» (шляхом контрольного перелічування тексту) вибиралися одиничні вербальні репрезентації основних макротопіків КДН. Загальна кількість вербальних репрезентацій основних макротопіків у тому чи іншому тексті КДН вносилися до таблиці Ж.1. Додатку Ж. Приклад підрахунку кількості вербальних репрезентацій та абсолютної частоти згадувань основних макротопіків КДН в одному тексті (другій конституції НДР) наведений у Додатку Е.

На 3-му кроці вираховувались абсолютні частоти згадування кожного з дев'яти основних макротопіків у кожному тексті КДН. «Абсолютна частота К-перемінної визначається як сукупність абсолютних частот її значень» [20, с. 248]; таким чином, абсолютна частота згадувань макротопіку в тій чи іншій конституції вираховувалась як сума всіх входжень усіх його вербальних репрезентацій до поверхневої структури її тексту. Згадування рахувались за місцем в тексті: наприклад, якщо зустрічалися словосполучення на зразок *Bank- und Börsenwesen; Besteuerung des Salzes, Tabaks, Branntweins, Biers, Zucker und Sirups*, це рахувалося як відповідна кількість вербальних репрезентацій (2 та 6 відповідно), але одне згадування. Отримані абсолютні частоти вносилися до таблиці Ж.1. Додатку Ж.

На заключному етапі отримані дані – а) ранг, що відображає місце макротопіку в лінійній структурі тексту, б) кількість вербальних репрезентацій макротопіку, в) абсолютна частота згадувань макротопіку в тексті – вносилися до накопичувальних діаграм, що унаочнювали всі три показники окремо і в той же час дозволили отримати сумарний ранг кожного макротопіку в семантичній структурі кожного тексту КДН. Діаграми наведені в Додатку Ж. Отримані показники інтерпретувалися.

Пропозиційний аналіз: прагмасемантичний аналіз додаткових пропозицій мав на меті з'ясувати, скільки додаткової інформації містять висловлення кожного тексту КДН, та яка саме інформація превалує. Реалізовані переважно складними розгорнутими реченнями, висловлення КДН являють собою складні ієрархії пропозицій, куди, крім головної

пропозиції (предикативної пари підмет-присудок), входить також ціла низка додаткових пропозицій – так званих предикатних актантів: ад'юнктивів, що предикують певну якість, та сирконстантивів, що описують додаткові обставини ситуації: час, місце, спосіб, причину і т.п. У поверхневій структурі висловлення додаткові пропозиції можуть набувати різного ступеню розгорнутості, від слова до підрядного речення [78, с. 24-30; 319, с. 189-90; 136, с. 221, с. 236; 303, с. 120-126].

Брак супровідної інформації (додаткові пропозиції способу, часу, місця, умови, слідства і т.п.) у висловленнях, що виражають норми права, має свідчити про непрописаність механізмів втілення цих норм. За наявності ж семантичних «деталізаторів» важливо проаналізувати їхню роль у формуванні прагматичних смислів та їхній кількісний розподіл по текстах.

Аналіз включав кілька кроків. На першому, «пілотно» проаналізувавши два тексти КДН (PKV та WRV), ми емпіричним шляхом виокремили 15 типів додаткових пропозицій (див. стор. 128-134) та склали початковий (орієнтовний) список лексико-граматичних маркерів кожного типу, що потім доповнювався та уточнювався на матеріалі інших текстів.

Другим кроком став підрахунок частоти входження кожного типу додаткових пропозицій до кожного тексту досліджуваного корпусу. Висловлення розмічалися таким чином: тип додаткової пропозиції друкувався прописними літерами українською мовою перед відповідною синтаксичною структурою, на зразок:

ПРИЧИНА Wegen OЗНАЧЕННЯ einer mit Strafe bedrohten Handlung darf ein Abgeordneter OБМЕЖЕННЯ СПОСІБ nur mit Genehmigung des Bundestages zur Verantwortung gezogen oder verhaftet werden, ПОСТУПКА es sei denn, daß er ЧАС bei Begehung der Tat oder im Laufe des folgenden Tages festgenommen wird. (GG, Art.46 (2))

Зустрічалися додаткові пропозиції комбінованого типу. В наведеному вище прикладі (див. підкреслення) головна пропозиція «*депутат може бути притягнутий до відповідальності*» доповнюється комбінованим ДСК, що

можна охарактеризувати як ОБМЕЖЕННЯ СПОСОБУ ДІЇ: «*лише за згоди Бундестагу*». Аби не роздмухувати класифікацію можливими комбінаціями і в той же час зберегти об'єктивність, ми позначали обидва компоненти додаткового значення як окремі типи додаткових пропозицій і в подальшому рахували їх окремо. Таким чином були розмічені всі сім текстів КДН. Паралельно доповнювався та уточнювався список лексико-граматичних маркерів додаткових пропозицій.

На третьому кроці шляхом уведення в поле пошуку опції «Знайти» програми Microsoft Word назв типів додаткових пропозицій підраховувалася кількість їхніх входжень до семантичної структури кожного з текстів КДН. Отримані на матеріалі різних текстів показники унаочнювалися в діаграмах та за їхньою допомогою ранжувалися від найбільш до найменш частотного – див. Додаток 3 та таблицю 2.8.

Нарешті, на четвертому кроці отримані результати інтерпретувалися.

Аналіз динаміки прагматичних властивостей КДН передбачав опис іллокутивних властивостей цілісного конституційного тексту та мовленневоактовий аналіз на рівні окремих висловлень.

При кваліфікуванні іллокутивного типу цілісного тексту конституції ми розглядали текст як єдиний макромовленневий акт, а преамбулу конституції – як його експліцитно виражений (вербалізований) перформативний зачин. Ми дефінували конституції як експліцитні перформативи волітивного типу. Під волітивом (згідно розробленої В. С. Храковським та О. П. Володіним концепції спонукальності [310, с. 14]) розуміємо найширший іллокутивних тип, що поєднує у собі риси директиву (спонукання адресантом адресату до виконання певної дії), декларативу (спонукання адресантом адресата до прийняття певного стану справ) та комісиву (понукування адресантом самого себе до виконання певної дії чи прийняття певного стану справ у присутності адресата).

Задля опису іллокутивних властивостей КДН на рівні окремих висловлень були розроблені такі логіко-семантичні критерії

прагмасемантичної категоризації волітивних висловлень КДН: вектор спонукання, тип спонукання, характер спонукання, спосіб його формулювання, прогнозоване ставлення до нього адресата, ступінь інтенсивності волевиявлення законодавця.

На першому кроці мовленнєвоактового аналізу на основі запропонованих критеріїв у текстовому корпусі КДН було виокремлено та описано 18 іллокутивних типів висловлень, що виражають норми права.

На другому кроці задля встановлення частотності вживання кожного виявленого у КДН іллокутивного типу в кожному з текстів КДН провадилася розмітка: висловлення різних іллокутивних типів маркувалися певним кольором, потім здійснювалися кількісні підрахунки.

На третьому кроці провадилася систематизація та аналіз отриманих даних, досліджувалися прагмариторичні ефекти базисних іллокутивних типів волітивних висловлень: директивів, декларативів та комісивів. Задля опису комунікативних позицій, котрі законодавець відводить собі та своєму адресату у висловленнях вищезгаданих іллокутивних типів, було залучено категорії відмінкової граматики Ч. Філлмора [304] та трансакційного аналізу Е. Берна [34]. Частотність вживання різних іллокутивних типів волітивних висловлень розглядається як спосіб реалізації комунікативних стратегій законодавця: а) популістської (виявляється в «заграванні» із адресатом, постійній апеляції до його інтересів), б) нейтрально-кооперативної; в) авторитарної [118; 23].

Таким чином, дискурсивно-соціопрагматичний підхід до вивчення історичної динаміки лінгвопрагматичних властивостей КДН зумовив використання комплексу методів історичної соціопрагматики, що дозволили виявити взаємну обумовленість лінгвістичних, прагматичних та соціолінгвістичних категорій у КДН та соціоісторичну обумовленість змін його структурно-семантичних та соціопрагматичних характеристик у діахронії.

Висновки до розділу 1

1. Конституція – основний закон країни, що проголошує та гарантує права та свободи людини, визначає засади суспільного ладу, форму правління та територіального устрою держави, систему влади та управління, а також виборчу та судову системи. Сучасні соціальні науки розглядають конституцію як «суспільний договір», котрому, окрім правової функції, властиві також функції ідеологічні та зовнішньополітичні.

2. Дискурс розуміємо як інтегральний феномен – когнітивно-комунікативну діяльність, що протікає в широкому соціокультурному контексті і являє собою сукупність процесу (мовленнєвої комунікації) та результату (тексту), т.ч. поєднуючи в собі як екстралінгвальні, так і власне лінгвальні аспекти. Конституційний дискурс Німеччини виокремлюємо за ознаками сфери функціонування, соціальних функцій, тематичної та локальної співвіднесеності та визначаємо як мисленнєво-мовленнєву діяльність, що протікає у законодавчій сфері та охоплює нормативно-правовий процес (масову письмову опосередковану комунікацію офіційно-ділового змісту і прескриптивної спрямованості, що відбувається в ситуації, яка контролюється і регулюється державою), і його результат – інтегровану сукупність текстів усіх федеральних конституцій Німеччини.

3. Аспекти процесуального плану КДН групуємо – за критерієм міри їхньої поверхневої реалізації у мовленні – у чотири блоки: а) зовнішньо-ситуативний (екстралінгвальні складові акту комунікації, що піддаються безпосередньому спостереженню – онтологічний, адресатний і адресантний аспекти); б) глибинно-психологічний, що носить латентний характер (інтенціональний і імплікаційно-пресупозиційний аспекти дискурсу); в) комунікативно-прагматичний, що може реалізовуватись у тексті як експліцитно, так і імпліцитно (іллокутивний і метакомунікативний аспекти); г) лінгвальний, експліцитно представлений у поверхневій структурі тексту за допомогою різноманітних мовних засобів (денотативний та локутивний

аспекти). Результативний план дискурсу охоплює комунікативно-прагматичну, семантичну та поверхневу структури тексту.

4. Адресант КДН поєднує в собі трьох адресантів: технічного (юристи та суспільно-політичні діячі, що виступають колегіальним автором конституції), фактичного (державну владу) та віртуального (закон як вища справедливість, абстрактне належне). Адресатові КДН властиві всі ознаки аудиторії масової письмової комунікації: масовість, відсутність безпосереднього контакту, анонімність і різноманітність тощо. Адресати КДН поділяються на безпосередніх суб'єктів правничого припису (фізичних осіб в біосоціальній чи офіційній ролі та державні органи й інституції), та фахових та нефахових респондентів, до відома котрих доводиться припис. Специфіка функціонального призначення КДН обумовлює такі його характеристики, як: інституціональність; авторитарність, подвійну (фахову й нефахову) адресованість; дистанційність; конвенційність; абстрактність; категоричність; волітивність.

5. Дієвим методологічним підґрунтям вивчення прагматичного аспекту текстів закону, зокрема конституцій, є історична соціодискурсивна прагматика – лінгвістична дисципліна, яка досліджує процес, умови й наслідки взаємодії між структурами мови й мовлення, з одного боку, та суспільною практикою, з іншого, у певній соціальній ситуації в рамках певного дискурсу. Завданням історичної соціодискурсивної прагматики є встановлення діахронічних інваріантів та діахронічних варіантів у структурному, семантичному та прагматичному аспектах дискурсу.

6. Методика аналізу історичної динаміки лінгвопрагматичних властивостей КДН у рамках історичної соціодискурсивної прагмалінгвістики ґрунтується на методах дискурсивного аналізу, прагмалінгвістики, соціолінгвістики та історичної лінгвістики. Процедура аналізу охоплює такі етапи: 1) встановлення засад виокремлення КДН як особливого типу дискурсу та опис екстралінгвальних (адресантно-адресатних, фізичних, соціальних та соціоісторичних) параметрів створення та функціонування

федеральних конституцій Німеччини; 2) індуктивне узагальнення мовного матеріалу, формулювання гіпотези дослідження; 3) верифікація гіпотези шляхом: а) зіставлення з методологічними концепціями соціальних наук та сучасної прагмалінгвістики на основі вивчення теоретичних джерел; б) дедуктивний аналіз історичної динаміки лінгвопрагматичних властивостей КДН, а саме структурно-композиційний, лексико-граматичний, прагмасемантичний та іллокутивний аналізи, а також контент-аналіз і аналіз дискурсивних стратегій законодавця.

Основні положення цього розділу висвітлено в публікаціях автора [287; 285; 281; 277; 284; 283; 282; 280; 278].

РОЗДІЛ 2.

ІСТОРИЧНА ДИНАМІКА СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК КОНСТИТУЦІЙНОГО ДИСКУРСУ НІМЕЧЧИНИ

2.1. Динаміка структурних властивостей конституційного дискурсу Німеччини

2.1.1. Вимоги до мови текстів конституцій. Мова законів, безперечно, належить до так званої професійної комунікації [46; 430]. Проте, оскільки конституції виконують функції як юридичного, так і політичного та навіть ідеологічного, майже публіцистичного тексту, вони однаковою мірою звернені і до фахівців-юристів, і до нефахівців – всіх громадян країни. В літературі [355, с. 1382-85; 415, с. 59-63; 451, с.17-19; 366, с. 19-22] підкреслюється дуальний характер мови закону: з одного боку, це фахова юридична мова, така само фахова, як, наприклад, мова науки; з іншого боку, оскільки закон має бути зрозумілим для всіх, вона не може користуватися всіма перевагами окремої мовної підсистеми, спрямованої лише на професійного адресата [451, с. 14-18].

Ще більшою мірою сказане вірно для мови конституції. Відомий німецький дослідник юридичної мови Д.Буссе стверджує, що, якщо мова закону лежить на межі між фаховою мовою та мовою соціальних інституцій (*Fachsprache vs. institutionelle Sprache*), наближаючись, таким чином, до сфери політики, то мова конституції вже безумовно входить до цієї сфери і наближається навіть до пласту публіцистики [355, с. 1382]. Таким чином, з точки зору лінгвальної організації текст конституції має в ідеалі відповідати вимогами і офіційно-ділового, і публіцистичного стилю.

У літературі, і правознавчій [421, с. 49-51; 389, с. 56, с. 62, с. 66; 415; 342], і лінгвістичній [451; 428; 438, с. 199; 355, с. 1382; 447; 443; 366; 384; 356], перераховуються одні й ті самі вимоги до якісних юридичних текстів: точність, однозначність, загальна зрозумілість; зручність в користуванні,

стислість (концентрованість змісту); уніфікованість (системність), відповідність мови закону загальним нормам національної літературної мови. Зупинимось на цих вимогах докладніше.

Принцип *точності*, тобто визначеності та однозначності змісту, вимагає описувати зміст правової норми якомога докладніше, перераховуючи всі умови та ознаки настання правової ситуації, всі виключення, всі варіанти приписуваної поведінки (в т.ч. місце, час, номери статей, грошові суми, кількість голосів) та санкції в разі невиконання норми [395, с. 28-29]. Цей принцип вважається найважливішим, адже чим більше інформації прописано в законі, тим менше виникає можливостей різночитань, менше зловживань та свавілля.

І навпаки – «нечіткість та неточність понять і термінів, закладених у законах, їхня недооцінка мстяться за себе юридичними помилками, невірними поглядами і хибними позиціями правозастосовників» [298, с. 81-82]. Серед німецьких правознавців популярною є думка, що «точність вище за красу» (політик С. Опперманн) [447, с. 8], або, за висловом юриста та філософа права Г.Радбруха, «безустанна ясність – це також і краса» [443].

Високий рівень абстракції мови конституції обумовлений її предметом – правом. На відміну від понять природничих наук, що співвідносяться з конкретними явищами об'єктивної дійсності, правові поняття за своєю суттю не мають жодної матеріальної фіксації, окрім мови [451, с.9, с. 11; 421, с.50]. Заради того, щоб норми конституції змогли обслуговувати суспільство, котре постійно змінюється, впродовж тривалого періоду і в різноманітних ситуаціях, їх свідомо формулюють дуже загально, «семантично відкрито», залишаючи їм «широкі інтерпретаційні рамки», що будуть наповнюватися конкретним змістом після процедури юридичної інтерпретації тексту: співвіднесення абстрактних понять закону із конкретними життєвими ситуаціями [355, с. 1387-89; 451, с. 13]. Проте зворотною стороною семантичної відкритості абстрактних юридичних понять є їхня семантична невизначеність [355, с. 1388].

Принцип *системності* полягає як у вимозі кодифікації права (одні правові норми не мають суперечити іншим) [366, с. 23], так й у вимозі формалізованості та уніфікованості мови. Юридична мова як частина професійної мови широко використовує юридичні терміни; при цьому існує вимога уникання синонімії термінів, а також розписана процедура перевірки термінів на полісемію та правильне слововживання [389, с. 60].

Принцип *зручності в користуванні* вимагає стислості, мовної компресії, концентрованості змісту та логічної послідовності, особливої семантичної та графічної організації тексту, що надає можливість швидко орієнтуватися в тексті закону, легко відшукувати потрібні статті

Нарешті, принцип *загальної зрозумілості* полягає у вимозі бути повністю зрозумілим колу осіб, котрих безпосередньо стосується зміст нормативно-правового акту – тобто, у випадку КДН, всім громадянам. Цікаво, що в Німеччині цей принцип має довгу традицію: якщо Наполеон Бонапарт радив укладачам конституції «писати коротко та неясно», то Фрідріх Великий (1870 р.) нарікав на те, що закони «написані більшою частиною мовою, незрозумілою для тих, кому вона має слугувати керівним орієнтиром» [446]. Правова держава має забезпечувати прозорість державної влади. Принцип соціальної рівності вимагає, аби закони писалися «близькою народу мовою, що інформувала б навіть нефахівця з усіх питань, що стосуються його безпосередньо, за допомогою простих, загальнодоступних та для всіх зрозумілих текстів» [421, S. 52].

З 1966 року при Бундестазі діє редакційний штаб Товариства Німецької мови (*Redaktionsstab der Gesellschaft für deutsche Sprache beim Deutschen Bundestag*), що перевіряє законопроекти на стилістичну коректність та зрозумілість для нефахівців. Така перевірка є обов'язковою, закріпленою регламентом процедурою для кожного закону, що проголошується парламентом ФРН [446]. Сучасні рекомендації (див. опубліковану на офіційній інтернет-сторінці німецького Бундестагу «Handbuch der Rechtsförmlichkeit» [389]) закликають законодавців уникати крайніх проявів

юридичної фахової мови («канцеляриту»), зважати на специфіку адресата, зберігати мовну гендерну рівність і загалом «намагатися показати зусилля бути зрозумілим». При цьому якимось чином укладачі законів мають «зберігати достоїнство та офіційність та уникати відхилень від ділового стилю» [353] – і, звичайно, не нехтувати вимогами точності, однозначності та стислості.

Для юристів же зрозумілість закону полягає в можливості керуватися ним і в цілому співпадає з точністю та однозначністю [451, с. 18-19]. Специфіка комунікації між фахівцями-юристами полягає в тому, що за допомогою тексту конституції вони не обмінюються новою інформацією, а прикладають цей – знайомий всім фаховим комунікантам до найменших деталей – текст до конкретних життєвих ситуацій. При цьому фаховий адресат орієнтується не тільки (і не стільки) на власне текст закону, але передусім на так звану «юридичну практику» – сукупність «супроводжуючих» закон текстів: коментарів, тлумачень, прикладів судових вироків, наукових статей тощо.

Тож для юриста власне текст конституції складає лише крихітну частину видимого йому юридичного айсбергу. Дещо іронічне ставлення правознавців вдало виразив суддя Конституційного суду А. Фоскуле, охарактеризувавши мову конституції як *vordergründig verständlich* – «зрозумілу на першому плані» (цит. за: [415, с. 60]). Мається на увазі те, що нефахівець, уведений в оману нібито загальнозрозумілою мовою, сприймає лише частину її змісту, лише «перший план», тоді як увесь обсяг змісту видимий лише фахівцеві-юристу. Бо конституція завжди обіцяє (з політичних міркувань) більше, ніж є в реальності.

Іншими вимогами до конституції як до інституційного, політичного тексту є вимога близькості до народу [353, с. 3], відповідність нормам національної літературної мови та стилістичним вимогам офіційно-ділового стилю (мовна коректність та офіційна урочистість) [442, с. 125], естетична цілісність та навіть деякою мірою сугестивність тексту [447, с. 10]. Естетику мови конституції вбачають у вишуканій простоті, відмові від «прикрашань»,

в намаганні надати кожному реченню нормативного змісту, не впадаючи при цьому в звичайну юридичну абракадабру [447, с.10; 415].

Отже, тексти конституцій, адресовані рівною мірою і фахівцям-юристам, і всім громадянам країни, мають поєднувати риси і фахової юридичної мови, і мови інституціональної (політичної, публіцистичної). Головними вимогами, що висуваються до конституційних текстів, є 1) точність, 2) однозначність, 3) загальна зрозумілість, 4) зручність в користуванні, 5) стислість (концентрованість змісту), 6) уніфікованість (системність). Слід зазначити, що повна відповідність усім цим вимогам лишається недосяжним ідеалом, оскільки вони є великою мірою взаємовиключними; тож створення будь-якого конституційного тексту є пошуком компромісу, поступкою певними вимогами на користь інших.

Теоретично в правознавстві за ступенем важливості вимоги ранжуються саме в тому порядку, в котрому вони наведені вище [421, с. 52]. Встановлення пріоритетності кожної з цих вимог для укладачів кожної конституції Німеччини є одним із завдань нашого дослідження. Ми маємо встановити, на котрого з адресатів – фахівця чи пересічного громадянина – орієнтується в першу чергу кожний з текстів КДН.

2.1.2. Структурно-композиційні засоби реалізації прагматики текстів конституційного дискурсу Німеччини. Структурно-композиційна організація тексту конституції передбачає існування його інваріантної структурно-композиційної моделі та дискурсивну реалізацію цієї моделі у конкретному конституційному тексті.

2.1.2.1. Інваріантна структурно-композиційна модель тексту конституції. Як відзначає Т. В. Радзієвська, «створення тексту детерміноване його таксономічною приналежністю, тими стандартними комунікативними настановами, в котрих створюється текст певного класу і котрі є об'єктивною даністю для суб'єкта текстопородження» [244, с. 5]. Зокрема, текст конституції повинен бути укладеним таким чином, щоб

концентрувати увагу на кожній частині свого розгортання, оскільки в ньому кожне речення містить окреме законодавче положення. Тому композиція конституції повинна забезпечувати легкість посилання на те чи інше положення закону – тобто, майже автоматичне відшукування будь-якого речення в тексті досить великого обсягу. Тим не менш, він має сприйматися як єдине ціле, як зв'язний текст, тому що виконує функції не просто збірки правових норм, а програмного – ідеологічного й політичного – документу.

Оскільки стандартні комунікативні настанови створення правничих текстів передбачають і стандартні шляхи їхнього досягнення, в мові поступово склався інваріант, «ливарна форма» для текстів закону взагалі й конституції зокрема. Така інваріантна модель структурно-композиційної організації текстів певного класу, котра охоплює його ієрархічно організовані інваріантні ознаки (семантичні, структурні, інтенціональні, ситуативні та ін. [257, с. 30-32]), отримала в лінгвістиці назву *текстема* (Н. М. Амосова, В. Кох, О. М. Москальська). Текстему конституції в найзагальнішому вигляді можна представити у вигляді трьох блоків: ввідного (інтродуктивного), основного (інформативного) і заключного (інферативного).

Інтродуктивний блок реалізується в преамбулі конституції, котра виконує три основні функції: суто характерологічну, оскільки позначає текст як конституцію; актуалізуючу, оскільки співвідносить текст з екстралінгвальною ситуацією (часом, місцем, обставинами), і контакто-встановлюючу, оскільки містить вказівку на соціальні ролі комунікантів.

Інформативний блок представлений переважною кількістю глав / розділів документу. Він є носієм правових норм – основної денотативної інформації, заради якої, власне, і створюється конституція. *Інферативний блок* репрезентується заключними, або ж перехідними, положеннями, що регулюють строк дії даної конституції і порядок прийняття нової. (Пор. [190, с. 156; 66, с. 30-33])

Інформативні і інферативні блоки складаються з структурно-семантичних одиниць різного обсягу. Основною одиницею законодавчого

тексту є *стаття*. Подальшій організації тексту конституції слугує його *макросегментація* (об'єднання статей в структурно-семантичні одиниці більшого обсягу: частини, розділи) та *мікросегментація* (розбиття статей на менші одиниці: абзаци, речення, півречення, пункти).

Такий спосіб композиційної організації законодавчого тексту забезпечує дуже високу ступінь його розчленованості (дискретності), що виявляється у відносній автосемантичності окремих його частин. Статті виступають основним засобом «поділу моноблоку закону» [161, с. 148]; мікросегментні одиниці (абзаци, речення, пункти) слугують подальшій специфікації законодавчої інформації, дозволяють робити більш точні (і, отже, більш ефективні) посилання, полегшують процес цитування; макросегментні одиниці виконують функцію рубрикації статей за темами, а заголовки розділів / частин слугують планом, який дозволяє побачити порядок викладення ідей конституції і т.ч. полегшують доступ до законодавчої інформації.

Постає питання: яким же чином забезпечується цілісність (інтегративність) законодавчого тексту, «завдяки якій текст сприймається розуміючим його одержувачем як висловлення одного відправника, адресоване одному одержувачу, на одну тему» [173, с. 427]?

Інтегративність має дві сторони – структурно-граматичну і семантичну, що відображується в двох взаємопов'язаних аспектах тексту – його когезії (зовнішній спаяності, зв'язності), і когерентності (внутрішній спаяності, цілісності) [190, с. 213-219]. Очевидно, що інтегративність тексту конституції забезпечується насамперед його загальною комунікативною спрямованістю і тематичною єдністю – тобто, факторами не когезії, а когерентності.

Частини і розділи, експлікуючи розподіл тексту на теми й підтеми в порядку зменшення загальності, логічно організують менші за обсягом структурні одиниці тексту в порядку збільшення їхнього обсягу. При цьому заголовки розділу виступає текстоформуєчим фактором, стрижнем, навколо котрого групуються тематично пов'язані статті. Ще одним засобом когерентності є логічна послідовність статей в межах розділу, розділів в

межах частини. Саме вона, виявляючи різні типи існуючих між окремими статтями смислових відношень, логічних зв'язків, експлікує концепцію укладачів щодо їхньої взаємообумовленості, ієрархічної значимості.

Таким чином, завдяки особливостям інваріантної структурно-композиційної моделі законодавчого тексту конституційний текст являє собою не моноліт, зцементований традиційними засобами когезії, а будову, яка складається з окремих цеглинок – статей, котрі, проте, є не ізольованими, а скріпленими між собою в розділі і частини факторами когерентності.

2.1.2.2. Особливості дискурсивної реалізації інваріантної структурно-композиційної моделі конституційного тексту. Якщо текстами інших типів тексту допускають варіативність і гнучкість їхніх мовленнєвих (дискурсивних) реалізацій, то текстома законодавчих текстів належить до жорсткого, клішованого типу. «Жорсткі моделі практично не можуть бути редуковані, не змінюється в них і порядок розташування компонентів, оскільки (...) сама модель є основним засобом створення (...) цілісності і комунікативної правильності» тексту закону [66, с. 30-33].

Але попре це актуалізовані конституційні тексти не виглядають «близнюками». Наш аналіз показав, що існуючі відхилення в реалізації інваріантної структурно-композиційної моделі текстів конституції стосуються насамперед:

а) кількості одиниць макро- і мікросегментації: мінімальний ланцюжок «речення – абзац – стаття – розділ» розширено за рахунок введення одиниці макросегментації – *частини* в WRV та V-DDR-I, II, III і мікросегментної одиниці – *пункту* в PKV, VDR і GG; статті з пунктами зустрічаються також в WRV, проте їхній процентний показник (3, 2%) незначний в порівнянні з PKV (5,7%), VDR (6,5%), GG (7, 2%);

б) способів і принципів позначення місцезнаходження структурних одиниць в тексті: застосовуються арабські та римські цифри, великі і маленькі

літери, порядкові числівники; наскрізна чи ненаскрізна (така, що не виходить за межі крупнішої структурної одиниці) нумерація;

в) лексем, що позначають макросегментні одиниці (напр., *Teil, Kapitel*) – впадає у вічі їхня факультативність і варіативність;

г) способів структурно-синтаксичного оформлення заголовків: від одного слова-композита до розгорнутих словосполучень.

Безсумнівно, всі ці розбіжності в композиційному і графічному оформленні різних конституцій не є випадковими, «механічними». Якими б значними не були зміни в законодавстві, новий закон створюється не з «чистого аркуша», а на основі попереднього закону; і тексти-попередники знаходяться перед очима законодавця не тільки в переносному смислі, але й буквально. Отже, законодавець свідомо бере на себе труд привнесення численних нюансів в побудову і зовнішній вигляд свого творіння. Постає запитання: яким є функціональне, прагматичне навантаження подібних уточнень?

Деякі зміни носять суто **раціоналізаторський** характер. Це стосується:

- нумерації абзаців, вперше застосованої в GG і перейнятої в V-DDR-II, що полегшує орієнтування в статтях, обсяг яких в конституціях XX ст. стає дедалі більшим, а структура складнішою;
- уніфікації графічного оформлення структурно-композиційних одиниць в межах одного тексту – якщо в РКВ пункти позначено трьома способами: арабською цифрою з дужкою, маленькою літерою з дужкою і арабською цифрою з крапкою, то в жодній з наступних конституцій такого різнобою не спостерігається;
- наскрізної нумерації статей в усіх конституціях, крім РКВ: завдяки цьому при посиланні достатньо вказати номер статті, не згадуючи частину або розділ.

Але не все можна пояснити раціоналізаторськими мотивами. Приміром, чи буде називатися розділ *Kapitel* або *Abschnitt*, позначатися римською чи арабською цифрою або ж літерою – це не вплине на зручність користування

текстом. Функція таких рис скоріше індивідуалізуюча, стилістична. Вони мають надавати кожному тексту, що з'являється в конституційному дискурсі, неповторності, підкреслювати його новизну, відмінність від попередніх конституцій.

Наскільки правомірно говорити про ідеологічне навантаження подібних розбіжностей? Керуючися принципом суб'єктивного тлумачення об'єктивних даних, наважимося запропонувати наші пояснення деяких фактів.

Використання в WRV і V-DDR-I, II, III найбільшої макроодиниці – частини – надає тексту більшої інтегративності. Навпаки, введення додаткової сегментації на мінімальні одиниці (пункти) в PKV, VDR і GG показує, що укладачів цих конституцій більше турбує забезпечення дискретності тексту.

На наш погляд, це свідчить про те, яким суспільним функціям конституції надається пріоритет в різні періоди розвитку конституційного дискурсу Німеччини: високий ступінь дискретності тексту відповідає за функціонування конституції в якості найавторитетнішого нормативно-правового «довідника» в буденній юридичній практиці, тоді як інтегративність – за функціонування як програмного (ідеологічного і політичного) документу. Способи номерного і лексичного позначення макроструктурних одиниць представлені у таблиці 2.1.

Як бачимо, стабільною в усіх текстах конституційного дискурсу Німеччини лишається лише назва статті – *Artikel*, в той час як назви розділів і частин варіюються. Спостерігається тенденція, з одного боку, вірності традиціям, що виявляється в небажанні вводити нові терміни, з іншого – намагання відмежувати нову конституцію від її «найближчої попередниці». Це призводить до «черезсмузжя» назв: слово *Abschnitt*, наявне в першій німецькій конституції – PKV, зникає в VDR і «повертається» в WRV. Повоєнні конституції – GG і V-DDR-I – знову вилучають його (краще нагадувати «бісмарківську» VDR, ніж скомпрометовану Гітлером WRV).

Назви частин і розділів в V-DDR-II свідчать про відмову їхніх укладачів від термінологічних традицій попереднього етапу розвитку конституційного дискурсу Німеччини.

Таблиця 2. 1.

Способи номерного позначення макроструктурних одиниць тексту конституції

Назва конституції	Частина	Розділ	Стаття
PKV	Відсутня	Abschnitt I	Artikel I, II
VDR	Відсутня	I., II.	Artikel 1, 2
WRV	Erster Hauptteil	Erster Abschnitt	Artikel 1, 2
GG	Відсутня	I., IV., IVa	Artikel 1, 2, 2a
V-DDR-I	A., B.	I., II	Artikel 1, 2
V-DDR-II	Abschnitt I., II.	Kapitel 1, 2	Artikel 1, 2

Ідеологічне навантаження помітне і в обраному законодавцем способі нумерації. Цікавий випадок становить GG, де нумерацію розділів і статей доповнено *літерними позначеннями* (розділ IVa. *Gemeinsamer Ausschuss, Art. 16a.*). Ця модифікація виконує раціоналізаторську, символічну і ідеологічну функції. По-перше, вона дозволяє безболісно вводити нові статті, не чіпаючи номери вже наявних, а літерний додаток до номера інформує про відсутність статті в першій редакції тексту. По-друге, вона символізує незмінність принципальних засад конституції за готовності до внесення продиктованих часом поправок. На сьогодні Основний закон ФРН містить

172 статті, проте, як і в рік прийняття, завершується статтею номер 104. Навіть вилучені статті не зникають, замінені новими, а лишають в тексті слід колишнього буття у вигляді свого номера: *Art. 45 (aufgehoben)*.

По-третє, «літерні» розділи і статті, йдучи за позначеною тим самим номером одиницею (напр., розділи *IV. Der Bundestag* і *IVa. Gemeinsamer Ausschuss*), ніби набувають статусу її «доповнення», «додатка». Цим користуються, аби приховати «силові» статті, які так чи інакше обмежують демократичні свободи: *Art. 12a (Wehr- und Dienstpflicht)*, *Art. 65a. (Befehl- und Kommandogewalt)*.

Яскравим прикладом є розділ *Xa. Verteidigungsfall* – так звана «Конституція надзвичайного стану» (*Notstandverfassung*), введений в 1968 році, у розпал «холодної війни». Завдяки тому, що всі одинадцять статей, які входять до його складу, мають один і той самий номер (*Art. 115a-l*), котрий до того ж відсилає читача до попереднього розділу, *X. Das Finanzwesen*, статті 115, в якій йдеться про кредити (*Art. 115. Kreditbeschaffung*), розділ ніби зникає, «розчиняючись» у масиві тексту.

Заголовки (аналітичні висловлення, що в концентрованому вигляді виражають концепт розділу / частини) слугують важливим текстоформуєчим фактором. Всі заголовки конституційного дискурсу Німеччини представлені односкладними (номінативними) реченнями. Проте різний ступінь синтаксичної розгорнутості дає підстави для їхнього поділу на елементарні і поширені.

Елементарні (одноядерні безад'юнктні) заголовки складаються з одного слова – іменника, як правило, складеного (комполітного): *Die Grundrechte (GG)*, *Der Staatsrat (V-DDR-II)*, *Die Reichsverwaltung (WRV)*. Нами було зафіксовано лише два випадки вживання некомпозитного іменника в якості заголовка КДН: *Präsidium (VDR)*, *Das Reich (PKV)*

В поширених заголовках ядерний елемент – іменник – доповнюється або ще одним (декількома) ядерними елементами, або набуває залежних компонентів. В свою чергу, залежні компоненти можуть мати власні ад'юнкти. Так відбувається синтаксичний процес розгортання, завдяки чому

утворюються своєрідні «ланцюжки», нанизування компонентів моделі. У результаті аналізу було виявлено такі типи поширених заголовків:

1) **одноядерні атрибутивні** (поширення єдиного ядерного елемента за рахунок означення):

а) субстантивні [SubNom+SubGen]: *Die Gewähr der Verfassung* (PKV), *Die Gesetzgebung des Bundes* (GG)

б) ад'єктивні [Adj+SubNom]: *Allgemeine Bestimmungen* (VDR), *Politische Grundlagen* (V-DDR-II);

с) препозитивні (прийменникові) [SubNom+von+SubDat]: *Schlichtung von Streitigkeiten und Strafbestimmungen* (VDR)

2) **двоядерні безад'юнктні** (поєднання двох непоширених ядерних елементів за допомогою сполучника UND): [SubNom + und + SubNom]: *Reich und Länder* (WRV), *Erziehung und Bildung* (V-DDR-I).

3) **багатоядерні атрибутивні** (комбінація кількох ядерних елементів, які мають залежні компоненти – означення різного роду):

а) субстантивні: (SubNom+SubNom+SubGen): *Grundrechte und Pflichten der Bürger* (V-DDR-II), *Grundrechte und Grundpflichten der Deutschen* (WRV),

б) ад'єктивні [Adj+SubNom+SubNom+und+SubNom]: *Ökonomische Grundlagen, Wissenschaft, Bildung und Kultur* (V-DDR-II);

в) прономінальні [SubNom+Posessivpronomen+SubNom]: *Die Gewerkschaften und ihre Rechte* (V-DDR-II);

д) мішані: *Die sozialistischen Produktionsgenossenschaften und ihre Rechte* (V-DDR-II).

4) **багатоядерні адвербіально-локальні** (комбінація кількох ядерних елементів з обставинами місця): *Betriebe, Städte und Gemeinden in der sozialistischen Gesellschaft* (V-DDR-II),

Ступінь представленості перелічених типів заголовків в різних конституціях і співвідношення середньої кількості слів в різних конституціях представлені в таблиці 2.2. Таблиця дає уявлення про поступове ускладнення синтаксичної організації заголовків в КДН.

Проведений аналіз довів, що за середньою кількістю слів в заголовку GG виявляє схожість на VDR, а V-DDR-I – з WRV, в той час як PKV вирізняється найлаконічнішими, а V-DDR-II – безпрецедентно довгими заголовками. Повторюваність другорядних елементів в заголовках V-DDR-II (*Grundlagen der sozialistischen Gesellschafts- und Staatsordnung; Bürger und Gemeinschaften in der sozialistischen Gesellschaft; Betriebe, Städte und Gemeinden in der sozialistischen Gesellschaft; Sozialistische Gesetzlichkeit und Rechtspflege*) створює ефект монотонності, якоїсь одноманітної ритмічності, що надає тексту останньої конституції НДР майже гіпнотичного, ритуального характеру.

Таблиця 2.2.

Представленість різних типів заголовків в конституціях Німеччини:

перша цифра – середня кількість слів в заголовках (в тому числі службових, крім артиклів), друга – процентний показник

<i>Типи заголовк. Конст.-ї</i>	<i>Елементарні (одноядерні безад'юнктні)</i>	<i>Одноядерні атрибутивні</i>	<i>Двоядерні безад'юнктні</i>	<i>Багатоядерні атрибутивні</i>	<i>Багатоядерні адвербіальні</i>	<i>Середня кільк.слів</i>
PKV	5 (71,4%)	2 (28,6%)	—	—	—	1,42
VDR	9 (64,3%)	2 (14,3%)	3 (21,4%)	—	—	1,78
WRV	8 (53,4%)	—	5 (33,3%)	2 (13,3%)	—	2,06
GG	9 (64,3%)	2 (14,3%)	2 (14,3%)	1 (7,1%)	—	1,64
V-DDR-I	4 (22,3%)	8 (44,5%)	5 (27,8%)	1 (5,6%)	—	2,17
V-DDR-II	4 (26,7%)	1 (6,7%)	—	8 (53,4%)	2(13%)	3,8

2.1.3. Лексичні засоби реалізації прагматики в текстах конституційного дискурсу Німеччини. Розглядаючи лексико-граматичні засоби реалізації соціо-прагматичних властивостей КДН, доцільно спочатку проаналізувати інваріантні лексико-граматичні засоби реалізації прагматики в текстах законів, а потім зупинитися докладніше на тих засобах, які демонструють суттєву історичну динаміку: деривації, словоскладанні, запозиченні, фразеологізмах, евфемізмах, оцінній лексиці.

2.1.3.1. Інваріантні лексико-граматичні засоби реалізації прагматики в текстах законів. Лінгвальні особливості німецькомовних нормативно-правових актів є достатньо вивченими [438, с. 200; 447, с. 9-10; 366, с. 19-21; 395, с. 27-32, 451, с. 22-29]. Наведені в літературі специфічні мовні риси текстів законів ми згрупували у відповідності до вимог щодо юридичної мови професійного спрямування: формальності, безособовості, компресованості змісту, волітивності та системності.

I. Засоби формалізації мови:

1) використання юридичної термінології (*Genehmigung, Verfahrens- und Formvorschriften, Gesetzwidrigkeit*), в т.ч.

а) запозичень: *Fideikomnisse, Indigenat, Justizverweigerung, Legislaturperiode*, та

б) термінів, що в звичайній мові є синонімами, проте в юридичному аспекті відрізняються: *Vorschriften und Anordnungen; Verbrechen und Vergehen; Eigentum – Besitz – Vermögen; Leihe – Darlehen;*

2) єдність термінології (застосування одного й того самого мовного знаку для позначення однакових понять); уникання синонімії, навіть якщо це призводить до тавтологічних повторень: *Die Luftverkehrsverwaltung wird in Bundesverwaltung geführt... Durch Bundesgesetz...können Aufgaben der Luftverkehrsverwaltung den Ländern als Auftragsverwaltung übertragen werden.* (GG Art. 87 (d))

3) використання вербальних парафраз: *Genehmigung erteilen, Folge leisten, in Kraft treten, Anordnungen treffen, keinen Gebrauch von etw. machen, in Betracht kommen, Bestimmungen treffen usw.*;

4) особлива графічна та структурно-семантична організація тексту: розподіл на статті та розділи, їхня нумерація та заголовки – див. п. 2.1.1.

II. Засоби деперсоналізації мови:

1) вилучення суб'єкта дії шляхом використання:

а) пасивних конструкцій: *wird geregelt, wird gewährleistet, wird festgestellt, wird genehmigt usw.*: *Die Luftverkehrsverwaltung wird in bundeseigener Verwaltung geführt* (GG, Art. 87 d (1)). *Die Würde des Reichsoberhauptes wird einem der regierenden deutschen Fürsten übertragen* (PKV, § 68).

б) номіналізацій: *Die Aufteilung der Kosten beim Ausbau und Erhalt des Schienennetzes, bei Begehung der Tat, Durchsuchung oder Beschlagnahme, Gebrauch der Muttersprache, Ausübung der Religionsfreiheit, Zulassung zu öffentlichen Ämtern, Gewährleistung eines menschenwürdigen Daseins, Erhaltung der Gesundheit und Arbeitsfähigkeit usw.*

III. Засоби компресії змісту:

1) переважання іменників (субстантивний стиль), активне використання:

а) складених іменників, в т.ч. дуже довгих: *Wiedergutmachungsleistungen, Kauffahrteischiffe, Militair-Strafgerichtsordnung, Brief-, Post- und Fernmeldegeheimnis, Bundeskriminalpolizeiamt, bundesunmittelbar, wahrheitsgetreu, land- und forstwirtschaftlich, Zweidrittelmehrheit;*

б) номінальних блоків – субстантивних ланцюжків з ускладненою синтаксичною підрядністю: *Zur Abwehr dringender Gefahren für die öffentliche Sicherheit, ..., dürfen technische Mittel zur Überwachung von Wohnungen ... eingesetzt werden* (GG Art. 13 (4)), *der Bedarf an Arbeitskräften für die in Absatz 3 Satz 2 genannten Bereiche* (GG, Art. 17 (6));

с) ланцюжків генітиву: *(...), bedarf es zum Zustandekommen des Gesetzes der Zustimmung der Mehrheit seiner Stimmen*. (GG, Art. 115 d (2)) *...zur Überwachung der Ausführung der Reichsgesetze* (WRV, Art. 15)

2) використання поширених дієприкметникових конструкцій, що заміщують означальні підрядні речення: (...) *Diese Zustimmung muß in den für Änderungen der Reichsverfassung vorgeschriebenen Formen gegeben werden.* (PKV, § 195) *Die mit der unmittelbaren Reichsverwaltung in den Ländern betrauten Beamten sollen in der Regel Landesangehörige sein.* (WRV, Art. 16)

3) використання періодів – довгих речень зі складною структурою, багатьма підрядними: *Die Absätze 1 bis 4 stehen völkerrechtlichen Verträgen von Mitgliedsstaaten der Europäischen Gemeinschaft untereinander und mit dritten Staaten nicht entgegen, die unter Beachtung der Verpflichtungen aus dem Abkommen über die Rechtsstellung der Flüchtlinge und der Konvention zum Schutze der Menschenrechte und Grundfreiheiten, deren Anwendung in den Vertragsstaaten sichergestellt sein muss, Zuständigkeitsregelungen für die Prüfung von Asylbegehren einschließlich der gegenseitigen Anerkennung von Asylentscheidungen treffen.* (GG Art. 16a(5))

IV. Засоби вираження нормативності (волітивності)

1) використання модальних дієслів *müssen, sollen, können, dürfen*: *Die Staatsgewalt muß dem Wohl des Volkes (...) dienen.* (V-DDR-I, Art.3) *Niemand darf seinem gesetzlichen Richter entzogen werden.* (WRV, Art.5)

2) інфінітивні конструкції з модальним значенням типу «haben + zu + Infinitiv» (*haben zu erfolgen, haben sich einzufinden*) та «sein + zu + Infinitiv»: *Die Genehmigung ist zu versagen, wenn die wirtschaftliche und rechtliche Stellung der Lehrkräfte nicht genügend gesichert ist.* (WRV, Art. 147) *Der Kaiser hat das Reich völkerrechtlich zu vertreten, im Namen des Reichs Krieg zu erklären und Frieden zu schließen, Bündnisse und andere Verträge mit fremden Staaten einzu gehen, Gesandte zu beglaubigen und zu empfangen.* (VDR, Art. 11)

IV. Засоби забезпечення системності та континуальності дискурсу:

1) посилення на інші статті закону або інші нормативні акти: *Für die Gesetzgebung des Bundes gilt im Verteidigungsfalle abweichend von Artikel 76 Abs. 2, Artikel 77 Abs. 1 Satz 2 und Abs. 2 bis 4, Artikel 78 und Artikel 82 Abs. 1*

die Regelung der Absätze 2 und 3 (GG, Art. 115 d (1)). Das Nähere bestimmt das Reichswahlgesetz (WRV, Art. 24)

2) специфічні «юридичні» займенникові прислівники (*hiermit, hiervon, hierfür, demgemäß, fortan*), прийменники (*binnen Dat., kraft Gen., samt Dat., außer durch Akk., gemäß Dat., infolge Gen., mangels Gen., unbeschadet Gen., bezüglich Gen.*) та числівники (*keinerlei*);

3) специфічні «бюрократичні» прикметники та прислівники (*nöthigenfalls, diesbezüglich, entsprechend*) та прикметники в специфічному значенні, що відрізняється від загальноприйнятого: *grundsätzlich* в значенні не «в основному», а «у відповідності до основного закону», *unverzüglich* в значенні не «негайно», а «без зволікань», тобто, можливо, протягом місяців; і т.ін.: *Männer und Frauen haben grundsätzlich dieselben staatsbürgerlichen Rechte und Pflichten.* (WRV, Art. 109)

4) зберігання застарілих варіантів правопису: *daß* (GG 2014), *wenn thunlich* (PKV), *Militair* (VDR); використання застарілих морфологічних форм, зокрема, *-e* після іменників в дативі: *am Tage des Zusammentritts* (GG 2014)

Слід зазначити, що розподіл специфічних для німецької юридичної мови рис на групи є дещо умовним, оскільки нерідко одне й те саме мовне явище виконує кілька прагматичних функцій: наприклад, всі ознаки субстантивного стилю, як-от номінальні блоки, ланцюжки генітиву, поширені дієприкметникові конструкції тощо слугують як компресії змісту, так і деперсоналізації мови, і в той же час, будучи сталими стилістичними ознаками юридичного дискурсу, забезпечують його континуальність, спадковість.

Усі ці засоби забезпечують ефективне функціонування тексту закону як частини фахової юридичної комунікації і в той же час значно ускладнюють сприйняття тексту нефахівцем. Але текст конституції є текстом як юридичним, так і суспільно-політичним; як політичний документ надзвичайного значення, він має відповідати вимогам загальної зрозумілості, естетичної цілісності та навіть деякою мірою сугестивності. Тож логічно буде

припустити, що лексико-граматичний «інструментарій» укладачів звичайного закону у випадку конституції зазнає певних модифікацій.

Очевидно, що стовідсотково вдало поєднати в одному тексті вимоги до фахової юридичної комунікації та вимоги до комунікації суспільно-політичної неможливо апріорі. Законодавець приречений до постійного маневрування між цими полюсами – і в кожний момент, у кожній статті має жертвувати одними прагматичними настановами на користь інших. В цьому розділі ми ставимо перед собою мету, порівнявши мітки мовної організації дискурсу, встановити, до котрої чаші вагів – юридичної чи політично-публіцистичної – частіше схилилися укладачі кожної з конституцій.

Релевантними для опису лінгво-прагматичної специфіки текстів КДН вважаємо дослідження таких лексико-граматичних засобів: вживання юридичної термінології, запозичень, номіналізацій, складених слів, фразеологізмів, оцінної, евфемістичної лексики та частотних лексичних компонентів (так званих «ключових слів») дискурсу.

2.1.3.2. Деривація, складені слова та запозичення як основні засоби словотвору в конституційному дискурсі Німеччини. На сучасному етапі розвитку мовознавства способи поповнення лексичного складу мови є достеменно розробленою областю завдяки працям В.В. Виноградова, М. Степанової, Л. Щерби, Н. Арутюнової, Г. Винокура, О. Кубрякової та ін. [271]. На матеріалі німецької мови значний вклад в розробку цієї проблематики внесли В. Фляйшер, І. Барц, Л. Айшингера, М. Хаберманн, В. Мотш, М. Рікхайт та ін. [377; 378; 379; 373; 417; 429].

Основними способами поповнення словарного складу мови є запозичення, зміна лексичного значення слова, вторинна номінація (фразеологізація) та власне словотвір у вузькому значенні [379, с. 18-26; 197, с. 196; 417, с. 26-27; 171, с. 173]. Останній передбачає створення нових слів шляхом змінення форми вже існуючих за допомогою різних формальних засобів: деривації, що включає в себе суфіксацію,

префіксацію та конверсію, композиції (словоскладання) та аббревіації [420, с. 115-120]. В КДН найбільш вживаними засобами словотвору є деривація та словоскладання.

Деривація: аналіз нашого матеріалу показав, що: а) репертуар афіксів, що використовуються в КДН, є обмеженим; б) в той же час він не змінюється протягом усього дискурсу; в) використовуються передусім автохтонні афікси з загальним семантичним значенням збірності, узагальнення, створення абстрактного, категоріального поняття з одиничного та конкретного: *-ung* (*Verantwortung, Ordnung, Rechtsprechung, Erziehung, Betätigung*), *-keit/ -heit* (*Gerechtigkeit, Freizügigkeit, Zuständigkeit, Staatsangehörigkeit; Freiheit, Einheit, Allgemeinheit*), *-schaft* (*Gemeinschaft, Gesellschaft, Wissenschaft*) та напівсуфікс *-wesen* (*Bildungswesen, Zollwesen, Postwesen, Finanzwesen*).

Набагато менш частотним, проте стабільно присутнім в КДН видається суфікс *-er*, що утворює позначення осіб-відправників дії (*Nomen agentis*): (*Bürger, Minister, Richter, Ausländer, Kanzler, Kaiser, Stellvertreter*); синонімічний, проте запозичений суфікс *-ent* виявляється набагато менш продуктивним (*Präsident*). Так само маргінальними видаються запозичені суфікси с семантикою збірності: *-ät* (*Souvertät, Majestät*), *-um* (*Präsidium, Gremium*).

Протягом усього дискурсу зустрічається внутрішня деривація, проте лише в найстарішому прошарку юридичної лексики (*die Schiffahrt, die Gewalt, die Herkunft, der Schutz, der Zutritt*). Конверсія, найчастіше з прикметника або дієприкметника, навпаки, дозволяє створювати нові «ситуативні» позначення осіб чи предметів за певною ознакою (*Erziehungsberechtigte, Kriegsgebliebene, Festgehaltene*).

Що стосується прикметників та прислівників, то, оскільки їхня кількість в дискурсі виявляється невисокою, способи їхньої деривації не надто впливають на загальне враження від тексту. Проте не складає труднощів встановити найбільш частотні ад'єктивні суфікси КДН: *-lich* (*öffentlich, bürgerlich, staatlich, friedlich, ordentlich, inländisch, grundsätzlich, unverletzlich erforderlich*); та *-ig* (*zuständig, zulässig, übrig, auswärtig, rechtzeitig, selbständig, gegenseitig, tätig*). Суфікс *-isch* виявляється продуктивним для запозичених

твірних основ: *demokratisch, politisch, republikanisch, juristisch, obligatorisch*. Стабільно наявними в дискурсі, проте не частотними видаються суфікси *-bar* (*anwendbar, machbar, unmittelbar*), *-los* (*staatenlos*) та напівсуфікси *-widrig* (*rechtswidrig, verfassungswidrig*), *-gemäß* (*verfassungsgemäß, ordnungsgemäß*), *-mäßig* (*gesetzmäßig, tarifmäßig, auserplanmäßig*), *-haft* (*gewissenhaft, dauernhaft, zweifelhaft*). Адвербіальні напівсуфікси, що активно використовуються в КДН – це *-weise* (*zeitweise, teilweise*) та *-maßen* (*gerechtmaßen*). Щодо дієслів, то активно використовується префіксація, як відокремлювані, так і невідокремлювані префікси.

Кількісний аналіз, спрямований на виявлення найчастотніших афіксів КДН, не проводився з кількох причин. По-перше, деривація є найпоширенішим способом словотвору німецької мови загалом і в КДН у тому числі, що значно ускладнює завдання кількісного аналізу. По-друге, афікси, що використовуються у КДН, не демонструють значних розбіжностей у функціональному плані. Вони виявляються близькими як у плані семантики (наприклад, усі найчастотніші в КДН субстантивні суфікси виконують функцію узагальнення, генералізації), так і в плані стилістики, виступаючи як маркери приналежності текстів до офіційно-ділового функціонального стилю мови: *Dem Kaiser steht die Ausfertigung und Verkündigung der Reichsgesetze und die Überwachung der Ausführung derselben zu.* (VDR, Art. 17).

З точки зору прагматики вони виконують функцію «згортання пропозицій»: так, субстантивація дієслів та прикметників змінює у т.ч. їхню граматичну комбінаторику та забезпечує у такий спосіб можливість модифікації інформаційної структури висловлення та компресію змісту. Таким чином, субстантивація виявляється надзвичайно корисним інструментом офіційно-ділового стилю мовлення:

Die Berufsausübung (*die Art und Weise, wie Staatsbürger ihre Berufe ausüben) kann durch Gesetz oder auf Grund eines Gesetzes geregelt werden. (GG, Art.12 (1))

Die Wohnung ist unverletzlich. (*es ist verboten/unmöglich/unstatthaft, die Wohnung zu verletzen) (GG, Art. 13 (1))

Складені слова: функціонально-прагматичний потенціал складених слів, особливо в сфері ділової комунікації, є надзвичайно високим. Перш за все, вони постають ефективним засобом мовної економії за рахунок згортання пропозицій, імплікуючи вербальні та ад'єктивні предикати [417: с. 388]. Крім того, словоскладання як спосіб творення юридичних термінів задовольняє вимогу єдності їхньої формальної структури, тобто називання споріднених термінів спорідненими словами.

У КДН композити широко застосовуються, їхня частка лишається досить стабільною протягом усього дискурсу, складаючи від 10% до 12% від загальної кількості слововживань – див. таблицю 2.3.

Таблиця 2.3.

Кількість слововживань складених слів в текстах КДН

	PKV	VDR	WRV	GG 1949	GG 2014	V- DDR- I	V- DDR- II
Усього слів у тексті	7248	5956	9188	10948	21016	7326	7187
Кількість слововживань складених слів у тексті	700	617	1132	1282	2458	823	714
% складених слів від загальної к-ті слів у тексті	9,7%	10,4%	12,3%	11,7%	11,6%	11,2%	9,9%
% багатокomпонентних композитів (від загальної к-ті складених слів у тексті)	1,7%	4%	0,8%	7%	4,6%	3,4%	0,7%

На відміну від того, що постулюється в літературі, що описує лексичні особливості мови законів, у КДН задовгі багатоконпонентні композити на зразок *Wiedergutmachungsleistungen* майже не зустрічаються.

Складені слова часто пишуться через дефіс (*Heimaths- und Niederlassungs-Verhältnisse (VDR, Art. 13)*), що полегшує сприйняття. Особливо часто цей спосіб використовується при перерахуваннях складених слів, що мають спільний компонент (на зразок *Mutterschafts-, Säugling-, Kinder- und Jugendversorge*), що дозволяє скомпресувати інформацію та уникнути тавтології, зберігаючи при цьому точність та термінологічну єдність.

Загалом, намагання відмовитися від багатоконпонентних слів свідчить про увагу законодавця до читача-нефахівця, про піклування про зрозумілість тексту, його легкість для сприйняття. І навпаки – використання задовгих термінів свідчить про орієнтацію на професійне спілкування, нехтування естетикою та загальною зрозумілістю на користь точності та однозначності.

У першому тексті КДН, конституції церкви св. Павла, поліморфемних слів майже немає, натомість активно використовуються графічно розчленовані композити; наявні навіть двочленні слова з роздільним написанням: *Geschäfts- Ordnung, Quartal-Extrakte, Bundesrath-Ausschuss*. У «бісмарківській» VDR перейнято цей спосіб; проте, в порівнянні з РКV, вдвічі зростає кількість багаточленних слів: законодавець не соромиться писати так, як зручно йому.

Укладачі WRV, навпаки, роблять все на благо читача: мінімум задовгих слів, багато слів графічно розділених. Як не дивно, найменше опікується про читача Основний закон редакції 1949 року: показник поліморфемних слів є найвищим за всі періоди розвитку КДН; зустрічають «слова-монстри» на кшталт *Wiedergutmachungsleistungen*.

У сучасній редакції GG всі ці слова лишилися, проте розбавилися текстом поправок. І хоча саме поправки сварять за надмірну «канцелярщину» стилю (забагато конкретики, перерахувань тощо), наші підрахунки свідчать, що сучасний законодавець все ж враховує рекомендацію уникати «слів-портмоне».

V-DDR-I демонструє вдвічі нижчу, ніж в Основному Законі 1946 року, частку поліморфемних композитів – і вдвічі вищий відсоток композитів графічно розчленованих. Тобто, спостерігається в дії принцип «все на благо людини». Зустрічаються цікаві розмежування на зразок *Schwer-Körperbehinderte*. Проте з’являються й «зайві» нагромадження дериватів та складених слів: наприклад, словосполучення *Ausübung seiner Abgeordnetentätigkeit, in Ausübung ihres Abgeordnetenberufes* можна було б замінити значно коротшим варіантом *als Abgeordneter*. У V-DDR-II ця тенденція йде ще далі: поліморфемних композитів лише п’ять, причому майже всі, як не дивно, пов’язані із сферою освіти: *Schulgeldfreiheit, Oberschulbildung, Oberschulpflicht*).

Це пов’язано із загальною бінарністю V-DDR-II: вона не переходить на тричленну структуру, проте демонструє постійне копулятивне подвоєння семантично близьких компонентів: *kulturell-geistig, marxistisch-leninistisch, wissenschaftlich-technisch*. Графічно розчленовані компоненти не є, власне, перерахуванням повноцінних видових термінів, а ніби злиттям двох споріднених понять в дещо «розмите», в результаті чого у читача скоро починає «двоїтися в очах»: *Währungs- und Finanzsystem, Pflanzen- und Tierwelt, Gewissens- und Glaubensfreiheit*. Для посилення ефекту деякі елементи починають комбінуватися в різних варіаціях: *Staats- und Rechtsordnung, Staats- und Gesellschaftsordnung, Gesellschafts- und Staatsordnung*.

Дуже важливим у ракурсі нашого дослідження видається розроблене М.Д. Степановою поняття частотних компонентів. **Частотні компоненти** – компоненти, що функціонують в мові в якості і самостійних лексичних одиниць, і так часто стають компонентами складених слів, що утворюють дериваційні ряди, не десемантизуючись при цьому (на відміну від напівафіксів) [271, с. 18; 105, с. 26; 379, с. 231].

Оскільки «основним критерієм у спірних випадках визнається ступінь десемантизації та однозначності конститuentів» [185, с. 110], свої корективи в розрізнення афіксоїдів та частотних компонентів вносить дискурс. У КДН

компонент *-wesen* є активно вживаним афіксоїдом (зокрема, в РКВ він входить до складу 14 композитів: *Berg-, Schul-, Post-, Heer-, See-, Kriegs-, Kirchen-, Erziehungs-, Lootsen-, Zoll-, Gewerbe-, Münz-, Bank-, Associationswesen*); він десемантизований і має лише розмиту сему «збірного значення». В той же час компоненти *-gemäß* та *-mäßig*, що в літературі описуються як афіксоїди [Огуй, с. 200], у КДН зберігають повноту змісту, про що свідчить наявність антонімічних протиставлень (*verfassungsgemäß – verfassungswidrig, rechtsgemäß – rechtswidrig*). Таким чином, у КДН ці основи функціонують як частотні компоненти.

Серійне утворення композит з частотними компонентами є характерною рисою КДН. Наш аналіз виявив, що найбільш вживаними частотними компонентами у КДН є 10 лексичних одиниць: *Bund, Reich, Land (Landes-, Länder-), Staat, Verwaltung, Recht, Gesetz, Deutsch, Volk, Bürger*. Наприклад, в першій редакції Основного закону слово *Bund* утворює 44 композита і вживається 543 рази; в сучасній редакції – 986 разів. Не послаблюючи свого семантичного значення, частотні компоненти повторюються в текстах настільки часто, що набувають текстотвірної, дискурсоформуючої ролі. На нашу думку, є всі підстави розглядати їх як програмні слова, маркери конституційного дискурсу; при цьому цікавим є ступінь їхньої активності, набуття та втрата релевантності в той чи інший період розвитку КДН. Дивись Таблицю 2.4. та Додаток В: «Частотні компоненти КДН».

Найуживаніші частотні компоненти КДН розпадаються на три тематичні ряди, пов'язані з концептами ПРАВА (*Recht, Gesetz*), ДЕРЖАВИ (*Bund, Reich, Staat, Verwaltung*), та НІМЕЦЬКОГО НАРОДУ (*deutsch, Nation, Bürger, Volk*). Проведемо семантичний аналіз цих лексичних одиниць (далі ЛО).

ЛО *Recht* («право» – «сукупність встановлених державою або загальноновизнаних норм людської, особливо суспільної, поведінки; сукупність законів та законоподібних норм; правопорядок» [370]) має більш широке значення, ніж ЛО *Gesetz* («закон» – «встановлений державою, обов'язковий до виконання правничий припис» [370]).

Таблиця 2.4.

Найуживаніші частотні компоненти конституційного дискурсу

Німеччини: кількість слововживань

	PKV	VDR	WRV	GG 1949	GG 2014	V- DDR-I	V- DDR-II
Bund	2	113	0	543	986	0	0
Reich	263	125	378	4	4	2	0
Land	0	15	40	74	117	16	5
Staat	19	8	36	14	21	39	80
Verwaltung	2	6	33	35	35	33	1
Recht	114	39	126	205	338	122	122
Gesetz	104	63	172	251	445	122	70
deutsch	103	35	48	37	56	24	84
Volk	23	2	43	27	43	135	121
Bürger	19	0	17	6	6	35	93
national	1	0	3	6	10	2	21

ЛО *deutsch* («німецький» – «пов'язаний із німцями, Німеччиною; написаний німецькою мовою» [370]), як видно із словарної дефініції, поєднує

компоненти значення «приналежність до території», «приналежність до нації», «приналежність до мови» і таким чином у КДН виступає гіперонімом лексем *Nation* («нація – велика сукупність людей, що проживають переважно на одній території, із спільним походженням, історією, мовою, культурою, котрі формують політичне державне утворення; держава, державність; люди, що належать до певної нації; народ» [370]) та *Volk* («народ – велика сукупність людей, пов'язаних спільною історією та культурою (та мовою); маса членів одного суспільства, населення країни або регіону держави; середній та нижній прошарки суспільства; люди» [370]). ЛО *Bürger* («громадяни – піддані певної держави» [370]) поєднує у собі компоненти значення ЛО *Volk* та *Staat*.

Проаналізуємо ступінь активності використання розглянутих вище частотних компонентів у різні періоди розвитку КДН.

Як видно з таблиці 2.4., найбільшу стабільність у вживанні демонструють ЛО, пов'язані із концептом ПРАВА: *Recht* та *Gesetz*. Широке використання цих та похідних від них слів у конституціях, що є основою законодавства Німеччини, вважаємо природнім; збільшення кількості цих ЛО в тому чи іншому тексті свідчить про посилення фахово-юридичної спрямованості конституції на протидію політико-ідеологічним функціям.

Виокристання лексем, пов'язаних із концептами ДЕРЖАВА та НІМЕЦЬКИЙ НАРОД, варіюється. На наш погляд, ключові слова німецького суспільно-політичного дискурсу *deutsch*, *Nation*, *Volk*, *Bürger*, *Staat*, *Reich*, *Bund*, *Länder* потребують окремого історико-лінгвістичного дослідження як у аспекті змін їхнього семантичного наповнення, так і в аспекті набуття та втрати значущості у суспільно-політичному дискурсі Німеччини. У межах же нашої роботи ми можемо лише констатувати, що в КДН використання ЛО *deutsch* та її похідних є стабільно високим, в той час як лексеми *Nation*, *Volk*, *Bürger*, *Staat*, *Reich*, *Bund*, *Länder* демонструють значну варіативність у вживанні.

У найпершій федеральній конституції Німеччини, РКV, найуживанішими частотними компонентами виступають ЛО *Reich*, *Recht*,

Gesetz та *deutsch*. ЛО *Reich* та *deutsch* пов'язані з ідеєю створення федеральної держави, об'єднанням німецької нації; ЛО *Recht* та *Gesetz* – із затвердженням конституційного права як противажеля монархічного свавілля. Вперше у дискурсі з'являються – і представлені там досить широко – ЛО *Volk*, *Bürger*, що також свідчить про демократичну спрямованість РКВ.

У «бісмарківській» VDR слова *Volk*, *Bürger* загалом зникають. Навіть слова *deutsch*, *Recht*, *Gesetz* втрачають вагу: кількість слововживань ЛО *deutsch* та *Recht* та їхніх похідних зменшується у порівнянні з РКВ втричі, більш конкретного та «ділового» *Gesetz* – удвічі. Натомість найбільшого поширення набувають ЛО *Bund* та *Reich*, пов'язані з концептом об'єднаної монархічної держави.

У конституції Веймарської республіки найбільш вживаним ЛО стає *Reich* (що втрачає компонент значення «монархія» та вживається просто як позначення назви країни, у значення «німецька держава»); ЛО *Recht* та *Gesetz* «повертають свої позиції». ЛО *Bund* повністю зникає з тексту, натомість вперше у дискурсі активно використовуються похідні від ЛО *Land* (*Länder*). Активізуються ЛО, пов'язані з концептом НІМЕЦЬКИЙ НАРОД: *deutsch*, *Volk*, *Bürger*, та ЛО *Staat*, що пов'язуємо з актуальними на час створення WRV соціалістичними тенденціями, що запанували у німецькому суспільстві після антимонархічної Листопадової революції 1918 р.: держава вперше «приміряє» роль найвпливовішого соціального актора, до чийх обов'язків входить опікування добробутом своїх громадян.

Проте повною мірою ця тенденція «розквітає» у конституціях НДР. У першій конституції, V-DDR-I, найуживанішими частотними компонентами є ЛО *Recht*, *Gesetz* та *Volk* (зазначимо, що в порівнянні з «безпосередньою попередницею», WRV, у V-DDR-I кількість слововживань ЛО *Recht* не змінилася, ЛО *Gesetz* – зменшилася на третину, а кількість слововживань похідних від ЛО *Volk* зросла утричі, встановивши «рекорд» КДН). Вдвічі частіше, ніж у WRV, використовуються похідні від ЛО *Bürger*. Натомість різко зменшується кількість слововживань ЛО *Land* (*Länder*) та повністю

вилучаються з тексту слова *Bund* та *Reich*, а виокристання ЛО *Staat* та *Verwaltung* лишається на тому ж рівні. Вважаємо, що такий розподіл ключових лексичних одиниць відображує тенденцію до централізації на противагу федеральному устрою, що проявилася вже від початку існування НДР, соціалістичну «турботу про громадян» та принцип «народовладдя», і в той же час – уникання позиціонування держави як активної дієвої сили, перенесення «центру ваги» на механізми правового та адміністративного врегулювання.

Друга конституція НДР, V-DDR-II, модифікує настанови своєї попередниці. Різко зростає кількість слововживань похідних від ЛО *Staat*, *deutsch*, *Bürger* та *Nation* та падає – від ЛО *Gesetz*. Похідні від ЛО *Land* (*Länder*), *Verwaltung* практично зникають. Таким чином, спостерігаємо дивний для «демократичної соціалістичної держави, що керується принципами інтернаціоналізму та дружби між народами» сплеск інтересу до концепту НАЦІЯ. Очевидно, пояснення цього феномену мають надавати не лінгвісти, а історики та соціологи. Підсилюється демонстрація «підклування про громадян» та «народного самоуправління» (93 слововживання ЛО *Bürger* у порівнянні з 35 у V-DDR-I); при цьому зменшується роль конкретного закону (*Gesetz*) та підсилюється роль держави-батька (*Staat*).

Якщо V-DDR-I та V-DDR-II демонструють значні відмінності у виборі ключових слів дискурсу, то початкова та сучасна редакції Основного закону є несуперечливими: сучасна редакція розвиває тенденції, що були ясно виражені вже в тексті 1949 р.: федеральний устрій (зростання у порівнянні з WRV кількості слововживань ЛО *Bund* та *Land* (*Länder*)), функціонування конституції не як ідеологічного, а передусім як правничого документу, увага до механізмів правового врегулювання (кількість слововживань похідних від ЛО *Recht*, *Gesetz* – рекордна в дискурсі). Ступінь «соціалістичності» та «національної самосвідомості» (ЛО *Volk*, *Bürger*, *deutsch*, *national*) дещо знижується у першій редакції у порівнянні з WRV (реакція на соціал-демократичну фашистську партію?), згодом повертається до попереднього рівня, проте не збільшується.

Безперечно, проаналізовані нами частотні компоненти КДН одночасно є ключовими словами (програмними словами та словами-символами) усього німецького суспільно-політичного дискурсу Німеччини і потребують окремого дослідження як у аспекті варіювання їхнього семантичного наповнення, так і в аспекті набуття та втрати ними значущості у дискурсі на різних етапах соціального та історичного розвитку Німеччини. Вважаємо, що таке дослідження має носити не скільки лінгвоісторичний, скільки історико-лінгвістичний характер, оскільки лінгвіст не володіє знаннями, котрі дозволити б йому компетентно тлумачити зроблені ним спостереження. У межах же нашої роботи ми можемо лише описати варіювання використання ключових лексичних одиниць у КДН, що й було зроблено.

Запозичення – елемент чужої мови, перенесений в іншу мову в результаті мовних контактів. Необхідні як засіб номінації нових реалій; проте часто слугують як евфемізми, підвищують «престижність» тексту та ускладнюють його розуміння нефахівцями [434, с. 263-267; 197, с. 192-4].

Загальним принципом укладачів КДН лишається мовний патріотизм: іншомовних слів свідомо і послідовно уникають, намагаючись обійтися автохтонною лексикою (*Lichtspiel (Film)*, *Fernsprechwesen (Radio, TV)*, *Haushaltsplan (Budget)*, *Vorsitz (Präsidium)*, *Wehrmacht (Militär)*). Кількість запозичених слів коливається в межах 1-2 слововживань на сторінку тексту (див. Таблицю 2.5).

До того ж, переважну більшість використаних в КДН запозичень складає суспільно-політична лексика (*demokratisch, international, politisch, sozial, administrativ, diplomatisch, Partei, Republik, Präsident, Minister*) та загальноновживані «європеїзми» (*Interesse, Million, Orden, Organisation, Religion, Formel, System, Person, Film*). Власне, і в когнітивному, і в соціально-психологічному аспекті такі слова сприймаються радше як автохтонна книжна лексика високого стилю, що лише маркує тексти КДН як «офіційні, суспільно-політичні», надаючи їм урочистості, проте не ускладнюючи розуміння. Переходячи з тексту в текст, такі інтернаціоналізми суспільно-

політичної тематики стають лексичним лейтмотивом дискурсу, дискурсотвірним елементом.

Таблиця 2.5.

Запозичені основи в конституційному дискурсі Німеччини

	PKV	VDR	WRV	GG 1949	GG 2015	V- DDR-I	V- DDR- II
Загальна к-ть запозичених твірних основ у тексті	73 шт.	115 шт.	30 шт.	36 шт.	98 шт.	43 шт.	48 шт.
К-ть запозичень у розрахунку на 1 стор. тексту (1800 знаків)	2,3 слова	4,6 слова	0,75 слова	0,78 слова	1,1 слова	1,3 слова	1,5 Слова
Суспільно-політична лексика	25%	11%	23%	31%	18%	30%	36%
Інтернаціоналізми	23%	36%	30%	30%	29%	30%	32%
Сфера економіки та фінансів	12%	13%	6%	8%	17%	18%	11%
Сфера індустрії та техніки	8%	4%	11%	11%	8%	2%	2%
Військова справа	14%	18%	6%	-	3%	2%	3%
Сфера права	18%	16%	10%	17%	11%	11%	10%
Сфера науки та освіти	-	2%	14%	3%	14%	7%	6%

Інші запозичення гуртуються навколо таких топіків:

- сфера економіки та фінансів (*Defizit, Finanzmonopole, Investitionen, Kontrollkonto, Nettokreditaufnahme, nominales Bruttoinlandsprodukt*),
- сфера індустрії та техніки (*Post, Telegraph, Presse, Agrarstruktur, motorisiert, Telekommunikation*),
- військова справа (*Avancement, Einquartierung, Garnison, General, Kommando, Kontingent, Marine, Offiziere, Reglement*),
- сфера права (*Subsidiarität, Indigenat, Justizwesen, pro rata, in natura, Ordinarium, Exequatur, Familienfideicommiss, Civilact, Reichsfiscus*),
- сфера освіти та науки (*pädagogisch, medizinal, Veterinairpolizei, ionisierend, radioaktiv, Transplantation von Organen, informationstechnische Systeme, akustisch*).

Запозичення такого роду роблять тексти більш «діловитими», «юридичними». Повний список виявлених нами запозичень та їхній розподіл за лексико-семантичними полями див. у Додатку Д (а,б).

Незрозумілі нефахівцеві та неосвіченому читачеві запозичення зустрічаються лише в перших двох конституціях, PKV та VDR. Укладачі VDR взагалі найактивніше і, здається, з задоволенням використовують вузькофахові, незрозумілі неспеціалісту запозичення, особливо з юридичної та військової сфери. В WRV, GG 1949 та V-DDR-I частка запозичень найнижча. Сучасна ж редакція Основного закону містить більшу кількість іншомовних слів, що пов'язано з глобалізацією, науково-технічним прогресом та підвищенням рівня освіти населення: законодавець впевнений, що пересічний громадянин його зрозуміє, і відмовляється від застарілих автохтонних синонімів загальноновживаних іншомовних слів.

V-DDR-II стоїть осторонь від загальних тенденцій, оскільки рясніє жахливими радянськими кальками: *Das feste Bündnis der Arbeiterklasse mit der Klasse der Genossenschaftsbauern, den Angehörigen der Intelligenz und den anderen Schichten des Volkes, das sozialistische Eigentum an Produktionsmitteln, die Planung und Leitung der gesellschaftlichen Entwicklung nach den*

fortgeschrittensten Erkenntnissen der Wissenschaft bilden unantastbare Grundlagen der sozialistischen Gesellschaftsordnung. Також помітна тенденція сказати «науковіше»: активно використовуються інтернаціоналізми та «зайві», стилістично обумовлені запозичення на зразок *ratifizieren, kodifizieren*.

2.1.3.2. Фразеологізми, евфемізми та оцінна лексика в конституційному дискурсі Німеччини. Фразеологічні одиниці (далі ФО) представлені ширше, ніж можна було очікувати: в КДН наявні (за класифікацією Харальда Бургера [351, с. 227]:

- а) мотивовані фразеологічні єдності (*Ergreifung auf frischer Tat*),
- б) сталі іменникові словосполучення (*bewaffnete Macht*)
- в) сталі дієслівні словосполучення (*den Eid leisten*),
- г) подвійні форми (*einzig und allein*),
- д) вербальні парафрази (*in Betracht kommen, Zutritt haben*),
- е) адвербіальні фразеологізми (*wider Willen, im Wege*),
- є) правові афоризми (*Reichsrecht bricht Landesrecht*),
- ж) комунікативні формули (*so wahr mir Gott helfe*).

У плані прагматики ці ФО розпадаються на дві групи. Для першої, дещо архаїчної, характерні просодика та певна метафоричність, образність: *Versammlungen unter freiem Himmel, auf eigenem Grund und Boden, deutsche Staatsbürger in der Fremde; für die todte Hand; Ergreifung auf frischer Tat*. Метафоричність прослідковується також у підборі дієслівних предикатів (*die Ausgaben fallen dem Reiche zur Last, alle Deutschen genießen das Recht*). Проте, кількість таких ФО невпинно скорочується з тексту в текст, починаючи з WRV вони практично зникають з дискурсу. Друга група, до якої належать вербальні перифрази, сталі іменникові та дієслівні словосполучення та подвоєння, набуває лише більшої ваги, виступаючи т.ч. одним з дискурсотвірних елементів КДН.

Кількість **евфемізмів**, навпаки, лише зростає протягом дискурсу: що пізніша конституція, то дипломатичніше добирають вирази її укладачі: пор. *Unbemittelten soll... freier Unterricht gewahrt werden (PKV) – Zugang*

Minderbemittelte zu den mittleren und höheren Schulen (WRV) – eine Sonderung der Schüler nach den Besitzverhältnissen der Eltern (GG) – Der Bildungsgang der Jugend darf nicht abhängig sein von der sozialen und wirtschaftlichen Lage des Elternhauses (V-DDR-I);

Streitereien (PKV) – Meinungsverschiedenheiten (WRV, GG)

У КДН широко представлена **оцінна лексика**. Оцінність, притаманна термінам суспільно-політичних наук, відмічається в літературі [247; 111; 51; 181]. Ми вважаємо її невід’ємною рисою конституційного дискурсу: те, що приписується, апріорі сприймається як «належне» – отже, гарне, доцільне, справедливе; те, що забороняється, скасовується – як неправильне, застаріле, небажане і т.п. Оцінність проявляється в прикметниках (*kinderreiche Familien, eine angemessene Übergangszeit*), фразеологічних зворотах (*aus freien Stücken*), іменниках (*die Meuterei; die Reinerhaltung und Gesundheit der Familie*), дієслівних предикатах (*die Länder belästigen, die Rechte genießen*).

Таким чином, інваріантні особливості мови законів на лексико-граматичному рівні проявляються в КДН зі значними «поправками». В цілому, як усім законам, КДН притаманні субстантивний стиль, дієслова з «блідою» семантикою, абстрактність та узагальненість, низький коефіцієнт лексичної насиченості (застосування обмеженого кола ЛО). Проте, був виявлений ряд особливостей:

а) добір лексико-граматичних засобів в більшості конституцій Німеччини (PKV, WRV, GG 1949, V-DDR-I, V-DDR-II) свідчить про орієнтованість їхніх укладачів передусім на загальну зрозумілість тексту для пересічних громадян. Ця інваріантна прагматична настанова обумовлює надання переваги загальнозрозумілим словам національної літературної мови, відмову від спеціальної термінології, іншомовних слів, поступове скорочення кількості «бюрократичних» займенникових прислівників та займенників. Більш фахово орієтованими видаються лише «бісмарківська» VDR та, як не дивно, GG 2014, що на лексико-граматичному рівні проявляється в більшій

кількості іншомовних запозичених термінів та активному використанні багатокomпонентних композит;

б) присутні оцінність, метафоричність, евфемістичність, хоча інтенсивність проявів цих характеристик варіюється протягом дискурсу. Оцінна лексика наявна в найбільш ранніх конституціях, в WRV, найбільшою мірою – в конституціях НДР, і нехарактерна для нині діючого Основного закону. Образність архаїчна та «згасає» протягом дискурсу. Евфемістичність підсилюється.

2.2. Динаміка семантичних характеристик конституційного дискурсу Німеччини

2.2.1. Динаміка обсягу законодавчої інформації у конституційному дискурсі Німеччини. Текст будь-якої конституції передає певну кількість законодавчої інформації. В сукупності ця інформація складає денотативний аспект конституційного дискурсу. Протягом історичного розвитку КДН змінювався як зміст текстів конституцій, так і кількість інформації, що містилася в них.

Ми порівняли кількість структурно-композиційних одиниць (частин, розділів і статей) у текстах всіх федеральних конституцій Німеччини, а також за допомогою функції «Статистика» програми Microsoft Word визначили обсяг цих текстів (в словах), середню довжину речень (в словах) і середню довжину статей в різних конституціях (в реченнях). Отримані дані, представлені у Таблиці 2.6., свідчать, загальною тенденцією розвитку КДН є поступове збільшення кількості інформації, яка передається в окремому тексті.

Таблиця 2.6:

Кількісні показники збільшення обсягу законодавчої інформації у конституційному дискурсі Німеччини

Назва конституції	PKV	VDR	WRV	GG-1949	GG – 2014	V- DDR-I	V- DDR-II
К-ть розділів у тексті	7	14	13	11	14	16	10
К-ть статей у тексті	47	79	181	146	183	144	108
Загальна к-ть речень	420	218	560	679	864	445	398
Загальна к-ть слів	7139	6362	9866	11 316	20 271	7591	7509
Сер. довж. речення, слів:	17	29	17,6	16,7	23,5	17	18,9
Сер. довж. статті:	9	2,7	3	4,6	4,7	3	3,7
речень	4	--	--	2	2,7	--	2,02
пунктів слів	151	80,5	54,5	77,5	111	52	69,5

Можна припустити, що тенденція до невпинного збільшення кількості проопозитивної інформації, що передається у тексті конституції, пояснюється історично обумовленим ускладненням життя суспільства, появою нових об'єктів регулювання, намаганням надати більш детальної та точної інформації.

2.2.2. Контент-аналіз цілісних текстів конституційного дискурсу Німеччини. Ми висунули гіпотезу, що у КДН семантична макроструктура тексту конституції – з метою уникнення різночитань та полегшення орієнтування в тексті – повністю експлікована у вигляді заголовкового комплексу. Адже теоретично обсяг формальних структурних одиниць тексту (статей, розділів, глав) має співпадати з обсягом пропозицій відповідного рівня (мікротопіків, топіків, макротопіків), а заголовки глав та розділів мають вербалізувати відповідні топіки. Таким чином, заголовковий комплекс конституційного тексту має становити ніщо інше, як його «оголену» семантичну макроструктуру. З метою уточнення цієї гіпотези проведено контент-аналіз текстів КДН.

Ми виходили з того, що:

а) факт винесення певного макротопіку до заголовкового комплексу тексту (що відображає його семантичну макроструктуру) та його місце в ньому відображають декларовані пріоритети законодавця (приміром, розділи, що містять каталоги основних прав та свобод громадян, в РКV та WRV розташовані наприкінці тексту, в конституціях НДР – в середині, в нині діючому Основному законі – на початку тексту);

б) частота звертання до того чи іншого топіку в різних текстах КДН (абсолютна частота входжень макротопіку до поверхневої структури тексту) відповідає дійсній мірі зацікавленості законодавця;

в) кількість лінгвальних корелятивів певного макротопіку тексту, на нашу думку, відображає кількість слотів фрейму відповідного юридичного концепту і т.ч. свідчить про міру його когнітивної розробленості (обмислення) в свідомості укладачів того чи іншого тексту КДН, показує, наскільки розгалуженим є для них певне поняття.

Аналіз, методика котрого докладно описана на стор. 90-94, включав у себе кілька кроків: на першому 1-му шляхом пілотного семантичного аналізу текстів КДН було виокремлено 9 основних макротопіків конституційного дискурсу Німеччини: ОСНОВНІ ПРАВА ЛЮДИНИ,

ФЕДЕРАТИВНА ДЕРЖАВА, ФЕДЕРАЛЬНІ ЗЕМЛІ, ФІНАНСИ, ЕКОНОМІКА, ОБОРОНА, ОСВІТА, РЕЛІГІЯ, СІМ'Я; за наявності присвяченої макротопіку глави та відповідного заголовку в заголовковому комплексі тексту макротопіку присвоювався ранг – тим вищий, що ближче до початку тексту знаходилася відповідна глава. На 2-му кроці шляхом лексико-семантичного аналізу текстів та суцільної вибірки склалися списки вербальних репрезентацій кожного досліджуваного макротопіку. На 3-му кроці вираховувались абсолютні частоти згадування кожного з дев'яти основних макротопіків у кожному тексті КДН. Приклад підрахунку кількості вербальних репрезентацій та абсолютної частоти згадувань основних макротопіків КДН в одному з текстів КДН (другій конституції НДР) наведений у Додатку Е.

Числові показники приписаних заголовкам рангів, загальна кількість вербальних репрезентацій та абсолютні частоти основних макротопіків у тому чи іншому тексті КДН вносилися до таблиці Ж.1. Додатку Ж, на основі котрої були побудовані накопичувальні діаграми Ж.2 - Ж.7, що унаочнюють усі три показники окремо і в той же час дозволяють отримати сумарний ранг кожного макротопіку в семантичній структурі кожного тексту КДН. Сумарний ранг макротопіків у текстах КДН представлений у Таблиці 2.7.

У результаті проведеного контент-аналізу було виявлено, що КДН зберігає тематичну єдність протягом усього свого існування: коло основних топіків – ОСНОВНІ ПРАВА ЛЮДИНИ, ФЕДЕРАТИВНА ДЕРЖАВА, ФЕДЕРАЛЬНІ ЗЕМЛІ, ФІНАНСИ, ЕКОНОМІКА, ОБОРОНА, ОСВІТА, РЕЛІГІЯ, СІМ'Я – лишається інваріантним, коливається лише міра їхньої представленості в окремих текстах. Значні відмінності демонструє лише VDR, що ігнорує топік ПРАВА ЛЮДИНИ, та V-DDR-II, що вводить тематику САМОУПРАВЛІННЯ / НАРОДОВЛАДДЯ, і демонстративно вилучає макротопік ФЕДЕРАЛЬНІ ЗЕМЛІ.

Наша гіпотеза про те, що заголовковий комплекс конституції являє собою повну експлікацію її семантичної макроструктури, підтвердилася лише

частково. Було виявлено, що деякі присутні в тексті макротопіки «не удостоюються» окремої структурно-композиційної одиниці (глави) і т.ч. не фіксуються в заголовковому комплексі. Інколи це можна пояснити невеликим обсягом присвяченого ним фрагменту тексту, коли топик репрезентований лише кількома статтями (що достатньо часто спостерігається щодо топіків «ОСВІТА», «РЕЛІГІЯ» та «СІМ'Я»). Проте зустрічаються досить об'ємні макротопіки, буквально «розпорошені» по тексту: попри постійне звертання до певної теми законодавець не виділяє їй окремого місця. Найчастіше таким чином обходяться з топіками «ФІНАНСИ» та «ОБОРОНА». Саме такі «розпорошені» топіки і дозволив виокремити проведений нами контент-аналіз.

Таблиця 2.7

Сумарне ранжування основних макротопіків в текстах конституційного дискурсу Німеччини

PKV	VDR	WRV	GG 1949	GG 2014	V-DDR-I	V-DDRII
Держава	Держава	Держава	Держава	Держава	Держава	Держава
Фінанси	Оборона	Землі	Економіка	Землі	Економіка	Економіка
Економ.	Економіка	Економіка	Землі	Економіка	Освіта	Освіта
Оборона	Фінанси	Фінанси	Фінанси	Фінанси	Права л.	Права л.
Землі	Землі	Права л.	Права л.	Оборона	Землі	Фінанси
Права л	(Права л)	Освіта	Освіта	Права л	Сім'я	Оборона
Освіта		Релігія	Релігія	Освіта	Релігія	Сім'я
Релігія		Сім'я	Сім'я	Релігія	Фінанси	Релігія
Сім'я		Оборона	Оборона	Сім'я	Оборона	(Землі)

На нашу думку, перелічені вище основні топіки КДН можна розділити на три групи: а) «стрижневу»; б) «ділову» в) «гуманітарну».

Стрижневі, дискурсотвірні топіки: ПРАВА ЛЮДИНИ, ФЕДЕРАТИВНА ДЕРЖАВА та ФЕДЕРАЛЬНІ ЗЕМЛІ – в обов’язковому порядку вербалізовано в заголовкових комплексах всіх текстів КДН, причому макротопік ДЕРЖАВА за всіма трьома показниками (місце в лінійній структурі тексту, кількість вербальних репрезентацій, кількість входжень до тексту) однозначно пріоритетний в усіх текстах КДН (що самоочевидно, зважаючи на функцію конституцій) та завжди розгортається в низку топіків нижчого рівня: «Законодавство», «Парламент», «Уряд та голова держави», «Виконавча влада», «Судочинство»). Оскільки топіки цієї групи складають ядро юридичного змісту конституцій, вони всебічно і докладно вивчені наукою конституційного права – і саме тому в нашому суто лінгвістичному дослідженні цікавили нас найменшою мірою.

До «ділової» («конфліктної») групи ми відносимо топіки ФІНАНСИ, ЕКОНОМІКА та ОБОРОНА. Оскільки ці теми зачіпають базисні потреби людей (нижні щаблі «піраміди Маслоу»: задоволення фізичних потреб та безпека), вони мають стосунок до суперечливих інтересів різних соціальних груп. Беручись регулювати ці питання, законодавець наражається на ризик спуститись із п’єдесталу високих матерій до буденних питань і до того ж не догодити частині суспільства. Певне виключення становить топік ЕКОНОМІКА; натомість ОСВІТА, РЕЛІГІЯ та СІМ’Я складають групу «гуманітарних» макротопіків: це «благородні» та урочисті теми з низьким конфліктогенним потенціалом.

Як показав наш аналіз, укладачі різних конституцій обходяться з цими групами по-різному: одні воліють розписувати «гуманітарні» топіки, демонструючи турботу про пересічних громадян – і в той же час замовчуючи дійсно вирішальні аспекти суспільного буття; інші не бояться говорити конкретніше та регулювати більш конфліктні теми. Зокрема, укладачі РКV, WRV, V-DDR-I та V-DDR-II виносять до заголовкових комплексів лише

топіки «дискурсоформууючої» та «гуманітарної» груп. «Ділові» макротопіки присутні в заголовкових комплексах бісмарківської VDR та актуальної редакції Основного Закону ФРН.

Розглянемо варіативність реалізації кожного макротопіку в текстах КДН докладніше.

Топік ДЕРЖАВА зберігає домінуюче положення в усіх конституціях Німеччини за всіма трьома показниками, що є цілком закономірним. В найбільш ранніх конституціях топік згадується частіше, проте є менш когнітивно розробленим; з плином часу кількість вербальних реалізацій зростає майже вдвічі, тоді як кількість згадувань – лише на 30 %. Вважаємо це цілком природнім історичним процесом: від конституції до конституції поняття держави ускладнюється, в той же час міра її авторитаризму (що спонукає укладачів конституції постійно згадувати про державу в тексті) дещо знижується. Деякий регрес в цьому плані спостерігається в останній конституції НДР (V-DDR-II): топік згадується там частіше, ніж у V-DDR-I, в той же час кількість вербальних реалізацій дещо падає.

Топік ПРАВА ЛЮДИНИ за сумою показників займає друге місце у більшості конституцій (PKV; GG 1949, GG 2014, V-DDR-I), третє місце в V-DDR-I, та четверте в WRV; а в «бісмарківській» VDR він демонстративно вилучений. Найбільш рання PKV відводить місце топіку наприкінці тексту. «Веймарська» WRV поділена на дві частини: «ділову»: *Aufbau und Aufgaben des Reichs* та «гуманітарну»: *Grundrechte und Grundpflichten der Deutschen*; топік ПРАВА ЛЮДИНИ відкриває її «гуманітарну» частину. Текст першої редакції конституції НДР відкриває глава «Основи державної влади», топік ПРАВА ЛЮДИНИ посідає «почесне друге» місце (до того ж в складі розділу «Зміст та границі державної влади»). В другій редакції НДР топік затиснутий в середину тексту, після «Політичних основ» та навіть «Економічних основ, науки, освіти та культури». І лише в нині діючому Основному законі ФРН топік принципово винесений на перше місце.

За когнітивним наповненням топік є найстабільнішим в дискурсі: перелік основних прав та свобод людини, заявлений в найбільш ранній конституції, РКV, переходить з конституції до конституції з незначними модифікаціями. Щоправда, кількість присвячених ньому статей зменшується: з 60 в РКV до 22 в нині діючому Основному законі; проте це відбувається за рахунок більш раціонального групування інформації та не зачіпає її сутності. Цікаво, що перша конституція НДР містила менше присвячених ПРАВАМ ЛЮДИНИ статей, ніж прийнятий майже одночасно Основний закон ФРН (14 проти 22); проте у наступній редакції конституції НДР кількість статей точно «підігнана» під конституцію ФРН та складає саме 22 одиниці.

За кількістю звертань до теми топік не лідирує: кожне право з каталогу ПРАВ ЛЮДИНИ формулюється лапідарно та проголошується лише раз, у відповідній статті. Проте обсяги статей з каталогу прав та свобод людини зростають протягом дискурсу: від афористичних формулювань у РКV, WRV, GG 1949 та V-DDR-I до перевантажених уточненнями та обмеженнями GG 2013 та багатослівних V-DDR-II.

Макротопік ЗЕМЛІ теж належить до ключових у КДН: протягом усього розвитку дискурсу він незмінно (в РКV, VDR, GG 1949) посідає третє місце, в WRV навіть піднімається на друге. Пафос найбільш ранніх конституцій, РКV та VDR, спрямований на створення єдиної держави, вони «доцентрові». WRV та GG, навпаки, приділяють більше уваги повноваженням земель: вони «відцентрові». Змінюється когнітивне наповнення цього топіку: якщо в ранніх конституціях більшість вербальних репрезентацій складала перерахування окремих князівств, йшлося про особливий статус тих чи інших земель, преференції чи обмеження в певних питаннях, то починаючи з WRV наповнення топіку збагачується за рахунок «розписування» органів управління, адміністративних процедур тощо. Частота згадувань топіку досягає піку в нині діючому Основному законі ФРН: тема федеральної держави, що складається з автономних земель, представлена тут найбільш виразно.

Щодо конституцій НДР, то у V-DDR-I топик ЗЕМЛІ присутній повною мірою: він не лише винесений до заголовкового комплексу, але й представлений в ньому двома розділами: «Представництво земель» (*Vertretung der Republik*) та «Республіка та землі» (*Republik und Länder*). Частота його згадування знаходиться на рівні PKV, VDR та WRV; щоправда, майже втричі падає кількість його вербальних репрезентацій, що свідчить про бідність його когнітивного наповнення попри те, що на тему нібито говориться багато. З конституції НДР 1968 року макротопик практично вилучений (якщо не рахувати залишкових згадувань).

Сумарний ранг топіку ЕКОНОМІКА коливається від другого (V-DDR-II) до п'ятого місця (PKV). Так само неоднозначним є деклароване ставлення до нього укладачів різних конституцій. У найранішій PKV топик, попри відсутність у заголовковому комплексі, представлений цілою низкою підтем: «Залізні дороги», «Річкоплавство», «Пошта та телеграф», «Торгівля», «Ремесло», «Полювання» тощо, що свідчить про не пріоритетний, проте стабільний інтерес укладачів PKV до теми. В «бісмарківській» VDR тема ЕКОНОМІКА представлена в заголовковому комплексі аж трьома главами: «Залізні дороги», «Пошта та телеграф», «Військово-морський флот та судноплавство». У решті тексту в «розпорошеному» вигляді присутні також підтеми «Торгівля», «Шляхобудівництво». Укладач VDR діловитий, цілковито конкретний та не соромиться входити в найменші деталі: *...Transport von Kohlen, Koks, Holz, Erzen, Steinen, Salz, Roheisen, Düngungsmitteln und ähnlichen Gegenständen* (VDR, Art. 45), *...des im Bundesgebiete gewonnenen Salzes und Tabacks, bereiteten Branntweins und Bieres und aus Rüben oder anderen inländischen Erzeugnissen dargestellten Zuckers und Syrups* (VDR, Art. 45).

В WRV тема ЕКОНОМІКА представлена маленьким окремим розділом *Das Wirtschaftsleben* наприкінці тексту, проте головним чином «розпорошена» по інших розділах. При цьому за кількістю вербальних репрезентацій та частотою звертання до теми вона посідає третє місце в сумарному ранжуванні

макротопіків WRV. Перелік підтопів у порівнянні з VDR збагачується темами «Гірська справа», «Індустрія», «Сільське господарство», а також темою «Робітники та підприємці». Топік стає більш абстрактним: *wirtschaftliche Unternehmungen, wirtschaftliche Güter, wirtschaftliche Beziehungen, Wirtschaftsverkehr* та пов'язаною із «заграванням» з соціалістичними ідеями: *Das Reich kann ferner im Falle dringenden Bedürfnisses zum Zwecke der Gemeinwirtschaft durch Gesetz wirtschaftliche Unternehmungen und Verbände auf der Grundlage der Selbstverwaltung zusammenschließen mit dem Ziele, die Mitwirkung aller schaffenden Volksteile zu sichern, Arbeitgeber und Arbeitnehmer an der Verwaltung zu beteiligen und Erzeugung, Herstellung, Verteilung, Verwendung, Preisgestaltung sowie Ein- und Ausfuhr der Wirtschaftsgüter nach gemeinwirtschaftlichen Grundsätzen zu regeln.* (WRV, Art. 156).

Конституції НДР декларують великий інтерес до макротопіку ЕКОНОМІКА, проте в їхньому «виконанні» макротопік практично позбавлений діловитості та конкретності: представлені теми є абстрактними та «розпливчастими»: «Види підприємств» (*Konsum-, Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften, landwirtschaftliche Genossenschaften; Monopolorganisationen, wie Kartelle, Syndikate, Konzerne, Trusts*), «Економіка в цілому» (*Wirtschaftsleben, Wirtschaftsplan, wirtschaftlich nutzbare Naturkräfte*). Кількість вербальних репрезентацій (а отже, розгалуженість уявлень законодавця про тему) в порівнянні з «безпосередньою попередницею» WRV зменшена незначною мірою, тоді як частота звертання до теми в V-DDR-I є меншою вдвічі (у V-DDR-II частота звертання знову дещо підвищиться і буде меншою в порівнянні з WRV «лише» на 30%). Це свідчить про те, що укладачам конституцій НДР, попри декларований підкреслений інтерес до теми, нічого сказати про неї «по суті».

Топік ФІНАНСИ зазвичай «розпорошений» по текстах, хоча є досить розгалуженим і частотним. В заголовковому комплексі він представлений лише в «бісмарківській» VDR та в Основному законі (причому відповідні

розділи знаходяться на «непрестижних» позиціях ближче до кінця тексту), укладачі ж інших конституцій воліють не виводити «низьку» тему грошей до макроструктури своїх текстів, що не заважає їм регулярно повертатися до неї. Топік дуже розгалужений в плані семантичного наповнення: податки, митні збори, бюджет, державні витрати, кредити, соціальні виплати тощо, а абсолютна частота згадування топіку значна та в цілому стабільна протягом дискурсу. PKV, WRV та перша конституція НДР приділяють однакову (доволі значну) міру уваги фінансовим питанням: про них регулярно згадують, проте топік не розвивають. «Бісмарківська» VDR та сучасна редакція Основного закону ретельно розписують податки, збори, митні збори, порядок фінансування армії і т.п. Найвищі показники макротопік демонструє в сучасній редакції Основного закону: в порівнянні з редакцією 1949, що й так приділяла більше уваги цій темі, ніж її попередниця WRV, кількість згадувань в сучасній редакції збільшилася на третину, що складає найвищий показник за всю історію розвитку КДН. Можна сказати, більшість прийнятих з 1949 року доповнень до Основного закону так чи інакше стосуються топіку ФІНАНСИ. На іншому полюсі знаходиться V-DDR-II, де питання грошей піднімається лише в контексті соціальної допомоги держави, а кількість вербальних репрезентацій і частота згадувань топіку вдвічі знижена навіть у порівнянні з V-DDR-I.

Топік ОБОРОНА є ще одним з контroversійних макротопіків КДН, що демонструє чи не найзначніші розбіжності протягом розвитку дискурсу. Укладачі PKV приділяють йому достатньо уваги (в ракурсі об'єднання країни), проте не виносять до заголовкового комплексу. В «бісмарківській» VDR йому не просто відведене досить престижне місце в макроструктурі тексту: багатство та розгалуженість семантичного наповнення та частота згадувань є найвищими за всю історію дискурсу та свідчать про майже «фетишистський», шанобливий інтерес до військової справи. Законодавець просто-таки любовно розписує найменші подробиці: колір кокард у різних військових підрозділів, порядок призову на військову службу, призначення

Kontingentsherrn und Festungskommandanten. У «Веймарській» конституції, навпаки, топик представлений досить скромно як за кількістю вербальних репрезентацій, так і за частотою згадувань; у заголовковому комплексі він відсутній. На нашу думку, це пов'язане із пацифістськими настроями 20-х рр. минулого сторіччя, реакцією на I. Світову війну, що стала однією з причин Березневої революції у Німеччині, що й привела до створення Веймарської республіки та проголошення нової конституції. У конституціях, створених після II. Світової війни – GG 1949 та V-DDR-I – військова тема згадується виключно в контексті *Kriegsverbrechen* та *Wiedergutmachungsleistungen*. Проте знову з'являється в КДН у 60-ті роки XX ст., у розпал «холодної війни». Основний закон ФРН поповнюється цілою главою з 15 статей (так званий *Notstandverordnung* 1968 року). Цікаво, що глава, з одного боку, винесена до заголовкового комплексу, з іншого – «замаскована» у масиві тексту засобами нумерації: і власне глава (X а. *Verteidigungsfall*), і всі її статті (115 (a-l)) не мають власного номеру, а лише літерне позначення, що ніби перетворює її на технічне доповнення попередньої глави, X. *Finanzen*. Топик ОБОРОНА з'являється також і в другій редакції конституції НДР – V-DDR-II, проте в більш обмеженому вигляді.

Макротопіку ОСВІТА велику увагу приділяють три конституції: WRV, V-DDR-I та V-DDR-II, причому саме остання демонструє найвищі показники за увесь дискурс. Так само, як «бісмарківська» VDR «зациклювалася» на темі військової справи, так друга редакція конституції НДР розписує систему шкільної та вищої освіти. РКV та Основний закон ФРН приділяють увагу цьому топіку, проте не виносять його до заголовкового комплексу. В «бісмарківській» конституції топик повністю відсутній.

Макротопік РЕЛІГІЯ практично ігнорується укладачами двох конституцій: «бісмарківської» VDR та V-DDR-II, незначною мірою присутній у РКV та Основному законі ФРН, а найбільшого висвітлення отримує в «веймарській» WRV та, як не дивно, в першій редакції конституції НДР. Топік тісно пов'язаний з макротопіками ПРАВА ЛЮДИНИ (в контексті

свободи віросповідання) та ОСВІТА (правила викладання Закону Божого в школах) і є досить «пустим» – неконфліктним, формальним.

Макротопік СІМ'Я (з підтопіками захисту дитинства та материнства, а також рівності чоловіків та жінок) з'являється в КДН, починаючи з «Веймарської» WRV. І за кількістю вербальних репрезентацій, і за частотою згадувань це стабільно периферійна тема, що дозволяє законодавцеві «послабити напругу» та «виявити турботу» до громадян.

Таким чином, проведений контент-аналіз довів тематичну єдність КДН і дозволив відслідкувати коливання ставлення її укладачів до тієї чи іншої теми протягом дискурсу.

2.2.3. Пропозиційні властивості конституційного дискурсу Німеччини на рівні окремих висловлень. Розглянувши семантичну макроструктуру текстів КДН як цілісних комунікативних (макро)одиниць, доцільно звернутися до семантичного аналізу текстів КДН як комплексних комунікативних утворень, що складаються з низки окремих висловлень.

Сучасна синтаксична семантика розглядає висловлення, за аналогією з лексемою, як цілісний макрознак [136, с. 219, с. 227; 78, с.7; 331]. Якщо денотатом (або референтом) слова виступає певний об'єкт дійсності, то денотатом (сигніфікатом) висловлення виступає ситуація [128, с. 702, с. 734; 78, с. 8]. Висловлення КДН описують норми права, тобто, відображують ситуації не денотативні – реальні, буттєві, а сигніфікативні – абстрактні, умоглядні правила поведінки, що на момент створення тексту не існують у реальності, але в майбутньому мають співвідноситися з конкретними буттєвими ситуаціями і змінювати їх. Висловлення, що описують норми права, повинні містити необхідну і достатню кількість правничої інформації: таку, що надавала б змогу використовувати норму в реальній юридичній практиці, зазначала б усі необхідні умови її застосування, надавала б інформацію щодо механізмів її втілення, не допускала можливість

різночитань. Чим більше інформації містить висловлення, що втілює норму конституційного права, тим більше шансів, що ця конституційна норма виявиться ефективною та дієвою, а не залишиться на папері.

Глибинна семантична структура висловлення гуртується навколо головної пропозиції, що включає в себе предикат та низку актантів [273; 13; 136, с. 219-221; 47, с. 37; 78, с. 15; 128, с. 739-740]. Проте, зазвичай, висловлення є поліпредикативною структурою: тобто, містить в собі не одну, а цілу низку пропозицій, що складають своєрідну ієрархію – головна пропозиція (пропозиція першого порядку) доповнюється пропозиціями другого, третього порядку і т.д. [273; 78, с. 12-16; 319, с. 189-190; 136, с. 219-220]. Оскільки семантичні функції додаткових пропозицій в цілому можуть бути прирівняні до функцій актантів головної пропозиції, то такі пропозиції ще називають пропозитивними актантами [78, с. 24], сирконстантами (сиркумстантами, другорядними пропозиціями різного ступеню розгорнутості, одиницями додаткової інформації, сентенціальними сирконстантами різних семантичних типів) [273; 130; 319; 303]; пропозиції, що приписують певну статичну ознаку, називають ад'юнктами [там само]. У нашій роботі для позначення сирконстантів та ад'юнктів вживаємо спільний термін «додаткова пропозиція». На рівні поверхневої, синтаксичної структури тексту актанти (огрублено) реалізуються додатками, ад'єктивні компоненти – означеннями, сирконстанти – обставинами. Проте однозначного зв'язку між синтаксичною та семантичною (глибинною) структурою висловлення немає. Додаткові пропозиції можуть реалізовуватись мовними засобами різного обсягу – від слова до підрядного речення, включаючи поширені словосполучення, інфінітивні, дієприкметникові, дієприслівникові звороти. За такого підходу важливою є семантична функція додаткової пропозиції, а не засоби її поверхневої реалізації. Тому додаткові пропозиції висловлень КДН розглядаємо в ракурсі не синтаксису, а функціональної (семантичної) граматики, або синтаксичної семантики.

У літературі додаткові пропозиції класифікуються за обсягом (сентенціональні та несентенціональні) та за семантичними типами: конструкції зі значенням часу, умови, мети, причини, наслідку, означальні тощо [130, с.231-237].

Доцільно з'ясувати, скільки додаткової законодавчої інформації містить кожний текст КДН, та яка саме інформація превалює. Брак супровідної інформації (додаткові пропозиції способу, часу, місця, умови, слідства і тп.п) в семантичній структурі висловлень, що виражають норми права, буде однозначно свідчити про непрописаність *механізмів* їхнього втілення. За наявності ж семантичних «деталізаторів» важливо проаналізувати їхню роль у формуванні прагматичних смислів та їхній кількісний розподіл по текстах.

Таким чином, розглядаючи пропозиційні властивості КДН на рівні окремих висловлень, ми поставили перед собою завдання: а) встановити та описати інваріантний репертуар наявних в КДН додаткових пропозицій; б) встановити лексико-граматичні засоби реалізації кожного типу додаткових пропозицій; в) підрахувати частоту вживання додаткових пропозицій різних типів в усіх текстах КДН; г) порівняти та проінтерпретувати результати.

Процедура проведення аналізу докладно описана на стор. 94-96. У результаті було виокремлено 15 інваріантних семантичних типів додаткових пропозицій, складено список їхніх лексико-граматичних маркерів та підраховано частоту їхнього вживання у кожному тексті КДН. Отримані числові показники вносилися до таблиці 3.1. Додатку 3 та унаочнювалися в діаграмах 3.2-3.8 Додатку 3, що дозволило визначити, які типи додаткових пропозицій превалювали в тому чи іншому тексті КДН та ранжувати типи додаткових пропозицій за частотністю в межах окремих текстів КДН (див. Таблицю 2.8.).

Розглянемо виявлені у КДН інваріантні семантичні типи додаткових пропозицій докладніше:

1. **Додаткові пропозиції умови – наслідку:** втілюють класичну структуру юридичної норми «гіпотеза-диспозиція», «якщо...то»;

реалізуються підрядними умовними (сполучниковими та безсполучниковими) та підрядними з'ясувальними з займенниками *wer, wo*:

Nimmt das Reich Abgaben oder sonstige Einnahmen in Anspruch, die bisher den Ländern zustanden, so hat es auf die Erhaltung der Lebensfähigkeit der Länder Rücksicht zu nehmen. (WRV, Art. 8)

Wo zwei Kammern bestehen und eine Vertretung nach Provinzen nicht stattfindet, wählen beide Kammern in gemeinsamer Sitzung nach absoluter Stimmenmehrheit (PKV, §88)

Wer die Freiheit der Meinungsäußerung...zum Kampfe gegen die freiheitliche demokratische Grundordnung mißbraucht, verwirkt diese Grundrechte. (GG, Art. 18)

2. **Обставинні додаткові пропозиції:** описують гіпотезу правничої норми – стан справ, за якого має застосовуватись правничий припис; реалізуються словосполученнями з прийменниками: *in folgenden Fällen, im Falle Gen., für folgende Angelegenheiten, in Bezug auf..., in Beziehung auf..., in Betreff Gen., bei Meinungsverschiedenheiten, auf Antrag Gen., bei Gefahr im Verzuge, im Bedarfsfalle, zu Beratungen über wichtige Gegenstände* і т.п.:

Für besondere Fälle kann dabei die Bundesregierung ermächtigt werden, Einzelweisungen zu erteilen (GG, Art. 119)

Es darf in Betreff dieser Gebühren keinerlei Begünstigung der Angehörigen eines deutschen Staates vor denen anderer deutschen Staaten stattfinden. (PKV)

Bei Meinungsverschiedenheiten kann sowohl die Reichsregierung als die Landesregierung die Entscheidung des Staatsgerichtshofs anrufen. (VDR)

3. **Додаткові пропозиції способу:** уточнюють процедуру втілення норми права, вказуючи на інструмент (знаряддя), виконавця, шляхи та засоби виконання припису; відповідають на питання «яким чином?», вводяться словосполученнями з прийменниками: *durch Gesetz, nach Vorschriften, nach Maßgabe des Gesetzes, mit Zweidrittelmehrheit, (mit Zustimmung Gen., mit Hilfe Gen.), ohne Genehmigung*, та адвербіальними фразеологізмами: *im Wege der Gesetzgebung, unter eigener Verantwortung, auf Kosten Gen.:*

Die Reichsgesetze erhalten ihre verbindliche Kraft durch ihre Verkündung von Reichswegen... (VDR)

Der Reichspräsident kann (...) die nötigen Maßnahmen treffen, erforderlichenfalls mit Hilfe der bewaffneten Macht einschreiten (WRV)

Alle Deutschen haben das Recht, sich ohne Anmeldung oder Erlaubnis friedlich und ohne Waffen zu versammeln. (GG, Art. 8 (1))

4. **Означальні додаткові пропозиції:** відповідають на питання «який? яка?», вводяться підрядними означальними, дієприслівниковими та дієприкметниковими зворотами, рідше – просто прикметниками та іменникам

Grundvermögen nicht mehr bestehender Länder geht einschließlich des Zubehörs,.. auf das Land über, in dessen Gebiet es belegen ist. (GG, Art.135(3))

Die mit der unmittelbaren Reichsverwaltung in den Ländern betrauten Beamten sollen in der Regel Landesangehörige sein (WRV, Art. 56)

Nicht vertretene oder nicht instruierte Stimmen werden nicht gezählt. (VDR, Art 44)

Diese Ausschüsse haben die Rechte von Untersuchungsausschüssen. (WRV, Art. 74)

5. **Додаткові пропозиції зі значенням *поступки*** (виключення, допущення) – додаткова можливість, що надається всупереч звичайним умовам, «не дивлячись на.../ навіть якщо... / хіба що...»; вводяться структурами *kann auch, auch in der Weise, auch gegen den Widerspruch, auch ohne Erlaubnis, doch kann etw. passieren, doch bleibt etw. unberührt, man kann etw. gleichwohl tun, ungeachtet Gen., unbeschadet Gen., mit Ausnahme Gen., außer für..., außer wenn, es sei denn, daß, obwohl...* і т.п.:

Die gemeinschaftlichen Ausgaben werden in der Regel für ein Jahr bewilligt, können jedoch in besonderen Fällen auch für eine längere Dauer bewilligt werden (VDR)

Der Religionsunterricht ist in den öffentlichen Schulen mit Ausnahme der bekenntnisfreien Schulen ordentliches Lehrfach. (GG Art.)

Durchsuchungen dürfen nur durch den Richter, bei Gefahr im Verzuge auch durch die in den Gesetzen vorgesehenen anderen Organe angeordnet (...) werden. (GG Art. 73)

6. **Додаткові пропозиції зі значенням застереження («оговорка»)**, додаткової умови щодо відсутності того чи іншого стану справ: «припис діє, якщо не ... / за відсутності...»; вводяться сполучниками *wenn, soweit, falls, wobei* з заперечною часткою *nicht* та конструкцією *es sei denn, dass: soweit (nicht), sofern (nicht), wenn nicht, falls nicht, wobei... unbeschadet Gen., vorbehaltlich Gen.*,

Alle Titel, insoweit sie nicht mit einem Amte verbunden sind, sind aufgehoben.
(PKV, § 75)

Zu einem Beschlusse des Reichstags ist einfache Stimmenmehrheit erforderlich, sofern die Verfassung kein anderes Stimmenverhältnis vorschreibt
(WRV, Art. 11)

Gegen jeden, der es unternimmt, diese Ordnung zu beseitigen, haben alle Deutschen das Recht zum Widerstand, wenn andere Abhilfe nicht möglich ist. (GG Art.20 (4))

7. **Додаткові пропозиції зі значенням обмеження** вводять додаткові умови щодо способу виконання дії: «щось може відбуватися лише певним чином»; лінгвальними маркерами є прислівники *nur, erst, jedoch: kann nur..., jedoch nur..., nur mit Zustimmung ..., nur dann, wenn; nur auf Grund.., nur bei...; erst dann, wenn; mit Einschränkung, vorbehaltlich Gen.*,

Zwangsarbeit ist nur bei einer gerichtlich angeordneten Freiheitsentziehung zulässig. (GG, Art.12 (3))

Der Reichspräsident kann den Reichstag auflösen, jedoch nur einmal aus dem gleichen Anlaß. (WRV, Art. 16)

In die Regierung und Verwaltung des deutschen Landes dürfen nur deutsche Staatsbürger berufen werden. (PKV, §112)

8. **Додаткові пропозиції зі значенням міри** встановлюють межу дії норми; вводяться сполучниками та прислівниками *solange und soweit, wenn und soweit, solange und sofern, bis zur Höhe Gen., innerhalb den Schranken Gen., in diesen Grenzen, nach Maßgabe Gen., im Rahmen Gen., nur soweit, als..., wieweit:*

Zu diesem Zwecke darf er vorübergehend die... Grundrechte ganz oder zum Teil außer Kraft setzen (WRV, Art. 42)

Den Gemeinden muß das Recht gewährleistet sein, alle Angelegenheiten der örtlichen Gemeinschaft im Rahmen der Gesetze in eigener Verantwortung zu regeln. (GG, Art.28 (2))

Im Bereiche der konkurrierenden Gesetzgebung haben die Länder die Befugnis zur Gesetzgebung, solange und soweit der Bund von seinem Gesetzgebungsrechte keinen Gebrauch macht. (GG, Art.72 (1))

9. ***Додаткові пропозиції зі значенням мети** реалізуються конструкціями *um..zu, zu Dat.* (zur Deckung, zur Abwehr), *etw. gilt als Grundlage Gen., für Akk, Dat. dienen; im Interesse Gen, zum Zweck, behufs Gen.:**

Wer die Freiheit der Meinungsäußerung...zum Kampfe gegen die freiheitliche demokratische Grundordnung mißbraucht, verwirkt diese Grundrechte (GG, Art.18)

Jedes Mitglied des Bundesrathes (...)muß da selbst... jederzeit gehört werden, um die Ansichten seiner Regierung zu vertreten, (...) (VDR, Art. 67)

Die Gliederung des Reichs in Länder soll (...) der wirtschaftlichen und kulturellen Höchstleistung des Volkes dienen. (WRV, Art.89)

10. ***Додаткові пропозиції зі значенням причини** називають підстави, згідно яких припис має виконуватись, або причину, за якої настає певний стан справ, після якого починає діяти припис; вводиться адвербіальними фразеологізмами *auf Grund Gen., kraft Gen., aus... Gründen, mit Rücksicht auf ...:**

Der Reichsgewalt liegt es ob, die kraft der Reichsverfassung allen Deutschen verbürgten Rechte oheraufsehend zu wahren. (PKV, § 43)

Für die todte Hand sind Beschränkungen des Rechts, Liegenschaften zu erwerben und über sie zu verfügen, im Wege der Gesetzgebung aus Gründen des öffentlichen Wohls zulässig. (PKV, § 62)

Kein Mitglied des Reichstages darf zu irgend einer Zeit wegen seiner Abstimmung oder wegen der in Ausübung seines Berufes gethanen Äußerungen gerichtlich oder disziplinarisch verfolgt... werden. (VDR, Art. 12)

11. **Додаткові пропозиції зі значенням місця** відповідають на запитання «де? куди? звідки?» і реалізуються обставинами місця на кшталт *in Bonn, im Bunde, in den Ländern, im Gesetzblatt, im Bundestage*

Der Religionsunterricht ist in den öffentlichen Schulen...ordentliches Lehrfach (GG, Art.7 (3))

Bei den obersten Bundesbehörden sind Beamte aus allen Ländern in angemessenem Verhältnis zu verwenden (GG, Art.36)

Jedes Mitglied des Bundesrathes hat das Recht, im Reichstage zu erscheinen ... (VDR, Art. 19)

12. **Темпоральні додаткові пропозиції** надають інформацію щодо часу, тривалості та порядку слідування певних дій, відповідаючи на питання «коли? до якого часу (події)? з якого часу (після якої події)? протягом якого часу? в якій послідовності?»:

Der Reichstag tritt in jedem Jahre am ersten Mittwoch des November am Sitze der Reichsregierung zusammen. (WRV, Art. 95)

Der Reichspräsident hat die verfassungsmäßig zustande gekommenen Gesetze auszufertigen und binnen Monatsfrist im Reichs-Gesetzblatt zu verkünden (WRV, Art. 99)

Wenigstens während der Dauer des Reichstags wird der Kaiser dort bleibend residiren. (PKV, §14)

13. **Додаткові пропозиції зі значенням посилання** вказують на інші законодавчі тексти або на інші статті (пункти) цього самого тексту:

Für diejenigen in Artikel 74 bezeichneten Unternehmungen gegen das Deutsche Reich, (...), ist das gemeinschaftliche Ober-Appellationsgericht... die zuständige Spruchbehörde. (VDR, Art. 128)

Für die Entschädigung gilt Artikel 14 Abs. 3 Satz 3 und 4 entsprechend. (GG, Art.15)

Zu diesem Zwecke darf er vorübergehend die in den Artikeln 114, 115, 117, 118, 123, 124 und 153 festgesetzten Grundrechte ganz oder zum Teil außer Kraft setzen (WRV, Art. 64)

14. *Додаткові пропозиції зі значенням уточнення* доповнюють та уточнюють інформацію, що надавалася у висловленні раніше; лінгвальними маркерами виступають сполучники *und zwar...*, *namentlich...*, *nicht..sondern*, *insbesondere...*, *so..wie*, *sodass*, *so...dass*, *besonders in...*, *wobei* тощо; у висловленні присутній «якір» (в прикладах помічений відсутністю курсиву) – лексична одиниця, що уточнюється, та власне уточнення; перерахування за пунктами та уточнення в дужках ми теж відносили до цього типу додаткових пропозицій:

Die allgemeinen Verwaltungsvorschriften werden durch die Bundesregierung erlassen, und zwar mit Zustimmung des Bundesrates, soweit die Verwaltung den Landesfinanzbehörden obliegt. (GG, Art.108 (6))

Die Schifffahrtsanstalten am Meere und in den Mündungen der deutschen Flüsse (Häfen, Seetonnen, Leuchtschiffe, das Lootsenwesen, das Fahrwasser u. s. w.) bleiben der Fürsorge der einzelnen Uferstaaten überlassen. (PKV, §17)

Das Reichsoberhaupt führt den Titel: Kaiser der Deutschen. (PKV, § 5)

15. *Додаткові пропозиції зі значенням приєднання, аналогії* реалізуються сполучниками та прислівниками *sowie*; *entsprechendes gilt für...*, *einschließlich*, *mit Einschluß Gen.*, *einschließlich Gen.*, *dieselbe/so...wie..*, *X. gilt auch für Y.- X steht dem Y. gleich*, *das Gleiche gilt für..*, *die gleiche*, *wie...*; *alle ZZ*, *auch solche*, *die...*, *samt*, *sowohl..als auch...*, *oder...*:

Die Reichsverfassung und Reichsgesetzgebung hat in einem solchen deutschen Lande dieselbe verbindliche Kraft, wie in den übrigen deutschen Ländern. (PKV, § 18)

Für den Krieg ernennt die Reichsgewalt die commandirenden Generale der selbstständigen Corps, sowie das Personale der Hauptquartiere. (PKV, § 45)

Gleiche Genehmigung ist bei einer Verhaftung wegen Schulden erforderlich. (VDR, Art. 81)

Таблиця 2.8.

Ранжування типів додаткових пропозицій за частотністю в межах окремих текстів конституційного дискурсу Німеччини

PKV	VDR	WRV	GG 1949
1. Спосіб	1. Місце	1. Спосіб	1. Спосіб
2. Означення	2. Спосіб	2. Означення	2. Означення
3. Місце	3. Означення	3. Обставини	3. Обставини
4. Обставина	4. Час	4. Час	4. Час
5. Уточнення	5. Мета	5. Мета	5. Умова-наслід.
6. Час	6. Уточнення	6. Приєднання	6. Посилання
7. Приєднан	7. Обставина	7. Місце	7. Мета
8. Мета	8. Приєднання	8. Обмеження	8. Місце
9. Обмеженн	9. Посилання	9. Застереження	9. Обмеження
10. Міра	10. Застереження	10. Умова-наслід.	10. Міра
11. Застереж	11. Обмеження	11. Посилання	11. Поступка
12. Причина	12. Причина	12. Поступка	12. Уточнення
13. Поступка	13. Міра	13. Міра	13. Причина
14. Умова-наслід.	14. Поступка	14. Уточнення	14. Застереження
15. Посилання	15. Умова-наслід.	15. Причина	15. Приєднання

Висновки до розділу 2.

1. До конституційних текстів як до текстів законів висуваються такі вимоги: точність, однозначність, загальна зрозумілість; зручність в користуванні, стислість; уніфікованість, відповідність мови закону загальним нормам національної літературної мови. Реалізація цих вимог вимагає особливої структурно-композиційної будови тексту закону та використання специфічних для тексту закону лексико-граматичних засобів. Одночасно, як

політичний документ надзвичайного значення, конституція має відповідати вимогам загальної зрозумілості, естетичної цілісності та сугестивності, що обумовлює значні модифікації як структурно-композиційної будови, так і специфічного для тексту закону лексико-граматичного інструментарію.

2. Конституції Німеччини зберігають стандартну структуру тексту закону, який належить до текстів жорсткого, клішованого типу. Специфіка логічної побудови кожної конституції Німеччини обумовлена раціоналізаторськими, індивідуалізуючими та ідеологічними міркуваннями законодавця та проявляється у різній кількості одиниць макро- і мікросегментації, варіативності способів позначення місцезнаходження структурних одиниць в тексті, особливостях «заголовкового комплексу». Найбільше спільних рис в структурно-композиційній і графічній організації виявлено між GG і VDR, а також між V-DDR-I і WRV. Оформлення V-DDR-II, III свідчить про відмову їхніх укладачів від традицій попереднього етапу розвитку конституційного дискурсу Німеччини і є калькованим з текстів конституцій СРСР.

3. Інваріантні особливості мови законів на лексико-граматичному рівні (субстантивний стиль, дієслова з «блідою» семантикою, абстрактність та узагальненість, низький коефіцієнт лексичної насиченості) проявляються в КДН зі значними модифікаціями.

3.1. Прагматична настанова укладачів більшості конституцій Німеччини (PKV, WRV, GG 1949, V-DDR-I, V-DDR-II) на загальну зрозумілість тексту для пересічних громадян обумовлює надання переваги загальнозрозумілим словам національної літературної мови, відмову від спеціальної термінології, іншомовних слів, поступове скорочення кількості «бюрократичних» займенникових прислівників та займенників. Більш фахово орієнтованими є «бісмарківська» VDR та GG 2014, що на лексико-граматичному рівні проявляється в більшій кількості іншомовних запозичених термінів та активному використанні багатокomпонентних композит.

3.2. Інтенсивність проявів таких характеристик, як оцінність, метафоричність, евфемістичність, коливається протягом дискурсу. Оцінна лексика наявна в PKV, VDR та WRV, найбільшою мірою – в конституціях НДР, і нехарактерна для нині діючого Основного закону. Образність архаїчна та «згасає» протягом дискурсу. Евфемістичність підсилюється.

4. Динаміка денотативного аспекту конституційного дискурсу Німеччини охоплює зміни як змісту текстів конституцій, так і кількості інформації, що містилася в них. Зміна кількості інформації йде по лінії поступового збільшення її обсягу, що пояснюється історично обумовленим ускладненням життя суспільства, появою нових об'єктів регулювання. Обсяг інформації зростає за рахунок збільшення кількості розділів і статей в межах окремого конституційного тексту; поступового збільшення обсягу статей; ускладненню їхньої структури завдяки додатковому поділу на пункти або абзаци; збільшення середньої довжини речень.

5. Основні топіки КДН поділяються на три групи: а) «стрижневу» (ПРАВА ЛЮДИНИ, ФЕДЕРАТИВНА ДЕРЖАВА та ФЕДЕРАЛЬНІ ЗЕМЛІ); б) «ділову» (ФІНАНСИ, ЕКОНОМІКА та ОБОРОНА); с) «гуманітарну» (ОСВІТА, РЕЛІГІЯ та СІМ'Я). Факт винесення певного макротопіку до семантичної макроструктури (заголовкового комплексу) тексту розглядаємо як відображення декларованих пріоритетів законодавця; частоту звертання до тієї чи іншої теми в різних текстах КДН – як міру дійсної зацікавленості законодавця; кількість лінгвальних корелятивів певного макротопіку тексту – як показник ступеню когнітивної розробленості (обмислення) топіку в свідомості укладачів того чи іншого тексту КДН. Проведений контент-аналіз довів тематичну єдність КДН і дозволив відслідкувати коливання ставлення її укладачів до тієї чи іншої теми протягом дискурсу

6. У висловленнях КДН представлено 15 типів додаткових пропозицій (пропозиційних актантів): додаткові пропозиції умови – наслідку, обставинні; способу дії; означальні; поступки; застереження; обмеження; міри; мети; причини; місця; часу; посилення; уточнення; приєднання (аналогії).

Достатню кількість супровідної інформації (додаткові пропозиції способу, часу, місця, умови, слідства і т.п.) в семантичній структурі висловлень, що виражають норми права, розглядаємо як свідоцтво прописаності механізмів їхнього втілення. Підраховано частоти входження додаткових пропозицій кожного типу в тексти КДН, здійснено ранжування типів додаткових пропозицій за частотністю в межах окремих текстів.

Основні положення цього розділу висвітлено в публікаціях автора [294; 290; 293; 295; 292].

РОЗДІЛ 3.

СТОРИЧНА ДИНАМІКА ПРАГМАТИЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО ДИСКУРСУ НІМЕЧЧИНИ

3.1. Іллокутивні властивості цілісних конституційних текстів.

У нашій роботі конституційний текст розглядається, з одного боку, як цілісна одиниця комунікації, з іншого – як комплексне утворення, що складається з висловлень різних прагматичних типів, об'єднаних в одне ціле авторською макроінтенцією.

Авторська макроінтенція, яка поєднує комплекс висловлень у цілісний текст, визначає його прагматичний тип. Таким чином, прагматичний тип тексту як макровисловлення є не «сумою» чи «середнім арифметичним» прагматичних типів висловлень, котрі входять до його складу, а їхньою інтегральною ознакою, що «не виноситься за дужки» [226, с. 5].

Розглядаючи конституцію як мовленнєву подію проголошення права, ми маємо кваліфікувати її як декларатив. Конституційний текст відповідає головним ознакам цього іллокутивного типу: він змінює існуючий в світі стан справ, здійснюється уповноваженими на це особами в особливих, встановлених саме для цього умовах, пов'язаний з відносинами влади.

З іншого боку, цілком правомірно кваліфікувати конституцію як директив, оскільки вона являє собою низку нормативних правничих приписів, за допомогою яких законодавець регулює поведінку адресата, здійснює над ним свою волю.

Розглядаючи ж конституцію в ракурсі регулятора суспільних відносин, матеріального втілення «суспільного договору» між державою та народом, ми маємо визначити її як текст комісивного типу, що закріплює зобов'язання сторін / партнерів: громадянського суспільства, індивідів і держави. Адже в основному законі держава окреслює також і власні повноваження і

зобов'язання, гарантує захист прав і свобод індивіда, в тому числі і від власного свавілля.

Оскільки всі три точки зору однаково валідні, ми доходимо висновку, що в демократичному суспільстві конституція має ознаки одночасно і директиву, і декларативу, і комісиву. На наш погляд, це вдаване протиріччя надзвичайно вдало усувається в межах розробленої В. С. Храковським та О.П. Володіним [310, с. 7-10] концепції спонукальності (волітивності, прескриптивності). Волітив – це найширша прагматична категорія, що поєднує в собі: а) спонукання адресантом адресата до виконання певної дії (директив), б) спонукання адресантом адресата до прийняття певного стану справ (декларатив), в) спонукання адресантом самого себе до виконання певних дій / прийняття певного стану справ в присутності адресата (комісив).

Отже, прагматичний тип цілісного конституційного тексту ми визначаємо як волітив, дефінуючи його як пряму імперативну каузацію державою певних станів справ у суспільстві та дій соціальних акторів (включаючи саму себе).

Одним з основних понять лінгвістичної прагматики є поняття **перформативності**, що було введено в науковий обіг Дж. Остіном та активно розроблялося у 70-90 рр. минулого ст. Головною ознакою перформативних комунікативних одиниць є еквіакціональність, тобто рівнозначність дії. Перформативним вважається будь-який мовленнєвий твір, якщо він не описує вже існуючі факти і ситуації, а створює нову соціальну реальність (так звана автореферентність) [201; 202; 350; 273; 4, с. 19; 41, с. 30-33; 42, с. 18-22; 43, с. 27-28; 135, с. 9-10; 229; 231; 457; 405; 184, с. 55-73; 250]. Іншими ознаками перформативів є неверифікованість (до них не можна застосувати ознаки істинності або хибності), компетентність (мовленнєві акти такого роду потребують специфічної ситуації та співвідношення статусів адресанта та адресата), унікальність (перформативи не підлягають трансляції, тобто переказам, переробкам і вільному тлумаченню), синсеративність (умова щирості адресанта) та

преparatorність (наявність певних попередніх умов здійснення мовленнєвого акту) [там само].

Розрізняють перформативи експліцитні та імпліцитні. Експліцитні перформативи містять так звану перформативну префазу – перформативний зачин. Стандартна перформативна префаза складається з перформативного предикату (як правило, його роль виконують так звані **перформативні дієслова** – дієслова мовленнєвої діяльності, що недвозначно розкривають іллокутивну мету мовленнєвого твору: *наказую, прошу, дозволяю, обіцяю* тощо) і двох актантів: адресанта, що виражається особовим займенником першої особи однини, і адресата, що позначається особовим займенником другої особи. Пропозиція (когнітивний зміст мовленнєвого твору) теж розглядається як актант, що вводиться в третю валентну позицію перформативного предиката [201; 202; 41, с.32-33; 42, с. 19-22; 273; 95, с.281; 250]:

ICH (WIR) + Verb.perf. hiermit + DIR (EUCH / IHNEN)+ [PROPOSITION]

Імпліцитні перформативи відповідають всім змістовим ознакам перформативних висловлень, проте позбавлені вербально вираженої перформативної префази і тому допускають різні тлумачення свого іллокутивного змісту [там само].

Конституції відповідають всім змістовим ознакам перформативного мовленнєвого твору: вони є еквіакціональними (текст є рівнозначним дії встановлення принципів державного устрою, прав і обов'язків громадян країни), автореферентними (конституція є одночасно і мовним утворенням – текстом, і позамовним, соціальним фактом – основним законом країни), неверифікованими (конституція не може бути правдивою чи неправдивою, а може бути лише більше чи менше дієвою). Вони відповідають умовам компетентності (здійснюються правоздатним адресантом), унікальності (текст конституції не підлягає вільному переказу, а при повному чи частковому цитуванні має відтворюватися без змін), синсеративності (законодавець завжди говорить «серйозно і буквально»).

Щодо преparatorності, то проголошення основного закону країни відбувається за наявності таких попередніх умов: а) адресант (законодавець) вважає, що різні суспільні групи в змозі досягти консенсусу, і готовий розглядати як суб'єкта права не тільки народ, але й державу; б) адресат (народ) потребує певних орієнтирів суспільного життя, аби уникнути конфлікту інтересів; він вірить в компетентність законодавця, його здатність найкращим чином виражати його інтереси, і готовий дотримуватися правових норм; в) адресат (народ) є нацією, тобто знаходиться на достатньо високому ступені політичного, економічного і культурного розвитку, має належну національну самосвідомість, а країна, де приймається конституція, є суверенною.

Ми вважаємо тексти КДН експліцитними перформативами, розглядаючи в якості вербалізованої перформативної префази конституційного тексту преамбулу – закріплену в інваріантній композиційній будові конституційних текстів інтродуктивну частину, що складається з одного чи кількох речень. Решту тексту, що поділяється на глави та розділи, вважаємо розгорнутою пропозицією.

Оскільки конституційний текст являє собою мовленнєвий акт встановлення державного права, його перформативна префаза мала б виглядати наступним чином:

ICH (DER STAAT) lege hiermit EUCH (DEM VOLKE) die folgenden
Rechtsnormen fest: [PROP.]

Але, реалізуючись в преамбулах конституцій Німеччини, ця формула видозмінюється — по-перше, за рахунок модифікації граматичної форми перформативного дієслова і двох основних актантів, по-друге, за рахунок збагачення її додатковими актантами, і набуває такого вигляду:

DER STAAT legt hiermit DEM VOLKE zur folgenden ZEIT am folgenden
ORT aus folgenden MOTIVEN die folgenden Rechtsnormen fest: [PROP.]

Зупинимося докладніше на модифікаціях основних елементів перформативного зачину: АДРЕСАНТА, АДРЕСАТА і перформативного предиката.

АДРЕСАТ і АДРЕСАНТ в преамбулах конституцій Німеччини позначені не займенниками відповідно 1-ї і 2-ї особи, а іменниками. Називаючи і себе, і свого адресата в третій особі, законодавець, по-перше, усуває конфронтацію «я(ми) – ти (ви)», заміщуючи її більш нейтральною, безособовою формулою «такий-то – такому-то»; по-друге, називаючи себе, він нагадує про свій найвищий в країні статус, підкреслює своє право на здійснення цього дискурсу – і таким чином додатково легітимізує його. До речі, в КДН, що носить підкреслено безособовий характер, це єдина вказівка на відправника законодавчого послання. Зважаючи на те, що фактичним відправником законодавчого послання виступає державна влада, ця вказівка є дуже цікавою, оскільки представляє собою, по суті, самоназву влади, її «маску», те, чим вона воліла би бути. В позначенні адресата теж проглядають ідеологічні настанови законодавця: це показник того, як він оцінює суспільство, до котрого звертається.

З початку ХХ ст. в усіх текстах КДН («Веймарській» конституції 1918 р., Основному законі ФРН, конституціях НДР) влада ототожнює себе з суспільством: *Das Deutsche Volk... hat sich diese Verfassung gegeben (WRV), ...hat sich das Deutsche Volk... dieses Grundgesetz der Bundesrepublik Deutschland beschlossen (GG), ...hat sich das deutsche Volk diese Verfassung gegeben. (V-DDR-I), ...hat sich das Volk der Deutschen Demokratischen Republik...diese sozialistische Verfassung gegeben (V-DDR-II, V-DDR-II)*. Ця тактика вдало маскує авторитарність дискурсу, надаючи йому статусу ніби «аутокомунікації», де і адресантом, і адресатом правничого послання виступає «народ».

Преамбула першої німецької конституції (PKV 1849 р.), що звучить: *Die deutsche verfassungsgebende Nationalversammlung hat beschlossen, und verkündigt als Reichsverfassung*, представляє адресанта як *die deutsche Verfassungsgebende Nationalversammlung*. І в цьому ясно видно намагання приписати авторство народу, на що вказує лексема *Nationalversammlung*: «всенародні збори», «віче». Проте укладачі PKV – єдиної в історії Німеччини

конституції, що створювалася виключно «ініціативою знизу», без участі держави – не наважуються повністю ідентифікувати себе з народом, і чесно повідомляють про свій статус: «Національні збори» – ще не народ в цілому. Це зайвий раз доводить: аби говорити від імені усього суспільства, потрібно володіти силою державного примусу. Актант, що позначає адресата, вилучений із преамбули РКV, але легко «виводиться» із самоназви адресанта: це *die deutsche Nation*, німецька нація. Зазначимо, що в той період розвитку німецької суспільно-політичної лексики слово *Nation* втілювало два концепти: НАЦІОНАЛЬНА ЄДНІСТЬ (*Nationalstaat*) і НАРОДНІСТЬ (*Volk, Bürgerschaft*) [332, с. 52-53].

В «бісмарківській» конституції 1871р. (VDR) законодавець, називаючи себе, спирається на авторитет і силу монархії: *Seine Majestät der König von Preußen..., Seine Königliche Hoheit der Großherzog von Baden,...* Показово, що навіть в цьому випадку уникають фрази на зразок **Wir, Seine Majestät der König von Preußen...geben dem Deutschen Volke die nachstehende Verfassung*, вдаючись замість цього до виразу: *Seine Majestät der König von Preußen im Namen des Norddeutschen Bundes, Seine Königliche Hoheit der Großherzog von Baden, ...schließen einen ewigen Bund.... Dieser Bund wird den Namen Deutsches Bund führen und wird nachstehende Verfassung haben*. Таке формулювання ніби обмежує роль монархів створенням союзу, що об'єднає Німеччину в єдину державу, а конституції надає статусу ніби її «природного атрибуту». Народ позбавляється статусу учасника комунікативної події (адресанта чи то адресата), і згадується лише як бенефіціант, що пасивно приймає турботу монарха і нової держави. Отже, «бісмарківська» VDR пов'язує проголошення конституції лише з ідеєю національної єдності, до того ж – єдності імперської, «спущеної згори».

Роль ПЕРФОРМАТИВНОГО ПРЕДИКАТА в преамбулі виконує іменник *Verfassung* (в GG – *Grundgesetz*). Таке заміщення є цілком валідним, адже іменник семантично універсальний і має здатність передавати практично будь-яке поняття. Тим більше що в цьому випадку перформативне дієслово в

його класичному розумінні не відсутнє, а «вбудоване» в смислову структуру іменника: *Verfassung – Gesamtheit der Grundsätze, die die Form eines Staates und die Rechte und Pflichten seiner Bürger festlegen* [370]. Заміщення перформативного дієслова *festlegen* «перформативним іменником» *Verfassung* семантично збагачує перформативну префазу: не просто «встановлювати», але «встановлювати основні принципи устрою держави, права і обов'язки її громадян». Крім того, іменник *Verfassung* є важливим концептом не лише юридичного, але й суспільно-політичного дискурсу, політичним афективом («Symbolwort»). Лексема *Verfassung*, так само як лексеми *Recht, Volk, Nation; Parlament, Öffentlichkeit*, увійшла до лексичного фонду німецької мови після Французької революції і стала важливим лозунгом XIX ст. – доби роздробленої Німеччини, епохи боротьби між прихильниками монархічного і буржуазного напрямків, періоду вибору між політикою вірнопідданського менталітету і буржуазної самосвідомості [332, с. 52-53]. Слово *Verfassung* конденсувало в собі всі провідні поняття, що займали чільне місце в тогочасному суспільно-політичному дискурсі: буржуазно-демократичні ідеали (права людини (*Menschenrechte*), природне право (*Naturrecht*), право індивіда (*Personenrecht*)) і ідею німецької нації, державної єдності (*Nationalstaat*). Воно зберігає статус важливої ідеологеми і в сучасному дискурсі політики. Завдяки йому преамбула як перформативний зачин набуває більшої енергетики, топікальності, позитивних емоційно-оцінних конотацій.

У преамбули КДН субстантивований предикат *Verfassung* уводиться дієсловами в формі минулого (а в VDR навіть майбутнього) часу: *Die deutsche verfassungsgebende Nationalversammlung hat beschlossen, und verkündigt als Reichsverfassung (PKV), Dieser Bund...wird nachstehende Verfassung haben* (VDR). Здавалося б, це суперечить важливій характеристиці перформативів, чия прагматична сутність «полягає в зміненні відносин між мовцем і слухачем в момент використання мовленнєвого твору» [250, с. 91, виділено нами – М.С.]), надаючи конституції рис констативного мовленнєвого твору. Якщо перформатив пов'язаний з прескрипцією (зміненням існуючого стану

справ чиєюсь волею), то констатив – з дескрипцією (повідомленням про об’єктивні, тобто незалежні від волі мовця, події і ситуації). У термінах логіки, йдеться про різні модуси. Констатив слугує вираженню алетичних модальностей, пов’язаних з категоріями природного закону, з критерієм істини. Деонтичні модальності, пов’язані з нормами, що приписують певну поведінку, приймаються волею людей і волею людей можуть бути змінені. «Маскування» конституції під констативний мовленнєвий твір створює ефект переведення її із деонтичної модальності в алетичну, із статусу раціонального кодексу позитивних норм в статус ніби закону природи: не «того, що має бути», а «того, що вже існує» – пор. [337, с.60].

Перейдемо до розгляду додаткових актантів, введених в структуру перформативного зачину текстів КДН: ЧАСУ, МІСЦЯ і МОТИВУ прийняття тієї чи іншої конституції.

ЧАС, а саме дата прийняття конституції, наводиться одразу після її назви. Це слугує позначкою, що дана конституція є останньою за часом, а отже діючою.

МІСЦЕ юрисдикції конституції в усіх текстах КДН виражене вказівкою на назву країни, що міститься вже в самому заголовку, і прикметником *deutsch*, пов’язаним із головними суб’єктами цього дискурсу. В конституції церкви св. Павла (PKV), весь пафос котрої спрямовано на подолання роздробленості Німеччини («Kleinstaaterei»), межі майбутньої держави не вказані; можливо, це мало слугувати запрошенням, закликком до приєднання до майбутньої єдиної Німеччини все нових німецьких земель. Укладачі «Бісмарківської» конституції (VDR) перераховують у преамбулі німецькі землі, що підлягають юрисдикції конституції, проте створений лише на пару років раніше Північнонімецький Союз позначається вже як єдине ціле: *Seine Majestät der König von Preußen im Namen des Norddeutschen Bundes*, що теж свідчить про тенденцію до централізму під проводом Прусії. Як єдине ціле зі вже усталеними кордонами позначається місце прийняття конституції в WRV: *das Deutsche Reich*; єдність німецького народу додатково акцентується

формулою: *Das Deutsche Volk, einig in seinen Stämmen*. Укладачі ж Основного закону ФРН (GG) ретельно перераховують федеральні землі, що підлягають юрисдикції конституції; згадано також землі, котрі увійшли до НДР, і міститься заклик до їхнього приєднання. На наш погляд, це підкреслює ідею федералізму, створення єдиної держави за умови збереження самобутності її складових.

Неспецифікованість місця в V-DDR-I (першій конституції НДР), на наш погляд, є виявом ідеології. Вказівку на місце несе лише заголовок документу: *Verfassung der DDR*. Це новостворена країна, якої досі не було на карті світу, і логічно було б вказати її географічні межі шляхом перерахування земель, що увійшли до її складу. Натомість ми маємо лише вказівку на *das deutsche Volk*, в заключних положеннях – навіть більше: конституція позначається як «розроблена за участю усього німецького народу (*unter Beteiligung des gesamten Deutschen Volkes erarbeitete*). Гадаємо, це може свідчити лише про необґрунтовані намагання ототожнити НДР із Німеччиною в цілому, невизнання ФРН навіть в якості суперника, замовчування розколу Німеччини – тобто, з одного боку, про недооцінку проблеми, з іншого – про відсутність варіантів її вирішення.

МОТИВИ прийняття основного закону згадуються в преамбулах усіх німецьких конституцій. Але, безсумнівно, озвучені в преамбулах мотиви відображують не дійсні внутрішньо – і зовнішньополітичні та економічні цілі, актуальні в час прийняття тієї чи іншої конституції, а скоріше ідеологеми, найважливіші на тому чи іншому етапі суспільно-політичного розвитку Німеччини. Приміром, «бісмарківська» VDR декларувала в якості пріоритетів держави захист територіальної цілісності країни, її права, а також захист державою «благоденства» німецького народу: *zum Schutze des Bundesgebietes und des innerhalb desselben gültigen Rechtes, sowie zur Pflege der Wohlfahrt des Deutschen Volkes*. «Веймарська» WRV проголошує нові цінності: ключовими словами стають свобода, справедливість, мир, прогрес: *sein Reich in Freiheit und Gerechtigkeit zu erneuern und zu festigen, dem inneren und dem äußeren Frieden zu dienen und den gesellschaftlichen Fortschritt zu fördern* (WRV). В

Основному законі ФРН новими ідеалами держави визнаються національна єдність і статус рівноправного партнера в об'єднаній Європі: *von dem Willen beseelt, seine nationale Einheit zu wahren und als gleichberechtigtes Glied in einem vereinten Europa dem Frieden der Welt zu dienen*. Справа миру зберігає своє значення, але це якщо в WRV йшлося про мир не лише зовнішній, але й внутрішній, то GG знімає внутрішні протиріччя «з порядку денного».

Перша конституція НДР (V-DDR-I) у цілому повторює ідеологічні настанови конституції Веймарської республіки: метою держави проголошуються свобода і права людини, соціальна справедливість, суспільний прогрес, мир та дружба з усіма народами: *die Freiheit und die Rechte des Menschen zu verbürgen, das Gemeinschafts- und Wirtschaftsleben in sozialer Gerechtigkeit zu gestalten, dem gesellschaftlichen Fortschritt zu dienen, die Freundschaft mit allen Völkern zu fördern und den Frieden zu sichern*. Преамбула конституції НДР 1968 року містить заяву, що німецький народ вже побудував соціалізм, і метою, що лишилася, є збереження дійсного курсу і поглиблення вже досягнутих успіхів: *Erfüllt von dem Willen, seine Geschicke frei zu bestimmen, unbeirrt auch weiter den Weg des Sozialismus und Kommunismus, des Friedens, der Demokratie und Völkerfreundschaft zu gehen*.

Отже, цілісний конституційний текст дефінуємо як експліцитний перформатив, де роль вербально вираженого перформативного зачину виконує преамбула. Преамбула експлікує наступні компоненти прагматичної структури тексту конституції: Адресант, Адресат, Мета, Час, Місце і Мотив прийняття конституції. Способи вербалізації цих компонентів у кожному тексті КДН викривають ідеологічні настанови адресанта-законодавця.

3.2. Іллокутивні властивості конституційного дискурсу Німеччини на рівні окремих висловлень

Перейдемо до аналізу тексту конституції як комплексного утворення, що складається з окремих висловлень.

3.2.1. Критерії прагмасемантичної категоризації волітивних висловлень конституційного дискурсу Німеччини. КДН містить висловлення різних прагматичних типів: накази, заборони, дозволи, гарантії і т.д. При цьому однаковий пропозиційний зміст в різних конституціях може передаватися висловленнями різного іллокутивного типу, як в наступному прикладі:

(1) *Niemand darf zu einer bestimmten Arbeit gezwungen werden.*(GG, Art. 12).

(2) *Die Freiheit des Handels und Gewerbes wird nach Maßgabe der Reichsgesetze gewährleistet.* (WRV, Art.151, Satz 3)

Норма, в якій йдеться про свободу вибору професії, в Основному Законі ФРН 1946 р. викладена в формі заборони (1); в Конституції Веймарської республіки 1918 р. – у формі гарантії (2). Численність такого роду прикладів дає підстави розглядати наявні в КДН типи мовленнєвих актів як втілення різних комунікативних тактик законодавця, обрання ним певних засобів впливу. Встановивши репертуар використаних в КДН іллокутивних типів висловлень і описавши їх, ми дослідимо прояви комунікативних тактик законодавця на рівні елементарного комунікативного ходу. Проаналізувавши співвідношення і взаємодію цих типів в структурі окремих текстів корпусу, ми визначимо, яким тактикам віддавали перевагу укладачі кожної конституції. Статистичне порівняння отриманих на матеріалі окремих текстів результатів дасть змогу охарактеризувати динаміку тактичних преференцій адресанта КДН протягом дискурсу.

Оскільки, на відміну від цілісного конституційного тексту, окремі висловлення не містять вербальних маркерів їхньої іллокутивної сили, на першому етапі цього дослідження необхідно встановити чіткі критерії іллокутивної категоризації висловлень КДН.

Зазначимо, що на нашу думку іллокуція розгорнутого висловлення може бути досить складною, комбінованою, і містити кілька іллокуцій, за кількістю пропозицій. Ми будемо визначати прагматичний тип висловлення,

орієнтуються на семантику головної пропозиції та мовні засоби її вираження. Додаткові пропозиції збагачують цю іллокуцію новими змістами: так, накази часто комбінуються з обмеженнями, вказівками на час, спосіб тощо; повноваження можуть доповнюватися обмеженнями і т.п. Додаткові пропозиції були розглянуті у п. 2.2.3. У даному ж пункті ми концентруємося саме на прагматичному типі висловлення у цілому, що задається його головною пропозицією.

Всі висловлення, що виражають норми права, мають спільне значення *волітивності*, спонукання – прямої імперативної каузації державою певних дій соціальних акторів і станів справ у суспільстві. У вітчизняному мовознавстві існує багато теоретичних розвідок, присвячених вивченню категорії волітивності (спонукальності, прескриптивності) на матеріалі різних мов [49; 50; 310; 36; 227; 57; 272; 273; 231; 336; 337; 165; 249; 192]. Тим не менш, питання іллокутивної типології спонукальних висловлень лишається відкритим: в літературі зазначається відсутність кінцевого впорядкованого списку спонукальних значень [165, с. 43], а також інтуїтивізм їхнього виокремлення [70, с. 116]. Спроби класифікувати спонукальні висловлення на основі чітких ознак знаходимо в працях М.Ф. Косілової [145], Ю.Д. Апресяна [5], В.С. Храковського і О.П. Володіна [310, с. 132-146], Л.Р. Безуглої [27], Н.Ф. Гладуш [70], В.Г. Кулікової [165], А.А. Романова [250] тощо. Пропонуються такі критерії виокремлення іллокутивних типів спонукальних висловлень:

- 1) співвідношення соціальних, а також рольових статусів комунікантів [145; 310; 165; 70];
- 2) бенефактивна спрямованості дії (на мовця або адресата) [227; 310; 165; 145; 70, с. 116];
- 3) міра зацікавленості комунікантів в здійсненні дії / настанні стану справ, що каузується адресантом [165];
- 4) міра обов'язковості виконання дії адресатом [227, с. 277; 165; 70, с.116];
- 5) міра інтенсивності вольової реакції адресанта [70, с. 117];
- 6) міра контрольованості виконання дії адресантом [70, с. 117].

На жаль, ці критерії не відповідають критерію формальності, допускаючи можливість кількох інтерпретацій одного й того самого висловлення; тому отримані на їхній основі результати не можна порівняти статистично, як того вимагає дослідження дискурсу в діячності. Ми ж потребуємо чітко визначених засад іллокутивної категоризації висловлень КДН.

Згідно прийнятої в нашому дослідженні концепції імперативу В. С. Храковського та О. П. Володіна, прагматична категорія спонукання об'єднує три базисні іллокутивні типи: *директиви* (спонукання відправником-законодавцем адресата до виконання певних дій), *комісиви* (спонукання відправником-законодавцем самого себе в присутності адресата до виконання певних дій), і *декларативи* (спонукання адресата до прийняття певного стану справ, встановленого законодавцем) [310, с. 9]. Проте, ці типи є надто широкими: вони позначають лише найзагальнішу прагматичну функцію висловлення, його іллокутивний потенціал, і мало що кажуть про його безпосереднє цільове призначення, або іллокутивну силу [45, с.8]. Тому в межах цих *базисних іллокутивних типів* зазвичай розрізняють іллокутивні типи меншого обсягу.

Спираючись на думку А. В. Бондарко, котрий називає теорію мовленнєвих актів «комунікативно-цільовою семантикою» [49, с. 29], зазначаємо, що, чим більш специфікованим та вузьким є іллокутивних тип, тим більшої питомої ваги в процесі його прагматичної категоризації набуває:

а) його пропозиційний зміст та

б) мовленнєві засоби реалізації цього змісту – пор. у [310, с.136]. Тому специфіковані іллокутивні типи позначаємо терміном *прагмасемантичний підтип* (далі ПСП).

Вважаємо, що репертуар іллокутивних типів є унікальним для кожного дискурсу, а критерії класифікації ПСП мають враховувати специфіку конкретного дискурсу.

Оскільки висловлення КДН виражають норми права і з точки зору логіки становлять деонтичні судження, або позитивні норми, їхню іллокутивну категоризацію пропонуємо провадити на основі логіко-семантичних та мовленнєвих критеріїв.

Структуру позитивної норми в логіці представляють у вигляді такої моделі [117, с. 22-23]:

- *суб'єкт норми* позначає особу чи групу осіб, що мають виконувати приписану в нормі дію;
- *характер норми* визначається деонтичними логічними операторами «обов'язково», «дозволено», «заборонено»;
- *зміст норми* називає дію, котра пов'язує суб'єкта норми і ініціатора спонукання:

а) норми зразку TUN-SOLLEN: акціонально орієнтовані вимога (висловлення бажання, щоб інший суб'єкт виконав дію на користь ініціатора спонукання) і надання / відмова (виконання або невиконання вимоги);

б) норми зразку SEIN-SOLLEN: екзистенційно орієнтовані вчинення (здійснення по відношенню до іншого суб'єкта дій, що впливають на його становище; нав'язування йому певного стану) і прийняття / неприйняття (відповідь на вчинення: згода з діями особи, що щось вчиняє, або опір їй) [63, с. 253, с. 269-270; 117, с. 90].

Застосуємо цю модель до волітивних висловлень КДН, наголосивши на нетотожності суб'єкта норми та адресата КДН. Адресатом КДН виступає народ у цілому, а суб'єктом норми – конкретні виконавці конкретного правничого припису. Кожний припис законодавця спрямований на певного суб'єкта норми, проте доводиться до відома усього народу:

Alle Behörden des Bundes und der Länder leisten sich gegenseitig Rechts- und Amtshilfe (GG, Art. 35).

Деяке виключення становлять приписи, сформульовані у термінах декларативів (зазначимо, що в конституційному дискурсі їхня частка є значно вищою за інші галузі права). У декларативах воля законодавця фактично

спрямована на цілісного адресата КДН, котрого спонукають до прийняти певного проголошеного у нормі стану справ; проте формально декларативи можуть бути націлені не на суб'єкта, а на об'єкти соціальної чи фізичної реальності:

Die Würde des Menschen ist unantastbar (GG. Art. 1)

Таким чином, врахування мовленнєвих засобів формулювання змісту правничого припису змушує нас дещо модифікувати запропоновану логіками модель позитивної норми, увівши туди, поряд із суб'єктом правничого припису, також його об'єкт.

Тож, включивши компоненти позитивної норми до структури мовленнєвого акту, отримуємо таку модель мовленнєвої події породження волітивних висловлень конституційного дискурсу:

Адресант +	[Суб'єкт/ об'єкт +	Характер +	Зміст] +	Адресат
(законодавець)	норми	норми	норми	(народ)

На основі аналізу компонентів цієї формули в їхньому відношенні, по-перше, до спільного пресупозиційного фонду комунікантів і, по-друге, до обраних законодавцем мовних засобів, пропонуємо такі критерії іллокутивної категоризації висловлень, що виражають норми права: вектор спонукання, тип спонукання, характер спонукання, спосіб його формулювання, прогнозоване ставлення до нього адресата, ступінь інтенсивності волевиявлення законодавця.

А. Вектор спонукання позначає спрямованість волевиявлення законодавця на конкретного суб'єкта чи об'єкта норми, котрий в нормативному висловленні займає позицію граматичного підмета.

Як показав наш аналіз, у КДН вектор спонукання може бути спрямованим:

A1 – на «офіційних» суб'єктів: державні інституції (*der Bundestag, die Reichsregierung, der Ministerrat*) і фізичних осіб у посадовій ролі (*der Bundeskanzler, die Mitglieder der Reichsregierung, die Beamten, die Soldaten*);

A2 – на «неофіційних» суб'єктів: недержавні інституції (*die Kirche, die Schule*) і фізичних осіб у біосоціальной, «побутовій» ролі (*jeder Deutsche, jeder Bürger, die Jugend, Frauen*);

A3 – на матеріальні об'єкти: природні (*das Reichsgebiet, Flüsse*) і артефакти (*Festungen, Kriegsschiffe*);

A4 – на об'єкти та стани соціальной реальності (*Gesetze, die Zensur, Kartelle, das Währungs- und Finanzsystems, die Beziehungen zu den auswärtigen Staaten*);

A5 – на духовні об'єкти та суспільні ідеали (*die Kunst, die Freiheit*);

A6 – на самого законодавця (суб'єкт норми виражається лексемами, що позначають державу: *die Staatsorgane, der Bund, der Staat, die Republik*).

B. Тип спонукання корелює з компонентом «зміст норми» в структурі позитивної норми, її акціоальною (виконання або невиконання певної дії) чи екзистенційною (прийняття або неприйняття певного стану справ) суттю. В КДН розрізняємо такі типи спонукання:

B1 – акціоально орієнтовані норми: *Der Bundespräsident darf weder der Regierung noch einer gesetzgebenden Körperschaft des Bundes oder eines Landes angehören.* (GG, Art.55 (1))

B2 – екзистенційно орієнтовані норми *Die Würde des Menschen ist unantastbar* (GG, Art. 1(1)). *Eine Änderung dieses Grundgesetzes....ist unzulässig.* (GG, Art.79 (3))

Вектор і тип спонукання визначають базисний іллокутивний тип волітивного висловлення – **директивний** (A1, A2 / B1: спонукання адресантом-законодавцем одного з соціальних акторів до виконання певної дії; суб'єкт – будь-який соціальний актор, крім держави; предикат – дієслова семантичного класу дії), **декларативний** (A1-A6 / B2: спонукання адресантом-законодавцем народу до прийняття певного стану справ; вектор спонукання спрямований на будь-якого соціального актора або на об'єкт соціального чи фізичного буття, предикат – неакціоальні дієслова на зразок *sein, bleiben* та пасивні конструкції), чи **комісивний** (A6 / B1: суб'єкт –

держава (*Reich, Republik, Staat*), предикати – дієслова семантичного класу дії в граматичній формі активного стану) – див. таблицю 3.1.

С. Характер спонування дефінуємо як лінгвістичний еквівалент модальних операторів деонтичної логіки «обов'язково», «дозволено», «заборонено». У прагматиці їм відповідають поняття:

С1 – позитивного припису (фактитиву): *Der Bundesrat wählt seinen Präsidenten auf ein Jahr.* (GG, Art. 52. (1))

С2 – дозволу (пермісиву): *Die Erziehungsberechtigten haben das Recht, über die Teilnahme des Kindes am Religionsunterricht zu bestimmen* (GG. Art. 7(2))

С3 – заборони (прохібітиву): *Niemand darf gegen sein Gewissen zum Kriegsdienst mit der Waffe gezwungen werden* (GG, Art. 4 (3)) (пор [310, с. 139-141])

Предикатами в фактитивах виступають модальні дієслова із значенням обов'язку: *müssen, sollen*, конструкції *haben...zu, sein...zu*, а також дієслова семантичного класу дії: *berufen, beschließen, teilnehmen* і т.ін. Предикати, що виражають пермісиви, належать спільному семантико-функціональному полю можливості (допущення): *das Recht haben / genießen, Freiheit / Anspruch haben, berechtigt / frei / unbeschränkt / zulässig sein, können i dürfen*. Мовними маркерами прохібітивів виступають заперечні конструкції, найчастіше з модальними дієсловами *dürfen i können: niemand darf, jmd. darf nicht, kein jmd. darf/ kann*, лексико-семантичні засоби із значенням заборони: *verboten / unzulässig / aufgehoben sein*.

Фактитиви, пермісиви та прохібітиви розглядаємо як прагматичні підтипи відповідних базисних прагматичних типів: наприклад, фактитивні, прохібітивні та пермісивні директиви. В межах прагматичних підтипів директивів, комісивів та декларативів виокремлюємо найвужчі, прагмасемантичні, підтипи (далі ПСП): наприклад, у межах фактитивних директивів розрізняємо накази, рекомендації, накладання службових обов'язків тощо – див. таблицю 3.1.

Таблиця 3.1.

Репертуар прагмасемантичних підтипів волітивних висловлень
конституційного дискурсу Німеччини

<i>Базисний іллокутивний тип:</i>	Накази	Наділення повноваженнями	Заборони
Директиви	Рекомендації Накладання моральних зобов'язань Накладання службових обов'язків		
Декларативи	Проголошення Приписи Заклики/лозунги Постанови	Визнання можливості	Скасування Бенефактивні заборони
Комісиви	Зобов'язання держави Гарантії Обіцянки Попередження	-----	-----
<i>Характер спонукання:</i>	Фактитиви	Пермісиви	Прохібітиви

Критерії, що слугують категоризації на рівні ПСП, носять вже не логіко-семантичний, а власне лінгвальний характер, базуючись на аналізі мовної структури висловлення.

D. Спосіб формулювання норми. У КДН спостерігається три способи формулювання правових положень:

- D 1 – як деонтичного судження про те, що має бути волею законодавця;
- D 2 – як алетичного судження про вже існуючий стан справ;

D3 – як морального судження.

Мовними маркерами деонтичної модальності в конституціях Німеччини виступають не морфо-синтаксичні (наказовий спосіб дієслова), а виключно лексико-семантичні засоби: модальні дієслова і конструкції (*sollen, dürfen, können, haben...zu, sein...zu*), інші лексеми із значенням спонукання, дозволу і заборони (*das Recht haben, befugt sein* та ін.):

Die verfassungsmäßige Ordnung in den Ländern muß den Grundsätzen des republikanischen, demokratischen und sozialen Rechtsstaates im Sinne dieses Grundgesetzes entsprechen. (GG, Art. 28(1))

Засобом надання позитивній нормі вигляду норми моральної виступають предикати із значенням моральної повинності: *die Pflicht haben, verpflichtet sein, sich verpflichten, j-m obliegen*, модальне дієслово *müssen*:

Der Besuch der Berufsschule ist Pflicht aller Jugendlichen bis zum vollendeten 18. Lebensjahre, wenn sie keine andere Schule besuchen. (V-DDR-1, Art. 38).

Але більшість висловлень КДН не містять жодних деонтичних маркерів, завдяки чому набувають вигляду алетичних висловлень, висловлень-тверджень (пор. [337]):

Der Kaiser schließt die Bündnisse und Verträge mit den auswärtigen Mächten ab, und zwar unter Mitwirkung des Reichstages, insoweit diese in der Verfassung vorbehalten ist. (PKV, §77)

Е. Ступінь інтенсивності спонукання визначається передбачуваною законодавцем оцінкою норми з боку адресата і мірою її важливості для адресанта-держави (пор. [165, с. 45; 86]). Звичайно, інтенсивність волевиявлення у пермісивах завжди є значно нижчою, ніж у фактитивах чи прохібітивах. Тому у її визначенні орієнтуємося виключно на наявність чи відсутність у волітивному висловленні лексико-семантичних маркерів підсилення або послаблення припису. До лексичних інтенсифікаторів спонукання відносимо ЛО на кшталт *höchstens, unverzüglich*; до мітигаторів – ЛО на кшталт *möglichst, in der Regel* тощо. За відсутності таких лексико-семантичних маркерів інтенсивність спонукання вважаємо звичайною.

Таблиця 3. 2.

Характеристики представлених у конституційному дискурсі Німеччини
прагмасемантичних підтипів волітивних висловлень

ПСП волітивних висловлень	Вектор спонукання	Тип спонукання	Характер	Спосіб спонукання	Інтенсивність спонукання	Приклад
Наказ	A1	B1	C1	D1	E2	<i>So oft sich der Kaiser nicht am Sitze der Reichsregierung befindet, <u>muß</u> einer der Reichsminister in seiner unmittelbaren Umgebung seyn</i> (PKV, §71)
Рекомендація	A1, A4	B1, B2	C1	D1	E3	<i>Die Mitglieder des Rates sollen <u>nach Möglichkeit</u> Abgeordnete sein.</i> (V-DDR-II, Art. 83. (1))
Накладання моральних зобов'язань	A2	B1	C1	D3	E1	<i>Jeder Deutsche hat... die <u>sittliche Pflicht</u>, seine... Kräfte so zu betätigen, wie es das Wohl der Gesamtheit erfordert.</i> (WRV, Art.163) <i>Jeder Bürger <u>hat das Recht und die Pflicht</u> zur Mitgestaltung... in der Deutschen Demokratischen Republik.</i> (V-DDR-I, Art.3)
Накладання службових обов'язків	A1	B1, B2	C1	D2	E1	<i>Der Präsident <u>führt</u> die Geschäfte des Präsidiums und <u>leitet</u> die Verhandlungen der Volkskammer.</i> (V-DDR-I, Art- 57)
Наділення служб. повноваженням	A1	B1	C2	D1	E1	<i>Der Reichstag und seine <u>Ausschüsse können</u> die Anwesenheit des Reichskanzlers und jedes Reichsministers <u>verlangen</u>.</i> (WRV. Art.33)
Ствердження природних прав	A2	B1	C2 C1	D1 D2	E1	<i>Jeder Deutsche hat das <u>Recht</u>, durch Wort, Schrift, Druck und bildliche Darstellung <u>seine Meinung frei zu äußern</u>.</i> (PKV, § 143)
Заборона	A1 A4	B1 B2	C3	D1	E1	<i>Kein Land darf durch mehr als zwei Fünftel aller Stimmen <u>vertreten sein</u>.</i> (WRV, Art. 61)

Проголошення	A3 A4	B2	C1	D1	E1	<i>Es besteht allgemeine Schulpflicht.(WRV, Art. 145) Die Freiheit der Person ist unverletzlich.(PKV, Art. 138)</i>
Припис	A4	B1, B2	C1	D2	E1	<i><u>Die Legislaturperiode des Reichstages dauert drei Jahre.</u>(VDR, Art. 24)</i>
Заклик/ Лозунг	A3 A4 A5	B2	C1	D1, D2	E2 E1	<i>Reichsrecht bricht Landrecht. (WRV, Art. 13)</i>
Постанова	A3, A4	B2	C1	D1	E1	<i>Alle Bodenschätze... sind in Volkseigentum zu überführen (V-DDR-II, Art.25).</i>
Визнання можливості	A3 A4 A5	B2	C2	D1	E1	<i><u>Private wirtschaftliche Unternehmungen,... können durch Gesetz... in Gemeineigentum überführt werden.</u> (V-DDR-I, Art. 27)</i>
Скасування	A4	B2	C3	D2	E1	<i><u>Wucher ist verboten.</u> <u>Rechtsgeschäfte, die gegen die guten Sitten verstoßen, sind nichtig.</u> (WRV, Art. 152)</i>
Бенефактивна заборона	A2 A4 A5	B2	C3	D1	E2	<i><u>Niemand darf gegen sein Gewissen zum Kriegsdienst mit der Waffe gezwungen werden</u> (GG, Art.4(3))</i>
Зобов'язання держави	A6	B1	C1	D2	E1	<i><u>Die Deutsche Demokratische Republik organisiert die Landesverteidigung sowie den Schutz der sozialistischen Ordnung...</u> (V-DDR-II, Art. 7 (2))</i>
Гарантія	A2, A4	B2	C1	D2	E2	<i><u>Die Pressefreiheit und die Freiheit der Berichterstattung durch Rundfunk und Film werden gewährleistet</u> (GG, Art. 5 (1))</i>
Обіцянка	A2, A4	B2	C1	D2	E1	<i><u>Der Besuch der Fachschule ...wird...durch Unterhaltsbeihilfen gefördert.</u>(V-DDR-I, Art. 39)</i>
Попередження	A1, A2	B1 B2	C1 C2	D1	E1	<i>Wenn Bundesglieder ihre verfassungsmäßigen Bundespflichten nicht erfüllen, so können sie dazu im Wege der Exekution angehalten werden. (VDR, Art. 19)</i>

Таким чином, розрізняємо такі ступені інтенсивності спонукання:

- Е 1 – звичайний,
- Е 2 – підвищений,
- Е 3 – знижений.

На основі запропонованих критеріїв у текстовому корпусі конституційного дискурсу Німеччини виокремлено 18 прагмасемантичних підтипів волітивних висловлень, що виражають норми права. Список цих ПСП, їхні характеристики за описаними вище критеріями логіко-семантичної категоризації волітивних висловлень та приклади див. у таблиці 3.2.

3.2.2. Репертуар прагмасемантичних підтипів базових типів волітивних висловлень конституційного дискурсу Німеччини. Розглянемо прагмасемантичні підтипи директиву, декларативу й комісиву в КДН.

3.2.2.1. Прагмасемантичні підтипи директиву. ПСП директиву поділяються на фактивні (накази, рекомендації, накладання моральних зобов'язань, накладання службових обов'язків), пермісивні (наділення повноваженнями, визнання природних прав) та прохібітивні (заборони). Охарактеризуємо кожен з цих ПСП докладніше.

1. Накази – авторитарне спонукання, команди, спрямовані на колективних або одиничних офіційних суб'єктів припису, від котрих категорично вимагають виконання певних дій. Наказ формулюється як експліцитно деонтичне висловлення; його лінгвальними (дискурсивними) маркерами слугують модальні дієслова *müssen* і *sollen*, конструкції «*haben+zu+Infinitiv*», *verpflichtet sein*. Припис категоричний; ця категоричність може додатково інтенсифікуватися накладанням ліміту часу на виконання дії, що каузується (*spätestens, unverzüglich*):

Von allen gemäß Abs. 1 oder Abs. dieses Artikels getroffenen Maßnahmen hat der Reichspräsident unverzüglich dem Reichstag Kenntnis zu geben (WRV, Art. 48)

Jede bestehende Eisenbahnverwaltung ist verpflichtet, sich den Anschluß neuangelegter Eisenbahnen auf Kosten der letzteren gefallen zu lassen (VDR, art. 41)

Die Polizeibehörde muß jeden, den sie in Verwahrung genommen hat, im Laufe des folgenden Tages entweder freilassen oder der richterlichen Behörde übergeben (PKV, §138)

2. Рекомендації – некатегоричне спонукання, авторитетна порада, спрямована на колективних або одиничних офіційних суб'єктів припису. Наявність модальних дієслів *müssen* робить рекомендацію експліцитно деонтичним висловленням, проте лексичні мітигатори спонукання на зразок *in der Regel, nach Möglichkeit* підкреслюють відсутність тиску з боку адресанта:

Die Mitglieder des Rates sollen nach Möglichkeit Abgeordnete sein (V-DDR-II, Art. 83. (1))

Die mit der unmittelbaren Reichsverwaltung in den Ländern betrauten Beamten sollen in der Regel Landesangehörige sein (WRV, Artikel 16)

3. Накладання моральних зобов'язань – спонукання колективних або одиничних «неофіційних» суб'єктів до виконання певних дій, котрим надається статус морального обов'язку. Засобами маскування позитивної норми під норму етичну виступають такі дискурсивні засоби: *die Pflicht haben, verpflichtet sein*:

Jeder Deutsche hat unbeschadet seiner persönlichen Freiheit die sittliche Pflicht, seine geistigen und körperlichen Kräfte so zu betätigen, wie es das Wohl der Gesamtheit erfordert (WRV, Art.163)

Jeder Bürger ist zum Dienst und zu Leistungen für die Verteidigung der Deutschen Demokratischen Republik entsprechend den Gesetzen verpflichtet (V-DDR-II, Art. 23 (1))

Der Dienst zum Schutze des Vaterlandes und der Errungenschaften der Werktätigen ist eine ehrenvolle nationale Pflicht der Bürger der Deutschen Demokratischen Republik (V-DDR-I, Art. 5)

Такі приписи носять підкреслено урочистий характер, адже функціонально вони є ніби «надлишковими», оскільки спонукають до того, що свідомий громадянин теоретично мав б охоче виконувати й так, з власної волі та почуття внутрішнього морального або громадянського долгу. Специфіка цього ПСП, що ніби розмиває межі між наказом та дозволом, приписуючи почесні обов'язки, обов'язки-права, обов'язки-привілеї, найкраще підкреслюється у дискурсивній формулі *das Recht und die Pflicht haben die Pflicht haben/sein*::

Jeder Bürger hat das Recht und die Pflicht zur Mitgestaltung in seiner Gemeinde, seinem Kreise, seinem Lande und in der Deutschen Demokratischen Republik (V-DDR-I, Art. 4)

Pflege und Erziehung der Kinder sind das natürliche Recht der Eltern und die zuvörderst ihnen obliegende Pflicht (GG, Art. 6(1))

Цей ПСП відзначається значним маніпулятивним потенціалом, адже в реальності стверджені у ньому дії не обов'язково відповідають внутрішнім потребам і принципам адресата; насправді очікувати, що всі громадяни будуть готові радо виконувати всі призначені їм громадянські обов'язки (наприклад, працювати на благо громади або служити в армії) було б наївно; отже, таким чином держава лише «загортає» свій припис у солодку «обгортку», не послаблюючи правничий тиск.

4. Накладання службових обов'язків – спонукання офіційних соціальних акторів до виконання певних типових дій. Службовий обов'язок сприймається адресатом подвійно: як обов'язок, від виконання котрого не можна ухилитися, але радше позитивно, як повноваження, адже що ширшим є коло діяльності певного соціального актора, тим ширшою є його компетенція, і, відповідно, більшою його вага у суспільстві. Спорідненість понять службового обов'язку та уповноваження підкреслює часто вживана в КДН дискурсивна формула *das Recht und die Pflicht etw. zu tun haben*. Проте частіше цей ПСП формулюється у термінах не деонтичної, а алетичної модальності: його лексико-синтаксичними маркерами виступають дієслова семантичного

класу соціативної дії, вирази *Sache / Aufgabe / Angelegenheit haben, (einer Aufgabe) dienen, jmdm vorbehalten/ überlassen bleiben, jmdm zustehen, jmdm obliegen*. Наш аналіз виявив такі варіанти накладання службових обов'язків:

а) неспецифіковане повноваження:

Der Reichspräsident vertritt das Reich völkerrechtlich. Er schließt im Namen des Reichs Bündnisse und andere Verträge mit auswärtigen Mächten. Er beglaubigt und empfängt die Gesandten (WRV, Art.45);

б) виключне повноваження, повноваження-привілей:

Verträge über den Verkehr mit dem Ausland schließt allein das Reich. (WRV, Art. 88);

Über die Zulässigkeit und Fortdauer einer Freiheitsentziehung hat nur der Richter zu entscheiden (GG, Art. 104(2))

в) обмежене повноваження:

Die Entscheidung über die Zugehörigkeit von Kindern zu einer Religionsgesellschaft steht bis zu deren vollendetem 14. Lebensjahr den Erziehungsberechtigten zu (V-DDR-I, Art. 117).

5. Наділення повноваженнями – дозвіл конкретним соціальним акторам здійснювати певні дії; суб'єктом каузації виступають державні інституції та окремі адресати КДН у їхній статусній, посадовій ролі. Предикати виражаються лексичними засобами із значенням пермісивності: *befugt/ berechtigt / ermächtigt sein, das Recht haben/ erhalten, jmdm freistehen*, а також модальним дієсловом *können*. Права, що надаються, сприймаються як певні суспільні привілеї, повноваження, котрими адресат може скористатися чи не скористатися на власний розсуд:

Der Bundesfeldherr kann, wenn die öffentliche Sicherheit in dem Bundesgebiete bedroht ist, einen jeden Theil desselben in Kriegszustand erklären. (VDR, Art. 68) –право на здійснення певної діяльності;

Die Reichsgewalt hat das Recht, das Bankwesen und das Ausgeben von Papiergeld durch die Reichsgesetzgebung zu regeln. (PKV, §47)

Neue Religionsgesellschaften dürfen sich bilden; einer Anerkennung ihres Bekenntnisses durch den Staat bedarf es nicht. (PKV, §147) – право на невиконання певної діяльності;

Über den Haushaltsplan, über Abgabengesetze und Besoldungsordnungen kann nur der Reichspräsident einen Volksentscheid veranlassen. (WRV, Art. 40) – виключне право, право-привілей.

«Пом'якшуючи» своє волевиявлення і апелюючи до здорового глузду адресата, законодавець робить владний припис більш гнучким, а отже, більш стабільним і тривалим, забезпечує його ефективне функціонування в обставинах, що змінюються із плином часу. В інших випадках адресант КДН обирає висловлення-уповноваження на противагу висловленням-накладанням службових обов'язків задля риторичного ефекту урочистості, щоб підкреслити особливе значення повноваження, що надається.

6. Ствердження природних прав – визнання державою прав людини, пов'язаних із комплексом найважливіших релігійних, етичних і суспільних цінностей (так звані *Naturrechte, Menschenrechte*). Припис призначений адресатові в його особистісній, неофіційній ролі (*jeder, ein jeder, jeder Deutsche, die Deutschen, alle Deutsche*) і формулюється у термінах алетичної модальності, як ствердження того, що вже існує. Дискурсивними маркерами цього ПСП виступають лексичні засоби з пермісивною семантикою: *das Recht haben / das Recht genießen / berechtigt sein / befugt sein / unbeschränkt in etw. sein / jmdm freistehen / auf etw. Anspruch haben:*

Alle Deutschen genießen Freizügigkeit im ganzen Reiche. (WRV, Art.111)

Jeder Deutsche hat das Recht, durch Wort, Schrift, Druck und bildliche Darstellung seine Meinung frei zu äußern. (PKV, § 143)

Kinderreiche Familien haben Anspruch auf ausreichende Fürsorge. (WRV, Art.119)

7. Заборони – наказ чогось не робити; заперечливий припис, спрямований безпосередньо на «офіційних» суб'єктів або на на їхні дії чи ознаки. Лінгвальними маркерами заборони виступають модальні дієслова

dürfen і *können* у заперечливих синтаксичних конструкціях, що надають цьому ПСП волітиву експліцитно деонтичної модальності:

Hat der Reichstag entgegen dem Einspruch des Reichsrats eine Verfassungsänderung beschlossen, so darf der Reichspräsident dieses Gesetz nicht verkünden wenn der Reichsrat binnen zwei Wochen den Volksentscheid verlangt.
(WRV, Art. 76)

Die dem Justizausschuß angehörenden Mitglieder des Obersten Gerichtshofes und der Obersten Staatsanwaltschaft dürfen nicht Mitglieder der Volkskammer sein
(V-DDR-I, Art. 132).

Ohne Zustimmung des Reichstages darf die Vertagung desselben die Frist von 30 Tagen nicht übersteigen und während derselben Session nicht wiederholt werden (VDR, Art. 26)

Заборони стосуються деталей організації діяльності державних органів, і сприймаються «офіційним» суб'єктом припису як такі, що обмежують його повноваження..

3.2.2.2. Прагмасемантичні підтипи декларативу. У КДН було виявлено сім ПСП декларативу: фактивні (проголошення, процедурні приписи, заклики (лозунги), постанови), пермісивні (визнання можливості), прохібітивні (скасування та бенефактивні заборони).

8. Проголошення є декларативним мовленнєвим актом, спрямованим на запровадження нового стану справ, що не існував раніше і не виник би «сам по собі», без акта його ініціювання державою. Об'єктами припису в проголошеннях можуть виступати як матеріальні об'єкти (природні чи створені людиною), так і об'єкти та стани соціальної реальності, духовні об'єкти та суспільні ідеали. Проголошення формулюються у термінах алетичних модальностей: як дещо, що не встановлюється волею законодавця у момент проголошення припису, а вже існує. Оскільки проголошення предикують об'єктові припису не динамічну, а статичну ознаку, в них переважають складені іменні присудки або присудки, виражені неакціональними дієсловами:

Die Würde des Menschen ist unantastbar (GG, Art. 1 (1))

Das Deutsche Reich ist eine Republik. Die Staatsgewalt geht vom Volke aus
(WRV, Art. 1)

У межах цього ПСП розрізняємо:

а) ствердження існування об'єкта: *Es besteht allgemeine Schulpflicht*
(WRV, Art. 145);

б) приписування вже існуючому об'єкту якісно нової ознаки, переведення його до нового стану: *Die Außenwirtschaft einschließlich des Außenhandels und der Valutawirtschaft ist staatliches Monopol* (V-DDR-II, Art. 9(5));

в) приписування об'єкту особливого соціального статусу: *Die Bekämpfung und Verhütung von Straftaten und anderen Rechtsverletzungen sind gemeinsames Anliegen der sozialistischen Gesellschaft, ihres Staates und aller Bürger* (V-DDR-II, Art. 90 (2)).

9. Заклики / лозунги – загальні твердження, що в афористичній формі виражають принципи законодавця:

Vor dem Gesetze gilt kein Unterschied der Stände. (PKV, Art. 137)

Reichsrecht bricht Landrecht. (WRV, Art. 13)

Das Eigentum verpflichtet. Sein Gebrauch soll zugleich Dienst sein für das Gemeine Beste. (WRV, Art. 153)

Jedem Kind muß die Möglichkeit zur allseitigen Entfaltung seiner körperlichen, geistigen und sittlichen Kräfte gegeben werden. (V-DDR-I, Art.3)

10. Постанови – категорична вимога, віднесена до плану майбутнього. Вектор спонукання спрямований на матеріальні об'єкти (природні чи створені людиною) чи об'єкти та стани соціальної реальності. Постанови формулюються у термінах підкреслено деонтичної модальності: дискурсивними маркерами виступають вказівка на момент часу, після котрої припис вступить до сили, та модальні дієслова *müssen, sollen* або інфінітивна конструкція *sein+zu+Infinitiv* у комбінації з акціональними дієсловами у граматичній формі пасивного стану:

Alle Bodenschätze, alle wirtschaftlich nutzbaren Naturkräfte sowie die zu ihrer Nutzbarmachung bestimmten Betriebe des Bergbaues, der Eisen- und Stahlerzeugung und der Energiewirtschaft sind in Volkseigentum zu überführen.(V-DDR-II, Art.25)

Nach dem 31. Dezember 1871 müssen diese Beträge von den einzelnen Staaten des Bundes zur Bundeskasse fortgezahlt werden. (VDR, Art.62)

11. Процедурні приписи – висловлення, що реалізують вторинні (процедурні) норми, спрямовані на регулювання механізмів роботи державних органів і порядку застосування законів. Припис спрямований не на суб'єкта норми, а на об'єкти соціальної реальності: закони, дії та ознаки державних органів тощо. Предикати в приписах виражені неакціональними дієсловами (*stattfinden, notwendig erforderlich sein, bedürfen, dauern, gelten, in Kraft treten, bestehen, erfolgen, den Ausschlag geben*), акціональними дієсловами семантичного класу соціативної дії в пасивному стані (*ausgeübt / geordnet / gewählt / vertreten werden*), або акціональними дієсловами конкретної фізичної або розумової дії в активному стані (*zusammentreten, verhandeln, erkennen*):

Reichsgesetze treten, soweit sie nichts anderes bestimmen, mit dem vierzehnten Tage nach Ablauf des Tages in Kraft, an dem das Reichs-Gesetzblatt in der Reichshauptstadt ausgegeben worden ist. (WRV, Art. 71)

Die Legislaturperiode des Reichstages dauert drei Jahre.(VDR, Art. 24)

Die Entscheidung des Staatsrates bedarf der Bestätigung durch die Volkskammer. (V-DDR-II, Art. 60 (2))

12. Визнання можливості – визнання адресантом можливості існування або виникнення певних станів справ. Лексико-синтаксичними маркерами висловлень цього типу є предикати, виражені модальними дієсловами *können i dürfen* у комбінації з акціональними дієсловами у граматичні форми пасивного стану:

Private wirtschaftliche Unternehmungen, die für die Vergesellschaftung geeignet sind, können durch Gesetz nach den für die Enteignung geltenden Bestimmungen in Gemeineigentum überführt werden. (V-DDR-I, Art. 27)

Die gemeinschaftlichen Ausgaben werden in der Regel für ein Jahr bewilligt, können jedoch in besonderen Fällen auch für eine längere Dauer bewilligt werden. (VDR, Art.71)

Eine Zensur findet nicht statt, doch können für Lichtspiele durch Gesetz abweichende Bestimmungen getroffen werden. (WRV, Art. 118)

Некатегоричність законодавця, на перший погляд, має свідчити про неважливість і непринциповість для нього того, що дозволяється. Проте наш аналіз матеріалу показав, що часто така поступливість законодавця зумовлена зовсім іншими причинами. По-перше, таким чином він залишає виконавцям дії (в тому числі й державі) «простір для маневру», для корекції юридичного положення по ситуації. По-друге, мовленнєві акти цього типу використовуються для навмисного пом'якшення припису у випадках, коли передбачається негативна реакція котрогось із соціальних акторів на «найамбіційніші» – принципово нові й надважливі – законодавчі положення.

13. Скасування – повідомлення законодавця сукупному адресатові про заборону виникнення або подальшого існування певних станів справ чи об'єктів соціальної реальності (державних органів, нормативних актів тощо). Вектор волевиявлення у скасуваннях спрямований саме на певні неживі об'єкти. Предикати у висловленнях цього типу реалізуються наступними лексемами: прикметниками *nichtig / rechtswidrig / unstatthaft sein*, дієсловами *aufheben, auflösen, ausschliessen, beseitigen, verbieten, (nicht) gestatten* у граматичній формі пасивного стану, дієсловом *stattfinden* у заперечних конструкціях:

Eine Zensur findet nicht statt. (WRV, Art. 118)

Wucher ist verboten. Rechtsgeschäfte, die gegen die guten Sitten verstoßen, sind nichtig. (WRV, Art. 152)

Alle privaten Monopolorganisationen...sind aufgehoben und verboten. (V-DDR-I, Art.24)

14. Бенефактивні заборони (заборони-гарантії). Під бенефактивними заборонами розуміємо превентивні норми, в котрих законодавець виключає можливість виникнення негативної для свого громадянина ситуації. Вектор каузації спрямований на збірного «неофіційного» суб'єкта норми, котрому забороняється не виконання певної дії, а потерпання від певного стану справ, завдяки чому ми відносимо цей ПСП до декларативних прохібітивів. Проте у певному розумінні бенефактивні заборони корелюють з ПСП визнання природного права, оскільки гарантують недоторканість прав людини. З іншого боку, вони близькі до висловлень-гарантії, адже їхнім посередництвом держава зобов'язується захищати свободи індивіда від будь-яких замахів, у тому числі від власного свавілля:

Niemand darf wegen seines Geschlechtes, seiner Abstammung, seiner Rasse, seiner Sprache, seiner Heimat und Herkunft, seines Glaubens, seiner religiösen oder politischen Anschauungen benachteiligt oder bevorzugt werden. (GG, Art. 3 (3))

Kein Bürger der Deutschen Demokratischen Republik darf einer auswärtigen Macht ausgeliefert werden (V-DDR-II, Art. 33 (2))

Außereheliche Geburt darf weder dem Kinde noch seinen Eltern zum Nachteil gereichen. (V-DDR-I, Art. 33).

3.2.2.3. Прагмасемантичні підтипи комісиву. Всі чотири виявлені у досліджуваному дискурсі ПСП комісиву (прийняття на себе зобов'язань державою, надання гарантії, обіцянки, попередження) відносяться до фактитивного підтипу волітивних висловлень.

15. Прийняття на себе зобов'язань державою: висловлення, посередництвом котрих держава-законодавець в присутності сукупного адресата- народу зобов'язує саму себе до виконання певних дій або обіцяє не здійснювати дій певного типу. Це єдиний мовленнєвий акт, в котрому держава однозначно позиціонує себе в якості найвищої влади в суспільстві, тож суб'єкт припису в цьому ПСП позначається іменниками *der Staat, der Bund, das Reich* або назвою країни, а предикат виражений дієсловами семантичного класу дії в граматичній формі активного стану:

Die Kunst, die Wissenschaft und ihre Lehre sind frei. Der Staat gewährt ihnen Schutz und nimmt an ihrer Pflege teil. (WRV, Art. 142)

Die Deutsche Demokratische Republik organisiert die Landesverteidigung sowie den Schutz der sozialistischen Ordnung und des friedlichen Lebens der Bürger. (V-DDR-II, Art. 7 (2))

Die Deutsche Demokratische Republik wird niemals einen Eroberungskrieg unternehmen oder ihre Streitkräfte gegen die Freiheit eines anderen Volkes einsetzen. (V-DDR-II, Art. 8 (2))

16. Надання гарантії. Комісивний мовленнєвий акт, посередництвом котрого держава приймає на себе зобов'язання забезпечити виконання певних бенефактивних для адресата-народу дій (чи настання станів). При цьому вона посиляється на свої повноваження, що роблять її стовідсотково здатною забезпечити виконання обіцяної вказаної дії; за браком таких повноважень держава втрачає право здійснювати цей мовленнєвий акт. Показовим у цьому плані є такий приклад: під час об'єднання Німеччини «східні» німці, побоюючись безробіття, вимагали зберегти в конституційному законодавстві право на труд. Проте законодавці ФРН відмовилися гарантувати громадянам об'єднаної країни це право, аргументуючи це тим, що для реального забезпечення всіх бажаючих робочими місцями держава мала б створити низку державних підприємств, що суперечило б усім законам ринкової економіки та означало б перехід до планового господарювання та інших засад соціалістичного ладу. Звісно, повернення до соціалізму ніхто не хотів, і питання було закрито.

Таким чином, ПСП надання гарантії не допускає вилучення перформативного дієслова *gewährleisten, garantieren* (гарантувати), оскільки лише воно здатне передати ті прагматичні ознаки, що відрізняють висловлення-гарантії від висловлень-обіцянок: високий ступінь категоричності і обумовленість повноваженнями адресанта. Проте в КДН це перформативне дієслово вживається, як правило, у граматичній формі

пасивного стану, що пояснюється намаганням держави максимально «деавторизувати» законодавчий дискурс:

Die ungestörte Religionsausübung wird gewährleistet. (GG, Art. 4 (2))

Den nicht deutsch redenden Volksstämmen Deutschlands ist ihre volkstümliche Entwicklung gewährleistet, namentlich die Gleichberechtigung ihrer Sprachen, soweit deren Gebiete reichen, in dem Kirchenwesen, dem Unterrichte, der inneren Verwaltung und der Rechtspflege. (PKV, §188)

17. Обіцянки також пов'язані із здійсненням державою якихось бенефактивних для сукупного адресата (насамперед з точки зору його матеріальних інтересів) дій, проте відрізняються від гарантій меншою інтенсивністю волевиявлення законодавця. Перформативними предикатами виступають дієслова за зразок *fördern, sorgen, gewähren, sichern* у граматичній формі пасивного стану:

Der Besuch der Fachschule, Oberschule und Hochschule wird im Bedarfsfalle durch Unterhaltsbeihilfen und andere Maßnahmen gefördert. (V-DDR-I, Art. 39)

Jedem Deutschen soll die Möglichkeit gegeben werden, durch wirtschaftliche Arbeit seinen Unterhalt zu erwerben. Soweit ihm angemessene Arbeitsgelegenheit nicht nachgewiesen werden kann, wird für seinen notwendigen Unterhalt gesorgt (WRV, Art. 163)

18. Попередження. Законодавчі положення, що містять згадку про можливі санкції в разі невиконання адресатом покладених на нього зобов'язань чи здійснення ним заборонених законом дій, дефінуються нами як попередження. Адресант попереджає про настання небенефактивного для певного «офіційного» чи «неофіційного» суб'єкта норми стану справ, якщо останній не буде виконувати свої обов'язки; при цьому безпосереднє здійснення покарання він доручає одному із решти соціальних акторів:

Wenn Bundesglieder ihre verfassungsmäßigen Bundespflichten nicht erfüllen, so können sie dazu im Wege der Exekution angehalten werden. (VDR, Art. 19)

Der Mißbrauch des Eigentums durch Begründung wirtschaftlicher Machtstellung zum Schaden des Gemeinwohls hat die entschädigungslose Enteignung und Überführung in das Eigentum des Volkes zur Folge. (V-DDR-I, Art. 24)

Verletzt ein Beamter in Ausübung der ihm anvertrauten öffentlichen Gewalt die ihm einem Dritten gegenüber obliegende Amtspflicht, so trifft die Verantwortlichkeit grundsätzlich den Staat oder die Körperschaft, in deren Dienste der Beamte steht. (WRV, Art. 131)

Шляхом прагмасемантичної категоризації та суцільного підрахунку кількості висловлень кожного ПСП у окремих текстах КДН була складена таблиця I.1 Додатку I. Невідповідність між загальною кількістю проаналізованих висловлень та загальною кількістю речень у текстах пояснюється тим, що частини складносурядних речень розглядалися як окремі висловлення. Відсоткові показники представленості різних ПСП волітивних висловлень у текстах КДН наведені у таблиці I.2 та унаочнені у діаграмах I.3 – I.8. Додатку I.

3.2.3. Прагмариторичний потенціал волітивних висловлень конституційного дискурсу Німеччини

3.2.3.1 Прагмариторичний потенціал базисних прагматичних типів директиву, декларативу та комісиву у текстах конституційного дискурсу Німеччини. Співвідношення директивів, декларативів та комісивів у різних текстах КДН унаочнене на рис. 3.3.

Як видно на діаграмі, діахронічно інваріантною характеристикою іллокутивного аспекту КДН є безумовне переважання директивних і декларативних висловлень за відносно незначної частки комісивів. У бісмарківській VDR, конституції Веймарської республіки та Основному законі ФРН директиви та декларативи представлені майже рівною мірою. Лише у першій конституції Німеччини, PKV, та в останній конституції НДР, V-DDR-II, директивів дещо більше, а в першій конституції НДР, V-DDR-I – дещо менше, ніж декларативів; проте ця різниця не перевищує 10-15%.

Натомість різниця у вживанні комісивів є значною, причому загальною тенденцією є поступове збільшення їхньої кількості впродовж історичного розвитку дискурсу: PKV демонструє найнижчу, а V-DDR-II – найвищу концентрацію комісивів. Суперечить цій тенденції лише Основний закон ФРН: частка комісивних висловлень у ньому нижча, ніж у його безпосередній попередниці, конституції Веймарської республіки, та майже вдвічі нижча, ніж у створеній у той самий час першій конституції НДР.

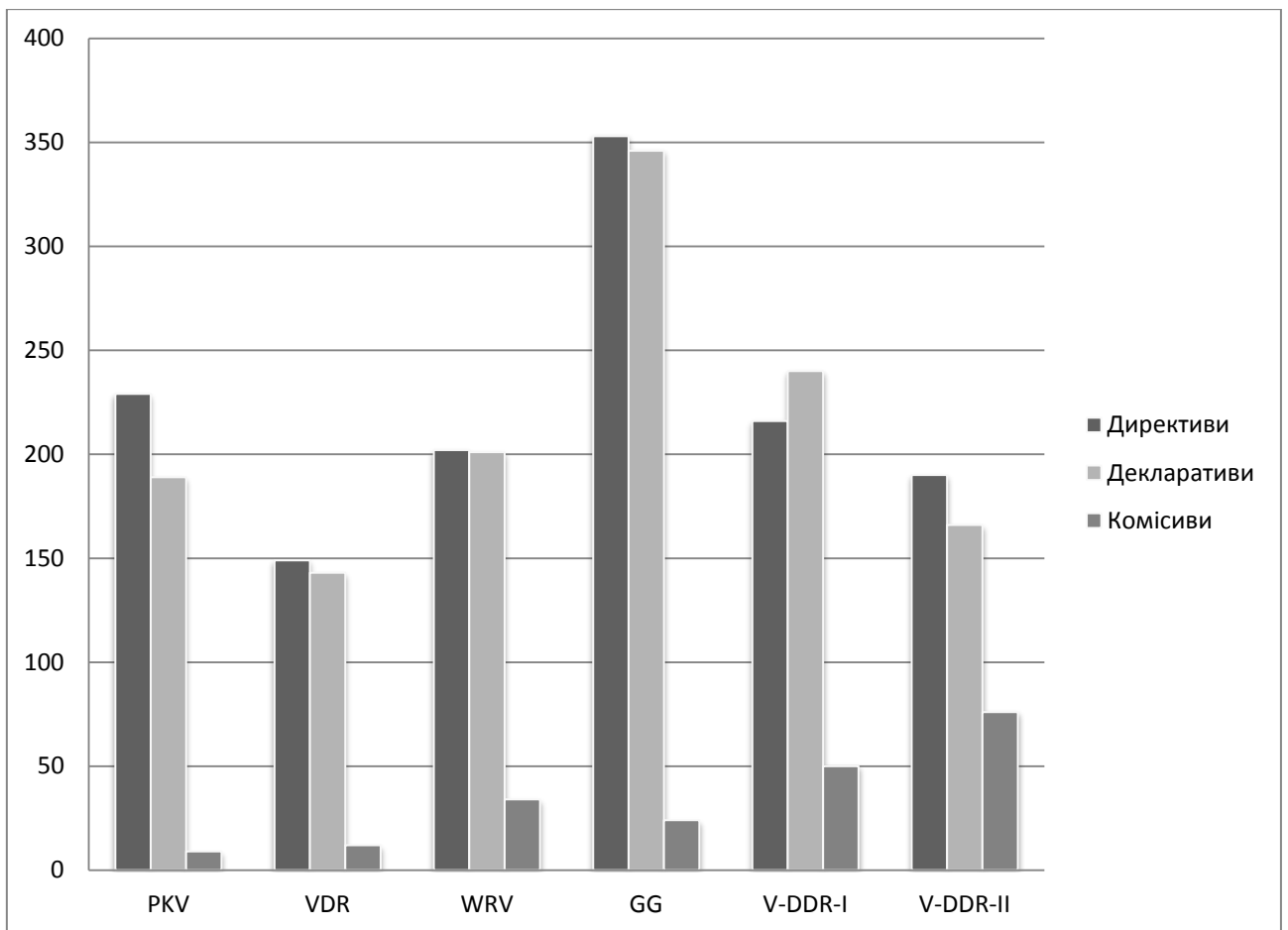

Рис. 3.3. Представленість базисних іллокутивних типів волітивних висловлень у текстах конституційного дискурсу Німеччини

Спробуємо витлумачити ці дані з точки зору історичної соціопрагматики.

У декларативах, комісивах і директивах законодавець ставить себе і свого адресата в різні комунікативні позиції, котрі можна узагальнено сформулювати в категоріях відмінкової граматики [Філлмор, 1981]. Відношення, що виникають між учасниками спілкування, розглядаються цим

напрямок як свого роду семантичні ампула – глибинні відмінки: агенс (з його підвидами контрагенса і суперагенса), респондент, пацієнс, бенефіціант, експерієнцер та ін. (див. огляди в [126, с. 138; 78, с. 24-29]).

Оскільки пріоритет спонукання в дискурсі КДН завжди належить законодавцю, фактично він завжди виступає в ролі агенса. Але його «самопрезентація» не лишається незмінною. В декларативах і директивах законодавець-держава приймає на себе роль «ретранслятора» волі суперагенса. В декларативах цим суперагентом виступає належне – закон, що, за висловом Цицерона, становить собою «закладений в природі найвищий розум (...) розумний стан справ, що відповідає природі, поширюється на всіх людей» (цит. за: [117, с. 53]). У директивах, приписуючи окремим соціальним акторам виконання або невиконання певних дій в силу їхньої «суспільної користі», держава виступає в ролі рупора «волі народу», регулятором суспільних відносин. І лише в комісивах вона говорить від свого імені, проявляє себе як реальна і самостійна дієва сила.

Основною характеристикою адресата в статусно-маркованій ситуації є ступінь його свободи по відношенню до агенса-держави [126, с. 144]. У декларативах і комісивах адресат виступає об'єктом цілеспрямованих зусиль адресанта: експерієнцером у декларативах, бенефіціантом або пацієнсом у комісивах. У ситуації директиву ступінь його свободи, як не дивно, є більш високим, адже він отримує роль контрагенса, що має вибирати між виконанням і невиконанням дії. Звичайно, в КДН можливість невиконання правничих директивів виявляється досить обмеженою, але (на відміну від декларативів і комісивів) бодай теоретично можливою.

Засновник трансакційного аналізу Е. Берн виділяє три ролі, які комуніканти підсвідомо виконують в будь-яких типах спілкування: Батьків, Дорослих і Дітей. Комунікативна позиція Дитини передбачає бажання відчувати опікування, позиція Батька – наявність у свідомості соціально схвалених стереотипів поведінки, впевненість у незрушності авторитетів і безапеляційне їх нав'язування. Позиція Дорослого зорієнтована на норми

логіки, здоровий глузд, врахування реальної ситуації, і спрямована на партнерство, кооперацію [34; 23, с. 111].

У декларативах і директивах, реалізуючи свою здатність карати й милувати, призначати і відміняти, безапеляційно привласнюючи собі право говорити від імені «нададресата», «суперагенса», держава виступає в ролі Батька, й лише в комісивах, зводячи себе до ролі окремого соціального актора, найвпливовішого, проте одного з поміж багатьох інших, приймає позицію Дорослого. Проте у комісивах сукупний адресат позбавлений можливості відмовитися від зобов'язань держави – тож лишається в ролі Дитини. В декларативах відведення адресату пасивної позиції також переводить його до статусу Дитини. І лише у ситуації директиву ступінь свободи адресата, як не дивно, є більш високим, адже суб'єкт припису отримує роль контрагенса, що має вибирати між виконанням і невиконанням дії (звичайно, в КДН можливість невиконання правничих директивів виявляється досить обмеженою, але бодай теоретично можливою). Таким чином, лише у директивах адресант КДН надає суб'єктові припису активної ролі, визнаючи його як Дорослого, що здатний до партнерства.

Таким чином, у декларативах адресант КДН звертається до адресата з позиції Батько – Дитина, в директивах переходить на позицію Батько – Дорослий, а в комісивах – на позицію Дорослий – Дитина.

Комунікативні позиції, обрані адресантом КДН для себе і для свого адресата, свідчать про використання різних засобів впливу:

- посередництвом авторитарного тиску;
- посередництвом маніпулювання;
- посередництвом мотивування, заохочення;
- посередництвом переконання в доцільності припису, апелювання до здорового глузду – пор. у [126, с. 127].

У директивах вплив базується на авторитеті законної влади, що володіє певним набором санкцій, здатна забезпечити дотримання законів силою державного примусу. Оскільки в ситуації директиву завжди присутня напруга

між вольовими мотивами ініціатора спонукання і виконавця-адресата. [235, с. 32], їхнє застосування свідчить про впевненість законодавця в своїй спроможності примусити адресата, його «відвертість» у спонуканні.

Декларативи є засобом впливу посередництвом влади, що маскує себе (маніпулювання). З одного боку, декларативи не можна не визнати найбільш авторитарним базисним іллокутивним типом (недарма вони можливі лише в межах інституціональної сфери): держава вже сама втілила свою волю, поставивши громадян перед здійсненим фактом – наявністю певного стану справ, котрий вони мають прийняти. З іншого боку, декларативи дозволяють законодавцю уникнути моменту неприхованого примусу, безпосередньої конфронтації із адресатом КДН. Декларативи позбавлені елементу акціональності, вони роблять дискурс статичним. Їхня стабільність, застиглість, незмінність надає їм урочисто-піднесеного характеру.

Комісиви ж пов'язані із мотивуванням сукупного адресата КДН. Це «пряник» конституційного дискурсу, обіцяний державою за виконання решти її приписів. Активне використання комісивів свідчить про намагання задобрити адресата, показавши піклування про нього, але одночасно підкреслює роль держави як реальної і самостійної дієвої сили, а не просто регулятора суспільних відносин.

Тож таку інваріантну характеристику іллокутивного аспекту КДН, як переважання у КДН декларативів та директивів, пояснюємо у такий спосіб: правничий дискурс за своєю суттю є директивним, і наявність директивних ПСП є природною. Припускаємо, що в інших галузях права директиви переважають беззаперечно. Проте особливості конституційного права, що проголошує основні засади суспільного та економічного ладу країни, обумовлює наявність у ньому великої кількості декларативних висловлень.

Натомість міра вживання комісивів є варіативною характеристикою КДН. Її пов'язуємо з позиціонуванням державою себе чи то як активної дієвої сили, що піклується про своїх громадян, чи то як нейтрального регулятора суспільних відносин. Очевидно, що у PKV, VDR та нині діючому Основному

законі ФРН адресант переймає на себе саме другу роль, нейтрально-кооперативного Дорослого, тоді як у конституції Веймарської республіки та обох конституціях НДР держава намагається показати себе турботливим Батьком.

3.2.3.2. Прагматоричний потенціал прагматичних підтипів фактитуву, пермісиву та прохібітиву у текстах конституційного дискурсу Німеччини. Процентне співвідношення позитивних приписів, приписів-дозволів та приписів-заборон у різних текстах КДН унаочнене на рис. 3.4

Як бачимо, безумовне переважання фактивних (позитивних) приписів є діахронічно інваріантною характеристикою КДН, що легко пояснити соціальною функцією КДН: як правничий дискурс, він має відзначатися визначеністю, чіткістю та «жорсткістю».

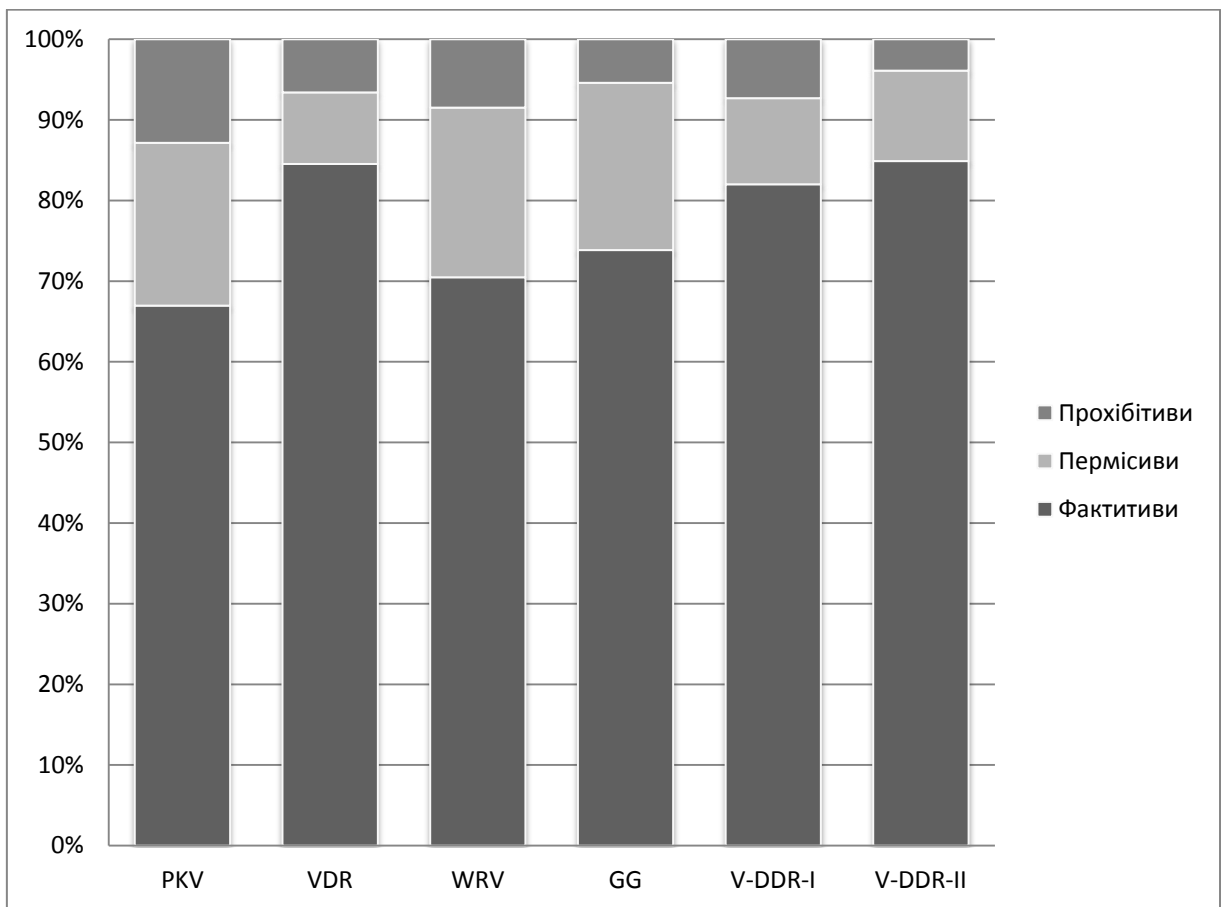

Рис. 3.4. Представленість прагматичних підтипів фактитуву, пермісиву та прохібітиву у текстах конституційного дискурсу Німеччини

Пермісиви є другим за вживаністю прагматичним підтипом в усіх проаналізованих текстах, проте їхня частка в окремих конституціях варіюється від 9-12% (VDR, V-DDR-I, V-DDR-II) до 20-22% (PKV, WRV, GG). Вони надають законодавчому дискурсу гнучкості, лабільності. Даючи дозвіл на здійснення певних дій або припускаючи можливість виникнення певного стану справ, законодавець не наполягає на виконанні цього припису. Як показав аналіз матеріалу, така некатегоричність може обумовлюватися різними причинами:

- неважливістю і непринциповістю нормативного положення;
- бажанням залишити суб'єктові припису «простір для маневру», для корекції нормативного положення по ситуації (зазначимо, що апелювання до здорового глузду виконавця, до свідомого вибору ним реакції на спонукання замість тиску забезпечує кращу пристосованість припису до обставин, котрі будуть змінюватися із плином часу і суспільною кон'юнктурою);
- бажанням навмисно пом'якшити припис у випадках, коли передбачається негативна реакція котрогось із соціальних акторів на «найамбіційніші» (принципово нові і вкрай важливі) законодавчі положення.

Надмірна кількість приписів-дозволів послабила б дискурс, позбавивши його визначеності, точності, категоричності. Проте загалом пермісиви є вигідною тактикою, котрою охоче послуговуються укладачі PKV, WRV та Основного закону. «Бісмарківська» VDR та обидві конституції НДР, натомість, виявляються більш ригідними.

Інваріантно найменш вживаним у КДН прагматичним підтипом лишаються прохібітиви. Нагадаємо, що в аналізованому дискурсі прохібітивні висловлення представлені прагмасемантичними підтипами заборони, бенефактивної заборони та скасування. З них лише ПСП заборони якимось чином обмежує інтереси суб'єкта припису; проте, як видно з діаграм 5.3-5.8, частка цієї ПСП є мізерною в усіх без виключення текстах КДН. Більшу частину прохібітивів КДН складають бенефактивні заборони, що

підкреслено захищають сукупного адресата, та скасування, що усувають негативні пережитки минулого.

Таким чином, очевидно, що в КДН законодавець інваріантно підтримує урочистий позитивний тон, не опускаючись до заборон у побутовому сенсі та демонструючи власне нейтрально-доброзичливе «обличчя». До того ж, у заборонах немає й потреби, адже загальновідомий принцип «дозволено все, що не заборонено» вірний лише при дескриптивному описі норми, а за її прескриптивного прочитання вірно протилежне: «заборонено все, що не дозволено» [63, с. 271, с. 250]; іншими словами, щоб заборонити щось в законодавчому дискурсі, достатньо цього просто не згадати. Тому майже всі наявні в КДН прохібітиви є «навмисними», «урочистими» заборонами, що підігрують очікуванню сукупного адресата, його уявленням про належне і негоже в суспільному житті, підвищуючи авторитет «суворого, проте справедливого» законодавця. Велика кількість бенефактивних заборон та скасувань в тексті конституції свідчить про «революційність» її укладачів, їхнє намагання швидко змінити соціум, усунувши «пережитки минулого». Як видно з рис. 3.4., найбільш «революційними» видаються РКV та конституція Веймарської республіки; найбільш «консервативною» – друга конституція НДР.

Важливим уявляється також аналіз способів використання у різних текстах КДН трьох можливих способів формулювання прескрипції: як експліцитно деонтичного правничого припису, як експліцитно деонтичного припису радше морального, ніж правничого характеру, чи як імпліцитно деонтичного висловлення, сформульованого у термінах алетичної модальності (не як висловлення-припис, але як висловлення-твердження). Звичайно, по суті усі висловлення КДН є деонтичними правничими приписами; але надання законодавчій нормі вигляду норми моральної чи алетичного судження підсилює його дію завдяки додатковим риторичним ефектам. У першому випадку ефект підсилення норми виникає за рахунок особливого статусу етичних максим, котрі не ставляться під сумнів, виконуються не під зовнішнім тиском, а «за велінням совісті»; у другому – за

рахунок того, що «Те-що-має-бути» волею законодавця видається за «Те-що-дійсно-існує». Приписи, сформульовані в термінах морального обов'язку, позбавлені негативних конотацій примусу, відрізняються піднесеним, урочистим забарвленням.

У КДН найбільший процент приписів, сформульованих як моральні судження (ПСП накладання моральних обов'язків, визнання природних прав людини, бенефактивні заборони), знаходимо у конституції Веймарської республіки та у конституціях НДР, причому в останній конституції НДР доля таких висловлень є найвищою за всю історію дискурсу.

Порівняння ступеню зацікавленості ініціатора спонукання і того, кого спонукають, часто використовують як один з критеріїв класифікації волітивних висловлень. Але в КДН, на нашу думку, до уваги доцільно брати лише ступінь зацікавленості адресата, оскільки законодавець не робить приписів, котрі б не відповідали інтересам держави; просто іноді з метою підсилення свого впливу він екстраполює їх на об'єкт, від якого залежить виконання його волі, надаючи їм вигляду взаємної вигоди – пор. у [235, с. 34]. Кількість приписів, що апелюють до інтересів адресата, ще не є показником того, наскільки повно співпадають інтереси держави і громадянського суспільства. Це є лише мірою того, наскільки інтенсивно держава-законодавець шукає підтримки і схвалення народу. Від того, наскільки вона піклується про своє позитивне обличчя в очах адресата залежить міра конфліктності дискурсу, стиль відношень із адресатом, обраний законодавцем:

- популістській (виявляється в «заграванні» із адресатом, постійній апеляції до його інтересів),
- нейтрально-кооперативний,
- авторитарний.

3.2.4. Особливості розподілу прагмасемантичних підтипів волітивних висловлень у різних конституціях Німеччини. Наявні в КДН іллокутивні типи за частотністю вживання розпадаються на три групи.

До групи найбільш вживаних типів, частка яких в текстах корпусу коливається в межах 27%-11%, входять приписи, надання повноважень, проголошення, наділення правами. Ці іллокутивні типи складають кістяк дискурсу. Таким чином, статистичний аналіз доводить, що переважна частка законодавчих приписів в КДН відноситься до фактитивного типу.

До другої групи входять типи, частка яких в дискурсі складає від 10% до 2%: накази, наділення правами, визнання прав, заборони, дозволи, прийняття на себе зобов'язань з боку держави, обмеження, охоронні заборони.

Нарешті, найменш представленими в КДН іллокутивними типами є рекомендації і попередження, кількість котрих в жодному тексті корпусу не перевищує 1%.

Рекомендації, попередження, а також охоронні заборони є найбільш стабільними в розподілі між різними текстами корпусу. Решта іллокутивних типів демонструють значні коливання своїх процентних показників в різних текстах корпусу.

Дуже схожими за розподілом практично всіх іллокутивних типів є WRV і V-DDR-I. Решта текстів досліджуваного корпусу (PKV, GG і VDR) значно відрізняються за розподілом іллокутивних типів як одне від одного, так і від двох згаданих вище генеральних сукупностей.

PKV характеризується найбільшою в дискурсі кількістю закликів і розпоряджень, що надають цьому документу перспективності (націленості на майбутнє) і навіть деякої утопічності. Порівняно великою є також частка заборон і скасувань: специфіка соціального призначення PKV полягала в необхідності усунути пережитки, що заважали подальшому розвитку країни.

Друга німецька – «бісмарківська» VDR – демонструє значні відмінності від своєї попередниці в розподілі іллокутивних типів. Набагато нижчою є частка скасувань: VDR покликана скоріше зберегти існуючий в суспільстві порядок, аніж кардинально змінити його. Зменшується кількість пермісивних висловлень, що виражають надання і визнання прав. Натомість зростає число категоричних мовленнєвих актів – приписів, наділень повноваженнями. З'являються комісивні висловлення – прийняття зобов'язань; таким чином, вперше в дискурсі держава відкрито позиціонує себе як реальну, конкретну дієву силу.

Найнижчою за увесь дискурс у VDR є частка висловлень-визнань права: «бісмарківський» законодавець майже демонстративно уникає їх. Натомість свої розпорядження він охоче підіймає до рангу моральних норм. В подальшому від морального зобов'язування знову відмовляться і «візьмуть на озброєння» в такій мірі, як у VDR, лише в другій конституції НДР.

Загалом, VDR демонструє такі риси, як акціональність (активність держави, чіткий моніторинг замість закликів), авторитаризм, що проявляє себе в категоричності (фактитиви замість пермісивів) і недемократичності дискурсу (немає визнання прав, відсутні спроби «замаскувати» неприємну сутність припису, часте надання законодавчому припису статусу моральної норми) і дещо проспективний характер.

Від пізніших конституцій PKV і VDR відрізняються великою кількістю розпоряджень, віднесених до плану майбутнього. Починаючи з «веймарської» WRV, часова перспектива змінюється: проспективні висловлення майже зникають з дискурсу; законодавець намагається віднести свій припис до плану «постійного теперішнього» або навіть до плану минулого, вже здійсненого. Зменшується й кількість категоричних заборон: законодавець буде замінювати їх обмеженнями або «обходити» за рахунок не-згадування: «заборонено все, що не дозволено».

Загалом WRV відрізняється від VDR більше, аніж та відрізнялася від своєї попередниці PKV. Зменшується ступінь категоричності припису: розподіляючи між соціальними акторами їхні обов'язки, укладачі

Веймарської конституції віддають перевагу мовленнєвим актам надання права над наділенням соціальних акторів обов'язковими для виконання повноваженнями. Менший відсоток процедурних приписів свідчить про те, що новий законодавець звертає дещо менше уваги на моніторинг виконання своїх приписів, на відповідь на запитання «яким чином?». Кількість висловлень-визнань природного права повертається до рівня PKV. З'являються і набувають ваги в дискурсі висловлення-гарантії і висловлення-обіцянки. Високий процент комісивів свідчить про деякий популізм, про те, що законодавець частіше покладається на стратегію мотивування.

Нині діючий Основний закон (GG) є значно більш «жорстким» і категоричним в порівнянні із WRV. Це проявляється, зокрема, у найвищому в досліджуваному корпусі і майже вдвічі більшому, аніж у WRV, відсотку наказів; щодо кількості процедурних приписів, вона повертається до високого рівня VDR. У той же час замість надання повноважень, що приписують певному соціальному акторові обов'язок виконувати певні дії за будь-яких умов, ширше використовуються надання прав, що залишають виконавцю більше можливостей діяти на власний розсуд. Це робить припис більш пластичним, пристосованим до зміни ситуації, адже виконавцю надається «простір для маневру».

Знижується відсоток обіцянок і гарантій, при тому, що висловлення-визнання прав представлені достатньою мірою. Найнижчим у дискурсі є відсоток проголошень – фактивних декларативів, натомість зростає кількість директивних і декларативних пермисивів – дозволів і наділення правами. Частка ПСП «визнання можливості» є найвищою в дискурсі: за необхідності змінити існуючі в суспільстві стани справ укладач Основного Закону «дозволяє виникнути» певним становищам, а не проголошує їх; від адресата при цьому не вимагають «прийняття» і «терпіння», а лише «попереджають» про можливість виникнення певної ситуації. Це явно маніпулятивна тактика; по-суті, в більшості випадків – дозвіл державі.

Таким чином, у GG ми констатуємо «жорсткість» дискурсивних тактик укладачів, і в той же час відмічаємо, що в порівнянні з попередніми конституціями зростає намагання адресанта зробити дискурс більш гнучким і пластичним, що сприяє, з одного боку, меті забезпечення ефективності конституційного припису протягом тривалого часу в умовах, що змінюються; з іншого боку, «гнучкі» тактики покликані пом'якшити авторитарність дискурсу (або щонайменш справити таке враження), є кроком з боку законодавця до надання більшої свободи адресатові, визнання його здорового глузду.

V-DDR-I за розподілом іллокутивних типів є «клоном» WRV, її копією. Це свідчить про те, що укладачі першої конституції НДР намагалися слідувати традиціям попередньої конституції, переймали ті самі тактики, що й укладачі «веймарської» конституції. Щоправда, у порівнянні із WRV, у V-DDR-I меншим є відсоток ПСП «Наділення правами»; натомість активніше використовуються висловлення ПСП «Надання повноважень», що свідчить про дещо меншу запрограмованість цього тексту до змін ситуації, про меншу довіру законодавця до здорового глузду виконавця. Вищий відсоток процедурних приписів забезпечує досить докладний моніторинг способу виконання норми. У порівнянні із GG, у V-DDR-I констатуємо більше декларативів і комісивів різного роду (проголошень, обіцянок, гарантій тощо), а також дозволів.

Сказане дозволяє дійти висновку, що V-DDR-I спирається на традиції своєї попередниці WRV, але є дещо більш «жорсткою», «негнучкою» і «технічною». На тому історичному етапі ця технічність, безсумнівно, була позитивом, адже надмірний популізм і м'якість «веймарської» конституції послуговували одним із чинників, що призвели країну до кризи та фашистської диктатури. У порівнянні із Основним законом ФРН перша конституція НДР лишається декларативною, популістською і м'якою щодо змісту норм, але догматичнішою щодо розподілу повноважень. Але в цілому констатуємо, що V-DDR-I слідує традиціям КДН.

Натомість наступна конституція НДР – V-DDR-II – різко відрізняється від решти тестового корпусу КДН. Значною є частка фактивних директивів, проте замість командно-адміністративного спонукання вдаються до спонукання морально-етичного, спонукання через ідеал. Аналіз показав найвищий в корпусі відсоток проголошень і найнижчий – процедурних приписів; на нашу думку, останнє це свідчить про волонтаризм законодавця: він проголошує припис, проте не турбується про те, аби чітко визначити шляхи і способи його виконання; він змальовує «ідеальний світ», проте не розписує, яким саме чином його побудувати. Зафіксовано також найвищу в корпусі частку комісивів: держава наполегливо позиціонує себе як «люблячого Батька» – активної, самостійної дієвої сили, чії зусилля спрямовані на задоволення потреб адресата.

Тож констатуємо, що друга конституція НДР відрізняється від першої конституції НДР не менше, аніж від Основного закону ФРН. Командно-адміністративне спонукання майже повністю витіснене моральним; держава стверджується в ролі не «неупередженого судді», що регулює суспільні відносини, а самостійного соціального актора, що часто бере на себе зобов'язання, і ширше вживає своє право проголошувати. Дискурс втрачає динаміку і акціональність: V-DDR-II демонструє описаний П.Серіо [262] на матеріалі радянського дискурсу «часовий зеув», коли зникає рух часу, й минуле, теперішнє та майбутнє зливаються в позачасовому «завжди». Про це свідчать, зокрема, атипові для деонтичного дискурсу висловлення, в котрих припис-проголошення подається в формі минулого часу. Перфектна форма має показувати, що припис вже виконано; «зацементовані» в формі перфекту проголошення застигають навечно в своїй двоїстості: констатації вже виконаного, що має виконуватися і надалі. Цей дискурс спрямований не на змінення існуючого стану справ, а на «продовження курсу», збереження того, що вже існує.

Аналіз показав, що репертуар вживаних законодавцем іллокутивних типів висловлень істотно не змінювався протягом часу, проте збагачувався

новими типами, насамперед комісивами. Крім того, постійно змінювалася частотність вживання окремих іллокутивних типів; коливалося їхнє співвідношення в межах окремих текстів корпусу.

Висновки до розділу 3

1. Конституційний текст розглядається, з одного боку, як цілісна одиниця комунікації, з іншого – як комплексне утворення, що складається з висловлень різних прагматичних типів, об'єднаних в одне ціле авторською макроінтенцією. Прагматичний тип цілісного конституційного тексту визначається як волітив – пряма імперативна каузація державою певних станів справ у суспільстві та дій соціальних акторів (включаючи саму себе). Волітив – це найширша прагматична категорія, що поєднує в собі: а) спонукання адресантом адресата до виконання певної дії (директив), б) спонукання адресантом адресата до прийняття певного стану справ (декларатив), в) спонукання адресантом самого себе до виконання певних дій / прийняття певного стану справ в присутності адресата (комісив).

2. Цілісний конституційний текст є експліцитним перформативом, де роль вербально вираженого перформативного зачину виконує преамбула. Преамбула експлікує наступні компоненти прагматичної структури тексту конституції: Адресант, Адресат, Мета, Час, Місце і Мотив прийняття конституції. Способи вербалізації цих компонентів у кожному тексті КДН викривають ідеологічні настанови адресанта-законодавця.

3. На рівні окремих висловлень у межах базисних іллокутивних типів (директивів, декларативів, комісивів), виокремлюються іллокутивні підтипи першого рівня: фактитиви (деонтичний модальний оператор «обов'язково»), пермісиви («дозволено») та прохібітиви («заборонено»); а в їхніх межах виокремлюються прагмасемантичні підтипи (ПСП). Що більш специфікованим та вузьким є прагматичний тип, тим більшої питомої ваги в

процесі його прагматичної категоризації набуває його пропозиційний зміст та лінгвальні засоби реалізації цього змісту.

4. Запропоновані формальні критерії іллокутивної категоризації волітивних висловлень спираються на структуру позитивної норми в логіці. Прагмасемантична інтерпретація волітивних висловлень, що виражають норми права, проводиться на основі п'яти критеріїв: 1) вектор спонукання (спрямованість волевиявлення законодавця на конкретного суб'єкта чи об'єкта припису), 2) тип спонукання (акціональний чи екзистенційний зміст припису), 3) характер спонукання (фактитивний, пермісивний чи прохібітивний), 4) спосіб формулювання прескрипції (надання припису вигляду деонтичного, морального чи атлетичного висловлення), 5) ступінь інтенсивності спонукання. Ці критерії не є універсальними, проте дозволяють ефективно визначати іллокутивний тип волітивних висловлень, що виражають норми права, в межах нормативно-правового дискурсу.

5. У виборі законодавцем певного ПСП волітивного висловлення проявляються його комунікативні тактики. Зокрема, вибір базисного іллокутивного типу і спосіб формулювання прескрипції визначаються обраним законодавцем засобом впливу (тиск, маніпулювання, мотивування, раціональне переконання). Застосування директивів свідчить про впевненість законодавця у власній спроможності примусити адресата, його «відвертість» у спонуканні; декларативи є найбільш авторитарним базисним іллокутивним типом, що в той же час дозволяє законодавцю уникнути моменту неприхованого примусу, надаючи дискурсу статичного та урочистого характеру; комісиви свідчать про намагання «задобрити» адресата, але одночасно підвищують роль держави як самостійної активного соціального актора. Характер припису (фактитиви, пермісиви), а також інтенсивність спонукання відображують міру категоричності / гнучкості дискурсу. Кількість прохібітивів корелює із ступенем його «революційності», спрямованої на усунення пережитків минулого.

6. Репертуар вживаних у КДН іллокутивних типів висловлень істотно не змінювався протягом часу, проте збагачувався новими типами, насамперед комісивами. Крім того, постійно змінювалася частотність вживання окремих іллокутивних типів; коливалося їхнє співвідношення в межах окремих текстів корпусу.

Основні положення цього розділу висвітлено в публікаціях автора [291; 286; 289; 288; 282; 279].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Для досягнення мети нашого дослідження – встановлення діахронічної динаміки структурно-семантичних та соціопрагматичних властивостей конституційних текстів Німеччини, особливу методологічну доцільність має розгляд цих текстів у рамках історичної соціодискурсивної прагматики – лінгвістичної дисципліни, яка досліджує процес, умови й наслідки взаємодії між структурами мови й мовлення, з одного боку, та суспільною практикою, з іншого, у певній соціальній ситуації в рамках певного дискурсу.

Розгляд сукупності текстів конституцій Німеччини у якості дискурсивного корпусу, породженого відповідними дискурсивними практиками, дозволив підійти до цих текстів як до єдиного (макро)дискурсу.

Конституційний дискурс Німеччини виокремлюється за ознаками сфери функціонування, соціальних функцій, тематичної та локальної співвіднесеності та становить мисленнєво-комунікативну діяльність, що протікає у законодавчій сфері та охоплює нормативно-правовий процес (масову письмову опосередковану комунікацію офіційно-ділового змісту і прескриптивної спрямованості, що відбувається в ситуації, яка контролюється і регулюється державою) і його результат – інтегровану сукупність текстів усіх федеральних конституцій Німеччини.

Структурні властивості текстів КДН обумовлені їх подвійною природою – як текстів законів, яким має бути притаманна точність, однозначність, загальна зрозумілість; зручність в користуванні, стислість, уніфікованість, відповідність мови закону загальним нормам національної літературної мови, та як політичного документу, який має відповідати вимогам загальної зрозумілості, естетичної цілісності та сугестивності. Ці вимоги обумовлюють значні модифікації як структурно-композиційної будови, так і специфічного для тексту закону лексико-граматичного інструментарію.

Конституції Німеччини зберігають стандартну структуру тексту закону, який належить до текстів жорсткого, клішованого типу. Специфіка логічної

побудови кожної конституції Німеччини обумовлена раціоналізаторськими, індивідуалізуючими та ідеологічними міркуваннями законодавця та проявляється у різній кількості одиниць макро- і мікросегментації, зовнішньому оформленні (різноманітним способам і принципам позначення місцезнаходження структурних одиниць в тексті), особливостях «заголовкового комплексу». Найбільше спільних рис в структурно-композиційній і графічній організації виявлено між GG і VDR, а також між V-DDR-I і WRV. Оформлення V-DDR-II, III свідчить про відмову їхніх укладачів від традицій попереднього етапу розвитку конституційного дискурсу Німеччини і є калькованим з текстів конституцій СРСР.

Інваріантні особливості мови законів на лексико-граматичному рівні (субстантивний стиль, дієслова з «блідою» семантикою, абстрактність та узагальненість, низький коефіцієнт лексичної насиченості) проявляються в КДН зі значними модифікаціями.

Прагматична настанова укладачів більшості конституцій Німеччини (PKV, WRV, GG 1949, V-DDR-I, V-DDR-II) на загальну зрозумілість тексту для пересічних громадян обумовлює надання переваги загальнозрозумілим словам національної літературної мови, відмову від спеціальної термінології, іншомовних слів, поступове скорочення кількості «бюрократичних» займенникових прислівників та займенників. Більш фахово орієнтованими є «бісмарківська» VDR та GG 2014, що на лексико-граматичному рівні проявляється в більшій кількості іншомовних запозичених термінів та активному використанні багатокomпонентних композит.

Інтенсивність проявів таких характеристик, як оцінність, метафоричність, евфемістичність, коливається протягом дискурсу. Оцінна лексика наявна в ранніх конституціях, в WRV, найбільшою мірою – в конституціях НДР, і нехарактерна для нині діючого Основного закону. Образність архаїчна та «згасає» протягом дискурсу. Евфемістичність підсилюється.

Денотативний аспект конституційного дискурсу Німеччини демонструє квалітативну та квантитативну динаміку: зміни як змісту текстів конституцій, так і кількості інформації, що містилася в них. Зміна кількості інформації йде по лінії поступового збільшення її обсягу, що пояснюється історично обумовленим ускладненням життя суспільства, появою нових об'єктів регулювання. Обсяг інформації зростає за рахунок збільшення кількості розділів і статей в межах окремого конституційного тексту; поступового збільшення обсягу статей; ускладненню їхньої структури завдяки додатковому поділу на пункти або абзаци; збільшення середньої довжини речень.

КДН зберігає тематичну єдність протягом усього свого існування. Основні топіки КДН поділяються на три групи: а) «стрижневу» (ПРАВА ЛЮДИНИ, ФЕДЕРАТИВНА ДЕРЖАВА та ФЕДЕРАЛЬНІ ЗЕМЛІ) складають ядро юридичного змісту конституцій і в обов'язковому порядку вербалізуються в заголовкових комплексах всіх текстів КДН; б) «ділову» (ФІНАНСИ, ЕКОНОМІКА та ОБОРОНА), що має стосунок до суперечливих інтересів різних соціальних груп; с) гуманітарну (ОСВІТА, РЕЛІГІЯ та СІМ'Я): «благородні» та урочисті теми з низьким конфліктогенним потенціалом. Факт винесення певного макротопіку до семантичної макроструктури (заголовкового комплексу) тексту розглядаємо як відображення декларованих пріоритетів законодавця; частоту звертання до тієї чи іншої теми в різних текстах КДН – як міру дійсної зацікавленості законодавця; в) кількість лінгвальних корелятивів певного макротопіку тексту – як показник ступеню когнітивної розробленості (обмислення) топіку в свідомості укладачів того чи іншого тексту КДН.

У висловленнях КДН представлено 15 типів додаткових пропозицій (пропозиційних актантів): додаткові пропозиції умови – наслідку, обставинні; способу дії; означальні; поступки; застереження; обмеження; міри; мети; причини; місця; часу; посилення; уточнення; приєднання (аналогії). Достатня кількість супровідної інформації (додаткові пропозиції способу, часу, місця,

умови, слідства і т.п.) в семантичній структурі висловлень, що виражають норми права, є свідомством прописаності механізмів їхнього втілення. Підраховано частоти входження додаткових пропозицій кожного типу в тексти КДН, здійснено ранжування типів додаткових пропозицій за частотністю в межах окремих текстів.

Конституційний текст розглядається, з одного боку, як цілісна одиниця комунікації, з іншого – як комплексне утворення, що складається з висловлень різних прагматичних типів, об'єднаних в одне ціле авторською макроінтенцією. Прагматичний тип цілісного конституційного тексту визначається як волітив – пряма імперативну каузацію державою певних станів справ у суспільстві та дій соціальних акторів (включаючи саму себе). Волітив – це найширша прагматична категорія, що поєднує в собі: а) спонукання адресантом адресата до виконання певної дії (директив), б) спонукання адресантом адресата до прийняття певного стану справ (декларатив), в) спонукання адресантом самого себе до виконання певних дій / прийняття певного стану справ в присутності адресата (комісив).

Цілісний конституційний текст є експліцитним перформативом, де роль вербально вираженого перформативного зачину виконує преамбула. Преамбула експлікує наступні компоненти прагматичної структури тексту конституції: Адресант, Адресат, Мета, Час, Місце і Мотив прийняття конституції. Способи вербалізації цих компонентів в кожному тексті КДН викривають ідеологічні настанови адресанта-законодавця.

У межах базисних іллокутивних типів (БП) (директивів, декларативів, комісивів), виокремлюються іллокутивні підтипи першого рівня (П): фактитиви (деонтичний модальний оператор «обов'язково»), пермісиви («дозволено») та прохібітиви («заборонено»): наприклад, директиви фактитивні, пермісивні, прохібітивні; а в межах П виокремлюються прагмасемантичні підтипи (ПСП): наприклад, ПСП фактитивних директивів є накази, заклики, розпорядження, накладання зобов'язань, приписи, уповноваження, рекомендації тощо. Чим більш специфікованим та вузьким є

прагматичний тип, тим більшої питомої ваги в процесі його прагматичної категоризації набуває його пропозиційний зміст та засоби мовної реалізації цього змісту.

Запропоновані формальні критерії іллокутивної категоризації волітивних висловлень спираються на структуру позитивної норми в логіці. Прагмасемантична інтерпретація волітивних висловлень, що виражають норми права, проводиться на основі п'яти критеріїв: 1) вектор спонукання (спрямованість волевиявлення законодавця на конкретного суб'єкта норми), 2) тип спонукання (пов'язаного з акціональним чи екзистенційним змістом норми), 3) характер спонукання (лінгвістичного еквіваленту модальних операторів деонтичної логіки «обов'язково», «дозволено», «заборонено»), 4) спосіб спонукання (формулювання правових положень як деонтичних, моральних чи атлетичних суджень), 5) ступінь інтенсивності спонукання. Ці критерії не є універсальними, проте дозволяють ефективно визначати іллокутивний тип волітивних висловлень, що виражають норми права, в межах нормативно-правового дискурсу.

У виборі законодавцем певного ПСП волітивного висловлення проявляються його комунікативні тактики. Зокрема, вибір базисного іллокутивного типу і спосіб формулювання прескрипції визначаються обраним законодавцем засобом впливу (тиск, маніпулювання, мотивування, раціональне переконання). Характер припису (фактитиви, пермісиви і прохібітиви), а також інтенсивність спонукання відображують міру категоричності / гнучкості дискурсу; зміст припису, оцінка з боку адресата – міру конфліктності, стиль відношень із адресатом дискурсу.

У декларативах, комісивах і директивах законодавець ставить себе і свого партнера по статусній комунікації в різні комунікативні позиції, котрі можна узагальнено сформулювати в категоріях відмінкової граматики і трансакційного аналізу: у декларативах адресант КДН звертається до адресата з позиції Батько – Дитина, в директивах переходить на позицію Батько – Дорослий, а в комісивах – на позицію Дорослий – Дитина.

Застосування директивів свідчить про впевненість законодавця у власній спроможності примусити адресата, його «відвертість» у спонуканні. Зловживання комісивами свідчить про намагання «задобрити» адресата, зробити «все для нього», але одночасно підвищує роль держави як самостійної активної дієвої сили, а не «регулятора суспільних відносин». Декларативи є засобом впливу посередництвом маніпулювання – влади, що маскує себе. Адресант КДН свідомо уникає моменту силювання адресата до певної дії, натомість фактично ставить його перед фактом, що здійснився, тому використання декларативів свідчить про невпевненість законодавця і про його авторитаризм.

Репертуар вживаних законодавцем іллокутивних типів висловлень істотно не змінювався протягом часу, проте збагачувався новими типами, насамперед комісивами. Крім того, постійно змінювалася частотність вживання окремих іллокутивних типів; коливалося їхнє співвідношення в межах окремих текстів корпусу.

Таким чином, мета роботи є досягнутою. Методи історичної соціодискурсивної прагматики, спрямовані на вивчення кореляцій між соціолінгвістичними, лінгвістичними і прагматичними параметрами мовленнєвої події встановлення основного закону країни, що розвивається у часі та еволюціонує, забезпечили систематизований опис конституційного дискурсу Німеччини з урахуванням особливостей комунікантів і ситуації, в котрій реалізується цей дискурс.

Перспективи дослідження полягають у поширенні розробленої історико-соціопрагматичної методики аналізу на інші німецькомовні тексти жорсткого клішованого типу, а також у залученні порівняльного аналізу конституційних дискурсів різних країн, у тому числі в їхній історичній динаміці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аджимаз О. Культурные модели визуальной интерпретации власти в дискурсе фотожурналистики [Электронный ресурс] / Онур Аджимаз, Евгений Кожемякин // Современный дискурс-анализ. – 2009. – № 4. – Режим доступа : <http://discourseanalysis.org/ada4/st34.shtml>.
2. Александров А.С. Введение в судебную лингвистику / А.С. Александров. – Нижний Новгород : Нижегородская правовая академия, 2003. – 420 с.
3. Алёшина Е.Ю. Публичный политический дискурс конфликтной ситуации : [монография] / Е.Ю. Алёшина. – М. : Прометей, 2015. – 220 с.
4. Андриющенко С.В. Коммуникативно-прагматическая структура высказываний в судебном диалоге (На материале английского языка): дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Андриющенко Сергей Валентинович. – Армавир, 2005. – 155 с.
5. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с.
6. Апресян Ю.Д. Перформативы в грамматике и языке / Юрий Дереникович Апресян // Ю.Д. Апресян. Избранные труды. Т. 2: Интегральное описание языка и системная лексикография. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1995б. – 767 с. (Язык. Семиотика. Культура).
7. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике / И.В. Арнольд. – М. : Эдиториал УРСС, 2014. – 150 с.
8. Артеменко Ю.О. Дієслівні індикатори імплікатур в англомовному дискурсі: структурно-семантичний та лінгвопрагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ю.О. Артеменко. – Харків, 2015. – 20 с.

9. Артикуца Н.В. Мова права і юридична термінологія : навчальний посібник [для студентів юридичних спеціальностей ВНЗ] / Н.В. Артикуца. – К. : Стилос, 2004. – 277 с.
10. Арутюнова Н.Д. Дискурс / Нина Давидовна Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь ; [под ред. В.И. Ярцевой]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1990. – С. 136–137.
11. Арутюнова Н.Д. Перформатив / Нина Давидовна Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь ; [под ред. В.И. Ярцевой]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1990. – С. 372–373.
12. Арутюнова Н.Д. Прагматика / Нина Давидовна Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь ; [под ред. В.И. Ярцевой]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1990. – С. 389–390.
13. Арутюнова Н.Д. Пропозиция / Нина Давидовна Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь ; [под ред. В.И. Ярцевой]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1990. – С. 401.
14. Бабире О.В. Екологічний дискурс у сучасному комунікативному просторі [Електронний ресурс] / О.В. Бабире // Мовні і концептуальні картини світу. – 2014. – Вип. 48. – С. 50–62. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2014_48_7.
15. Бабичева Г.С. Реалізація актуальної когнітивної метафори в англomовному військовому дискурсі / Г.С. Бабичева // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Філологічна. – 2014. – Вип. 46. – С. 27–30.
16. Баклан И. Прагматические аспекты перевода делового дискурса в рамках межкультурной коммуникации / И. Баклан // Язык и социальная динамика : Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием, 24–25 мая 2013 г. : тезисы докл. : [в 2-х ч.]. – Красноярск, 2013. – Ч. 1. – С. 296–300.
17. Баламакова А.В. Коммуникативно-прагматическая интерпретация интонации вопросительного высказывания в устном юридическом дискурсе: на материале американского варианта английского языка : дисс ... канд.

філол. наук : 10.02.04 / Баламакова Анастасія Валер'євна. – Іваново, 2010. – 243 с.

18. Бандурко З.В. Мовні особливості поетичного дискурсу «Нової діловитості» / З.В. Бандурко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер.: Іноземна філологія. Methodика викладання іноземних мов. – 2014. – № 1124. – С. 110–115.

19. Баранов А.Г. Текст в функціонально-прагматической парадигме : [уч. пособие] / А.Г. Баранов. – Краснодар : Кубанский гос. ун-т, 1988. – 90 с.

20. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику : [учебное пособие] / А.Н. Баранов. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 360 с.

21. Баранов А.Н. Политический дискурс. Методы анализа политической структуры и метафорики / А.Н. Баранов, О.В. Михайлова, Г.А. Сатаров, Е.А. Шипова. – М. : Фонд ИНДЭМ, 2004. – 94 с.

22. Баранов Н.А. Политическая социология [Электронный ресурс] : [курс лекций] / Н.А. Баранов. – В. Новгород, 2012. – Режим доступа : http://nicbar.ru/polit_soc.htm.

23. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с. (Серія «Альма-матер»).

24. Бацевич Ф.С. Лінгвістична прагматика: спроба обґрунтування семантичного поля і дослідницької одиниці / Флорій Сергійович Бацевич // Мовознавство. – 2009. – № 1. – С. 29–37.

25. Безуглая Л.Р. Историческая динамика речевого акта квеситива в немецком и английском языках : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Безуглая Лилия Ростиславовна. – Харьков, 1998. – 217 с.

26. Безугла Л.Р. Перлокуція у дискурсі (на матеріалі німецького діалогічного дискурсу) / Лілія Ростиславівна Безугла // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : [кол. монографія] / [під загальн. ред. Шевченко І.С.]. – Харків : Константа, 2005. – С. 118–144.

27. Безугла Л. Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі : [монографія] / Л. Р. Безугла. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 332 с.
28. Безугла Л.Р. Когнітивно-прагматичні характеристики імпліцитних смислів у німецькомовному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. степеня доктора філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л.Р. Безугла. – К., 2009. – 36 с.
29. Безугла Л.Р. Лінгвопрагматика дискримінації у публіцистичному дискурсі / Л.Р. Безугла, І.О. Романченко. – Харків : ФОП Лисенко І.Б., 2013. – 182 с.
30. Безугла Т.А. Лінгвопрагматичні та стилістичні властивості рекламного дискурсу / Т.А. Безугла // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер. : Дискурсологія. Семантика і прагматика. – 2013. – № 1052. – С. 31–36.
31. Белл Р. Социолінгвістика: цели, методы и проблемы / Роджер Белл. – М. : Междунраодные отношения, 1980. – 320 с.
32. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации / А.Д. Белова. – К. : Киев. гос. ун-т, 1997. – 299 с.
33. Бергельсон М.Б. Прагматический принцип Приоритета и его отражение в грамматике языка / Мира Борисовна Бергельсон, Александр Евгеньевич Кибрик // Известия АН СССР. – Сер. : ОЛЯ. – 1981. – Т. 40, № 4. – С. 343–355.
34. Берн Э. Трансакционный анализ в психотерапии / Эрих Берн ; [пер. с англ. А. Грузберга]. – М. : Эксмо, 2009. – 416 с. – (Психологический бестселлер).
35. Белозьорова О.М. «Експлуатація» пресупозиції у реалізації мовленнєвого акту натякання / О.М. Белозьорова // Германістика у ХХІ столітті: когнітивна, соціо- та прагмалінгвістика: II Всеукр. наук. конф. германістів, 21 квітня 2012 р. : тези доп. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – С. 113–115.

36. Бирюлин Л. Семантика и прагматика русского императива / Л. Бирюлин. – Helsinki : Slavica Helsingiensia, 1994. – 229 с.
37. Бисималиева М.К. О понятиях «текст» и «дискурс» / М.К. Бисималиева // Филологические науки. – 1999. – № 2. – С. 78–85.
38. Биценко Т.О. Исторична динаміка експресивів негативної емоційності в англійському дискурсі XVI–XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т.О. Биценко. – Харків, 2004. – 20 с.
39. Білоус І.М. Концептуальний простір англомовного фітнес-дискурсу / І.М. Білоус // Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка. – 2014. – Ч. 1, № 6 (289). – С. 5–13.
40. Бобруйко А.А. Лінгво-прагматичний потенціал перекладу англомовного пісенного рок-дискурсу [Електронний ресурс] / А.А. Бобруйко // Сучасні філологічні дослідження та навчання іноземної мови в контексті міжкультурної комунікації. – 2015. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/17110/1/%D0%91%D0%BE%D0%B1%D1%80%D1%83%D0%B9%D0%BA%D0%BE%20%D0%90.%D0%90..pdf>.
41. Богданов В.В. Иллокутивная функция высказывания и перформативный глагол / В.В. Богданов // Содержательные аспекты предложения и текста. – Калинин, 1983. – С. 27–38.
42. Богданов В.В. Перформативное предложение и его парадигмы / В.В. Богданов // Прагматические и семантические аспекты синтаксиса. Калинин, 1985. – С. 18–28.
43. Богданов В.В. Классификация речевых актов / В.В. Богданов // Личностные аспекты речевого общения. – Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1989. – С. 25–36.
44. Богданов В.В. Речевое общение: Прагматические и семантические аспекты / Валентин Васильевич Богданов. – Л. : Ленин. гос. ун-т, 1990. – 88 с.
45. Богданов В.В. Текст и текстовое общение: учебное пособие / Валентин Васильевич Богданов. – СПб. : СПбГУ, 1993. – 67 с.

46. Боднар О.М. О понятии «профессиональный язык» в современной лингвистике [Электронный ресурс] / О.М. Боднар // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2014. – Ч. 2, № 2. – С. 33–36. – Режим доступа : http://scjournal.ru/articles/issn_1997-2911_2014_2-2_06.pdf.
47. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика : [курс лекций по английской филологии] / Николай Николаевич Болдырев. – Тамбов : Тамб. ун-т, 2001. – 123 с.
48. Бондаренко Я.О. Дискурс акцентуованих мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській художній прозі): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Я.О. Бондаренко. – К., 2002. – 19 с.
49. Бондарко А.В. К проблеме интенциональности в грамматике / А.В. Бондарко // Вопросы языкознания. – 1994. – № 2. – С. 29–42.
50. Бондарко А.В. Категории в системе функциональной грамматики / А.В. Бондарко // Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – С. 15–21.
51. Борис О. Парадигматичні відношення у термінології на прикладі термінів спадкового права в українській та польській мовах [Електронний ресурс] / Оксана Богдан // Humanity, Computers and Communication. – Lviv : Lviv Polytechnic National University, 2015. – С. 183–185. – Режим доступа : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/32529/1/46-183-185.pdf>.
52. Борисенко П. А. Структура, семантика та прагматика франкомовних текстів-поправок (на матеріалі робочих документів Парламентської Асамблеї Ради Європи): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / П.А. Борисенко. – К., 2003. – 18 с.
53. Бочарова Э.А. Политический дискурс как средство манипуляции сознанием : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» [Электронный ресурс] / Э.А. Бочарова. – Белгород, 2013. – 22 с. – Режим доступа : <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=>

&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwipqY3S6tLPAhW
DKCwKHUYbDQUQFggnMAE&url=http%3A%2F%2Fdlb.rsl.ru%2Floader%2F
view%2F01005049793%3Fget%3Dpdf&usg=AFQjCNHVfRkshA-L-62hHtQ1Re
Y82 yhrRw&sig2=bMAQ6Lyy9dic-fpuzBQKiw.

54. Буренко Т.М. Прагматична модель вибачення в англомовному дискурсі / Т.М. Буренко // Філологічні трактати. – 2013. – Т. 5, № 2. – С. 19–24.

55. Буренкова О.М. Коммуникативная стратегия примирения и тактики её реализации (на материале англоязычного конфликтного дискурса) / О.М. Буренкова, Є.Н. Гилязева // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2015. – № 2-1 (44). – С. 43–48.

56. Васильченко О.В. Зовнішньоекономічні договори в англомовному діловому дискурсі: поняття, типи та переклад / О.В. Васильченко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Філологічна. – 2015. – Вип. 54. – С. 250–252.

57. Вежбицка А. Речевые акты / Анна Вежбицка // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 17. Теория речевых актов. – С. 251–275.

58. Верба Л.Г. Обsoleteзация и другие исторические изменения директивных речевых актов (на материале произведений В. Шекспира) / Л.Г. Верба, В.И. Карабан, Л.П. Алексеенко // Формально-языковые корреляции языковых единиц : сб. науч. тр. – К. : УМК ВО, 1989. – С. 13–19.

59. Віротченко С.А. Засоби невербальної комунікації у професійно-педагогічному спілкуванні [Електронний ресурс] / С.А. Віротченко // Методичні та психолого-педагогічні проблеми викладання іноземних мов на сучасному етапі : V Міжнар. наук.-метод. конф., 22 листопада 2012 р. : тези доп. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – С. 45–47. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/1180577>.

60. Власенко М.С. Комунікативно-прагматичний аспект іспанського законодавчого тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / М.С. Власенко. – К., 2001. – 21 с.

61. Войцехівська Н.М. Інвективи в конфліктному діалогічному дискурсі / Наталя Войцехівська // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. – К., 2014. – № 29. – С. 323–333.
62. Ворожбитова А. Теория текста: антропоцентрическое направление : [учеб. пособие] / Александра Ворожбитова. – [3-е изд., стер.]. – М. : Флинта, 2014. – 367 с.
63. Вригт Г.Х. фон. Логико-философские исследования. Избранные труды / Г.Х. фон Вригт. – М. : Прогресс, 1986. – 594 с.
64. Гаврило Л.М. Художній дискурс у процесі формування кроскультурних компетенцій студентів / Л.М. Гаврило // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2014. – №6 (40). – С. 341–348.
65. Гак В.Г. Актант [Электронный ресурс] / Владимир Григорьевич Гак // Лингвистический энциклопедический словарь ; [под ред. В.И. Ярцевой]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1990. – Режим доступа : <http://tapemark.narod.ru/les/022c.html>.
66. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
67. Георгіца А.З. Конституційне право зарубіжних країн : [навчальний посібник] / А.З. Георгіца. – Чернівці : Рута, 2000. – 424 с.
68. Геращенко О.М. Історія композиції та формуляра українських гетьманських універсалів : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Геращенко Ольга Миколаївна. – Харків, 1996. – 179 с.
69. Гийому Ж. О новых приемах интерпретации, или Проблема смысла с точки зрения анализа дискурса / Ж. Гийому, Д. Мальдидье // Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса ; [под. ред. П. Серио]. – М. : Прогресс, 1999. – С. 124–137.
70. Гладуш Н.Ф. Повествовательные директивы в современном английском языке : дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Гладуш Наталья Фёдоровна. – К., 1985. – 205 с.

71. Голев М.Д. Юридический аспект языка в лингвистическом освещении [Электронный ресурс] / М.Д. Голев // Юрислингвистика-1: проблемы и перспективы: межв. сб. науч. тр. ; [под ред. Н.Д. Голева]. – Барнаул : Алт. ун-т, 1999. – С. 11–58. – Режим доступа : <http://lingvo.asu.ru/golev/listing.html#23>.
72. Горелов А.А. Основы социологии и политологии : [учебное пособие] / А.А. Горелов. – [3-е изд., стер.]. – М. : Флинта, 2012. – 416 с.
73. Горобец К.В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс : [монография] / К.В. Горобец. – Одесса : Феникс, 2013. – 218 с.
74. Гоцалюк А.А. Релігійний дискурс традиційного світогляду в контексті соціально-філософських рефлексій [Електронний ресурс] / А. А. Гоцалюк // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2015. – № 2. – С. 12–15. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2015_2_5.
75. Грайс П. Логика и речевое общение / Пол Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – С. 217–237.
76. Грибок О.М. Об'єктивація лінгвокультурних стереотипів у німецькомовному побутовому дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.М. Грибок. – Харків, 2014. – 20 с.
77. Григонис Э.П. Конституционное право зарубежных стран / Э.П. Григонис, В.П. Григонис. – СПб. : Питер, 2010. – 208 с.
78. Гриднева Н.Н. Основы семантики синтаксиса : [учебное пособие по теоретической грамматике английского языка] / Н.Н. Гриднева. – СПб. : СПбГУЭФ, 2009. – 48 с.
79. Гудзь Н.О. Интернет-дискурс: структурна специфіка та конститутивні ознаки / Н.О. Гудзь // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Сер. : Філологічна. – 2013. – Вип. 35. – С. 79–81.
80. Гудзь Н. Англоязычный экологический интернет-дискурс: аксиологический и коммуникативно-прагматический аспекты (на материале

веб-сайтов неправительственных природоохранных организаций) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Нина Гудзь. – К., 2015. – 21 с.

81. Гуменюк Н.Г. Оцінний дискурс: за чи проти? / Н.Г. Гуменюк // Германістика у ХХІ столітті : когнітивна, соціо- та прагмалінгвістика : III Всеукр. наук. конф. германістів з міжнародною участю, 5 квітня 2014 р. : тези доп. – Харків, 2014. – С. 126–127.

82. Гумовська І.М. Англійська юридична термінологія в економічних текстах: генезис, дериваційні та семантико-функціональні аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Гумовська Ірина Миколаївна. – Л., 2000. – 186 с.

83. Гурбанська С. Постмодерністський художній дискурс як цілісна комунікативна, когнітивно-концептуальна і семіотична єдність [Електронний ресурс] / С. Гурбанська // Актуальні питання гуманітарних наук. – 2015. – Вип. 11. – С. 155–160. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/argnd_2015_11_23.

84. Гусєва Г.Г. Комічний дискурс мовної особистості дитини в сучасному лінгвокультурному просторі Великої Британії і США: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Г.Г. Гусєва. – Харків, 2013. – 20 с.

85. Гуцол А.М. Німецькомовний матримоніальний конфліктний дискурс: когнітивний вимір: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Гуцол Анастасія Миколаївна. – Чернівці, 2015. – 225 с.

86. Давыдова Т.В. Эвалюативы в системе оценочных речевых актов / Т.В. Давыдова // Каразінські Читання: Людина. Мова. Комунікація : XIII наук. конф. з міжнар. участю, 7 лютого 2014 р. : тези доп. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – Ч. 1. – С. 84–86.

87. Дамаданова П.А. Немецкая терминология гражданского права: информационно-прагматический аспект: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / П.А. Дамаданова. – М., 2003. – 17 с.

88. Данильян О.Г. Інформаційне суспільство: морально-етичний дискурс / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань // Інформація і право. – 2014. – № 1. – С. 1–18.
89. Дашибалова И.Н. Образ детства в советском визуальном дискурсе 1930-х гг. [Электронный ресурс] / И.Н. Дашибалова. – Режим доступа : <http://ik.childsoc.ru/doc/tashibalova.pdf> (дата обращения 13.12.2015).
90. Дворецька Г.В. Соціологія [Електронний ресурс] : навч. посібник / Г.В. Дворецька. – К. : КНЕУ, 2002. – 472 с. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-book-160.html>.
91. Дейк Т.А. ван. Язык и власть: репрезентация доминирования в языке и коммуникации [Электронный ресурс] / Тён А. ван Дейк ; [пер. с англ.]. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – 344 с. – Режим доступа : https://vk.com/doc661844_330148785.
92. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Тён А. ван Дейк; [пер. с англ. ; изд. 2-е]. – М. : Эдиториал УРСС, 2015. – 320 с.
93. Демків Р.Я. Конституційне право України : [курс лекцій] / Р.Я. Демків. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 332 с.
94. Демьянков В.З. Англо-русские термины по прикладной лингвистике и автоматической переработке текста: Вып. 2. Методы анализа текста. – М. : Всесоюзный центр переводов ГКНТ и АН СССР, 1982. – 288 с. (Тетради новых терминов; 39).
95. Демьянков В.З. Доминирующие лингвистические теории в конце XX века / В.З. Демьянков // Язык и наука конца 20 века. – М. : Институт языкознания РАН, 1995. – С. 239–320.
96. Демьянков В.З. Политический дискурс как предмет политологической филологии / Валерий Закиевич Демьянков // Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования. – М., 2002. – № 3. – С. 32–43.
97. Денисенко В.Н. Современные психолингвистические методы анализа речевой коммуникации [Электронный ресурс] : учебное пособие /

В.Н. Денисенко, Е.Ю. Чеботарева. – М. : РУДН, 2008. – 258 с. – Режим доступа : http://web-local.rudn.ru/web-local/uem/iop_pdf/191-denisenko.pdf.

98. Денисюк В.В. Художній дискурс як відображення динамічних процесів у фразеології (на матеріалі інтермедій XVII–XVIII ст.) / В.В. Денисюк // Скарынаўскія традыцыі: гісторыя і сучаснасць : зборнік навуковых артыкулаў : [у 2 ч.] ; [рэдкал. : А.М. Ермакова (гал. рэд.) і інш.]. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2015. – Ч. 1. – С. 165–173.

99. Дерді Е.Т. Словотворні та структурно-семантичні характеристики англійських юридичних термінів: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Дерді Емма Тиберіївна. – К., 2003. – 238 с.

100. Діомідова О.Ю. Сучасна юридична лінгвістика: перспективи розвитку [Електронний ресурс] / О.Ю. Діомідова // Мова і суспільство. – 2014. – Вип. 5. – С. 18–22. – Режим доступу до журн.: <http://sociolinguistics.lnu.edu.ua/ua/issues/05/03.pdf>.

101. Дорда С.В. Про деякі особливі характеристики юридичного дискурсу / С.В. Дорда // Світогляд – Філософія – Релігія : зб. наук. пр. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2014. – Вип. 5. – С. 146–154.

102. Дридзе Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. Проблемы семиосоциопсихологии / Тамара Моисеевна Дридзе. – М. : Наука, 1984. – 268 с.

103. Елисеев С.М. Политическая социология : [учебное пособие] / С.М. Елисеев. – СПб. : Нестор-История, 2007. – 350 с.

104. Єловська Ю.В. Реалізація табу в діловому дискурсі (на матеріалі ділового мовлення українців) / Ю.В. Єловська // Одеський лінгвістичний вісник. – 2015. – № 5. – С. 48–51.

105. Єнальєва О.А. Аналіз продуктивності моделей словотвору неологізмів у рекламних текстах сучасної німецької мови / О.А. Єнальєва // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Філологія. Мовознавство. – 2012. – Т. 195, Вип. 183. – С. 25–29.

106. Єрченко О.В. Структурно-композиційні та лінгвокогнітивні принципи наукової медичної статті та анотації [Електронний ресурс] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Єрченко Олег Владиславович. – Львів, 2015. – 269 с. – Режим доступу : http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/dis_yerchenko.pdf.
107. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов / Светлана Анатольевна Жаботинская // Вісник Черкаського університету. Сер. : Філологічні науки. – 1999. – Вип. 11. – С. 3–17.
108. Жаботинская С.А. Концепт / Домен: матричная и сетевая модели [Электронный ресурс] / С.А. Жаботинская // Культура народов Причерноморья. – 2009. – Т. 1, № 168. – С. 254–259. – Режим доступа : https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=45&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwj7fx2p3KAhUDJnIKHW-5ANU4KBAWCDUwBA&url=http%3A%2F%2Fuaclip.at.ua%2F2009-YAltakontseptdomen.doc&usg=AFQjCNG_OHmc5JqjZ5NqewDYMuXsBS8QKw&sig2=ekB5cr4PjDCuf-UWfmNhCA&bvm=bv.111396085,d.bGg.
109. Жаботинская С.А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции) / Светлана Анатольевна Жаботинская // Когниция, коммуникация, дискурс : междунар. электр. сб. науч. трудов. – 2013. – № 6. – С. 47–76.
110. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации / Николай Иванович Жинкин. – М. : Наука, 1982. – 160 с.
111. Жукова М.В. Оценочность как свойство терминологии уголовного права / М.В. Жукова // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2013. – № 6 (81). – С. 16–20.
112. Зайцева М.О. Юридичний та політичний дискурси з точки зору персуазивності / М.О. Зайцева, О.І. Петухова // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2013. – Вип. 35. – С. 149–154.

113. Зарума-Панських О.Р. Англійська лексика міжнародних договорів: структурні, семантичні та дискурсні особливості: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Зарума-Панських Олена Романівна. – Львів, 2001. – 219 с.
114. Захаров М.А. Социология : [курс лекций] / М.А. Захаров. – Смоленск : СмолГУ, 2007. – 168 с.
115. Зверева О.Г. Комунікативні стратегії сіблінгів в англомовному сімейному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.Г. Зверева. – Харків, 2014. – 20 с.
116. Ивакина Н.Н. Профессиональная речь юриста : [учебное пособие] / Н.Н. Ивакина. – М. : НОРМА, ИНФРА-М, 2011. – 243 с.
117. Ивин А.А. Логика норм : [монография] / Александр Архипович Ивин. – М. : МГУ, 1973. – 121 с.
118. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – [изд. 7-е, ст.]. – М. : КомКнига, 2015. – 304 с.
119. Истон Д. Категории системного анализа политики / Д. Истон // Политология: Хрестоматия / [Сост. М.А. Василик, М.С. Вершинин]. – М. : Гардарики, 2000. – С. 319–331.
120. Иванов О.В. Класичний контент-аналіз та аналіз тексту: термінологічні та методологічні відмінності / О.В. Иванов // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер. : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – 2013. – № 1045. – С. 69–73.
121. Иванова І. Соціолінгвістичний вимір рекламного дискурсу / Ірина Иванова // Мова і суспільство. – 2015. – Вип. 6. – С. 110–115.
122. Кагановская Е.М. Когнитивный аспект соотношения импликации и экспликации в художественном тексте / Е.М. Кагановская // Версии антропоцентризма: III Междунар. симпозиум “Человек: язык, культура, познание”, 1999 г. : тезисы докл. – М.; Кривой Рог : КГПУ. – 1999. – С. 70–77.

123. Карабан В.И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований / В.И. Карабан. – К. : Высшая школа, 1989. – 131 с.
124. Карасик В.И. О категориях дискурса / В.И. Карасик // Языковая личность: социолингвистический и эмотивный аспекты. – Волгоград : Перемена, 1998. – С. 185–196.
125. Карасик В.И. Язык социального статуса / Владимир Ильич Карасик. – М. : Гнозис, 2002. – 333 с
126. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : [монография] / Владимир Ильич Карасик. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
127. Караулов Ю.Н. От грамматики текста к когнитивной теории дискурса / Ю.Н. Караулов, В.В. Петров // Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация ; [пер. с англ. ; изд. 2-е]. – М. : Эдиториал УРСС, 2015. – С. 5–11.
128. Касевич В.Б. Семантика. Синтаксис. Морфология [Электронный ресурс] / Вадим Борисович Касевич. – М., 1988. – 309 с. (С. 652-968) – Режим доступа : <http://www.genling.nw.ru/Staff/Kasevich/publicat/semsinmo.pdf>.
129. Касевич В.Б. Когнитивная лингвистика. В поисках идентичности [Электронный ресурс] / Вадим Борисович Касевич. – М. : Языки славянской культуры, 2013. – 192 с. – Режим доступа : <https://books.google.com.ua/books?id=GTidCgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>.
130. Кибрик А.А. Рассказы о сновидениях: корпусное исследование устного русского дискурса / А.А. Кибрик ; [под ред. А.А. Кибрика и В.И. Подлесской]. – М. : Языки славянской культур, 2009. – 736 с.
131. Кириченко В.М. Порівняльне конституційне право: модульний курс : [навч. посібник для студ. вузів] / В.М. Кириченко, О.М. Куракін. – К. : Центр учбової літ., 2012. – 252 с.
132. Клименко Л.В. Юридичні сентенції у французькій мові: семантико-стилістичний і прагматичний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05 /

Клименко Лада Вікторівна. – Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 183 с.

133. Клипатская Ю.А. Характеристика музыкального дискурса как сферы коммуникации / Ю.А. Клипатская // Русская филология: Вестник Харьковского национального педагогического университета им. Г.С. Сковороды. – 2014. – № 1-2 (51). – С. 86–90.

134. Ключев Ю.В. Политический дискурс в массовой коммуникации : анализ публичного политического взаимодействия / Ю.В. Ключев. – М.-Берлин : Директ-Медиа, 2016. – 263 с.

135. Кобозева И.М. «Теория речевых актов» как один из вариантов теории речевой деятельности / Ирина Михайловна Кобозева // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1986. – Вып. 17. Теория речевых актов. – С. 7–21.

136. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика / И.М. Кобозева ; [изд. 6]. – М. : Эдиториал УРСС: Ленанд, 2015. – 352 с.

137. Кобякова І.К. Креативне конструювання креативних утворень в англomовному художньому дискурсі : [монографія] / І.К. Кобякова. – Вінниця : Нова книга, 2007. – 128 с.

138. Коваль Н.Є. Мовні засоби аргументації в юридичному дискурсі (на матеріалі англomовних законодавчих та судових документів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н.Є. Коваль. – Одеса, 2007. – 22 с.

139. Козлова В.В. Реалізація виховного впливу в англomовному парентальному дискурсі: структурно-семантичний та прагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В.В. Козлова. – Харків, 2012. – 20 с.

140. Колобова А.А. Социопрагматика корпоративного дискурса (на примере текстов корпоративных кодексов американских компаний): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А.А. Колобова. – М., 2009. – 22 с.

141. Колшанский Г.В. Контекстная семантика / Геннадий Владимирович Колшанский. – М. : Наука, 1980. – 147 с.
142. Комарова Р.Н. Язык закона, лингвистические характеристики : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / Комарова Регина Николаевна. – СПб., 2000. – 180 с.
143. Копейчиков В.В. Правознавство : [підручник] ; [ред. В. В. Копейчиков]. – [7-ме вид., стер.]. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 736 с.
144. Короткова О.В. Жанр «Закон» в современном немецком языке: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Короткова Ольга Владимировна. – Саратов, 2004. – 18 с.
145. Косилова М.Ф. К вопросу о побудительных предложениях / М.Ф. Косилова // Вестник Московского университета. – М., 1962. – № 4. – С. 48–56.
146. Космодемьянская В.И. Стратегии и тактики в аргументативном политическом дискурсе / В.И. Космодемьянская // Политическая лингвистика. – 2016. – № 1 (55). – С. 99–103.
147. Котенко В. Соціолінгвістична маркованість сучасного іспаномовного футбольного дискурсу / Валентина Котенко // Мова і суспільство. – 2013. – Вип. 4. – С. 213–220.
148. Кохан В.В. Тематичний словник-довідник з соціології / В.В. Кохан ; [уклад. А. Александровська, Є. Буга, Ю. Ткачук та ін., за ред. В.В. Кохана]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 110 с.
149. Коцюба Н.Й. Теоретичні аспекти офіційно-ділового дискурсу / Н.Й. Коцюба // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія. – 2015. – Т. 1, № 17. – С. 17–19.
150. Кравченко Н.К. Міжнародно-правовий дискурс: когнітивно-комунікативний аспект: дис. ... доктора філол. наук : 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Кравченко Наталія Кимівна. – К., 2007. – 488 с.

151. Кравченко Н.К. Мена коммунікативних ролей как конститутивная категория дискурса / Н.К. Кравченко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2013а. – № 1052. – С. 6–11.
152. Кравченко Н.К. Типология контекста в ракурсе задач современного дискурс-анализа / Наталья Кимовна Кравченко // Лингвистический вестник. – Горл.: ДВНЗ ДДПУ. – 2013б. – № 2. – С. 26–30.
153. Кравченко Н.К. Інтегративний метод і супутні методики дискурс-аналізу [Електронний ресурс] / Наталья Кимовна Кравченко. – 2014а. – 51 с. – Режим доступу : <http://discourse.com.ua/data/uploads/books/ntegrativnij-metod-suputn-metodiki-diskurs-analzu.pdf>.
154. Кравченко Н.К. Современный дискурс и дискурс-анализ: Краткая терминологическая энциклопедия [Электронный ресурс] / Наталья Кимовна Кравченко. – 2014б (дополняется). – Режим доступа : <http://discourse.com.ua/data/uploads/books/sovremennyj-diskurs-i-diskurs-analiz-m-enciklopedija.pdf>.
155. Кравченко Н.К. Таксономія категорій дискурсу у сучасному дискурс-аналізі / Наталія Кимівна Кравченко // Вісник КНЛУ. Сер. : Філологія. – 2014в. – Т. 17, № 1. – С. 77–83.
156. Кравченко С.П. Мова як фактор правоутворення та законотворення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права, історія правових вчень» / С.П. Кравченко. – Одеса, 2000. – 20 с.
157. Красикова Т. Репрезентация социальных субъектов конфликтной ситуации в медиатекстах [Электронный ресурс] / Татьяна Красикова // Современный дискурс-анализ. – 2013. – №9. – С. 17–26. – Режим доступа : <http://www.discourseanalysis.org/ada9/st63.shtml>.
158. Красных В.В. От концепта к тексту и обратно (к вопросу о психолінгвістике текста) / В.В. Красных // Вестник Московского университета. – Серия 9. Филология. – 1998. – №1. – С. 53–67.
159. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В.В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.

160. Кріпак Ю.В. Реалізація мовленнєвої агресії в конфліктному та агресивному дискурсах / Ю.В. Кріпак // Одеський лінгвістичний вісник. – 2014. – Вип. 4. – С. 140–143.
161. Круковський В. І. Комунікативно-прагматичний аспект французьких законодавчих текстів (на матеріалі Цивільного кодексу Франції та інших юридичних текстів) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Круковський Василь Іванович. – К., 1996. – 211 с.
162. Кручинкина Н.Д. Интерпретация понятия инварианта в современной лингвистике / Н.Д. Кручинкина // Гуманитарные исследования: традиции и инновации : сб. науч. тр. – Саранск, 2006. – Вып. 2. – С. 49–55.
163. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Елена Самуиловна Кубрякова // Язык и наука конца XX века. – М. : РГГУ, 1995. – С. 144–238.
164. Кузьменко Т.М. Соціологія: [навч. посібник] / Т.М. Кузьменко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 320 с.
165. Куликова В.Г. Диференційні ознаки спонукальних мовленнєвих актів: комунікативно-прагматичний аспект / В.Г. Куликова // Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Сер. : Філологія. Педагогіка : зб. наук. праць. – 2013. – № 1. – С. 42–53.
166. Куртин Ж.-Ж. Шапка Клементиса (заметки о памяти и забвении в политическом дискурсе) / Ж.-Ж. Куртин // Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса ; [под. ред. П. Серио]. – М. : Прогресс, 1999. – С. 95–105.
167. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика: Введение / Джон Лайонз ; [пер. с англ. В.В. Морозова и И.Б. Шатуновского ; под общ. ред. И.Б. Шатуновского]. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 400 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
168. Лапка О.Я. Державне право зарубіжних країн (у схемах): [навчальний посібник] / Б.В. Калиновський, О.Я. Лапка, Н.Я. Лапка, Т.О. Пікуля, Л.А. Івершенко та ін. ; за заг. ред. О.Я. Лапки]. – К. : КНТ, 2012. – 528 с.

169. Лассан Э.Р. Существует ли риторика научного дискурса? [Электронный ресурс] / Э.Р. Лассан // Дискурс и стиль: теоретические и прикладные аспекты : колл. монографія ; [под. ред. Г.Я. Солганика, Н.И. Клушиной, Н.В. Смирновой]. – [2-е изд., стер.]. – М. : Флинта, 2014. – С. 233–240. – Режим доступа : <https://books.google.com.ua/books?id=sK8VBQAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false>.
170. Лебедько М.Г. Словарь терминов межкультурной коммуникации / Мария Лебедько, Ирина Жукова, Зоя Прошина, Наталья Юзефович ; [под ред. М.Г. Лебедько и З.Г. Прошиной]. – М. : Флинта : Наука, 2013. – 632 с.
171. Левицький В.В. Лексикологія німецької мови : [посібник] / В.В. Левицький. – Вінниця : Нова книга, 2014. – 392 с.
172. Луканина М.В. Газетный текст через призму теории коммуникации / М.В. Луканина // Вестник Московского государственного университета. Сер. 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2003. – № 2. – С. 123–133.
173. Майенова М.Р. Теория текста и традиционные проблемы поэтики / М.Р. Майенова // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1978. – Вып. 8. – С. 435–443.
174. Макаров М.Л. Интерпретативный анализ дискурса в малой группе / Михаил Львович Макаров. – Тверь : Тверск. гос. ун-т, 1998. – 200 с.
175. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 280 с.
176. Маккьюин К. Дискурсивные стратегии для синтеза текста на естественном языке / Кэтлин Маккьюин // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1989. – Вып. 24. – С. 311–357.
177. Максимов М.В. Вибір музичного дискурсу як відзеркалення ступеню соціальної адаптованості особистості / М.В. Максимов // Фундаментальные и прикладные исследования в практиках ведущих школ. – 2014. – № 5. – С. 123–132.

178. Малая О.Ю. Реалізація мовленнєвих стратегій ввічливості у дискурсі німецькомовних Інтернет-форумів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.Ю. Малая. – Харків, 2008. – 20 с.
179. Маловичко М.Г. Становление и развитие функционального стиля официально-деловой документации в английском языке : Прагматические, семантические, структурные аспекты: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / М.Г. Маловичко. – СПб., 2002. – 18 с.
180. Малышева Е. Русский спортивный дискурс: лингвокогнитивное исследование : [монография] / Елена Малышева. – М. : Флинта, 2015. – 484 с.
181. Мартынова Н.А. К проблеме перевода юридических терминов [Электронный ресурс] / Н.А. Мартынова // Филологические науки. Актуальные проблемы перевода. – 2014. – №6. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/24_PNR_2014/Philologia/6_175963.doc.htm.
182. Марченко М.Н. Источники права : [учебное пособие] / М.Н. Марченко. – М. : Проспект, 2013. – 773 с.
183. Маслова В.А. Политический дискурс: языковые игры или игры в слова? / В.А. Маслова // Политическая лингвистика. – Екатеринбург, 2008. – Вып. 1(24). – С. 43–48.
184. Матвеева Г.Г. Основы прагмалингвистики / Г.Г. Матвеева, А.В. Ленец, Е.И. Петрова. – М. : Флинта : Наука, 2013. – 232 с.
185. Медведовська Н.В. Основні моделі словотвору абстрактних іменників у ранньовіснійнімецькому періоді / Н.В. Медведовська // Вісник Запорізького державного університету. – 2000. – № 1. – С. 109–112.
186. Миронова Н.Н. Оценочный дискурс: проблемы семантического анализа / Н.Н. Миронова // Известия АН. Серия литературы и языка. – М., 1997. – Т. 56, № 4. – С. 52–59.
187. Митрофанова Т.А. Обращенность как прагмалингвистический феномен в институциональном дискурсе (на материале немецкого языка): дисс. ... канд.

філол. наук : 10.02.04 / Митрофанова Татяна Александровна; [Место защиты: ГОУВПО «Московский государственный лингвистический университет»]. – М., 2010. – 186 с.

188. Морозова І.І. Ідеї О.О. Потебні та моделювання дискурсу вікторіанської жінки / І.І. Морозова // Нова філологія. – 2005. – № 2(22). – С. 198–203.

189. Морозова О.І. До проблеми виділення одиниць дискурсу: дискурсема неправди / Олена Іванівна Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : [кол. монографія] / [під загальн. ред. Шевченко І. С.]. – Харків : Константа, 2005. – С. 65–104.

190. Мороховский А.Н. Стилистика английского языка : [учебник] / [Мороховский А.Н., Воробьева О.П., Лихошерст Н.И., Тимошенко З.В.]. – К. : Выща школа, 1991. – 272 с.

191. Москальская О.И. Грамматика текста : пособие по грамматике немецкого языка [для институтов и факультетов иностранных языков] / О.И. Москальская. – М. : Высшая школа, 1981. – 183 с.

192. Мясоєдова С.В. Проблема визначення відтінків спонукального значення у сучасних лінгвістичних дослідженнях / С.В. Мясоєдова // Филологические науки. Сер. : Синтаксис: структура, семантика, функция. – 2013. – Т. 16.– С. 3–10.

193. Наер В.Л. Прагматика текста и ее составляющие / В.Л. Наер // Прагматика и стилистика : сб. науч. тр. – М. : МГЛУ, 1985. – Вып. 245. – С. 4–13.

194. Неборсіна Н.П. Поетичний дискурс: естетичний аспект текстуальності [Електронний ресурс] / Н.П. Неборсіна // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – 2016. – Вип. 29. – С. 155–162. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/psptkl_2016_29_15.

195. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения / М.В. Никитин. – М. : Высшая школа, 1988. – 168 с.

196. Новиков А.И. Семантика текста и её формализация / Анатолий Иванович Новиков. – М. : Наука, 1983. – 213 с.

197. Огуй О.Д. Лексикологія німецької мови. Lexikologie der deutschen Sprache : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / О.Д. Огуй. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 416 с.
198. Олянич А.В. Милитарный (военный) дискурс [Электронный ресурс] / А.В. Олянич // Дискурс-Пи. – Т. 12, №2. – 2015. – С. 165–167. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/militarnyy-voennyu-diskurs>.
199. Оніщенко Н. Соціологія права як чинник удосконалення праводержавотворення в Україні [Електронний ресурс] / Наталія Оніщенко // Віче. – № 5. – березень 2013. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3566/>.
200. Осовська І.М. Сучасний німецькомовний сімейний дискурс дискурс: ментальний і вербальний ресурс : [монографія] / І.М. Осовська. – Чернівці : РОДОВІД, 2013. – 250 с.
201. Остин Дж. Перформативы – констативы / Джон Лангшо Остин // Философия языка. – М., 2004. – С. 23–34.
202. Остин Дж. Слово как действие / Джон Лангшо Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1986. – Вып. 17. Теория речевых актов. – С. 22–130.
203. Павкін Д.М. Образ чарівної країни в романах Дж. Р.Р. Толкієна: лінгвокогнітивний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Д.М. Павкін. – К. : Б.В., 2002. – 20 с.
204. Падучева Е.В. Динамические модели в семантике лексики / Е.В. Падучева. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.
205. Панкрац Ю.Г. Пропозициональная форма представления знаний / Ю.Г. Панкрац // Язык и структуры представления знаний : сб. науч. аналитич. обзоров. – М. : Наука, 1992. – С. 78–97.
206. Пасинок В.Г. Дискурсивні підходи у французькій гуманітарній свідомості / В.Г. Пасинок // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2015. – № 1155. – С. 53–57.

207. Пашина И.А. Контент-анализ как метод исследования: достоинства и ограничения [Электронный ресурс] / И.А. Пашина // Научная периодика: проблемы и решения. – 2012. – № 3. – С. 13–17. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/kontent-analiz-kak-metod-issledovaniya-dostoinstva-i-ogranicheniya>.
208. Петлюченко Н.В. Дискурсивные портреты исторических харизматических личностей Германии и Украины / Н.В. Петлюченко // Одеський лінгвістичний вісник : зб. наук. праць / [голов. ред. Н.В. Петлюченко] ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Вип. 3. – Спец. вип., присвячений 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. – Одеса : Гельветика, 2014. – С. 190–197.
209. Петрякова М.С. Тезаурисно-сетевое моделирование семантического поля термина PRAGMATICS «Лингвистическая прагматика» / М.С. Петрякова // Вестник ЧГПУ им. И.Я. Яковлева. – 2014. – №4 (84). – С. 142–151.
210. Пешё М. Контент-анализ и теория дискурса / М. Пешё // Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса ; [под. ред. П. Серио]. – М. : Прогресс, 1999а. – С. 302–337.
211. Пешё М. Прописные истины. Лингвистика, семантика, философия / М. Пеше // Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса ; [под. ред. П. Серио]. – М. : Прогресс, 1999б. – С. 225–291.
212. Пешё М. Что значит читать архивный документ сегодня? / М. Пеше // Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса ; [под. ред. П. Серио]. – М. : Прогресс, 1999. – С. 291–302.
213. Пеше М. Итоги и перспективы. По поводу автоматического анализа дискурса / М. Пеше, К. Фукс // Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса ; [под. ред. П. Серио]. – М. : Прогресс, 1999. – С. 105–124.
214. Пиголкин А.С. Язык закона / Боголюбов С.А., Казьмин И.Ф., Локшина М.Д. и др. ; [под ред. А.С. Пиголкина]. – М. : Юридическая литература, 1990. – 189 с.

215. Пиголкин А.С. Теория государства и права : [учебник] / Пиголкин А.С., Головистикова А.Н., Дмитриев Ю.А., Саидов А.Х. ; [под ред. А.С. Пиголкина]. – М. : Юрайт-Издат, 2005. – 613 с.
216. Пилипенко Р.Є. Інституційний комунікативний простір Німеччини (фахова мова економіки) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: 10.02.04 «Германські мови» / Пилипенко Ростислав Євгенович. – К., 2007. – 40 с.
217. Писаренко В.О. Взаємовідношення мовлення і музики в кинодискурсі: мультимодальний підхід / В.О. Писаренко // Науковий вісник ДДПУ ім. І. Франка. Сер. : Філологічні науки. Мовознавство. – 2015. – № 3. – С. 219–224.
218. Пірог І.І. Прагматична когерентність сучасного німецького публіцистичного аргументативного дискурсу / І.І. Пірог // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Сер. : Філологія. – 2011. – Вип. 22. – С. 99–104.
219. Пірог І.І. Аргументація у світлі когнітивних операцій (на матеріалі німецького аргументативного дискурсу) [Електронний ресурс] / І.І. Пірог // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. : Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2015. – Вип. 80, № 1155. – С. 47–52. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPG_2015_1155_80_10.
220. Пірог І.І. Сучасні дослідження аргументації у когнітивному аспекті / І.І. Пірог // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Філологічна. – 2014. – Вип. 42. – С. 136–138.
221. Пірог І.І. Онтологічні характеристики аргументації в сучасному німецькомовному дискурсі / І.І. Пірог // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Сер. : Філологічні науки (мовознавство) : зб. наук. пр. – Дрогобич, 2016. – №5. – С. 69–72.
222. Подголин Е.И. Юридическая речь в уголовном судопроизводстве / Е.И. Подголин // Сов. юстиция. – 1985. – № 20. – С. 36–49.

223. Постриган С.В. Усталені словосполучення в німецькому інституційному юридичному тексті: лінгво-культурологічний та комунікативно-прагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / С.В. Постриган. – К., 2009. – 17 с.
224. Потапчук М.А. Песенный дискурс как коммуникативный процесс / М.А. Потапчук // Вестник Челябинского государственного университета. – 2013. – № 2 (293). – С. 140–143.
225. Почепцов Г.Г. Прагматический аспект изучения предложения / Георгий Георгиевич Почепцов // Иностранные языки в школе. – 1975. – № 6 – С. 15–26.
226. Почепцов Г.Г. Прагматика текста / Г.Г. Почепцов // Коммуникативно-прагматические и семантические функции речевых единств. – Калинин, 1980. – С. 5–10.
227. Почепцов Г.Г. Предложение / Георгий Георгиевич Почепцов // Иванова, И.П., Бурлакова, В.В., Почепцов, Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. – М. : Высшая школа, 1981. – С. 161–281.
228. Почепцов Г.Г. Избранные труды по лингвистике : [монография] / Г.Г. Почепцов ; [сост., общ. ред. и вступ. статья Ирины Шевченко]. – Винница : Нова книга, 2013. – 560 с.
229. Почепцов Г.Г. (мл.) Нестандартное употребление перформативных высказываний / Г.Г. Почепцов (мл.) // Коммуникативно-прагматические и семантические функции речевых единств. – Калинин, 1980. – С. 106–111.
230. Почепцов Г.Г. (мл.) Теория коммуникации / Георгий Георгиевич Почепцов. – К. : Ваклер; М. : Рефл-бук, 2001. – 656 с.
231. Почепцов О.Г. Основы прагматического описания предложения / Олег Георгиевич Почепцов. – К. : Вища школа, 1986. – 116 с.
232. Прадід Ю.Ф. Вступ до юридичної лінгвістики : [навч. посібник] / Ю.Ф. Прадід ; [за ред. чл.-кор. АПрН Ярмиша О.Н.]. – Симферополь : Доля, 2002. – 104 с.

233. Преснухина И.А. Деловое общение в свете диатопического варьирования современного английского языка : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / И.А. Преснухина. – М., 2005. – 21 с.
234. Примуш М.В. Загальна соціологія : [навч. посібник] / М.В. Примуш. – К. : Професіонал, 2004. – 590 с.
235. Приходько А.М. Німецькі комплексні регулятиви: іллокутивна таксономія та перлокутивний потенціал / А.М. Приходько // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Сер. : Романо-германська філологія. – 2001. – № 537. – С. 30–38.
236. Приходько А.Н. Когнитивно-коммуникативная типология дискурсов / А.Н. Приходько // Вісник КНЛУ. Сер. : Філологія. – 2009а. – Т.12, № 1. – С. 20–24.
237. Приходько А.Н. Концепт в дискурсах vs концепты в дискурсе / Анатолий Николаевич Приходько // Дискурс, концепт, жанр: [колл. монографія] / [Отв. ред. М.Ю. Олешков]. – Нижний Тагил : НТГСПА, 2009б. – С. 125–139.
238. Приходько А.Н. Концепты и концептосистемы / Анатолий Николаевич Приходько. – Днепропетровск : Белая Е.А., 2013. – 307 с.
239. Приходько А.М. Мовленнева діяльність у лінгвофілософських вимірах / Анатолий Миколайович Приходько // Вісник Дніпропетровського університету. Сер. : Мовознавство. – 2014а. – Вип. 20 (1). – С. 133–140.
240. Приходько А.Н. Сложный речевой акт в паратактической упаковке / Анатолий Николаевич Приходько // Когниция, коммуникация, дискурс: междунар. сб. науч. тр. – Харьков : ХНУ им. В.Н. Каразина, 2014б. – № 8. – С. 93–102.
241. Прокопенко Н.М. Малі текстові форми гумористичного дискурсу / Н.М. Прокопенко // Філологічні трактати. – 2016. – Т. 8, №1. – С. 54–61.
242. Проценко О.О. Імплікативний простір американської поезії ХХ століття: лінгвокогнітивний аспект: автореф. дис. на здобуття наук.

- ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.О. Проценко. – Харків, 2010. – 20 с.
243. Радецька В.Я. Мова науки криміналістики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В.Я. Радецька. – К., 2002. – 18 с.
244. Радзієвська Т.В. Текст як засіб комунікації / Т.В. Радзієвська. – К. : НАН України, Ін-т української мови, 1993. – 191 с.
245. Радзієвська Т.В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту: Текст – соціум – культура – мовна особистість / Т.В. Радзієвська. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. – 491 с.
246. Рахилина Е.В. Основные идеи когнитивной семантики / Екатерина Владимировна Рахилина // Фундаментальные направления современной американской лингвистики : сборник обзоров. – М. : МГУ, 1997. – С. 370–389.
247. Рибалко В.О. Оцінні поняття в кримінально-процесуальному праві України: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В.О. Рибалко. – Львів, 2016. – 22 с.
248. Робен Р. Анализ дискурса на стыке лингвистики и гуманитарных наук вечное недоразумение / Р. Робен // Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса ; [под. ред. П. Серио]. – М. : Прогресс, 1999. – С. 184–197.
249. Рогожа В.Г. Засоби вираження вольової модальності в текстах кодексів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В.Г. Рогожа. – К., 2005. – 24 с.
250. Романов А.А. Прагматические особенности перформативных высказываний / А.А. Романов // Прагматика и семантика синтаксических единиц. – Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1984. – С. 86–98.
251. Романченко А.П. Научный дискурс в концепциях украинских исследователей / А.П. Романченко // Сборники конференций НИЦ Социосфера. – 2013. – № 55. – С. 121–124.

252. Руберт И.Б. Текст и дискурс: к определению понятий / И.Б. Руберт // Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса : сб. научн. ст. – СПб. : С.-Петербург. гос. ун-т экономики и финансов, 2001. – С. 23–37.
253. Румынина В.В. Основы права : учебник [для студентов учреждений сред. проф. Образования] / В.В. Румынина. – М. : ФОРУМ: ИНФРА-М, 2005. – 256 с.
254. Рябенька І. Концепт ЧАС в англomовному пісенному дискурсі / І. Рябенька // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Сер. : Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк, 2013. – № 17. – С. 90–94.
255. Самохина В.А. Реализация коммуникативной категории «контакт» в юмористическом дискурсе / Самохина Вікторія Опанасівна // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2014. – № 1102. – С. 125–132.
256. Санжаревский И.И. Политическая наука: словарь-справочник. [Электронный ресурс] : виртуальное (электронное) учебное пособие / Санжаревский Игорь Иванович. – Режим доступа : <http://glos.virmk.ru/>.
257. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : [монографическое учебное пособие] / Е.А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
258. Селиванова Е.А. Энигматический дискурс: вербализация и когниция : [монография] / Е.А. Селиванова. – Черкассы : Изд-во Ю.Чабаненко, 2014. – 214 с.
259. Семёнова А.В. Контент-анализ СМИ: проблемы и опыт применения [Электронный ресурс] / А.В. Семёнова, М.В. Корсунская ; [под ред. В.А. Мансурова]. – М. : Институт социологии РАН, 2010. – 324 с. – Режим доступа : http://socioline.ru/files/5/308/semenova_a.v._korsunskaya_m.v._kontent-analiz_smi_problemy_i_opyt_primeneniya_-_2010.pdf.

260. Семенюк А.А. Вікові особливості мікроструктури фемінінного прескриптивного дискурсу / А.А. Семенюк // Філологічні трактати. – 2013. – Т.4, № 1. – С. 105–109.
261. Серио П. Как читают тексты во Франции / Патрик Серио // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса ; [пер. с фр. и порт.]. – М. : Прогресс, 1999а. – С. 12–54.
262. Серио П. Русский язык и анализ советского политического дискурса, анализ номинализаций / Патрик Серио // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса ; [пер. с фр. и порт.]. – М. : Прогресс, 1999б. – С. 337–284.
263. Серль Дж.Р. Классификация иллокутивных актов / Дж.Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – 1986а. – Вып. 17. – С. 170–194.
264. Серль Дж. Основные понятия исчисления речевых актов / Джон Серль, Дитер Вандервекен // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986б. – Вып. 18. Логический анализ естественного языка. – С. 242–265.
265. Сидорова М.О. Дискурсивно-стратегические свойства высказываний с импликатурами в реактивных ходах немецкоязычного диалогического дискурса / М.О. Сидорова // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : XIV наук. конф. з міжнар. участю, 27 березня 2015 р. : тези доп. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – С. 211–212.
266. Січна О.В. Класифікація законів: аналіз існуючих та нові підходи [Електронний ресурс] / О.В. Січна, А.С. Пілігрим. – 2011. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/8_DN_2011/Pravo/2_81667.doc.htm.
267. Солощук Л.В. Невербальні складові англомовного дискурсу / Людмила Василівна Солощук // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : [кол. монографія] / [під загальн. ред. Шевченко І. С.]. – Харків : Константа, 2005. – С. 145–180.
268. Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі : [монографія] / Л.В. Солощук. – Х. : Константа, 2006. – 300 с.

269. Старух В.О. Національні та інтернаціональні невербальні елементи в українському військовому дискурсі / В.О. Старух // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С.Сковороди. – 2015. – Вип. 39. – С. 104–108.
270. Степанов Ю.С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности / Юрий Сергеевич Степанов // Язык и наука конца XX века : сб. статей ; [под ред. Ю.С. Степанова]. – М. : РГГУ. – 1995. – С. 35–73.
271. Степанова М.Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке / М.Д. Степанова, В. Фляйшер. – М. : Высшая школа, 1984. – 264 с.
272. Сусов И.П. Прагматическая структура высказывания / И.П. Сусов // Языковое общение и его единицы. – Калинин, 1986. – С. 7–11.
273. Сусов И.П. Введение в теоретическое языкознание : [Электронный учебник] / Сусов И.П. – (Введение в языкознание). – М. : Восток-Запад, 2006. – 382 с. – Режим доступа : http://homepages.tversu.ru/~ips/5_02.htm.
274. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика [Електронний ресурс] / И.П. Сусов. – Винница : Нова Книга, 2009. – 272 с. – Режим доступа : <http://homepages.tversu.ru/~ips/Pragmf.html>.
275. Сушко-Безденежних М.Г. Стилiстичне значення i стилiстичне забарвлення в семантичній структурі мовних одиниць / М.Г. Сушко-Безденежних // Філологічні науки. – Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2002. – С. 123–131.
276. Сушко-Безденежних М.Г. Варіативність реалізації структурно-композиційної моделі законодавчих текстів в конституційному дискурсі Німеччини / М.Г. Сушко-Безденежних // Проблеми семантики слова, речення та тексту: зб. наук. пр. – К. : КНЛУ, 2004а. – Вип. 12. – С. 222–228.
277. Сушко-Безденежних М.Г. Дискурс як об'єкт лінгвістичних досліджень / М.Г. Сушко-Безденежних // Наука і сучасність: збірник наукових праць Національного пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004б. – Том XLV. – С. 230–237.

278. Сушко-Безденежних М.Г. Конституційний дискурс Німеччини: аспекти аналізу / М.Г. Сушко-Безденежних // Сучасні проблеми і перспективи дослідження романських і германських мов і літератур : Друга міжвуз. конф. молодих учених, 12-13 лютого 2004 р. : тези доп. – Донецьк : ДонНУ, 2004в. – С. 298–300.
279. Сушко-Безденежних М.Г. Прагматична спрямованість конституційних текстів Німеччини / М.Г. Сушко-Безденежних // Науковий потенціал світу '2004': Перша Міжнар. наук.-практ. конф., 1-15 листопада 2004 р. : тези доп. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004. – Т. 71. Мова, мовлення, мовна комунікація. – С. 72–74.
280. Сушко-Безденежних М.Г. Принципи виокремлення конституційного дискурсу Німеччини як різновиду комунікації в сфері права / М.Г. Сушко-Безденежних // Наука і освіта '2004': VII Міжнар. наук.-практ. конф., 10–25 лютого 2004 р. : тези доп. – Том 26. Мова, мовлення, мовна комунікація. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004д. – С. 76–78.
281. Сушко-Безденежних М.Г. Втілення прагматичних і ідеологічних настанов законодавця в конституційному дискурсі Німеччини / М.Г. Сушко-Безденежних // Система і структура східнослов'янських мов: до 170-річчя з дня народження О.О.Потебні : зб. наук. праць. – К. : Знання України, 2005а. – С. 276–283.
282. Сушко-Безденежних М.Г. Характеристики конституційного дискурсу Німеччини (КДН) з погляду модальної логіки / М.Г. Сушко-Безденежних // Мовна освіта в контексті Болонських реалій: наук. конф. кафедри ЮНЕСКО КНЛУ, 24–25 лютого 2005 р. : тези доп. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2005б. – С. 67–69.
283. Сушко-Безденежних М.Г. Екстралінгвальні аспекти мовленнєвої події проголошення основного закону країни (на матеріалі конституційного дискурсу Німеччини) / М.Г. Сушко-Безденежних // Семантика мови і тексту : IX Міжнар. наук.-практ. конф., 26–28 вересня 2006 р. : тези доп. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – С. 419–421.

284. Сушко-Безденежних М.Г. Засади виокремлення конституційного дискурсу Німеччини як різновиду комунікації в сфері права / М.Г. Сушко-Безденежних // Матеріали наукової конференції за підсумками науково-дослідної і науково-методичної роботи кафедр СумДПУ ім. А.С. Макаренка у 2006 р. : тези доп. – Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2007. – С. 119–121.
285. Сушко-Безденежних М.Г. Напрямки, категорії і методи дискурс-аналізу / М.Г. Сушко-Безденежних // Філологічні науки : зб. наук. пр. – Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2008. – С. 319–326.
286. Сушко-Безденежних М.Г. Критерії прагмасемантичної категоризації спонукальних висловлювань (на матеріалі конституційного дискурсу Німеччини) / М.Г. Сушко-Безденежних // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. Сер. : Лінгвістичні науки. – Одеса : Астропринт, 2009. – № 9. – С. 126–136.
287. Сушко-Безденежних М.Г. Потенціал курсу «Основы лингвистического дискурс-анализа» в профессиональной подготовке студентов-филологов / М.Г. Сушко-Безденежних // Педагогічні науки: теорія, історія. Інноваційні технології. – 2014а. – № 6 (40). – С. 439–447.
288. Сушко-Безденежних М.Г. Ausdrucksweisen der deontischen Modalität im deutschen Verfassungsdiskurs: Versuch einer pragmatischen Typologie / М.Г. Сушко-Безденежних // Молода германістика України: між традицією та новаторством: матеріали XXI конференції Асоціації українських германістів, 31 жовтня – 1 листопада 2014 р. : тези доп. – Львів : ПАІС, 2014б. – С. 59–60.
289. Сушко-Безденежних М.Г. Базисні прагматичні типи волітивних висловлень в конституційному дискурсі Німеччини / М.Г. Сушко-Безденежних // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : XIV наук. конф. з міжнар. участю, 27 березня 2015 р. : тези доп. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015а. – С. 221–222.
290. Сушко-Безденежних М.Г. Історична динаміка конституційного дискурсу Німеччини: денотативний аспект / М.Г. Сушко-Безденежних //

Сучасні підходи до викладання і дослідження іноземних мов та зарубіжної літератури: Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., 20 березня 2015 р. : тези доп. – Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2015б. – С. 49–54.

291. Сушко-Безденежних М.Г. Прагма-семантичні підтипи волітивних висловлень в конституційному дискурсі Німеччини / М.Г. Сушко-Безденежних // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Сер. : Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2015в. – Вип. 80, № 1155. – С. 119–126.

292. Сушко-Безденежних М.Г. (Sushko-Bezdenzhnykh M.G.) Phraseologie im Verfassungsdiskurs Deutschlands [Електронний ресурс] // Українська германістика в діалозі культур = Ukrainische Germanistik und Kulturdialog : XXII Міжнар. наук.-практ. конф. Асоціації українських германістів, 6 жовтня – 8 жовтня 2015 р. : тези доп. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – С. 161–162. – Режим доступу : [http://www.udgv.org/attachments/article/502/2015-UDGV-Thesen %20% 281%29.pdf](http://www.udgv.org/attachments/article/502/2015-UDGV-Thesen%20%281%29.pdf).

293. Сушко-Безденежних М.Г. Контент-аналіз конституційного дискурсу Німеччини / М.Г. Сушко-Безденежних // Когнітивно-прагматичні дослідження професійних дискурсів : V Всеукр. наук. конф., 19 березня 2016 р. : тези доп. – Х. : ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2016а. – С. 99–102.

294. Сушко-Безденежних М.Г. Контент-анализ конституционного дискурса Германии: диахронический аспект [Электронный ресурс] / М.Г. Сушко-Безденежних // Science and Education a New Dimension. – Philology V (20) — 2016б – Issue: 85. – С. 64–68. – Режим доступа : http://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/fil_iv20_85.pdf.

295. Сушко-Безденежних М.Г. Лексико-граматичні засоби конституційного дискурсу Німеччини / М.Г. Сушко-Безденежних // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: XV наук. конф. з міжнародною участю, 5 лютого 2016 р. : тези доп. – Х. : ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2016в. – С. 192–193.

296. Телешев А.А. Лингвопрагматические особенности французского законодательного дискурса : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05 / Телешев Антон Анатольевич. – Н. Новгород, 2004. – 178 с.
297. Теплюк М. Питання чинності законів України в аспекті конституційної юрисдикції [Електронний ресурс] / М. Теплюк // Віче. – №4. – лютий 2012. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2986>.
298. Тихомиров Ю.А. Юридическая коллизия / Ю.А. Тихомиров. – М. : Манускрипт, 1994. – 230 с.
299. Томахів М.В. Англомовний науковий дискурс: сучасний стан та перспективи подальших досліджень / М.В. Томахів // Одеський лінгвістичний вісник. – 2015. – Т. 2, Вип. 5. – С. 154–157.
300. Тощенко Ж.Т. Политическая социология : [учебник для вузов] / Ж.Т. Тощенко ; [под ред. чл.-корр. РАН Ж.Т. Тощенко]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 495 с.
301. Ушаков А.А. Очерки советской законодательной стилистики. Ч. 1. Содержание и формы в праве и проблемы законодательной статистики : [учебное пособие] / Александр Александрович Ушаков. – Пермь : Советская наука, 1967. – 206 с.
302. Ушакова Т.Н. Слово в действии: интен-анализ политического дискурса : [колл. монография] / Т.Н. Ушакова, Н.Д. Павлова ; [под ред. Т.Н. Ушаковой, Н.Д. Павловой]. – СПб. : Алетейя, 2000 – 316 с.
303. Филипенко М.В. Об адвербиалах с плавающей и фиксированной сферой действия (к вопросу об актантах и не-актантах предиката) [Электронный ресурс] / М.В. Филипенко // Семиотика и информатика. – М.: Языки русской культуры : Русские словари, 1998. – Вып. 36. – С. 120–140. – Режим доступа : <http://lpcs.math.msu.su/~uspensky/journals/siio/36/36 FILIPENK. pdf>.
304. Филлмор Ч. Дело о падеже / Чарльз Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1981. – Вып. 10. – С. 369–495.
305. Фролова И.Е. Регулятивный потенциал стратегии конфронтации в англоязычном диалогическом дискурсе: инструментарий и принципы анализа

- / И.Е. Фролова // Когниция. Коммуникация. Дискурс : междунар. электронный сб. науч. тр. – Харьков, 2013. – № 7. – С. 111–130.
306. Фролова І.Є. Регулятивний потенціал стратегії конфронтації в англomовному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. Є. Фролова. – Харків, 2015. – 36 с.
307. Фрумкина Р.М. Теории среднего уровня в современной лингвистике / Ревекка Фрумкина // Вопросы языкознания. – 1996. – № 3. – С. 55–67.
308. Хоменко Н.С. Семантические типы предикатов в государственных законодательных актах : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Хоменко Наталия Сергеевна. – КГПИ им. М.П. Драгоманова. – К., 1991. – 165 с.
309. Хорошков М.М. Аксиологічний дискурс української літературної критики і публіцистики другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / М.М. Хорошков // Вісник Маріупольського державного університету. – Сер. : Філологія. – 2013. – Вип. 8. – С. 127–131.
310. Храковский В.С. Семантика и типология императива. Русский императив / Виктор Самуилович Храковский, Александр Павлович Володин. – Л. : Наука, 1986. – 272 с.
311. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права / [М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін. ; за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина]. – Харків : Право, 2002. – 432 с.
312. Цолін Д.В. Поетичний дискурс: синтаксичний аспект / Д.В. Цолін // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. – Сер. : Філологічна. – 2015. – Вип. 52. – С. 269–273.
313. Чейф У. Память и вербализация прошлого опыта / Уоллес Чейф // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1983. – Вып. XII. – С. 35–73.
314. Чернишова Ю.О. Релігійний текст, стиль, дискурс: уточнення понять / Ю.О. Чернишова // Studia linguistica. – 2013. – Вип. 6. – С. 361–365.

315. Чернявская В.Е. Дискурс как объект лингвистических исследований / Валерия Евгеньевна Чернявская // Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса : сб. науч. ст. – СПб., 2001. – С. 11–22.
316. Чернявская В. Е. Лингвистика текста. Лингвистика дискурса : [учебное пособие] / Чернявская Валерия Евгеньевна. – М. : ФЛИНТА: Наука, 2013. – 208 с.
317. Черхава О.О. Ядерні критерії та інваріантно-варіантні параметри ідентифікації релігійно-популярного дискурсу / О.О. Черхава // Вісник КНЛУ. Сер. : Філологія. – 2014. – Т. 17. – № 1. – С. 196–204.
318. Шаніна О.С. Медичний дискурс: комунікативно-прагматичний і сугестивний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Ольга Сергіївна Шаніна. – Одеса, 2015. – 21 с.
319. Шацкая М.Ф. Функционирование актантов и сирконстантов локативного и темпорального типов в условиях языковой игры. [Электронный ресурс] / М.Ф. Шацкая // Языкознание. Известия российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2008. – № 84. – С. 189–196. – Режим доступа : http://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/12%2884%29/shatskaya_12_84_188_196.pdf.
320. Шевченко И.С. Историческая динамика прагматики предложения. Английское вопросительное предложение 16-20 вв. / И.С. Шевченко. – Харьков : Константа, 1998. – 167 с.
321. Шевченко И.С. К определению понятия дискурса в исторической прагмалингвистике / И.С. Шевченко // Вісник Харківського державного університету. Сер. : Романо-германська філологія. – 1999. – № 435. – С. 150–154.
322. Шевченко И.С. Дискурс как мыслекоммуникативное образование / И.С. Шевченко, Е.И. Морозова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2003. – № 586. – С. 33–38.

323. Шевченко І.С. Когнітивно-прагматичні дослідження дискурсу / І.С. Шевченко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : [кол. монографія] / [під загальн. ред. Шевченко І. С.]. – Харків : Константа, 2005. – С. 105–117.
324. Шевченко І.С. Проблеми типології дискурсу / І.С. Шевченко, О.І. Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : [кол. монографія] / [під загальн. ред. Шевченко І. С.]. – Харків : Константа, 2005. – С. 233–256.
325. Шевырдяева Л.Н. Язык современного американского судебного дискурса : на материале решений Верховного суда США : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Шевырдяева Лилия Николаевна. – М., 2009. – 190 с.
326. Шляхтун П.П. Политология (теория и история политической науки) : [учебное пособие] / П.П. Шляхтун. – К. : Лыбидь, 2005. – 576 с.
327. Шостак О. Релігійний дискурс у творчості Луїз Ердріч / Оксана Шостак // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. – К., 2013. – № 27. – С. 437–457.
328. Шпак О.В. Реалізація комунікативної категорії КОНТАКТ у сучасному англomовному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / Олена Владиславівна Шпак. – Харків, 2015. – С. 130–146.
329. Шутак Л.Б. Медичний дискурс як невід'ємна частина української дискурсології [Електронний ресурс] / Л.Б. Шутак // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер. : Філологічна. – 2014. – Вип. 48. – С. 256–260. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2014_48_81.
330. Юганов В.И. Текст как продукт коммуникативного акта / В.И. Юганов // Коммуникативно-прагматические и семантические функции речевых единств. – Калинин : Калининский гос. ун-т, 1980. – С. 74–86.
331. Юганов В.И. Текст как коммуникативно-интенциональный знак / В.И. Юганов // Синтаксическая семантика и прагматика. – Калинин, 1982. – С. 143–148.

332. Юдина Т.В. Истоки немецкой общественно-политической речи и проблемы риторики / Т.В. Юдина // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2000. – №4. – С. 49–57.
333. Юлинецкая Ю.В. Кодификационно-интерпретационные особенности текстов международных нормативно-правовых актов (на материале англоязычных версий МНПА XX-XXI вв.) : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Юлинецкая Юлия Васильевна. – Одеса, 2005. – 196 с.
334. Юськів Б.М. Контент-аналіз. Історія розвитку і світовий досвід / Б.М. Юськів. – Рівне : Перспектива, 2006. – 203 с.
335. Юшина Т.С. Структурно-пресуппозиционные высказывания в англоязычном дискурсе : семантика и прагматика : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Татьяна Станиславовна Юшина. – Харьков, 2014. – 20 с.
336. Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова. Культура. Влада / Г.М. Яворська. – К. : ВІПОЛ, 2000а. – 288 с.
337. Яворська Г.М. Про деонтичну модальність мовних норм / Г.М. Яворська // Вісник КНЛУ. Сер. : Філологія. – 2000б. – Т. 3, №1. – С. 58–66.
338. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм “за” и “против”. – М., 1975. – С. 193–230.
339. Якутина М.В. Просодические формы речевого поведения участников судебного процесса : Экспериментально-фонетическое исследование на материале аудиозаписей заседаний Верховного суда США : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Якутина Марина Викторовна. – М., 2002. – 165 с.
340. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М. : Полит-издат., 1991. – 527 с. – (Мыслители XX века).
341. Adams M. Studies in the History of the English Language VI: Evidence and Method in Histories of English / Michael Adams, Laurel J. Brinton, R.D. Fulk (eds). – Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 2015. – 343 p.

342. Andersen U. Handwörterbuch des politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland [Digitale Ressource] / Uwe Andersen ; [Wichard Woyke (Hg.)]. – [7., aktual. Aufl.]. – Heidelberg : Springer VS, 2013. – 135 S. – Zugriff unter : <http://www.bpb.de/nachschlagen/lexika/handwoerterbuch-politisches-system>.
343. Austin J.L. How to Do Things with Words [Electronic resource] / John Langshaw Austin. – Oxford : Clarendon, 1962. – 21 p. – Access : <http://www.ling.upenn.edu/~rnoyer/courses/103/Austin.pdf>.
344. Bach K. Speech Acts and Pragmatics [Electronic resource] / Kent Bach // Blackwell Guide to the Philosophy of Language ; [Michael Devitt, Richard Hanley (Eds.)]. – Blackwell Publishing Ltd., 2006. – P. 147–168. – Mode of access : <https://books.google.com.ua/books?id=uVC6JyCnAFQC&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false>.
345. Lazarsfeld P. The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign [Electronic resource] / P.F. Lazarsfeld, B. Berelson, H. Gaudet // The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science 1949 261: 194, doi:10.1177/000271624926100137. – Access : <http://ann.sagepub.com/content/261/1/194.1.citation>.
346. Breuer D. Worüberlegungen zu einer pragmatischen Textanalyse / D. Breuer // Wirkendes Wort. – 1972. – № 22. – S. 94–96.
347. Brinton L.J. Historical Discourse Analysis / Laurel G. Brinton // Handbook of Discourse Analysis ; [Deborah Tannen, Deborah Schiffrin, Heidi E. Hamilton (Ed.)]. – Wiley-Blackwell Publishers, 2015. – P. 222–244.
348. Brown G. Discourse Analysis / Gillian Brown, George Yule. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – 288 p.
349. Brown P. Politeness: Some Universals in Language Usage / Penelope Brown, Stephen Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
350. Bülow L. Performativität in Sprache und Recht / Lars Bülow, Jochen Bung, Rüdiger Harnisch, Rainer Wernsmann. – Walter de Gruyter GmbH und Co KG, 2016. – 292 S.

351. Burger H. Handbuch der Phraseologie / Burger Harald, Buchofer Annelies Häcki, Sialm Amros, Ericsson Brigit. – Walter de Gruyter, 1982. – 433 S.
352. Burger H. Phraseologie: Objektbereich, Terminologie und Forschungsschwerpunkte / Burger Harald, Dobrowol'skij Dmitrij, Kühn Peter, Norrick Neal // Phraseologie. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung ; [Burger H. (Hrsg.)]. –Walter de Gruyter, 2007 – S. 1-10.
353. Bürgernahe Verwaltungssprache: BBB-Arbeitshandbuch. – Bundesverwaltungsamt – Bundesstelle für Büroorganisation und Bürotechnik (BBB). Köln, 4 Auflage, 2002. – 61 S.
354. Busse D. Recht als Text: linguistische Untersuchungen zur Arbeit mit Sprache in einer gesellschaftlichen Institution / Dietrich Busse. – Walter de Gruyter, 1992. – 365 S.
355. Busse D. Die juristische Fachsprache als Institutionensprache am Beispiel von Gesetzen und ihrer Auslegung / Dietrich Busse // Aus: Lothar Hoffmann / Hartwig Kalverkämper / Herbert Ernst Wiegand (Hrsg.): Fachsprachen. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft. – Berlin/New York : de Gruyter, 2000. – S. 1382–1391.
356. Butler B. Transparency and Context in Legal Communication: Pragmatics and Legal Interpretation / Brian E. Butler // Capone A., Mey J. Interdisciplinary Studies in Pragmatics, Culture and Society. – Springer, 2015. – P. 517–537.
357. Capone A. Interdisciplinary Studies in Pragmatics, Culture and Society / A. Capone, J. Mey. – Springer, 2015. – 990 p.
358. Carbaugh D. Cultural Discourse Analysis: Pragmatics of Social Interaction / Donal Carbaugh // Capone A., Mey J. Interdisciplinary Studies in Pragmatics, Culture and Society. – Springer, 2015. – P. 565–581.
359. Chafe W. The Analysis of Discourse Flow / Wolles Chafe // The Handbook of Discourse Analysis ; [Deborah Schiffrin, Deborah Tannen, Heidi E.Hamilton (eds)]. – Oxford : Blackwell, 2001. – P. 673–687.

360. Cherubim D. Zum Programm einer historischen Sprachpragmatik / Dieter Cherubim // Ansätze zu einer pragmatischen Sprachgeschichte. Zürcher Kolloquium 1978. – Tübingen : Niemeyer, 1980. – S. 3–21.
361. Cook G. Discourse / Guy Cook. – Oxford : Oxford University Press, 1989. – 167 p.
362. Culpeper J. Historical Pragmatics / Johnathan Culpeper // The Pragmatic Encyclopedia ; [L. Cummings (Ed.)]. – London : Routledge, 2010a. – P. 188–192.
363. Culpeper J. Historical Sociopragmatics / Johnathan Culpeper // Historical Pragmatics ; [Ed. by Jucker A., Taavitsainen I.]. – Walter de Gruyter, 2010b. – P. 69–82.
364. Cummings L. Pragmatic Disorders and Social Functioning: A Lifespan Perspective / Louise Cummings // Capone A., Mey J. Interdisciplinary Studies in Pragmatics, Culture and Society. – Springer, 2015. – P. 179–209.
365. Deemter K. van. Formal and Computational Models of Context for Natural Languages / K. van Deemter, J. Odijk // Formal Aspects of Context: Pierre Bonzon, Marcos Cavalcanti, Rolf Nossun (Eds.) – Springer Science & Business Media. – 2013. – P. 1–23.
366. Dieckmann J. Justiz und Sprache [Digitale Ressource] / Dieckmann Jochen, Mandt Brigitte. – Deutsche Hochschule für Verwaltungswissenschaften Speyer. – Wintersemester 2001/2002. – 27 S. – Mode of access : <http://www.muenster.de/~texte/thomas/Justiz%20und%20Sprache.pdf>.
367. Dijk T.A. van. Macrostructures. An interdisciplinary study of global structures in discourse, interaction, and cognition / Teun A. van Dijk – Hillsdale, NJ : Erlbaum, 1980. – 327 S.
368. Dijk T.A. van. Critical Discourse Analysis / Teun A. van Dijk // Handbook of Discourse Analysis ; [Deborah Tannen, Deborah Schiffrin, Heidi E. Hamilton (Ed.)]. – Wiley-Blackwell Publishers, 2015a. – P. 466–486.
369. Dijk T.A. van. Discourse and Racism: Some Conclusions of 30 Years of Research / Teun A. van Dijk // Capone A., Mey J. Interdisciplinary Studies in Pragmatics, Culture and Society. – Springer, 2015b. – P. 285–296.

370. Duden Online-Wörterbuch [Digitale Ressource]. – 2016. – Zugriff unter : <http://www.duden.de/>.
371. Eckardt B. Fachsprache als Kommunikationsbarriere? : Verständigungsprobleme zwischen Juristen und Laien / Birgit Eckardt. – Wiesbaden : Deutscher Universitäts-Verlag, 2000. – 157 S.
372. Ehlich K. Institutionsanalyse / Konrad Ehlich, Jochen Rehbein // Texte und Diskurse: Methoden und Forschungsergebnisse der Funktionalen Pragmatik ; [Brünner G., Graefen G. (Hrsg.)]. – Springer, 1994. – S. 287–327.
373. Eichinger L.M. Deutsche Wortbildung: eine Einführung / Ludwig M. Eichinger. – Gunter Narr Verlag, 2000 – 269 S.
374. Fairclough N. Language and Power / Norman Fairclough. – [3rd edition]. – London : Longman, 2014. – 135 p.
375. Felder E. Verständlichkeit als Bürgerrecht?: Die Rechts- und ... [Digitale Ressource]. – 2014. – Zugriff unter : books.google.com.
376. Fix Ulla. Sprache, Sprachgebrauch und Diskurse in der DDR: Ausgewählte Aufsätze [Digitale Ressource]. – Frank & Timme GmbH, 07.11.2013 – 744 Seiten. – Zugriff unter : <https://books.google.de/books?id=yYAAAgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=de#v=onepage&q&f=false>.
377. Fleischer W. Das Zusammenwirken von Wortbildung und Phraseologiesierung in der Entwicklung des Wortschatzes / Wolfgang Fleischer // Wortbildung und Phraseologie ; [Wimmer Rainer, Berens Franz-Josef (Hrsg.)]. – Gunter Narr Verlag, 1997 – S. 9–25.
378. Fleischer W. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer, Georg Michel, Günter Starke. – Leipzig, Frankfurt am Main : Peter Lang, 1996. – 394 S.
379. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / Fleischer Wolfgang, Barz Irmhild. – [4., völlig neu bearbeitete Auflage]. – Walter de Gruyter, 2012. – 504 S.

380. Fraas C. Die sozialistische Nation – sie war eine Chimäre : Interpretationsmuster und Interpretationskonflikte / Claudia Fraas // Sociolinguistics.– 1999. – №4. – S. 80–91.
381. Fraser B. Hedged performatives / Bruce Fraser // Syntax and Semantics ; [P. Cole & J. Morgan (Eds)]. – New York : Academic Press, 1975. – Vol. 3. – P. 187–210.
382. Girnth H. „Soziale Gerechtigkeit“ / Heiko Girnth // Muttersprache.– 2001. – № 3. – S. 192–203.
383. Giunchiglia G. A Local Models Semantics for Propositional Attitudes / Ghidiani Giunchiglia // Formal Aspects of Context: Pierre Bonzon, Marcos Cavalcanti, Rolf Nossun (Eds.) – Springer Science & Business Media. – 2013. – P. 161–175.
384. Greule A. Kanzleisprachenforschung: Ein internationales Handbuch / Greule Albrecht, Meier Jörg, Ziegler Ame. – Walter de Gruyter, 2013 – 696 S.
385. Griebel C. Rechtsübersetzung und Rechtswissen: Kognitionstranatologische Überlegungen und empirische Untersuchung des Übersetzungsprozesses / Cornelia Griebel. – Berlin : Frank und Timme GmbH, 2013. – 427 S.
386. Gülich E. Routineformeln und Formulierungsroutinen. Ein Beitrag zur Beschreibung „formelhafter Texte“ / Elisabeth Gülich // Wortbildung und Phraseologie ; [Wimmer Rainer, Berens Franz-Josef (Hrsg.)]. – Gunter Narr Verlag, 1997. – S. 131–177.
387. Haberland H. Text, discourse, discours: The latest report from the Terminology Vice Squad / Hartmut Haberland // Journal of Pragmatics. – 1999. – № 31. – P. 911–18.
388. Halliday M.A.K. On the "architecture" of human language / Michael Halliday // On Language and Linguistics. Volume 3 in the Collected Works of M.A.K. Halliday. – London and New York : Equinox, 2003. – 489 p.
389. Handbuch der Rechtsförmlichkeit. Teil B Allgemeine Empfehlungen für das Formulieren von Rechtsvorschriften [Digitale Ressource] / Herausgegeben vom

Bundesministerium der Justiz. – [3., neu bearbeitete Auflage]. – 2008. – Zugriff unter : http://hdr.bmj.de/page_b.1.html.

390. Haug M. „Grundgesetz für die BRD“ und seine Merkwürdigkeiten [Digitale Ressource] / Matthes Haug. – 2014. – Zugriff unter : <http://www.deutsches-reich-heute.de/html/index2.php?http://www.deutsches-reich-heute.de/html/hintergrund/gg.htm>.

391. Heinemann W. Textlinguistik: eine Einführung / Wolfgang Heinemann, Dieter Viehweger. – Walter de Gruyter, 1991. – 310 S.

392. Henne H. Einführung in die Gesprächsanalyse / Helmut Henne, Helmut Rehbock. – [4. Auflage]. – Walter de Gruyter, 2001 – 336 S.

393. Hindelang G. Sprechakttheoretische Dialoganalyse // Götz Hindelang, Young Sook Yang // Pragmatiktheorien. Analysen im Vergleich ; [Sven Staffeldt, Jörg Hagemann (Hrsg.)]. – Tübingen : Stauffenberg, 2014. – S. 149–182.

394. Hodges A. Intertextuality in Discourse / Adam Hodges // Handbook of Discourse Analysis ; [Deborah Tannen, Deborah Schiffrin, Heidi E. Hamilton (Ed.)]. – Wiley-Blackwell Publishers, 2015. – P. 42–61.

395. Hoffman M. Funktionale Varietäten des Deutschen – kurz gefasst [Digitale Ressource] / Michael Hoffmann. – Potsdam : Universitätsverlag Potsdam, 2007. – 48 S. – Zugriff unter : https://books.google.de/books?id=JHSy_45ZvrYC&printsec=frontcover&hl=de#v=onepage&q&f=false.

396. Hymes D. Foundations of Sociolinguistics: An Ethnographic Approach / Dell Hymes. – Philadelphia : University of Pennsylvania, 1974. – 260 p.

397. Jacobs A. The historical perspective in pragmatics / Andreas Jacobs, Anfreas H. Jucker // Historical Pragmatics. Pragmatic Developments in the History of English ; [Andreas H. Jucker (ed)]. – Amsterdam : John Benjamins, 1995. – P. 3–33.

398. Jucker A. Trends and developments in historical pragmatics / Andreas Jucker, Irma Taavitsainen // Historical Pragmatics ; [Ed. by Jucker A., Taavitsainen I.]. – Walter de Gruyter, 2010. – P. 3–33.

399. Kanngießer S. Sprachliche Universalien und diachrone Prozesse / Sigfried Kanngießer // Sprachpragmatik und Philosophie ; [K.-O. Apel (Hrsg.)]. – Frankfurt, 1976. – P. 273–393.
400. Kaufmann S. Verfassung in Deutschland [Digitale Ressource] / Sabine Kaufmann. – Zugriff unter : http://www.planet-wissen.de/geschichte/menschenrechte/geschichte_der_verfassung_in_deutschland/pwwbgeschichtederverfassungindeutschland100.html.
401. Kischkel R. Sprachwissen und Sprachtheorien: Zur rechtlichen und politischen Beschreibung von Sprache / Roland Kischkel. – Springer-Verlag, 2013. – 232 S.
402. Koerfer A. Institutionelle Kommunikation: Zur Methodologie und Empirie der Handlungsanalyse / Koerfer Armin. – Springer-Verlag, 2013. – 303 S.
403. Langacker R.W. Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar / Ronald W. Langacker. – Berlin und New York : Mouton de Gruyter, 1991. – 395 p.
404. Lavid J. Contextual Constraints Thematisation in Written Discourse: An Empirical Study / J. Lavid // Formal Aspects of Context: Pierre Bonzon, Marcos Cavalcanti, Rolf Nossun (Eds.). – Springer Science & Business Media. – 2013. – P. 37–49.
405. Leech G. Principles of Pragmatics [Electronic resource] / Geoffrey N. Leech. – London and New York : Longmann, 1983. – 250 p. – Mode of access: https://books.google.com.ua/books/about/Principles_of_Pragmatics.html?id=TI1rAAAIAAJ&redir_esc=y.
406. Leeuwen T. van. Legitimizing immigration control. A discourse-historical analysis / Theo van Leeuwen, Ruth Wodak // Discourse Studies. – 1999. – 1(1). – P. 83–118.
407. Leeuwen T. van. Discourse and practice. New tools for critical discourse analysis / T. van Leeuwen. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – 185 p.
408. Link J. Vom Loch zum Sozialen Netz und wieder zurück: Zur Diskursfunktion und Diskursgeschichte eines dominanten Kollektivsymbols der

- „Sozialen Marktwirtschaft“ / Jürgen Link // Wissenschaft Macht Politik. Interventionen in aktuelle gesellschaftliche Diskurse. Hrsg. von Gabriele Cleve, Ina Ruth, Ernst Schulte-Holtey und Frank Wichert. – Münster, 1997. – S. 194–207.
409. Luutz W. (Hrsg.) „Das soziale Band ist zerrissen“. Sprachpraktiken sozialer Desintegration / W. Luutz, M. Franzke, K. Nissen, M. Runge. – Universitätsverlag Leipzig, 1994. – 419 S.
410. Maas U. Als der Geist der Gemeinschaft eine Sprache fand. Sprache im Nationalsozialismus. Versuch einer historischen Argumentationsanalyse / Utz Maas. – Opladen, 1984. – 261 S.
411. Mattheier K. Sprachgeschichte des Deutschen: Desiderate und Perspektiven / K. Mattheier // Sprachgeschichte des Neuhochdeutschen. – Tübingen : Niemeyer. – 1995. – S. 1–18.
412. Mayr A. Institutional Discourse / Andrea Mayr // Handbook of Discourse Analysis ; [Deborah Tannen, Deborah Schiffrin, Heidi E. Hamilton (Ed.)]. – Wiley-Blackwell Publishers, 2015. – P. 755–775.
413. Mey J. Societal Pragmatics / Jacob Mey // The Pragmatics Encyclopedia ; [Louise Cummings (ed)]. – London : Routledge, 2010. – P. 444–447.
414. Mey J. Pragmatics Seen Through the Prism of Society / Jacob L. Mey // Capone A., Mey J. Interdisciplinary Studies in Pragmatics, Culture and Society / Alessandro Capone, Jacob L. Mey. – Springer, 2015. – P. 15–43.
415. Möllers C. Das Grundgesetz: Geschichte und Inhalt / Ch. Möllers. – C.H. Beck, 2012. – 122 S.
416. Morra L. Conversational Implicatures in Normative Texts / Lucia Morra // Capone A., Mey J. Interdisciplinary Studies in Pragmatics, Culture and Society. – Springer, 2015. – P. 537–565.
417. Motsch W. Deutsche Wortbildung in Grundzügen / Motsch Wolfgang. – Walter de Gruyter, 2004 – 458 S.
418. Myers G. Qualitative Methods in Applied Linguistics. An Overview of Textual Analysis [Electronic resource] / Greg Myers. – Mode of access : <http://www.lancaster.ac.uk/staff/greg/greg.htm>.

419. Norrick N.R. Discourse Markers in Oral Narrative / Neal R. Norrick // Capone A., Mey J. Interdisciplinary Studies in Pragmatics, Culture and Society. – Springer, 2015. – P. 297–329.
420. Ölschläger Günter. Einführung in die Sprachwissenschaft [Digitale Ressource] / Günter Ölschläger. – Leipzig, 2013. – 180 S. – Zugriff unter : <https://www.uni-leipzig.de/~oehl/SkriptEinfuehrungSprachwissenschaft.pdf>.
421. Otto W. Die Paradoxie einer Fachsprache / Walter Otto // Der öffentliche Sprachgebrauch. – Band II. – Stuttgart: KlettCotta, 1981. – S. 44–57.
422. Parret H. Semiotics and Pragmatics: An Evaluative Comparison of Conceptual Frameworks / Hermann Parret. – Amsterdam; Philadelphia, 1983. – 356 p.
423. Plett H.F. Textwissenschaft und Textanalyse / H.F. Plett. – Heidelberg, 1979. – 391 S.
424. Podlech A. Rechtslinguistik / Adalbert Podlech // Rechtswissenschaft und Nachbarwissenschaften ; [D. Grimm (Hg.)]. – München : Beck, 1976. – Band 2. – S. 105–116.
425. Polenz P. von. Der Ausdruck von Sprachhandlung in poetischen Dialogen des deutschen Mittelalters / Peter von Polenz // Zeitschrift für germanistische Linguistik. – 1981. – № 9. – S. 249–273.
426. Polenz P. von. Die Geschichtlichkeit der Sprache und der Geschichtsbegriff der Sprachwissenschaft / P. von Polenz // Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung. – Berlin, New York : de Gruyter, 1984. – Bd. I. – S. 1–7.
427. Polenz P. von. Sprachsystemwandel und soziopragmatische Sprachgeschichte in der Sprachkultivierungsepoche / P. von Polenz // Sprachgeschichte der Neuhochdeutschen. – Tübingen : Niemeyer, 1995. – S. 39–67.
428. Rechtssprache als Fachsprache [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ri.jura.uni-sb.de/portal/diplomarbeiten/mouchtchinina/RS-als-FS.pdf>.

429. Rickheit M. Wortbildung: Grundlagen einer kognitiven Wortsemantik / Mechthild Rickheit. – Springer-Verlag, 2013 – 304 S.
430. Roelke Th. Zur Gliederung von Fachsprache und Fachkommunikation [Digitale Ressource] / Thorsten Roelke // Fachsprache 3-4. – 2014. – S. 154–178. – Zugriff unter : http://www.fachsprache.net/upload/Articles/Roelcke_Zur_Gliederung_von_Fachsprache_3-4_2014.pdf.
431. Sandrini P. Translation zwischen Kultur und Kommunikation: Der Sonderfall Recht / P. Sandrini // Übersetzen von Rechtstexten ; [Sandrini, Peter (Hrsg.)]. – Tübingen : Narr, 1999. – S. 9–43.
432. Schiffrin D. Approaches to Discourse / Deborah Schiffrin. – Oxford : Blackwell, 1994. – 470 p.
433. Schiffrin D. Discourse Markers: Language, Meaning and Context / Yael Maschler, Deborah Schiffrin // Handbook of Discourse Analysis ; [Deborah Tannen, Deborah Schiffrin, Heidi E. Hamilton (Ed.)]. – Wiley-Blackwell Publishers, 2015. – P. 189–222.
434. Schippan T. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / Thea Schippan. – Walter de Gruyter, 2002. – 316 S.
435. Schlieben-Lange B. Traditionen des Sprechens: Elemente einer pragmatischen Sprachgeschichtsschreibung / Barbara Schlieben-Lange – Stuttgart : Kohlhammer, 1983. – 200 S.
436. Schlobytsky P. Empirische Sprachwissenschaft / Peter Schlobytsky. – Springer-Verlag, 2013. – 268 S.
437. Searle J. R. Speech acts: An essay in the philosophy of language [Electronic resource] / John Searle. – Cambridge: Cambridge University, 1969 – 203 p. – Access : https://books.google.com.ua/books?id=t3_WhfknvF0C&redir_esc=y.
438. Seiffert A. Wortbildung im Recht. Zur Entstehung eines Wortbildungsnestes am Beispiel des Bundeselterngeld- und Elternzeitgesetzes / Anja Seiffert // Fachtextsorten gestern und heute: Ingrid Wiese zum 65. ; [Barz, Irmhild, Fix Ulla (Hrsg.)]. – Geburtstag : Peter Lang, 2008. – S. 197–207.

439. Shuy R. Discourse Analysis in the Legal Context / Roger W. Shuy // Handbook of Discourse Analysis ; [Deborah Tannen, Deborah Schiffrin, Heidi E. Hamilton (Ed.)]. – Wiley-Blackwell Publishers, 2015. – P. 822–841.
440. Sitta H. Pragmatisches Sprachverstehen und pragmatikorientierte Sprachgeschichte. Metodologische Probleme der Rekonstruktion von Historischen Verständigungsakten / Horst Sitta // Ansätze zu einer pragmatischen Sprachgeschichte. Zürcher Kolloquium 1978. – Tübingen : Niemeyer, 1980. – S. 23–33.
441. Sonderreger S. Grundsätzliche Überlegungen zu einer literarischen Sprachgeschichte des Deutschen / Stefan Sonderreger // Deutsche Sprachgeschichte. Grundlagen, Methoden, Perspektiven ; [W. Besch (Hrsg.)]. – Frankfurt, 1990. – S.31–49.
442. Steger H. Institutionensprachen / Hugo Steger // Staatslexikon. – Freiburg/Basel/Wien, 1988. – Band 5. – P. 125–128.
443. Stemmler T. Das Grundgesetz braucht endlich gutes Deutsch [Digitale Ressource] / Theo Stemmler // Die Welt. Kultur, Sprache. – vom 11.04.09. – Zugriff unter : <http://www.welt.de/kultur/article3534201/Das-Grundgesetz-braucht-endlich-gutes-Deutsch.html>.
444. Traugott E.C. The state of English language studies: linguistic Perspective. / Elizabeth Closs Traugott // English Now ; [Marianne Thormählen (ed)]. – Lund : Lund Studies of English, 2008. – P. 199–225.
445. Traugott E. Grammaticalization [Electronic resource] / Elisabeth Traugott. // Historical Pragmatics. Ed. by Jucker A., Taavitsainen I. – Walter de Gruyter, 2010. – P. 97–127. – Mode of access: https://books.google.de/books?id=_zfAgVPRO4sC&printsec=frontcover&hl=de#v=onepage&q&f=false.
446. Verständliche Gesetze [Digitale Ressource]. – Zugriff unter : http://www.bmjv.de/DE/Ministerium/Abteilungen/OeffentlichesRecht/RechtspruefungSprachberatungAllgemeinesVerwaltungsrecht/RedaktionsstabRechtssprache/VerstaendlicheGesetze/_node.html.

447. Wagner M. Die Sprache des Grundgesetzes. 60 Jahre Verfassung der Bundesrepublik Deutschland [Digitale Ressource] / M. Wagner // Wiener Sprachblätter WSB. – Heft 2, 2009. – S. 6–8. – Zugriff unter : <http://www.sprachewerner.info/Die-Sprache-des-Grundgesetzes.30758.html>.
448. Waugh L.R. Critical Discourse Analysis: Definition, Approaches, Relation to Pragmatics, Critique, and Trends / Linda R. Waugh, Theresa Catalano, Khaled Al Masaeed, Tom Hong Do and Paul G. Renigar // Capone A., Mey J. Interdisciplinary Studies in Pragmatics, Culture and Society. – Springer, 2015. – P. 71–137.
449. Wengeler M. „1968“, öffentliche Sprachstabilität und political correctness / Martin Wengeler // Muttersprache. – 2002. – № 1. – S. 1–14.
450. Widdowson H.G. Scoring Points by Critical Analysis: A Reaction to Beaugrande / H.G. Widdowson // Applied Linguistics. – Oxford : Oxford University Press, 2001. – № 22/2. – P. 266–273.
451. Wiesmann E. Rechtsübersetzung und Hilfsmittel zur Translation: wissenschaftliche Grundlagen und computergestützte Umsetzung eines lexikographischen Konzepts [Digitale Ressource] / Eva Wiesmann. – Günter Narr Verlag, 2004 – 485 S. – Zugriff unter : <https://books.google.de/books?id=eES0zMgB0fwC&printsec=frontcover&hl=de#v=onepage&q&f=false>.
452. Willoweit D. Reich und Staat. Eine kleine deutsche Verfassungsgeschichte / Dietmar Willoweit. – München : C.H. Beck, 2013. – 128 S.
453. Wodal R. Critical Discourse Analysis, Discourse-Historical Approach. [Electronic resource] / Ruth Wodak // Research Gate, 2015. – 15 p. – Mode of access : https://www.researchgate.net/profile/Ruth_Wodak/publication/280621881_Critical_Discourse_Analysis_DiscourseHistorical_Approach/links/55bf4c7008ae092e966537d4.pdf?origin=publication_list.
454. Wodal R. The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean [Electronic resource] / Ruth Wodak. – SAGE, 2015. – 256 p. – Mode of access : https://books.google.com.ua/books?id=iaNiCgAAQBAJ&dq=Wodak&hl=uk&source=gbs_navlinks_s.

455. Wong J. A Critical Look at the Description of Speech Acts / Jock Wong // Capone A., Mey J. *Interdisciplinary Studies in Pragmatics, Culture and Society*. – Springer, 2015. – P. 825–857.
456. Wunderlich D. *Studien zur Sprechakttheorie* / Dieter Wunderlich. – Frankfurtam-Main : Suhrkamp, 1976. – 416 S.
457. Wunderlich D. *Aspekte der Soziolinguistik* / Wolfgang Klein, Dieter Wunderlich. – Bodenheim : Athenaeum Vlg., 1989. – 334 S.
458. Yule G. *Pragmatics* / George Yule. – Cambridge : Cambridge University Press, 1996. – 135 p.
459. Zammuner V. *Speech Production: strategies in discourse planning: a theoretical and empirical enquiry* / Vanda L. Zammuner. – Hamburg : Buske, 1981. – 315 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. PKV – Paulskirchenverfassung 1848 // Die Verfassungen in Deutschland. – Electronic data. – Mode of access: World Wide Web: [verfassungen.de/de/de06-66/verfassung48-i.htm](http://www.verfassungen.de/de/de06-66/verfassung48-i.htm) (viewed on June 13, 2013). – Title from the screen.
2. VDR – Verfassung des Deutschen Reiches 1871 // Die Verfassungen in Deutschland. – Electronic data. – Mode of access: World Wide Web: [verfassungen.de/de/de67-18/verfassung71-i.htm](http://www.verfassungen.de/de/de67-18/verfassung71-i.htm) (viewed on June 13, 2013). – Title from the screen.
3. WRV – Weimarer Reichsverfassung 1919 // Die Verfassungen in Deutschland. – Electronic data. – Mode of access: World Wide Web: [verfassungen.de/de/de19-33/verf19-i.htm](http://www.verfassungen.de/de/de19-33/verf19-i.htm) (viewed on June 13, 2013). – Title from the screen.
4. GG – Grundgesetz der Bundesrepublik Deutschland 1949 // Die Verfassungen in Deutschland. – Electronic data. – Mode of access: World Wide Web: <http://www.verfassungen.de/de/gg49-i.htm> (viewed on June 13, 2013). – Title from the screen.
5. GG – Grundgesetz der Bundesrepublik Deutschland 2013 // Die Verfassungen in Deutschland. – Electronic data. – Mode of access: World Wide Web: <http://www.verfassungen.de/de/gg13-i.htm> (viewed on June 13, 2013). – Title from the screen.
6. V-DDR-I – Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik 1949 // Die Verfassungen in Deutschland. – Electronic data. – Mode of access: World Wide Web: <http://www.verfassungen.de/de/ddr/ddr49-i.htm> (viewed on June 13, 2013). – Title from the screen.
7. V-DDR-II 1968 – Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik // Die Verfassungen in Deutschland. – Electronic data. – Mode of access: World Wide Web: [verfassungen.de/de/de06-66/verfassung48-i.htm](http://www.verfassungen.de/de/de06-66/verfassung48-i.htm) (viewed on June 13, 2013). – Title from the screen.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А.

Місце конституції у сфері права Німеччини та соціальні функції тексту конституції

Конституція (від лат. *constitutio* – устрій) – основний закон країни, що проголошує та гарантує права та свободи людини, визначає засади суспільного ладу, форму правління та територіального устрою держави, систему влади та управління, а також виборчу та судову системи. Конституція – основа усього діючого законодавства [131, с. 29; 256].

Соціальна функція конституційних текстів полягає передусім у їхній приналежності до сфери права.

Право – це система загальнообов'язкових правил поведінки, що породжується чи санкціонується державою, забезпечується силою державного примусу і виступає регулятором суспільних відносин [253, с. 206]. Воно складається з елементарних частин – норм права, що відносяться до нього як частина до цілого (або як елемент до системи) [253, с. 207; 182, с. 589-591]. «Право визначає, що може або мусить робити держава, її органи, кожен громадянин, встановлює відповідні дозволи і заборони. Мета права полягає в поєднанні свободи кожного зі свободою усіх. Характер цього поєднання залежить від особливостей економічних, політичних, соціальних та інших відносин, властивих тому чи іншому суспільству. Таким чином, право виступає як природна міра свободи, що легітимована, тобто відповідає інтересам і волі суб'єктів суспільних відносин» [311, с. 132]. Воно виконує функції регулятора суспільних відносин, охорони суспільства від негативних явищ та втілення принципу конкретно-історичної справедливості [там само].

Конституційне право, більше ніж будь-яка інша галузь права, пов'язане з глибинними потребами й інтересами людей щодо упорядкування громадського та приватного життя відповідно до їхньої загальної волі. «Від ефективної реалізації настанов права, безперечно, залежить виконання демократичною державою ролі соціального арбітра, «улаштовувача справ багатьох», її

здатність знімати соціальну напругу, уникати гострих соціальних конфліктів тощо» [199].

Матеріальною формою існування норм права виступають **нормативно-правові акти** – офіційні письмові документи, що приймаються у визначеному порядку компетентними державними органами, мають визначену законодавством форму, неперсоніфікований характер, розраховані на неодноразове користування і складають струнку систему, основу на їхній юридичній силі [182, с. 617-619; 311, с.133].

Можна сказати, що право як таке існує лише у вигляді текстів (пор: «...все будь-коли укладене та проголошене людиною право є не чим іншим, ніж мовою, що перетворилася на владу...» [451, с. 10, с. 14; 447, с. 10]. Проте в юридичній літературі підкреслюється, що ототожнювати норми права та статті законів не є коректним: одна норма права може бути викладена в кількох статтях (що можуть навіть належати різним нормативно-правовим актам), у той же час одна стаття може містити елементи кількох юридичних норм [182, с. 617-625]. У найзагальнішому вигляді це можна викласти у такий спосіб: право – це когнітивне утворення, дуже розгалужена фреймова сітка. Однозначної відповідності між елементом цієї когнітивної структури та елементом тексту закону немає.

За своїм юридичним статусом нормативно-правові акти поділяються на **закони** та **підзаконні нормативно-правові акти**. Перші видаються законодавчими органами (у ФРН – Бундестагом та Бундесратом), мають вищу юридичну силу та регулюють найважливіші суспільні відносини; другі видаються уповноваженими державними органами або посадовими особами, розвиваючи чи деталізуючи положення законів. Закони поділяються на конституції, конституційні закони (ті, що конкретизують окремі положення конституції або містять посилання на неї) та звичайні закони [266]. Ієрархія нормативно-правових актів може дещо відрізнитися у різних країнах. Зокрема, у ФРН вона має наступний вигляд: конституція, рішення Конституційного Суду країни, федеральні закони, закони суб'єктів федерації – земель,

підзаконні правові акти (постанови, видані центральним урядом федерації й урядами земель та нормативні акти міністерств та відомств) [266].

У системі національного права конституції займають особливе місце, завдяки чому в правознавстві вивчаються в особливому розділі – конституційному праві.

ДОДАТОК Б.

Соціоісторичні умови створення та функціонування текстів федеральних конституцій Німеччини

Термін «конституція» існував ще в Давньому Римі, проте сучасне розуміння конституції як основного закону держави з'явилося в XVIII ст. в працях Ш.-Л. Монтеск'є та Ж.-Ж. Руссо, а першими конституціями в сучасному розумінні слова вважаються Велика Хартія вольностей Великої Британії (XIII-XVI ст.), конституція США (1787 р.), конституції Франції та Польщі 1791 року. [67, с. 75; 93, с. 34; 131, с.30; 77, с. 12].

У Німеччині найперші конституції з'явилися в окремих південно-західних землях (Баварії, Саксонії, Гессені, Вюртемберзі та Бадені) в період 1818-1820 рр. внаслідок поразки Наполеона та розпаду створеного під його тиском Рейнського союзу. А історія федерального конституційного права в Німеччині нараховує шість текстів, які й послугували матеріалом нашого дослідження: конституцію Паульскірхе (конституцію церкви св.. Павла) 1849 р., «бісмарківську» конституцію 1870 р., конституцію Веймарської республіки 1919 р., дві конституції НДР, 1949 та 1968 р., та діючий з 1949 року Основний закон ФРН.

Ставлення до конституції в Німеччині завжди було особливим: в німецькій традиції сприймати конституцію як «Біблію держави», переводячи її у такий спосіб, за висловом публіциста М. Вагнера, до майже сакральної сфери, що виходить далеко за рамки суто юридичної функції [447, с. 5]. (Пор.: один з провідних укладачів Основного закону ФРН Конрад Аденауер писав в своїх мемуарах, що мав постійно нагадувати членам Парламентської Ради, «що

вони голосують за Основний Закон, а не за десять заповідей Божих» [там само]). В деяких федеральних землях (наприклад, в Баварії) дні прийняття місцевих конституцій ще в XIX ст. вважалися святковими і відзначалися масовими народними гуляннями. Конституція часів Веймарської республіки містила статтю, згідно котрої її екземпляр мав вручатися кожному випускникові школи.

Таке ставлення вчені описують як невідомий іншим країнам «конституційний патріотизм»: особливий тип національної самоідентифікації, коли громадяни усвідомлюють себе єдиним народом не за спільною територією проживання, а за закріпленням в конституції соціальним та політичним устроєм [447, с. 6-7].

Конституція церкви святого Павла (*Paulskirchenverfassung (PKV)*) є першою в історії Німеччини федеральною конституцією. В березні 1849 року в Німеччині відбулася революція, спрямована на подолання роздробленості країни і на обмеження монархічної влади. Засобом досягнення цих завдань мало стати прийняття єдиної для всіх німецьких князівств конституції, що затверджувала б конституційну монархію і захищала громадянські права народу. Для досягнення цієї мети 27 березня 1849 р. депутати від німецьких князівств – в основному видатні представники тогочасної німецької інтелігенції – зібралися у Франкфурті в церкві св. Павла на Німецькі Національні Конституційні збори. Визначною рисою складеного на зборах проекту конституції – PKV – став перший систематичний і великий за обсягом (59 параграфів) каталог основних прав і свобод німецького народу. Кайзером єдиної Німеччини запропонували стати королю Прусії Вільгельму Першому. Відмова останнього призвела до саморозпуску Німецьких Конституційних Зборів. PKV так і не стала діючою конституцією, проте визначила напрямок подальшого конституційного процесу. Її ідеї та цінності знайшли вираження як в конституціях окремих німецьких земель, що з'явилися скоро потому, так і в більш пізніх федеральних конституціях: Конституції Веймарської Республіки та Основному Законі ФРН.

1867 року під проводом Пруссії було сформовано першу німецьку конституційну федеральну державу – Північно-німецький Союз, до якого ввійшла більшість німецьких земель, крім Баварії, Вюртембергу, Бадену та частини Гессену. Його юридичною і політичною основою слугувала прийнята 16 квітня 1867 року створеним спеціально для цього Рейхстагом (федеральними зборами) конституція – *Verfassung des Norddeutschen Bundes*. Переможна війна проти Франції 1870-71рр. і зовнішньополітичні успіхи рейхсканцлера Отто фон Бісмарка дозволили кайзеру Вільгельму I приєднати також південно-німецькі землі (Баварію, Вюртемберг, Баден та частину Гессену) і у такий спосіб завершити процес об'єднання Німеччини створенням Німецького Рейху.

Конституція Німецького Рейху (*Verfassung des Deutschen Reichs (VDR)*) від 16 квітня 1871 року становить собою дещо доповнену Конституцію Північно-Німецького Союзу. Це октройована (подарована монархом) конституція. Документ проголошує конституційну монархію і розподіл суспільства на класи і стани. В ньому закріплено федеративний устрій Німеччини, проте й гарантовано домінуюче становище Пруссії. Перелік основних прав і свобод громадян, що містився в РКV, до VDR не ввійшов, що пояснювали наявністю подібних каталогів у вже діючих конституціях окремих земель.

Стрімкий індустріальний розвиток Німеччини в кінці XIX – на початку XX ст. та I Світова війна спричинили в Німеччині політичну й соціальну кризу. Це призвело до революції 9 листопада 1918 року, яка ознаменувала собою кінець монархії. Аби запобігти приходу до влади радикальних лівих сил, більш помірковані партії проголосили створення демократичної республіки, що ввійшла в історію під назвою Веймарської.

"Веймарська" Конституція Німецького Рейху (*Weimarer Reichsverfassung (WRV)*) від 14 серпня 1919 року проголошує демократичну республіку. Хоча федеральний устрій Німеччини зберігається, повноваження федеральних земель і значення Рейхстагу є вкрай обмеженими. Особливої

уваги заслуговує стаття 48 WRV – *Notverordnung*, що надавала рейхспрезиденту практично диктаторських повноважень у випадку надзвичайної ситуації. Стаття мислилася як інструмент захисту республіки в умовах вкрай нестабільної політичної і економічної ситуації, але зловживання нею призводило до порушення демократичних парламентських принципів і набуття республікою все більш авторитарних рис. У 1933 році на підставі статті 48 видаються два документи, що закріплюють необмежену владу А. Гітлера: *Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutz von Volk und Staat* від 28 лютого та *Ermächtigungsgesetz* від 24 березня.

Після поразки у II Світовій війні Німеччина була поділена державами-переможницями (СРСР, США, Великою Британією й Францією) на чотири окупаційні зони. Оскільки політичний курс Радянського Союзу суперечив спільній політиці, яку західні держави стали впроваджувати у своїх зонах, відбувся розкол Німеччини на «західно»- та «східнонімецький» блоки. У 1949 році цей процес завершився виникненням ФРН та НДР із затвердженням двох окремих конституцій.

Конституції Німецької Демократичної Республіки розроблялися й приймалися під впливом Радянського Союзу. Якщо перша конституція НДР (*Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik; V-DDR-I*) від 7 жовтня 1949 року передбачала широкий перелік основних прав і свобод громадян, федеральний устрій держави, розподіл влади, ставила за мету возз'єднання Німеччини, то в прийнятій двадцять років потому другій конституції НДР (*V-DDR-II*) від 6 квітня 1969 року було ліквідовано розподіл на федеральні землі, зменшено перелік прав і свобод, усунена згадка про возз'єднання Німеччини, НДР проголошувалася незалежною соціалістичною державою. Усього п'ять років потому, 7 жовтня 1974 року, була ратифікована третя і остання конституція НДР (*V-DDR-III*) – результат подальших переробок *V-DDR-II*, спрямованих на остаточне закріплення соціалістичного курсу країни.

Зміна суспільно-політичної ситуації в світі в 90-ті роки ХХ століття стимулювала процеси об'єднання Німеччини. 30 жовтня 1990 року НДР у

складі своїх 5 федеральних земель приєдналася до ФРН на підставі статті 23 Основного закону. Процедура приєднання регулювалася «Договором про Об'єднання» (*Einigungsvertrag*) від 30 серпня 1990 року. В ньому, зокрема, передбачалося, що об'єднана Німеччина отримає нову конституцію, до якої увійдуть деякі соціалістичні права й гарантії. Проте конституцією було проголошено діючий Основний закон ФРН, що стало найбільш значним тріумфом цього документу.

Основний закон ФРН (*Grundgesetz (GG)*) від 23 травня 1949 року має таку назву (в німецькому варіанті навіть *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*, «Основний закон для Федеративної Республіки Німеччина»), оскільки при прийнятті цей документ розглядався як тимчасовий: вважалося, що конституція буде прийнята для всієї Німеччини після її возз'єднання. Документ розроблявся і приймався під значним впливом країн-переможниць: США, Великобританії й Франції. І сьогодні знаходяться голоси, що дорікають Основному закону і цим фактом, і тим, що він був створений «похапцем», усього за 10 місяців (тоді як робота, наприклад, над Цивільним Кодексом тривала 17 років) і тому становить собою «заплутану, недбалу мішанину зі «статей», написаних убогою мовою» [390].

Проте, за роки свого існування Основний закон довів свою легітимність і ефективність. Цьому сприяли кілька факторів. По-перше, в умовах, коли після Третього Рейху говорити про патріотизм довгі роки вважалося «поганим тоном», саме конституція стала чинником, навколо якого німці вибудовували свою національну ідентичність [447, с. 6-7]. По-друге, авторитет Основного закону базується й на його «щільності», «непроникності»: парламенту заборонено ухвалювати будь-який нормативний акт, що тією чи іншою мірою не відповідає конституційним положенням, без зміни тексту власне конституції.

Загалом за 64 роки свого функціонування текст Основного закону збільшився в обсязі майже вдвічі, прийнявши 52 виправлень та доповнень [447, с. 6; 443; 415, с. 58], що значно перевищує середньоевропейські показники

[415, с. 59]. Зі 146 статей теперішньої редакції Основного закону сімдесят були змінені, понад тридцять статей було додано [415, с. 56-57]. Найсуттєвіших змін конституція ФРН зазнала в 1968 році (що було зумовлено загостренням «холодної війни») та в 1993 році (у зв'язку із вступом Німеччини до ЄС).

Зміни та доповнення вносять до Основного Закону трьома способами. По-перше, широко використовується доповнення вже існуючих абзаців, чи то шляхом поширення простих речень до складнопідрядних, чи то шляхом введення нових речень. Другим способом є видалення чи додавання окремих абзаців, пунктів та підпунктів. І, нарешті, практикується додавання чи видалення цілих статей, зі збереженням існуючої нумерації (номери видалених статей лишаються в тексті, нові статті вводяться за номером попередньої статті, скомбінованим з літерним позначенням) [447, с. 8]. Величезна кількість змін та доповнень призвела, на думку лінгвістів [447; 443; 390], до втрати текстом Основного закону стилістичної цілісності та виразності.

Проте саме завдяки постійно триваючому конституційному процесу громадяни ФРН можуть бути впевнені, що їх конституція від першої до останньої сторінки є безпосередньо діючим правом. Наразі авторитет Основного закону є надзвичайно високим: за даними провідного німецького Інституту соціологічних досліджень Алленсбах, у 2009 році «довіру» до конституції відчували 72% опитаних громадян ФРН [447, с. 7].

ДОДАТОК В.

Частотні компоненти конституційного дискурсу Німеччини

(перша цифра – кількість слововживань, друга – кількість композит)

Reich:

PKV: 308/ 35: Reichsgesetz Reichsversammlung Reichsverfassung Reichsgewalt Reichsgesandte Reichsoberhaupt Reichsinteresse Reichsheer Reichszwecke Reichsfestungen Reichskosten Reichsbehörden Reichskasse Reichswege Reichsgesetzgebung Reichsgränze Reichsmünzen Reichssteuern Reichsgericht Reichsfrieden Reichs- und Staatsbürgerrecht Reichsbeamte Reichsregierung Reichstag Reichsminister Reichswahlgesetz Reichstagsbeschluß Reichshaushalt Reichsgelder Reichsdienst Reichsfiscus reichsgerichtlich Reichsbürgerrecht **35**

VDR: 147 / 20 : Reich Reichsgesetz Reichsgesetzgebung Reichsgesetzblatt Reichswege Reichstag Königreich Reichskanzler Reichsbeamte Reichsdienst Reichsamt Reichskasse Reichsfinanzen Reichshaushalts-Etat Reichssteuern Reichszwecke Reichs-Postverwaltung Reichskriegshäfen Reichsheer Reichs-Militairgesetz

WRV 440 / 48: Reich Reichstag Reichsregierung Reichsverwaltung Reichsrat / Reichsverfassung Reichsgesetz Reichsrecht Reichswahlgesetz Reichsverwaltungsgericht Reichsamnestien Reichsgesetzlich Reichswehrgesetz / Reichsfarben Reichsgebiet Reichshauptstadt Reichsgrenze Reichstagsgebäude Reichs-Gesetzblatt / Reichszentralbehörde Reichsministerien Reichsbehörde / Reichspräsident Reichstagsmitglieder Reichsbeauftragte Reichskanzler Reichsminister Reichsbeamten Reichsangehöriger Reichspostminister / reichsdeutsch Reichsinteresse Reichssache Reichsgeschäfte Reichsangelegenheiten Reichsaufsicht / Reichshaushalt, Reichsabgaben Reichsabgabengesetze Reichshaushaltsgesetz Reichseinnahmen Reichsfinanzminister / Reichseisenbahnen Reichseisenbahnanlagen Reichseisenbahnverwaltung Reichswasserstraßen Reichsarbeiterrat Reichswirtschaftsrat

GG 1949 2 Reich

GG 2014: 13/ 6 Reichsgebiet Reich Reichswasserstraße Reichsautobahnen Reichsstraßen Reichsrecht

V-DDR-I 2 Reichsautobahnen und Reichsstraßen

V-DDR-II 0

Land, Länder-

(без ЛЮ „Landwirtschaft, Landschaft, Land- und forstwirtschaft“)

PKV: 47/13: Land, Länder Landtage Landesvertretung, Landesverfassung Landesgesetzgebung landesgesetzlich Landstraßen Landestheile Landesminister Landmacht Landtruppen Landesfestungen Landesverrath

VDR: 27/ 18: Länder Ländergebiete Land- und Wasserstraßen Landesgesetz Landesgesetzgebung / Landesvertheidigung Landheer Landwehr Landwehrmänner Landmacht Landeshoheitsrechte Landesregierungen landesherrlich Landes-Telegraphenverwaltung Landes-Postverwaltung Landeskonsulate Landeskonsuls Landesverrath

WRV: 97 / 21: Länder Landesteilen Landesangelegenheiten Landstraßen Landesverteidigung Landesabgaben Landesgesetz Landesgesetzgebung Landrecht landesrechtlich Landeszentralbehörde Landesbehörden Landesregierungen Landesangehörige Landtag landsmannschaftlich Landesinteressen Landespolizei Landeshoheitsrecht Landeskultur Länderverfassungen Landesjustizverwaltung

GG 1949 185 / 23 Landesgesetz landsmannschaftlich Landeszugehörigkeit Landtag Landesrecht Landstraße Landesregierung Landesbehörden Landeskultur Landesjustizminister Landesrichter

Landesverfassungsrecht Landesgesetzgebung Landesfinanzbehörden landesunmittelbar landesrechtlich
Landesverfassungen

GG 2014 358/ 27 Landesplanung Landespolizeibehörde Landesverfassungsgericht Landessteuern

V-DDR-I 59 /9 Länder (Land als Staat, VDR und als Bundesland) seinem Lande Landesgesetz
Länderkammer Landtag Landesregierung Landesgesetzgebung Landesinteressen Länder
Länderverfassungen

V-DDR-II 0 /5 in Stadt und Land Landesverteidigung Sicherheit des Landes

Nation

PKV I Nationalversammlung 1

VDR 0

WRV 4/2 Vermehrung der Nation, Nationalversammlung

GG 1949 4/2 seine nationale Einheit, Befreiung von Nationalsozialismus 2

GG 2014 3/2 Nationalsozialismus 1

V-DDR-I 2 Nationalsozialisten

V-DDR-II 18/ 9: nationale Selbstbestimmung Nationale Front der Deutschen Demokratischen Republik
nationale Freiheit Nationale Volksarmee Nationalkultur nationaler Kulturerbe Nationalität nationaler
Befreiungskampf Nationaler Verteidigungsrat 9

Staat

PKV 121 / 21 Staatsoberhaupt Staatsbürger deutsche Staaten staatlich Reichs- und Staatsbürgerrecht
staatsbürgerlich Staatenhaus Staatswege Staatsangehöriger Staatsauflagen Staatsgesetz Staatskirche
Staatsbehörde Staatsdiener Staatshaushalt Staatsbürger Einzelstaat Uferstaaten Seeuferstaaten Bundesstaat

VDR 60 /12 Staat – Bundesland Staaten Staatsbürger Bundesstaat Staatsbürgerrecht Staatsangehörige
Staatsamt Staatsdienst Staatsverkehrs-Anstalten Nachbarstaaten Staatseigentum Einzelstaaten fremde
Staaten

WRV 65 /23 Staat – Bund, Reich Staatsgewalt Staatsangehörigkeit Staatsgerichtshof freistaatliche
Verfassung fremden Staaten auswärtige Staaten fremde Staatsgebiete Staatsverträge staatliche
Hoheitsrechte staatliche und kommunale Anstalten staatsbürgerlich staatliche Gemeinschaft Staatsbürger
Staatsgesetz staatlicher Schutz Staatskirche Staatsleistungen Staatsbeamten Staatsbürgerkunde
zwischenstaatlich Nachbarstaaten Staatseisenbahnen Staateausschuss

GG 1949 34/20 staatliches Leben staatliche Gewalt staatliche Ordnung staatliche Gemeinschaft Staat
staatliches Aufsichtsrecht Staatsangehörigkeit staatenlos Bundesstaat Staatsgewalt zwischenstaatliche
Einrichtungen zwischenstaatliche Streitigkeiten Rechtsstaat staatliche Befugnisse staatliche Aufgaben
auswärtige Staaten staatsbürgerlich staatliche Verkehrsmittel Staatsangehörige Staatsverträge

GG 2014 76/20 +15 Staatsleistungen staatlich anerkannten Feiertage Mitgliedstaat der Europäischen
Union Drittstaat Mitgliedstaaten der Europäischen Gemeinschaften Vertragsstaaten Gesamtstaat
rechtsstaatlich innerstaatlich gesamtstaatlich Staatshaftung Staatsschutz Kontrolle des Staates staatliche
Finanzlage staatliche Ordnung

V-DDR-I 52 /18 Staat Staatsgewalt Staatsangehörigkeit Staatsbürger staatsbürgerliche Rechte staatlichen
und gesellschaftlichen Leben Staatsgebiet Staatskirche staatlichen Steuerlisten Staatshaushalt
Staatskredite Staatsverträge Obersten Staatsanwaltes der Republik Staatsorgane Staatsrechtslehrer
Staatssekretäre Staatsanwalt Mitglied der Obersten Staatsanwaltschaft

V-DDR-II 156 /22 staatliche und nationale Selbstbestimmung zentrale staatliche Leitung und Planung staatliches Monopol Prinzip des Staatsaufbaus Staatspolitik staatlichen Pläne der gesellschaftlichen Entwicklung Staats- und Rechtsordnung Staatsordnung staatliche Macht Staatsmacht staatliche Einrichtungen Staatsorgane staatlichen Organe staatliche und wirtschaftliche Organe staatlichen Machtorgane staatliche Aufgabe staatliche Funktionen staatliche Unterstützung Staatsflagge Staatswappen staatliche Orden alle Staaten der sozialistischen Gemeinschaft Staaten und Völker Staaten unterschiedlicher Gesellschaftsordnung andere Staaten oder Staatenlosen sozialistische Staatengemeinschaft Staatsgrenzen Schutz des sozialistischen Staates Staatsbürgerschaft staatsbewußte Bürger sozialistische Staats- und Rechtsbewußtsein staatlichen Erziehungs- und Bildungseinrichtungen Staatsrates Staatsverträge Generalstaatsanwalt Staatspolitik staatlichen Innen- und Außenpolitik staatliche Kontrolle Staats- und Gesellschaftsordnung sozialistischen Gesellschafts- und Staatsordnung Staatsanwaltschaft Staatsanwälte Staatshaftung

Verwaltung

PKV: 11 Verwaltung Verwaltungsrechtspflege

VDR 22 /10 Verwaltungsvorschriften Verwaltungskosten Eisenbahnverwaltung Post- und Telegraphen-Verwaltung Telegraphenverwaltung Verwaltungsbehörden Landespost- resp. Telegraphenverwaltung Postverwaltung Landes-Postverwaltungen Reichs-Postverwaltung

WRV 39 /19 Reichsverwaltung Verwaltungsbezirkes Hausverwaltung Verwaltungsbehörden Provinzialverwaltungen Verwaltungsvorschriften Verwaltung von Reichsabgaben Abgabenverwaltung Verwaltungskosten Reichseisenbahnverwaltung Wasserstraßenverwaltung Landesjustizverwaltung Reichsverwaltungsgericht Verwaltungsgerichte Recht der Selbstverwaltung Unterrichtsverwaltung Kontroll- und Verwaltungsbefugnisse Selbstverwaltungskörpern Post- und Telegraphenverwaltungen

GG 1949 47 /19 Verwaltung Unterrichtsverwaltung Recht der Selbstverwaltung Verwaltungsbehörden Verwaltungsabkommen Bundesverwaltung Verwaltungsverfahren, Verwaltungsvorschriften Verwaltungsunterbau Bundesfinanzverwaltung, Auftragsverwaltung Selbstverwaltungskörperschaften bundeseigene Verwaltung Verwaltungs-, der Finanz-, der Arbeits- und Sozialgerichtsbarkeit Verwaltung des Vereinigten Wirtschaftsgebietes Verwaltungsakten Verwaltungsorgane Verwaltungsrat für das Post- und Fernmeldewesen Verwaltungsaufgaben 19

GG 2014 84 / 19+7 Verwaltung der Bundeswasserstraßen Bundeswehrverwaltung Luftverkehrsverwaltung Eisenbahnverkehrsverwaltung Verwaltungszusammenarbeit Verwaltungsausgaben Verwaltungsvereinbarung

V-DDR-I 33 / 12 Verwaltung Selbstverwaltung Verwaltungsorgane Verwaltungen der Republik Regierungs- und Verwaltungsmaßnahmen Verwaltungskontrolle Verwaltungsvorschriften Abgabenverwaltung Verwaltungskosten Verwaltung der Republik Verwaltungsgerichtsbarkeit. Verwaltungsgerichte Verwaltungsgrundsätze.

V-DDR-II 1 Selbstverwaltung der Versicherten

Gewalt

PKV 74/3 Reichsgewalt gewaltsam Gewalt **VDR 0**

WRV 9/ 5 Staatsgewalt Polizeigewalt Ordnungsgewalt Gewalt Gesetz über die vorläufige Reichsgewalt

GG 1949 12 /4 **Gewalt als насилие власть** Gewalt Staatsgewalt Polizeigewalt gesetzgebenden Gewalten

GG 2014 20 /7 Gewalt Staatsgewalt Polizeigewalt gesetzgebenden Gewalten Befehls- und Kommandogewalt Opfer von Gewaltherrschaft Waffengewalt

V-DDR-I 12 / 2 Staatsgewalt Ordnungsgewalt

V-DDR-II 0

Recht

PKV: 100 /43 Recht als Gesetz und als Befugnis Recht Berechtigte berechtigten Beamten / das Recht des Krieges und Friedens das Recht der Gesetzgebung das Recht des Gesetzesvorschlags Recht der Begnadigung und Strafmilderung / Hoheiten und Rechte Recht des Gesetzesvorschlags, der Beschwerde, der Adresse und der Erhebung von Thatsachen; / Deutschen verbürgten Rechte Grundrechte Rechts der freien Vereinigung und Versammlung Rechte der Erstgeburt Klagerecht Standesvorrechte Vorrechte Berechtigung zur Jagd Jagdgerechtigkeit auf fremden Grund und Boden Jagdrecht Grundgerechtigkeit Gleichberechtigung Versammlungsrecht völkerrechtlich bürgerliches Recht Reichs- und Staatsbürgerrecht Privatrecht privatrechtlich Heimathsrecht Handels- und Wechselrecht strafrechtlich Strafrecht Reichsbürgerrecht Gemeindebürgerrecht bürgerlichen, peinlichen und Prozeß-Rechte widerrechtlich Kriegerrecht Seerecht gesetzlich Rechtseinheit im deutschen Volke Rechtspflege Verwaltungsrechtspflege Rechtsverletzungen Rechtskräftige Urtheile berechtigt,

VDR 39 /17 Recht Rechtsverfolgung Rechtsschutzes Staatsbürgerrecht Obligationenrecht Strafrecht Handels- und Wechselrecht völkerrechtlich Landeshoheitsrechte Expropriationsrechte Widerspruchsrecht Vorrechte der Post rechtlichen Verhältnisse Gerechtigkeit im Wege der Gesetzgebung berechtigt privatrechtlich Rechtspflege

WRV 126 / 49 Gerechtigkeit Selbstbestimmungsrecht / Völkerrechts Reichsrecht Landrecht landesrechtlich / bürgerliche Recht staatsbürgerlichen Rechte und Pflichten Öffentlich-rechtliche Vorrechte Strafrecht strafrechtlich Arbeitsrecht Enteignungsrecht Bodenrecht Gesetzgebungsrecht =Recht der Gesetzgebung Einspruchsrecht Wahlberechtigung wahlberechtigte Wahlberechtigten Stimmberechtigten nichtprivatrechtlich Hausrecht Zeugnisverweigerungsrecht Ernennungs- und Entlassungsrecht Grundrechte Begnadigungsrecht Hoheitsrechte, Landeshoheitsrechte, Recht der Selbstverwaltung / Rechtstiteln Erziehungsberechtigte Aufsichtsrechts des Staates Erbrecht Heimstättenrecht/ rechtswidrig rechtswirksam rechtsgültig gleichberechtigt berechtigt / Rechtsverhältnisse Rechtstiteln Rechtslage Rechtsgeschäfte Rechtsstreitigkeiten Rechtspflege Rechtsfähigkeit vermögensrechtlichen Ansprüche Rechtsweg

GG 1949 205 / 57 gleichberechtigt gerecht Gerechtigkeit rechtlich rechtswidrig privatrechtlich öffentlich-rechtlich / Grundrechte Menschenrechte / Erziehungsberechtigte Aufsichtsrechte Erbrecht Rechtsweg Asylrecht. / Rechtsprechung rechtsprechend Hoheitsrechte hoheitsrechtlich Völkerrecht völkerrechtlich Bundesrecht. Rechtsstaates wahlberechtigt Landesrecht / Hausrecht Zeugnisverweigerungsrecht Wahlrecht Begnadigungsrecht Gesetzgebungsrechte Rechts- oder Wirtschaftseinheit Rechtsverhältnisse Rechtsschutz, Urheberrecht Verlagsrecht Strafrecht Rechtsanwaltschaft Rechtsberatung Vereins- und Versammlungsrecht Aufenthalts- und Niederlassungsrecht Arbeitsrecht Bodenrecht Rechtsverordnungen Rechtsgrundlage / Rechtsstellung Landesverfassungsrecht Rechtszug Rechtsstreite ausgleichsberechtigte Weisungsrecht Rechtsgrundsätzen Reichsrecht Rechtsverordnungen tarifrechtlich versorgungsberechtigt landesrechtlich Rechtsansprüche Rechtsnachfolge

GG 2014 353 / 57 + 24 Rechtsform Rechtmäßigkeit soweit rechtsstaatliche Rechtsbehelf Rechtsanwendung Petitionsrecht Grundrechtsschutz Rechtsetzungsakten der Europäischen Union. Hebesatzrecht z Waffen- und das Sprengstoffrecht Strafrecht, Vereinsrecht Wohngeldrecht, das Altschuldenhilferecht Wohnungsbauprämienrecht Bergarbeiterwohnungsbaurecht Bergmannssiedlungsrecht; Statusrechte und -pflichten besatzungsrechtlich . völkerstrafrechtliche Einkommensteuerrecht konjunkturgerechte versorgungsberechtigt Rechtsträger

ДОДАТОК Д

Запозичення в конституційному дискурсі Німеччини

Таблиця Д.1

Список запозичених основ у конституціях Паульскірхе 1849р., «Бісмарківській» конституції 1871 р.. конституції Веймарської республіки 1919 р.

	PKV	VDR	WRV
Загальна кількість запозичених основ	73	115	30
Суспільно-політичні інтернаціоналізми	<u>Associationswesen</u> Cabinet Candidat Commissarien Consul Deputation diplomatisch <u>Disciplin</u> arvorschriften, disciplinarisch Minister, ministeriell, Ministerium, <u>Ministerial</u> justiz Orden organische Gesetze, politisch Präsident privat (privatrechtlich), privilegiert Titel <u>Vice</u> präsident Provinz /18	Administration, administrativ diplomatisch Direktivbehörden, Direktoren Inspektoren, Ober-Insp. Kolonisation Kommissarien Konsul,konsularisch, Konsulatwesen, Landeskonsulate Majestät, Majorität Petitionen Präsident, Vizepr., Präsidium, Präsidialstimme <u>Vize</u> präsident /13	<u>Kolonial</u> wesen <u>Provinzial</u> verwaltung sozial- <u>politisch</u> , sozial privat,Privateisenbahnen, privatrechtlich Präsident,Reichspr. Präsidiums <u>Reichs</u> minister, Reichspostminister, Reichsfinanzminister /7
Загальноживані інтернаціоналізми	Censur Controle Formel <u>Münzsystem</u> Organisation Person Religion residieren, Residenz regieren, contrahiren suspendiren, Suspension notorisch absolut privilegiert Instruktionen, Modifikationen, <u>die Formel</u> /17	absolut direkt Disziplin, disziplinarisch Expedition Extrakt <u>Final</u> abschlüsse <u>Parallel</u> bahnen Flagge Formation Funktion Inspektion Instruktion Interesse kompetent Kompetenz Konstruktion Kontrolle,Kontrolirung, Kontrolleure Konvention Korrespondenz lokal Material (Betriebs-,Kriegs) normal Organ Organisation	Industrie Interesse Million Orden Organisation organisch Religion,religiös, Religionsgesellschaft, - unterricht, -ausübung <u>Theater</u> - und Lichtspielwesen Zensur /9

		<u>Parallelbahnen</u> <u>Personenzüge</u> <u>Privatunternehmer, privatrechtlich</u> <u>Prozent</u> <u>Publikation, publiziert</u> <u>Publikum</u> <u>Qualifikation, qualifizieren</u> <u>Quartal</u> <u>Quote</u> <u>Session</u> <u>spezial</u> <u>technisch</u> <u>interner Verkehr</u> <u>Existenz</u> <u>fungierend</u> <u>instruirt</u> <u>Integrität</u> <u>normirte (Übergangszeit)</u> <u>Substitution /42</u>	
Сфера індустрії та техніки	<u>Cours</u> <u>Erfindungs-Patent,</u> <u>Postwesen,</u> <u>Produktions-Steuer</u> <u>Telegraphenlinien</u> <u>Transit /6</u>	<u>Maschinenpersonal</u> <u>Post</u> <u>Presse</u> <u>Telegraphie, telegraphisch</u> <u>Transportmittel</u> <u>/5</u>	<u>Post- und</u> <u>Telegraphenwesen</u> <u>Presse-, Vereins- und</u> <u>Versammlungswesen</u> <u>/3</u>
Сфера науки та освіти		<u>medizinal</u> <u>Veterinairpolizei /2</u>	<u>akademisch</u> <u>pädagogisch</u> <u>theologisch</u> <u>Fakultät /4</u>
Сфера економіки та фінансів	<u>Budget</u> <u>Caution</u> <u>Corporation</u> <u>Finanz</u> <u>Portotheilung</u> <u>Reservefond</u> <u>Tarif</u> <u>Concession</u> <u>Corporation /9</u>	<u>Garantie</u> <u>Schiffscertifikate</u> <u>Requisitionen</u> <u>Aversum</u> <u>Emission</u> <u>Expropriationsrechte</u> <u>Extrakt</u> <u>(un)fundirtesPapiergelde</u> <u>Konzession, konzessionirt</u> <u>Patent, Erfindungsp.</u> <u>Portofreiheiten</u> <u>Posttaxwesen</u> <u>Tarifwesen, T.-Bestimmung,</u> <u>Spezialt.</u> <u>Konkurrenzbahnen /15</u>	<u>Tarif</u> <u>Kredit /2</u>

Військова справа	<p><u>Corps</u>, <u>Hauptquartier</u>, <u>Kaperbriefe</u>, militärisch, Offizier, commandirender General Personale See-<u>Arsenäle</u>, <u>Marine-</u> <u>Etablissements</u>, <u>Admiralitätsgerichte</u>, Meuterei /10</p>	<p>Avancement dislocirt Chef Einquartierung Garnison General Kokarde Kommando, Kommandeure, Höchstkommendirende, Festungskommandanten Kontingent, -shern Marine, <u>Kriegsmarine</u> <u>Militairpflicht</u>, -wesen, Militair- Ausgabe-Etat) Mobilmachung Offiziere Rapporten Regimenter Reglement, <u>Bahnpolizei-R.</u>, Betriebsr., reglementarisch Reserve, Reservisten, Reskripte Disposition (zur D.gestellt) <u>Präsenzstärke</u> (Friedens-P.) requiriren /20</p>	<p>Offiziere militärisch, <u>Militärgerichtsbarkeit</u> /2</p>
Запозичені юридичні терміни	<p><u>Compentenzconflikte</u> <u>Compentenzconflikte</u> <u>Dienstpragmatik</u> Exequatur Jagdfrohnde Familien<u>fideicomisse</u> Ministerial<u>justiz</u> <u>Matrikularbeiträge</u> Civilliste, Civilact Reichs<u>fiscus</u> <u>Patrimonialgerichtsbarkeit</u> Exemption <u>subsidiäre</u> Geltung /13</p>	<p>Civilhaft, <u>Civilsachen</u> Indigenat <u>Justizwesen</u>, -verweigerung Legislaturperiode, Legitimation <u>Obligationenrecht</u> pro rata Prägravationen in natura Ordinarium Etatgesetz <u>Appellationsgericht</u> Session <u>resp.</u> adoptirt Exekution Inspizierung Instanz. Interimistisch Servis- und Verpflegung/18</p>	<p>Reichs<u>amnestien</u> Landes<u>justizverwaltung</u> Fideikomisse /3</p>

Таблиця Д.2 .

Список запозичених основ у Основному законі ФРН редакції 1949 р., у Основному законі ФРН у актуальній редакції, у конституції НДР 1949 р.

	GG 1949	GG 2014	V-DDR-I
Усього запозич. основ	36	98	43
Суспільно-політичні інтернаціоналізми	demokratisch international kollektiv Militarismus Parlamentarischer Rat Partei politisch Nationalsozialismus republikanisch Präsident,Präsidium sozial /11	Demokratisch europäisch Europakammer föderativ Fraktionen Gremium international kollektive Sicherheit Parlamentarisch Partei politisch Präsident rassisch, Rasse <i>Nationalsozialismus und Militarismus</i> republikanisch, Republik Solidarpakt sozial, Sozialversicherung Terrorismus; /18	Demokratie,demokratisch Faschismus Finanz <u>minister</u> Fraktion <u>Massen</u> organisation Militarismus <u>Nationalsozialist</u> ,Nazismus Partei, <u>partei</u> politisch <u>partei</u> politisch Präsidium, Präsident, Ministerpräsident Propaganda Republik sozial, <u>Nationalsozialist</u> Staats <u>sekretär</u> /13
Загальноживані інтернаціоналізми	Akt Industrie Interesse kulturell Million obligatorisch Person privat religiös, Religionsausübung Zensur /11	Artikel extrem Film Generation inländisch Interesse Kommunikation Konsequenzen Kontrolle Koordinierung kulturell Million Naturkatastrophe Objekt obligatorisch Organ, Organisation, organisiert Person Privat qualifiziert religiös,R-ausübung Repräsentation Standard Straf <u>prozess</u> symmetrisch System technisch Zensur /28	aktiv Industrie Initiative Kontrolle kulturell Organ Organisation privat produktiv Programm progressiv Religion, religiös /12

індустрії техніки	Pressefreiheit <u>Energiewirtschaft</u> <u>Produktionsmittel</u> Post- und Fernmeldewesen, <u>Bundespost</u> /4	Bundesautobahnen <u>Agrarstruktur</u> <u>motorisiert</u> Postwesen Presse <u>Produktionsmittel</u> <u>Telekommunikation</u> /7	Produktion /1
Науки освіти	Pädagogisch /1	pädagogisch Sanitäts- und Heilwesen <u>Hochschulklinik</u> <u>Lazarettorganisation</u> akustisch ionisierende radioaktiv Apothekenwesen Medizinprodukt, medizinisch Erbinformationen Transplantation von Organen, informationstechnische Systeme /14	statistisch <u>Kultus-</u> , Unterrichts- und Wohltätigkeitszwecke <u>Eidesformel</u> /3
Сфера економіки та фінансів	<u>Finanzmonopole</u> <u>Finanzmonopole</u> Kredite /3	Defizit Finanzhilfen, -korrektur, - kraft, -monopole, -planung, -fähigkeit, finanziell, <u>Finanzierungsdefizite</u> , Mischfinanzierungen Garantie Investitionen, investiv Mittelvolumen Kapitalmehrheit, - verkehrsteuern konjunkturell <u>Konsolidierungshilfen</u> <u>Kontrollkonto</u> <u>Nettokreditaufnahme</u> nominales <u>Bruttoinlandsprodukt</u> <u>Sanierungshilfe</u> tarifrechtlich Transaktionen Preisstabilität, <u>Stabilitätsrat</u> /17	<u>Finanzminister</u> Kartell Konsum Konzern Kredit <u>Monopolorganisation</u> Syndikat Trust /8
Військова справа		militärisch Offiziere, Unteroffiziere. Kommandogewalt /3	militaristisch /1
Запозичені юридичні терміни	Asylrecht juristisch Notariat Bundesjustizminister <u>konkurrierende</u> Gesetzgebung /6	Asylrecht juristisch, Landesjustizminister konkurrierende Gesetzgebung. KonventionPetitionsrecht, - ausschuss solidarisch Statusrechte und -pflichten Subsidiarität, - prinzip supranational zivil, Zivilschutzverband,- Zivilbevölkerung /11	Akt Amnestie Invalidität juristisch,Justizausschuss provisorisch /5

ДОДАТОК Е.

Приклад підрахунку вербальних репрезентацій та абсолютної частоти згадувань основних макротопіків конституційного дискурсу Німеччини

V-DDR-II	К-ть верб.ре пр.	К-ть згадув ань
ОСНОВНІ ПРАВА ЛЮДИНИ	24	40
Würde und Freiheit der Persönlichkeit 2 Frei von Ausbeutung 3 Grundsätze soz. Moral Rechtsgleichheit, 2 Gewissens- und Glaubensfreiheit 2 Gleichberechtigung der Geschlechter 3 Förderung der Jugend 5 Recht auf politische Mitgestaltung 4 Wahlrecht 4 „Recht“ auf den Schutz des soz. Vaterlandes 3 Asylrecht 1 Recht auf Arbeit 3 Lohngleichheit 2 Recht auf Bildung , auf höhere Bildung 4 Recht auf Teilnahme am kulturellen Leben 2 Meinungsfreiheit 1 Versammlungsfreiheit 1 Vereinigungsrecht 2 Recht auf Persönlichkeit und Freiheit 3 Post – und Fernmeldegeheimnis 1 Freizügigkeit 1 Schutz im Ausland, Auslieferungsverbot 1 Recht auf Freizeit und Erholung 2 Recht auf Schutz der Gesundheit und der Arbeitskraft, Schutz seiner Gesundheit und seiner Arbeitskraft, des Gesundheits- und Arbeitsschutzes 5 Recht auf Fürsorge im Alter und bei Invalidität 2 Recht auf Wohnraum 3 Recht (für Sorben) auf Muttersprache und Kultur 1 Schutz der Natur 3, Schutz der Pflanzen- und Tierwelt 2 Schutz der Würde und Freiheit der Persönlichkeit, Schutze seiner Freiheit und der Unantastbarkeit seiner Persönlichkeit 3 Schutz des Friedens und des sozialistischen Vaterlandes 2 Schutz und Förderung seiner Ehe und Familie 2 Rechte der Bürger 6, Gleichberechtigung 3, Freiheit 12		
ДЕРЖАВА	149	787
РЕСПУБЛІКА	69	301
<i>Deutsche Demokratische Republik</i>	1	81
<i>Staat</i> (staatliche und nationale Selbstbestimmung zentrale staatliche Leitung und Planung staatliches Monopol Prinzip des Staatsaufbaus Staatspolitik staatlichen Pläne der gesellschaftlichen Entwicklung Staats- und Rechtsordnung Staatsordnung staatliche Macht Staatsmacht staatliche Einrichtungen Staatsorgane staatlichen Organe staatliche und wirtschaftliche Organe staatlichen Machtorgane staatliche Aufgabe staatliche Funktionen staatliche Unterstützung Staatsflagge Staatswappen staatliche Orden alle Staaten der sozialistischen Gemeinschaft Staaten und Völker Staaten unterschiedlicher Gesellschaftsordnung andere Staaten oder Staatenlosen sozialistische Staatengemeinschaft Staatsgrenzen Schutz des sozialistischen Staates Staatsbürgerschaft staatsbewußte Bürger sozialistische Staats- und Rechtsbewußtsein staatlichen Erziehungs- und Bildungseinrichtungen Staatsrates Staatsverträge Generalstaatsanwalt Staatspolitik staatlichen Innen- und Außenpolitik staatliche Kontrolle Staats- und Gesellschaftsordnung sozialistischen Gesellschafts- und Staatsordnung Staatsanwaltschaft Staatsanwälte Staatshaftung) marxistisch-leninistische Partei Hauptstadt, Staatsflagge, Staatswappen, Territorialgewässer, Festlandsockel Politische Macht 3	43	156
	1	4
	5	5
	1	3
	10	31
<i>Organe</i> : Machtorgan verfassungs- und gesetzgebende Organ Organ der Volkskammer		

Organ der Rechtsprechung verfassungsmäßig vorgesehenen Organe Organe der Landesverteidigung wirtschaftlicher Organe Organe der Deutschen Demokratischen Republik gewählten Organe der Staatsmacht verantwortlichen Organe <i>nationale</i> Selbstbestimmung nationale Freiheit Nationale Volksarmee Nationalkultur nationaler Kulturerbe Nationalität nationaler Befreiungskampf Nationaler Verteidigungsrat die territoriale Integrität der Deutschen Demokratischen Republik	8	21
Парламент, Volksvertretung	27	179
Nationalen Front der Deutschen Demokratischen Republik 3 Volksabstimmungen, Volksaussprache Volkskammer Vorsitzende , Stellvertreter, Mitglieder, Abgeordnete, Wahl, Wahlkommissionen Wahltag Wahlen Wahlprinzipien Wahlperiode Neuwahl Präsidium, Präsident der Volkskammer Geschäftsordnung Abstimmung , Stimmenmehrheit Plenarsitzungen, Plenum, Tagungen Sitzungsperiode Auflösung Gewerkschaften. Gewerkschaftsbund	1 2 1 4 7 2 3 4 1 2	3 3 70 42 23 10 5 10 2 11
Законодавча гілка влади	13	121
Gesetze, gesetzliche Grundlage Recht der Gesetzesinitiative Beratung von Gesetzentwürfen Verfassungsändernde Gesetze Einbringung von Gesetzesvorlagen Gesetze und Beschlüsse der Volkskammer Erbrecht Völkerrecht sozialistisches Wirtschaftsrecht Recht strafrechtliche Verantwortlichkeit, Verfolgung Verfassung Rechtsvorschriften	7 4 1 1	70 16 26 9
Виконавча гілка влади	7	65
(örtliche) Volksvertretungen Ministerrat, Ministerien, Minister Regierung Einrichtungen, Kommissionen der örtlichen Volksvertretungen	1 3 1 2	26 30 1 8
Судочинство	30	85
Wahrung der gesetzlich garantierten Rechte der Werktätigen Das Oberste Gericht, Bezirksgerichte, Kreisgerichte, gesellschaftliche Gerichte Generalstaatsanwalt, Staatsanwälte, Militärstaatsanwälte Verhaftung, Verhaftete Gesetzlichkeit Rechtspflege Rechtsprechung Einhaltung des sozialistischen Rechts Straftaten, strafbare Handlungen, strafrechtliche Verfolgung, Strafverfolgung, Bestrafung, Militärstrafsachen, strafrechtliche Verantwortlichkeit, Strafgesetze Strafverfahren Rechtsverletzungen, Gesetzverletzungen Verbrechen, Vergehen, Richter, Schöffen	1 5 3 2 1 2 1 9 2 2 2	2 14 12 3 8 10 3 14 2 5 12
Уряд і голова держави	3	36
Staatsrat Der Vorsitzende des Staatsrates Leiter der staatlichen Organe	1 1 1	33 2 1
ЗЕМЛІ	6	9
Bezirke Kreise, Städte, Stadtbezirke, Gemeinden, Gemeindeverbände	1 5	7 2
ФІНАНСИ	23	35
Volk <i>eigentum</i> , genossenschaftliches, sozialistisches, persönliches Eigentum Währungs- und <i>Finanz</i> system materielle und finanzielle Unterstützung bei Geburten und Kindergeld finanziellen Versorgung und Betreuung der Bürger Abgaben und Steuern Außenhandel staatliches Monopol Entschädigung Lohn, Löhne, Gehälter Schulgeldfreiheit, Ausbildungsbeihilfen, Lernmittelfreiheit, Stipendien, Studienbeihilfen Versicherungssystem Kindergeld	4 3 2 2 1 2 5 1 1	18 3 1 1 1 2 5 1 1

Einnahmen	1	1
Volksermögen	1	1
ВИРОБНИЦТВО, НАУКА	63	94
Presse, Rundfunk, Fernsehen	3	1
<i>Produktion</i> smittel, Produktionsgenossenschaften, sozialistischen Produktion, Arbeitsproduktivität, Produktionsverhältnisse, Produktivkräfte Produktionsberatungen, Großproduktion	8	20
Wissenschaft, Forschung, Wissenschaftlich-technische Revolution	3	12
Volkswirtschaft , sozialistische Planwirtschaft, Wirtschaftsleiter, Privatwirtschaft, Valutawirtschaft, Außenwirtschaft, wirtschaftliche Organe, forstwirtschaftlich, landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaften	9	37
Die Bodenschätze, die Bergwerke, Kraftwerke, Talsperren und großen Gewässer, die Naturreichtümer des Festlandssockels, Industriebetriebe, Banken und	20	1
Versicherungseinrichtungen, die volkseigenen Güter, die Verkehrswege, die	4	1
Transportmittel der Eisenbahn, der Seeschifffahrt sowie der Luftfahrt, die Post- und	2	12
Fernmeldeanlagen, Geräte, Maschinen,	5	3
Anlagen, Bauten, Tierbestände, der Boden		
Betriebe, Betriebsleiter	1	1
Privatwirtschaftliche Vereinigungen, kleine Handwerks, Gewerbebetriebe; handwerkliche	3	1
Genossenschaften,	1	2
Technik	3	1
Gebäude, Druckereien, Nachrichtenmittel Wohnungsbau	1	1
Fischer, Gärtner, Handwerker		
sozialistische ökonomische Integration		
ОБОРОНА	16	32
Landesverteidigung, der Nationale Verteidigungsrat, Verteidigungszustand	4	16
Krieg, kriegerische Handlungen, Eroberungskrieg, psychologische Kriegführung	4	5
Schutz der sozialistischen Ordnung und des friedlichen Lebens der Bürger.	1	2
Die Nationale Volksarmee	1	2
Waffenbrüderschaft mit den Armeen der Sowjetunion und anderer sozialistischer Staaten.	1	1
Streitkräfte	1	1
militärische Dienstgrade, Militärstrafsachen, Militärobergerichte, Militärgerichte	4	5
ОСВІТА, КУЛЬТУРА	48	80
<i>Bildung</i> , Bildungssystem, Weiterbildung, Bildungsstätten, Bildungsstufe, Allgemeinbildung, Spezialbildung, Ausbildungsbeihilfe, Bildungseinrichtungen, Bildungsstätten, Oberschulbildung, Berufsausbildung	12	23
Erziehung	1	3
<i>Kultur</i> , Nationalkultur, sozialistische Kultur, imperialistische Unkultur, Kulturerbe, Weltkultur, kulturellen Lebensniveau, kulturelle Bedürfnisse, das kulturvolle Leben, Kulturschaffende, Körperkultur, kulturelle Tätigkeit, kulturelle Interessen, kulturelle	16	31
Versorgung, kulturell-geistiges Leben. Arbeitskultur		
Künste, künstlerisches Schaffen, Werke	3	3
Sport und Touristik	2	3
Oberschulpflicht allgemeinbildenden Oberschule Oberschulbildung Sonderschul- und -		
ausbildungseinrichtungen Hochschulen Schulgeldfreiheit Hoch- und Fachschulen Schul-	8	10
und Volkssports	1	2
Universität Lernmittelfreiheit Stipendien Studienbeihilfen Studiengebühren		
Direktstudenten	5	5
РЕЛІГІЯ	6	8
Religion (Religionsgemeinschaften religiösen Glauben zu bekennen und religiöse	4	3
Handlungen weltanschaulichen oder religiösen Bekenntnis		
Glaubens- und Gewissensfreiheit 1	1	1
Kirche 4	1	4
СИМ'Я	24	18

ДОДАТОК Ж.

Таблиця Ж.1.

Результати контент-аналізу текстів конституційного дискурсу Німеччини:
*(перша цифра – числовий показник приписаних заголовкам рангів;
 друга – загальна кількість вербальних репрезентацій макротопіку у тексті;
 третя – абсолютна частота згадувань макротопіку в тексті).*

	PKV	VDR	WRV	GG-49	GG-2013	V-DDR-I	V-DDR-II
ПРАВА ЛЮДИНИ	2 15 20	0 10 10	7 21 37	11 24 30	12 24 33	18 15 26	9 24 40
ФЕДЕРАТИВНА ДЕРЖАВА	11 90 526	18 8,0 385	20 96 554	17 216 989	18 305 1619	25 159 767	14 149 787
ФЕДЕРАЛЬНІ ЗЕМЛІ	0 18 47	0 23 82	13 28 106	10 29 193	11 32 362	9 11 115	0 6 9
ФІНАНСИ	0 40 85	3 72 131	2 48 100	2 67 104	3 112 145	0 58 86	0 23 35
ЕКОНОМІКА	0 41 76	11 58 132	0 70 145	0 86 170	0 104 252	15 55 64	14 63 94
ОБОРОНА	0 30 50	7 49 112	0 18 36	0 10 14	2 35 183	0 7 6	0 16 32
ОСВІТА	0 16 23	0 0 0	3 41 70	0 28 34	0 28 34	12 35 69	11 48 80
РЕЛІГІЯ	0 13 15	0 1 1	4 27 48	0 17 40	0 18 46	11 18 43	0 6 8
СІМ'Я	0 3 3	0 0 0	0 20 36	0 16 23	0 16 23	13 26 40	0 24 18

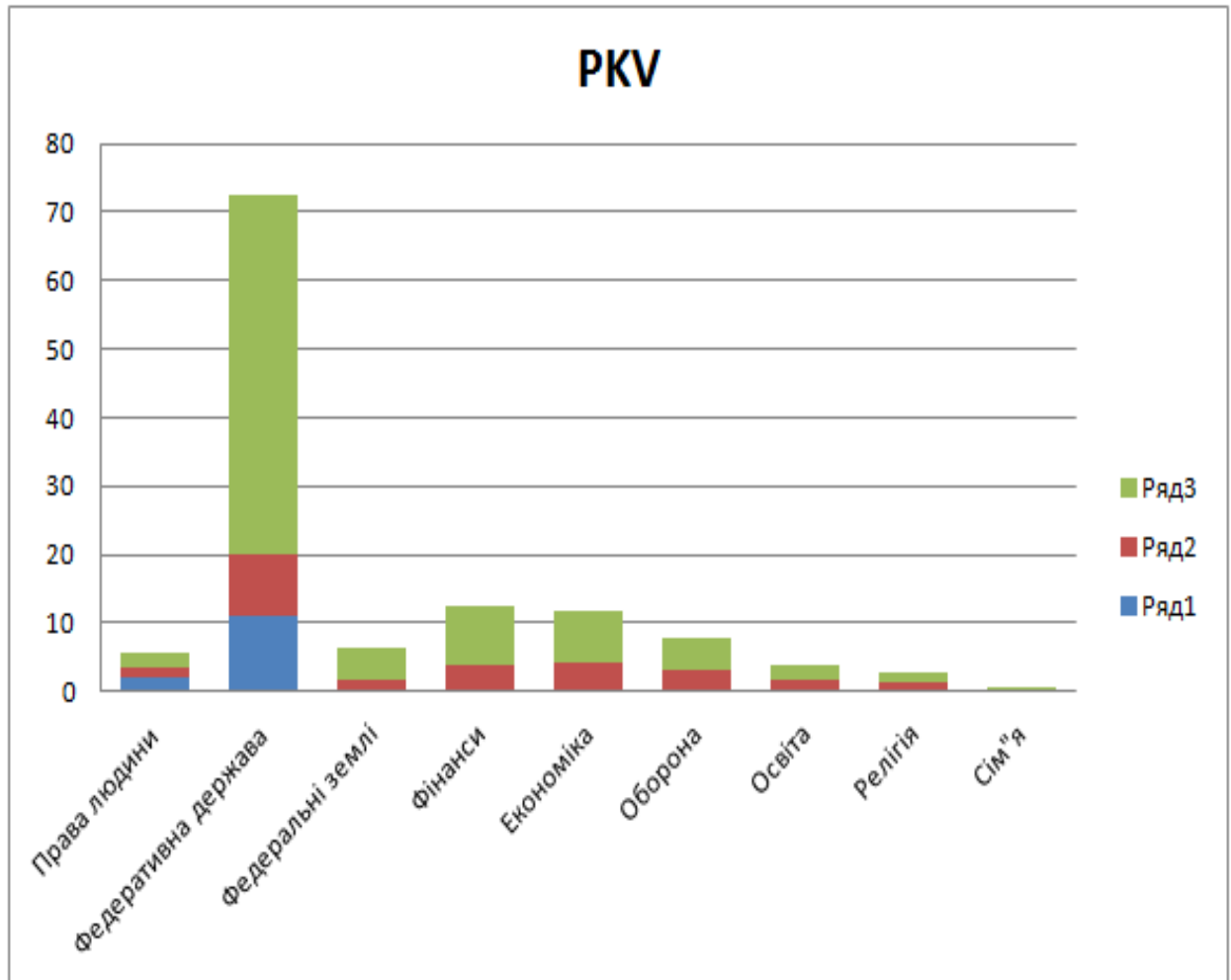
Діаграма Ж.2.

Сумарний ранг макротопіків конституційного дискурсу Німеччини у тексті конституції церкви св. Павла

(ряд 1 - числовий показник приписаних заголовкам рангів;

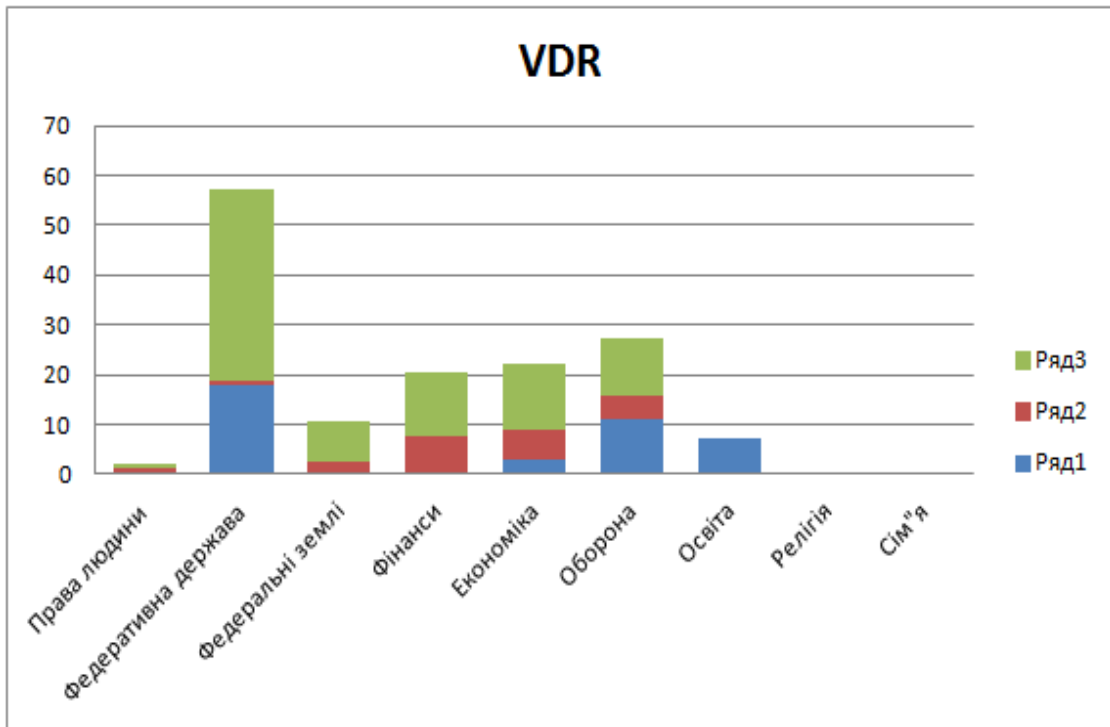
ряд 2 – загальна кількість вербальних репрезентацій макротопіку у тексті (коефіцієнт 0,1);

ряд 3 – абсолютна частота згадувань макротопіку в тексті (у коефіцієнті 0,1)

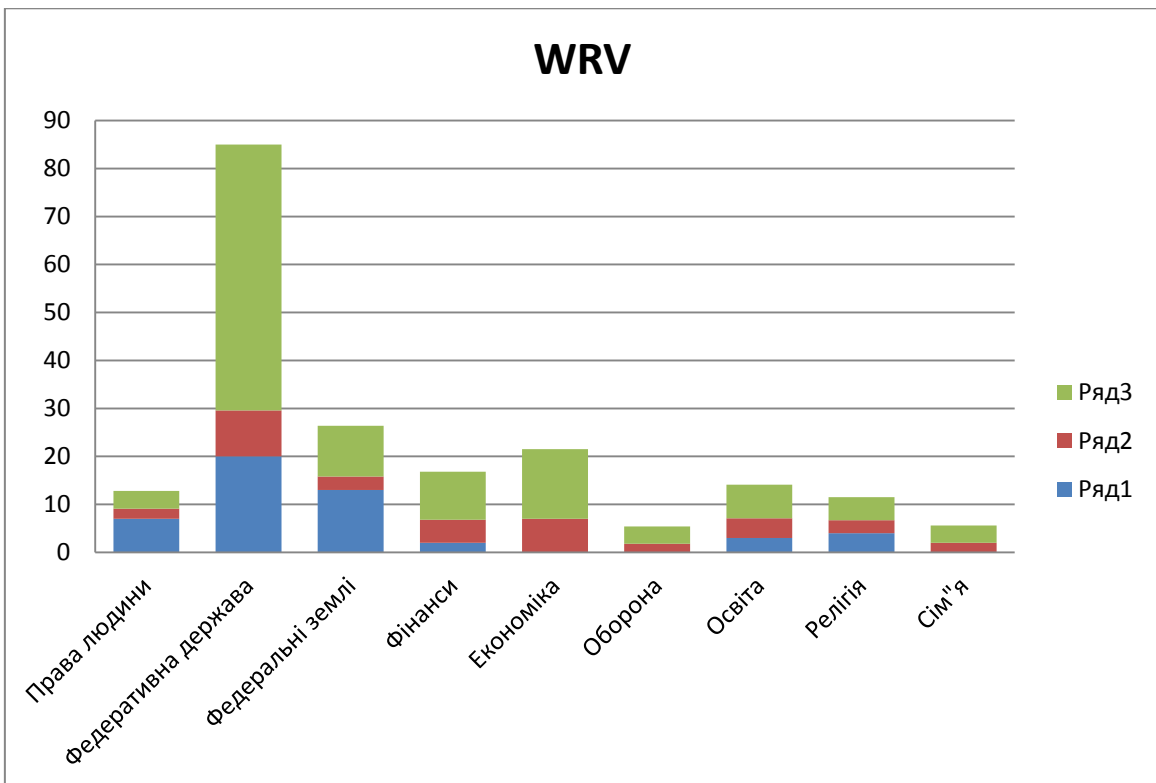
Діаграма Ж.3.

Сумарний ранг макротопіків конституційного дискурсу Німеччини у «бісмарківській» конституції

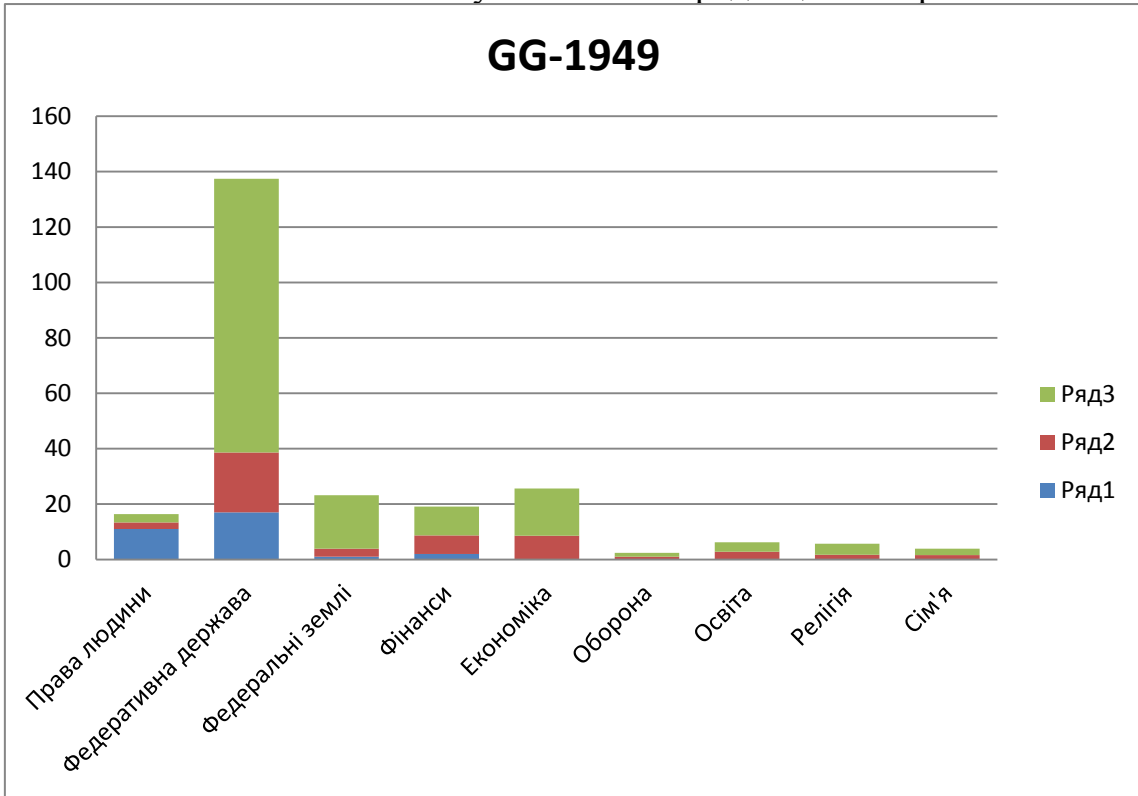
Діаграма Ж.4.

Сумарний ранг макротопіків конституційного дискурсу Німеччини у конституції Веймарської республіки

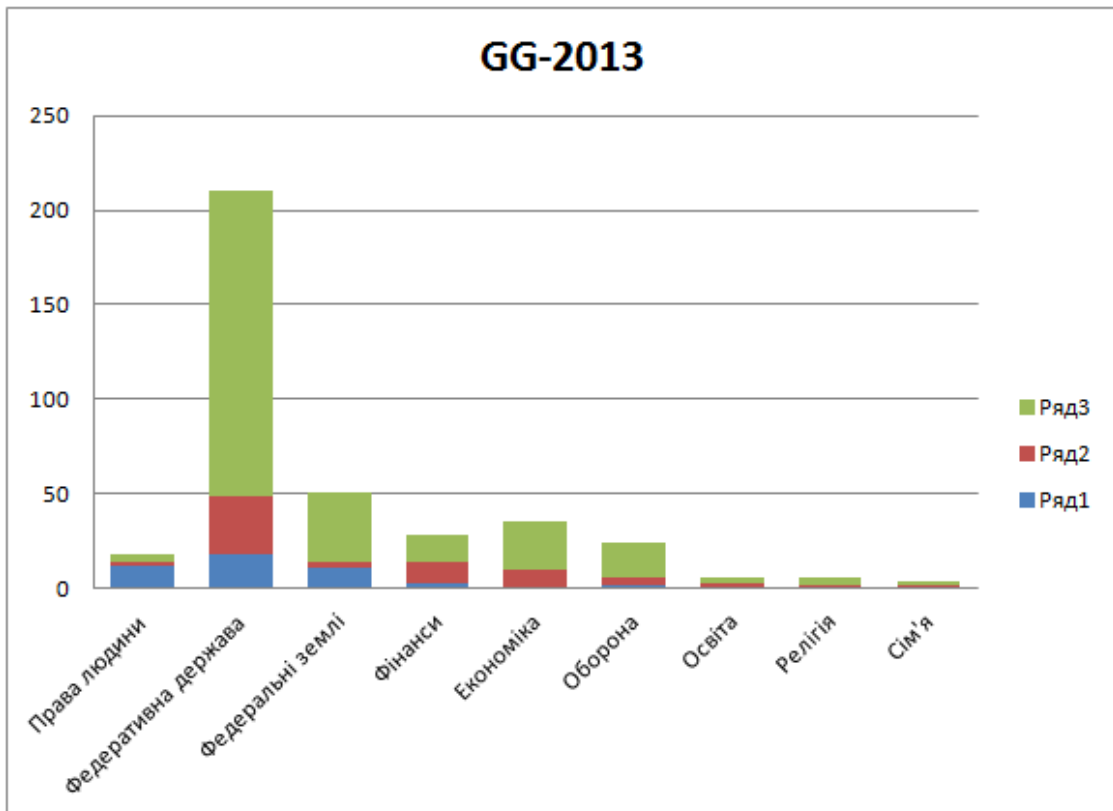
Діаграма Ж.5.

Сумарний ранг макротопіків конституційного дискурсу Німеччини у Основному законі ФРН редакції 1949 р.

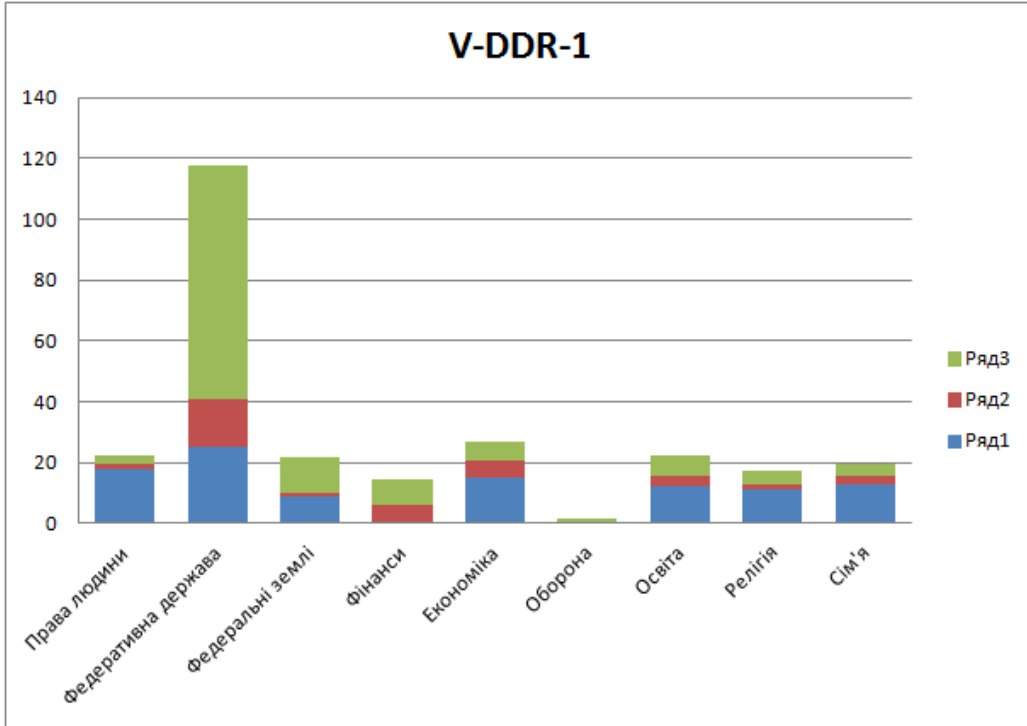
Діаграма Ж.6.

Сумарний ранг макротопіків КДН у актуальній редакції Основного закону ФРН

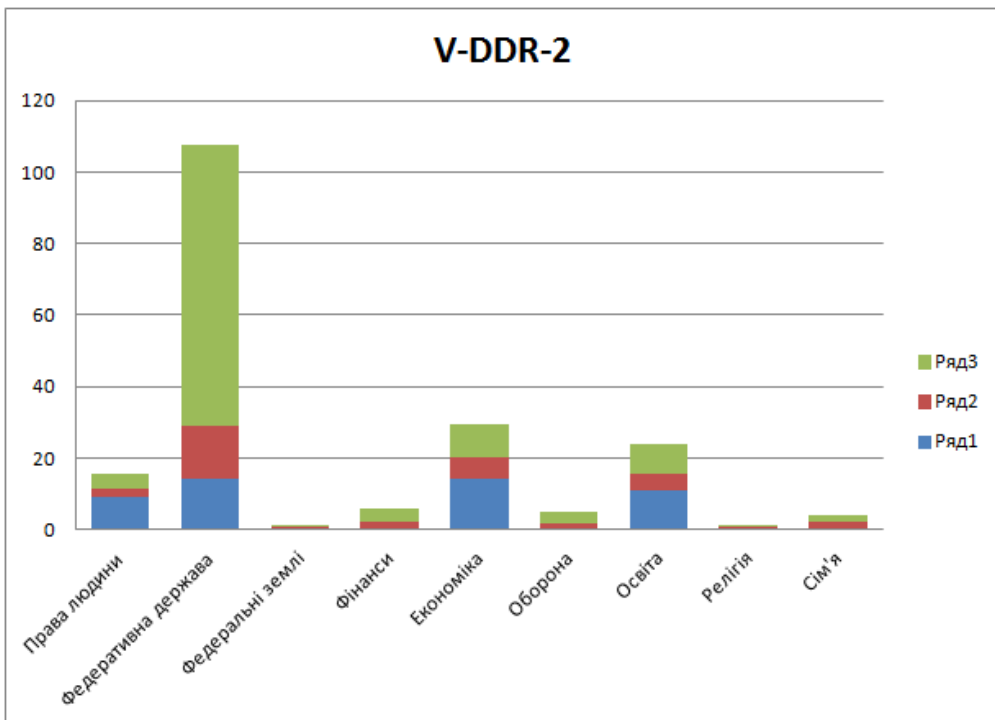
Діаграма Ж.7.

Сумарний ранг макротопіків конституційного дискурсу Німеччини у першій конституції НДР 1949 р.

Діаграма 6.5.

Сумарний ранг макротопіків конституційного дискурсу Німеччини у другій конституції НДР 1968 р.

ДОДАТОК 3

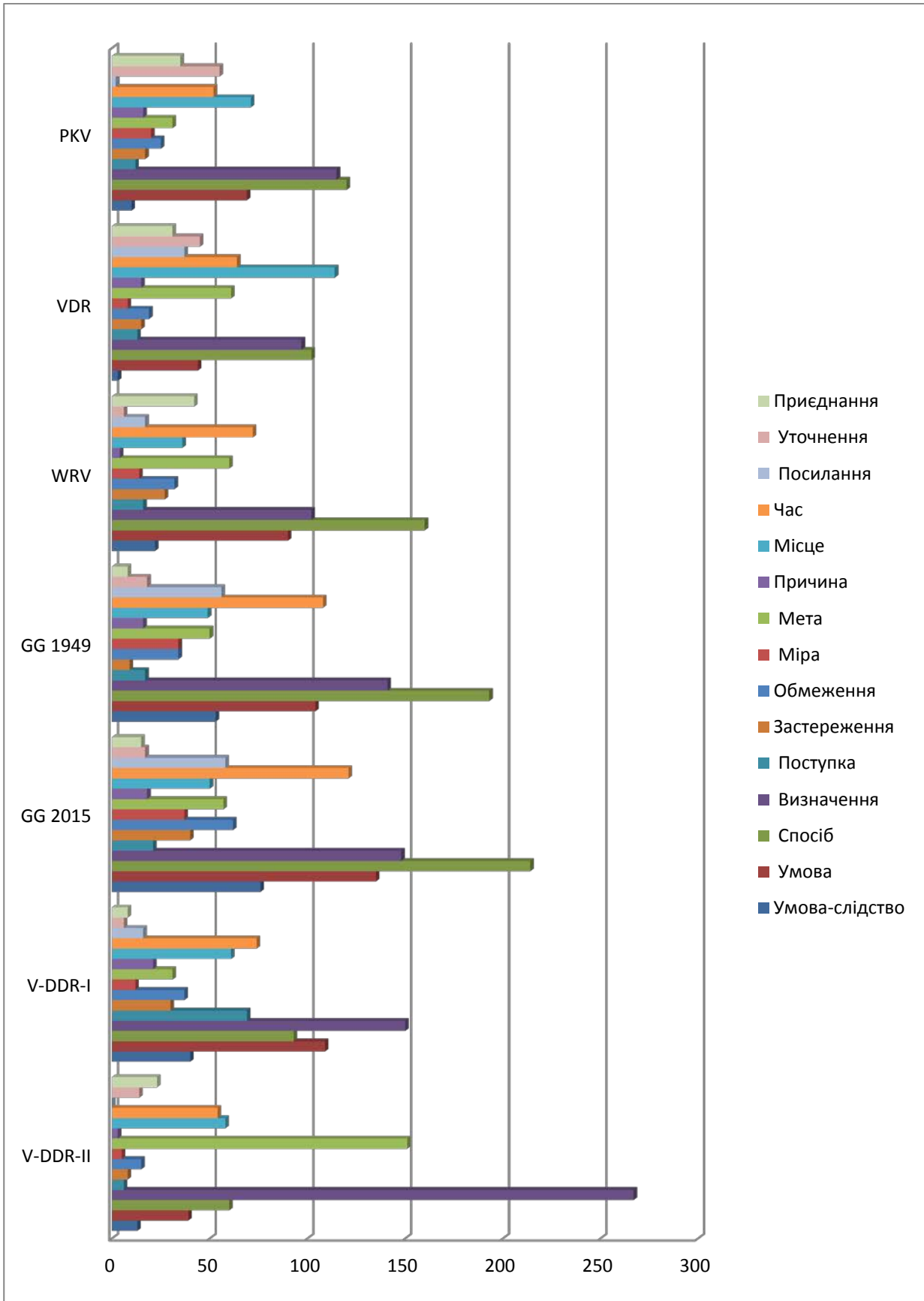
Таблиця 3.1.

Кількість додаткових пропозицій кожного типу у текстах КДН

	PKV	VDR	WRV	GG 1949	GG 2015	V- DDR- I	V- DDR- II
1. Умова-слідство	10	3	22	53	76	40	13
2. Умова	69	44	90	104	135	109	39
3. Спосіб	120	102	160	193	214	93	60
4. Визначення	115	97	102	141	148	150	267
5. Поступка	12	13	16	17	21	69	6
6. Застереження	17	15	27	9	40	30	8
7. Обмеження	25	19	32	34	62	37	15
8. Міра	20	8	14	34	37	12	5
9. Мета	31	61	60	50	57	31	151
10. Причина	16	15	4	16	18	21	3
11. Місце	71	114	36	49	50	61	58
12. Час	52	64	72	108	121	74	54
13. Посилання	2	37	17	56	58	16	0
14. Уточнення	55	45	6	18	17	6	14
15. Приєднання	35	31	42	8	15	8	23

Діаграма 3.2

Варіативність кількості додаткових пропозицій кожного типу в текстах конституційного дискурсу Німеччини

ДОДАТОК І.

Таблиця І.1.

Результати суцільного підрахунку ПСП волітивних висловлень текстах конституційного дискурсу Німеччини

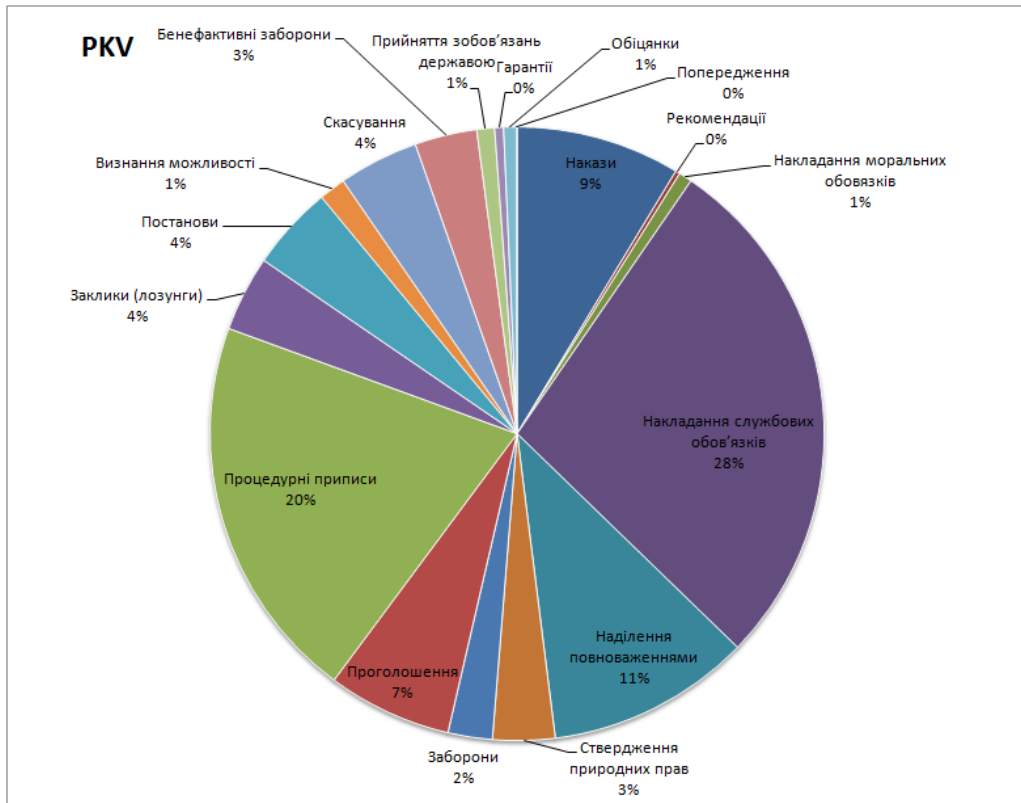
	PKV	VDR	WRV	GG	V-DDR-I	V-DDR-II
Накази	37	31	33	104	46	9
Рекомендації	1	0	2	2	2	1
Накладання моральних обов'язків	3	6	6	5	8	17
Накладання службових обов'язків	118	84	89	137	118	122
Наділення повноваженнями	46	17	50	79	20	17
Ствердження природних прав	14	1	16	18	17	24
Заборони	10	10	6	8	5	5
Проголошення	28	16	40	34	41	77
Процедурні приписи	87	87	95	213	126	66
Заклики (лозунги)	17	5	7	9	16	2
Постанови	19	16	2	6	8	1
Визнання можливості	6	9	26	53	17	8
Скасування	18	3	13	12	17	6
Бенефактивні заборони	14	7	18	19	15	6
Прийняття зобов'язань державою	4	9	12	9	11	37
Гарантії	2	0	12	8	16	20
Обіцянки	3	1	7	1	18	17
Попередження	0	2	3	6	5	2
Загальна кількість ПСП у тексті	427	304	437	723	506	435

Таблиця І.2.

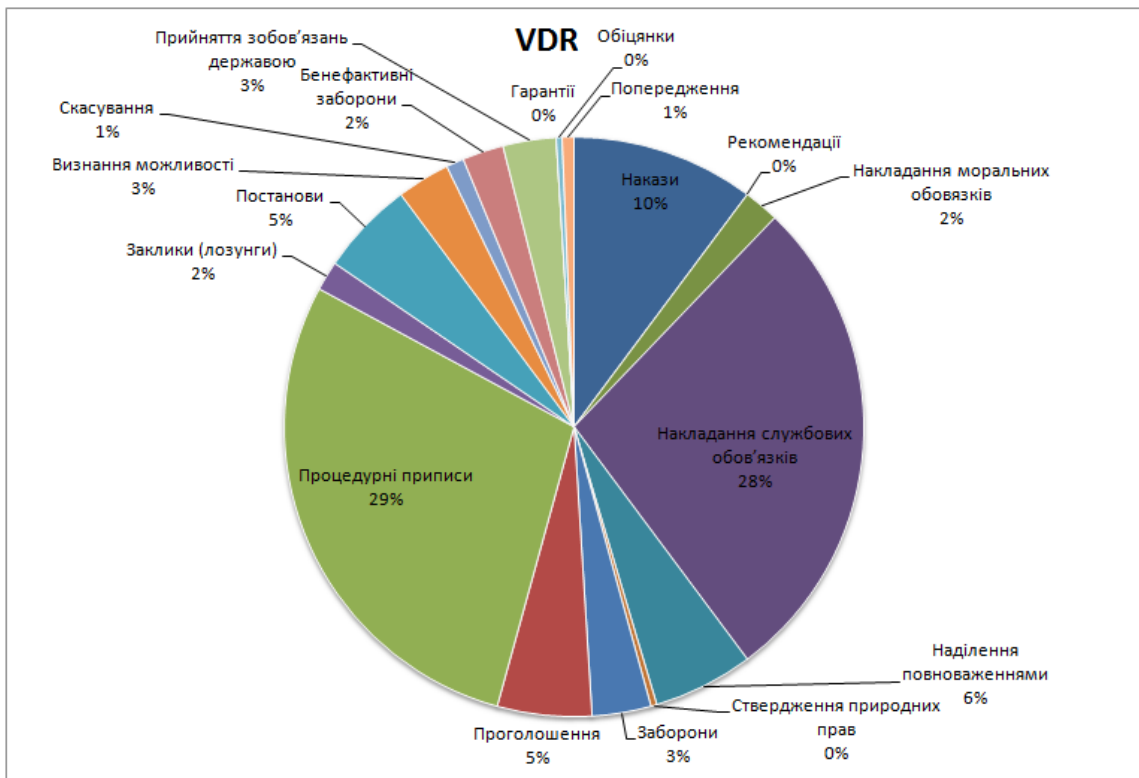
Відсотковий показник прагмасемантичних підтипів волітивних висловлень у текстах конституційного дискурсу Німеччини

	PKV	it	WRV	GG	V- DDR- I	V- DDR- II
Накази	8	10	7	14	9	2
Рекомендації	0	0	0	0	0	0
Накладання моральних обов'язків	1	2	1	1	2	4
Накладання службових обов'язків	26	27	19	18	22	26
Наділення повноваженнями	10	5	11	10	4	4
Ствердження природних прав	3	0	3	2	3	5
Заборони	5	5	2	2	2	2
Проголошення	6	5	8	4	8	18
Процедурні приписи	19	28	20	28	24	12
Заклики (лозунги)	4	2	1	1	3	1
Постанови	4	5	0	1	2	0
Визнання можливості	1	3	6	7	3	2
Скасування	4	1	3	2	3	1
Бенефактивні заборони	3	2	4	2	3	1
Прийняття зобов'язань державою	1	3	3	1	2	8
Гарантії	0	0	3	1	3	4
Обіцянки	1	0	1	0	3	4
Попередження	0	1	1	1	1	0
	%	%	%	%	%	%

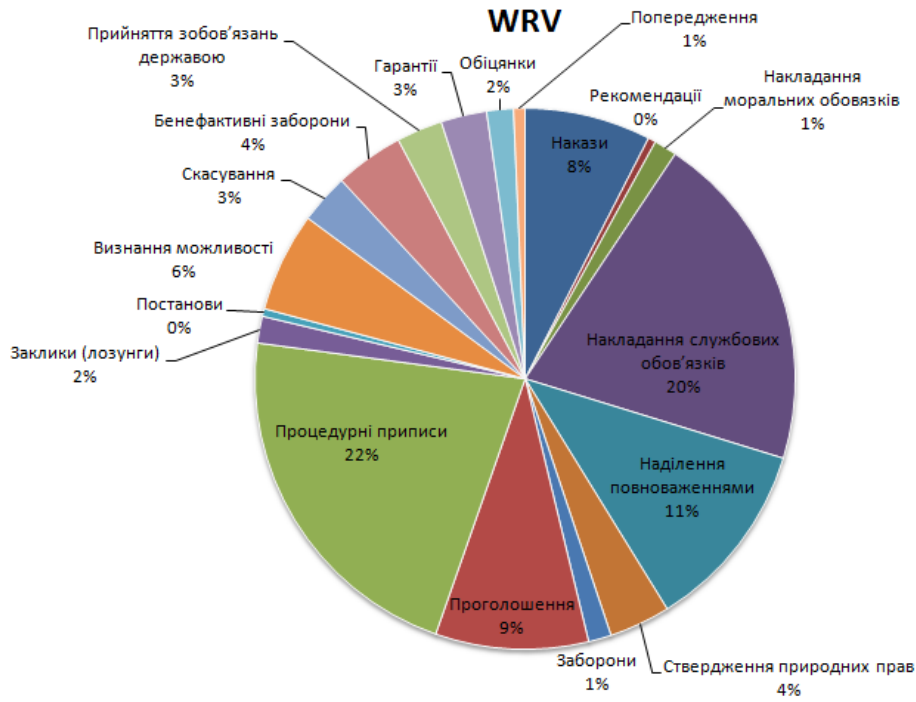
Діаграма І.3.
Розподіл прагмасемантичних підтипів волітивних висловлень у тексті конституції церкви св. Павла

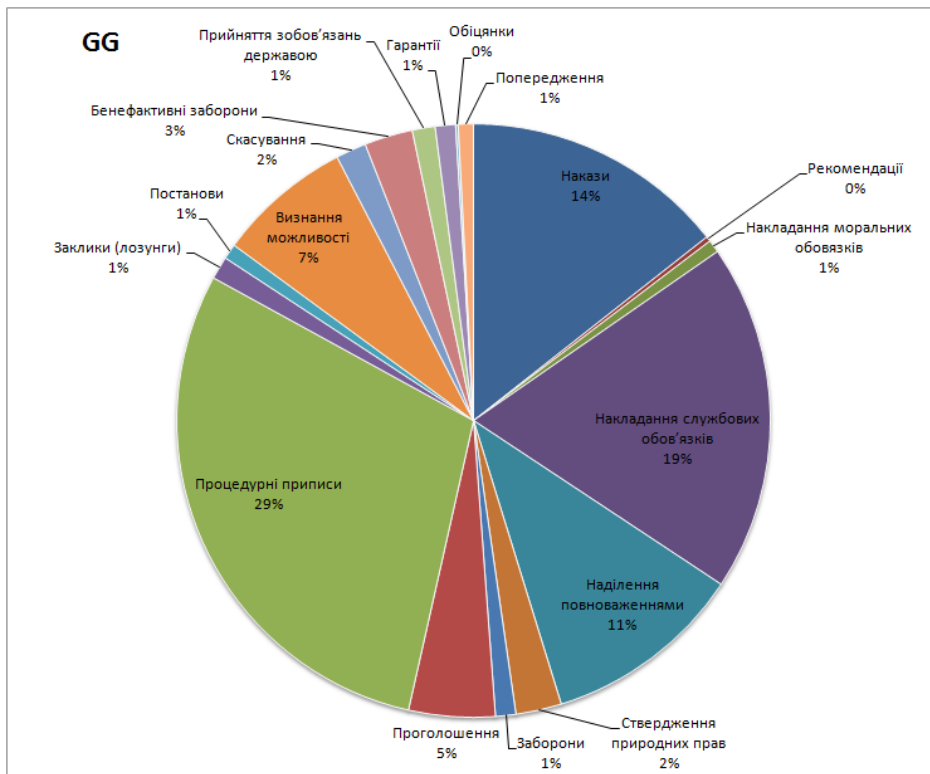
Діаграма І.4.
Розподіл прагмасемантичних підтипів волітивних висловлень у тексті «бісмарківської» конституції Німецького Рейху

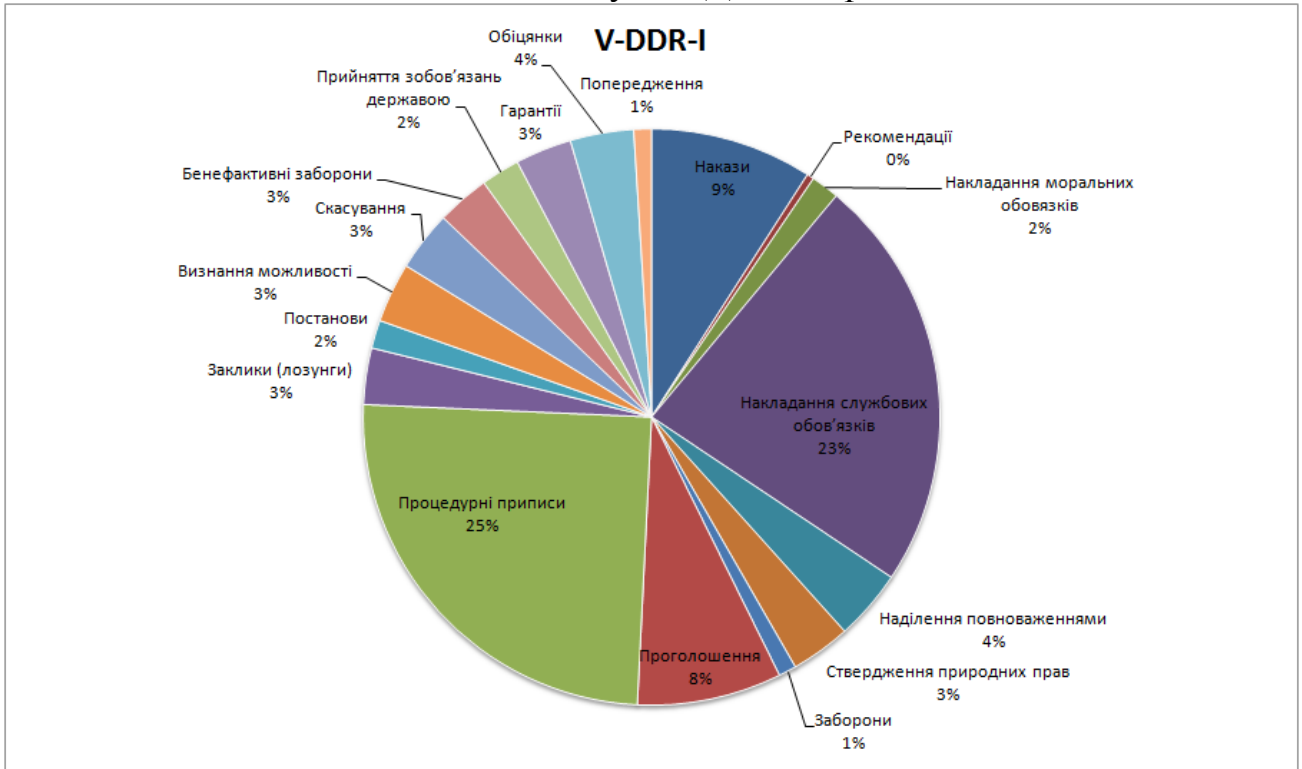
Діаграма I.5.
Розподіл прагмасемантичних підтипів волітивних висловлень у тексті конституції Веймарської республіки

Діаграма I.6.
Розподіл прагмасемантичних підтипів волітивних висловлень у тексті Основного закону ФРН

Діаграма I.7.
Розподіл прагмасемантичних підтипів волітивних висловлень у тексті конституції НДР 1949 р.

Діаграма I.8.
Розподіл прагмасемантичних підтипів волітивних висловлень у тексті конституції НДР 1968 р.

